

Austria - przewycięzanie przeszłości i nowe wyzwania

Europejska polityka rządów Sebastiana Kurza

Austria na forum Unii Europejskiej w dobie kryzysu migracyjnego

Austriacka tożsamość a wejście Republiki Austrii do Unii Europejskiej

Dyplomacja Austrii wobec państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów

Denazyfikacja w Austrii w raportach polskiego dyplomaty

Samobójstwo wspomagane w austriackim systemie prawnym

Turecka dyplomacja religijna w Austrii

Culture in Austro-Azerbaijan bilateral contacts

Współczesne konteksty narracji historycznych o działaniach Armii Czerwonej w Austrii

Coming to terms with the past in John Olden's docudrama *The Blue Danube*

* * *

Władysław Bartoszewski – w stulecie urodzin

PRZEWGLĄDNI RACHUNKOWY

1 (382)
2022

**Czasopismo
Instytutu Zachodniego
w Poznaniu**

Kwartalnik

Instytut Zachodni

PRZEGŁĄD
ZACHODNI

Austria – przewycięzanie przeszłości i nowe wyzwania

- 5 Od Redakcji
- 7 *Justyna Miecznikowska*, Analiza polityki europejskiej rządów Sebastiana Kurza
- 31 *Ewa Godlewska*, Aktywność Austrii na forum Unii Europejskiej w dobie kryzysu migracyjnego w Europie – wybrane aspekty
- 43 *Krzysztof Koźbiał*, Austriacka tożsamość a wejście Republiki Austrii do Unii Europejskiej w świetle protokołu nr 10 do traktatu akcesyjnego z 1994 roku
- 57 *Anna Patecka-Frauenfelder*, Działalność dyplomatyczna Austrii wobec państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów w latach 2006-2019
- 87 *Stanisław Jankowiak*, Denazyfikacja w Austrii w świetle raportów szefa polskiej misji politycznej w Wiedniu Feliksa Mantla
- 105 *Izabela Wróbel*, Samobójstwo wspomagane jako forma wykonywania prawa jednostki do samostanowienia w austriackim systemie prawnym
- 121 *Łukasz Sławomir Fraszka*, Turecka dyplomacja religijna w Austrii
- 139 *Agnieszka Kisztełińska-Węgrzyńska*, Culture in Austro-Azerbaijan bilateral contacts
- 163 *Magdalena Żakowska*, Austriacko-rosyjskie dialogi pamięci. Współczesne konteksty narracji historycznych o działaniach Armii Czerwonej w Austrii
- 185 *Jakub Gortat*, Against political compromises – coming to terms with the Austrofascist and National Socialist past in John Olden’s docudrama *The Blue Danube* (1965)

PRZEGLĄDY I KOMENTARZE

- 203 *Jadwiga Kiwerska*, O Władysławie Bartoszewskim w 100. rocznicę urodzin

OCENY I OMÓWIENIA

- 209 (Red.) Matthias Marschik, Rudolf Müllner, Gherardo Bonini, Otto Herschmann und die Olympische Bewegung. Die Etablierung des modernen Sports in Österreich (omów. *Dariusz Woźtaszyn*)

Szanowni czytelnicy kwartalnika Instytutu Zachodniego,

Austria, wiążąca najprostsze skojarzenia z muzyką Straussów czy ośnieżonymi stokami Tyrolu, mimo centralnego usytuowania geograficznego, zdaje się leżeć nieco na uboczu Europy. Przeczy jednak temu wrażeniu zarówno historia tego kraju – przed stuleciami determinującego losy bez mała całego kontynentu, a w ostatnich dziesięcioleciach istotnego ogniwa konfrontacji Wschód-Zachód oraz mozolnego budowania europejskiej jedności – jak i współczesna pozycja państwa umiejętnie wykorzystującego swoje atuty. Potwierdza to także zainteresowanie autorów, z jakim spotkało się przygotowanie niniejszego wydania „Przeglądu Zachodniego”, podejmującego tematykę austriackich **rozliczeń z przeszłością**, jak i **nowych wyzwań**, przybierających na intensywności w aktualnych realiach.

Fiasko powojennej denazyfikacji i dyskusyjny charakter politycznych kompromisów sprzed dziesięcioleci ulegają rewizji w ocenach kolejnych pokoleń, a zmieniający się kontekst spojrzenia na przeszłość wpływa także na teraźniejsze postawy i polityczne programy. Współczesna austriacka tożsamość w ramach Unii Europejskiej nie jest tylko kwestią niuansów używanej nad Dunajem niemczyzny, a relacje bilateralne z nierzadko odległymi państwami dowodzą, że innowacyjność i konsekwentna realizacja podjętych zobowiązań przesądzają o skuteczności dyplomacji, sukcesach gospodarczych i promocji kultury – także kultury politycznej. Austria z powodzeniem urzeczywistnia status państwa wieczyście neutralnego, łącząc go z walorami członkostwa w Unii Europejskiej. Zwracają uwagę programy oraz praktyka polityczna opierające się na budowaniu zaufania obywateli, dbałości o demokratyczny charakter procesów decyzyjnych i sprawność administracji – wartości obecne w porządku wewnętrznym Republiki Austrii oraz równie silnie akcentowane w jej polityce unijnej, nacechowanej poparciem, ale i realizmem wobec wspólnotowych struktur i programów.

Część publikowanych w tym numerze „Przeglądu Zachodniego“ artykułów stanowi pokłosie konferencji zatytułowanej *Współczesna Austria w relacjach międzynarodowych*, zorganizowanej 21 czerwca 2021 r. przez Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego oraz Oddział Łódzki Towarzystwa Polsko-Austriackiego.

Zapraszam do lektury!

Natalia Jackowska

JUSTYNA MIECZNIKOWSKA
Warszawa
ORCID: 0000-0003-0971-6884

ANALIZA POLITYKI EUROPEJSKIEJ RZĄDÓW SEBASTIANA KURZA

Począwszy od swojej akcesji do Unii Europejskiej w 1995 r. Austria chce być postrzegana jako stabilny, wiarygodny i kreatywny partner opowiadający się za silną zjednoczoną Europą. Z drugiej jednak strony Austria gotowa jest zdecydowanie bronić swoich interesów narodowych, m.in. zawieszając porozumienie dotyczące strefy Schengen w odpowiedzi na kryzys migracyjny oraz domagając się – jako jeden z głównych płatników netto – cięć w budżecie UE. Mimo iż nie ma obszaru integracji, z którego Austria byłaby wyłączona, czy to w wyniku swojej polityki (Pawłowski 2011: 35-58)¹, czy w konsekwencji niespełnienia wymaganych kryteriów, to ograniczone zasoby administracyjne i konieczność selekcji spraw kluczowych sprawiają, że austriacki rząd pozostaje aktywny tylko w wybranych sprawach, rzadko decydując się na rolę inicjatora w UE.

W okresie rządów Sebastiana Kurza opinię publiczną w Austrii bulwersowały liczne skandale korupcyjne oraz toczące się śledztwa prokuratorskie na szczytach władzy. Ich wynikiem był rozpad koalicji rządowej, przedterminowe wybory parlamentarne oraz dymisje skompromitowanych polityków, które doprowadziły do gwałtownego spadku zaufania obywateli do instytucji państwowych (*Österreichischer Demokratie Monitor 2021*)². Interesujące jest zbadanie, czy kryzysy wewnętrzne polityczne i zmiany u steru rządów wpłynęły na przyjmowane priorytety oraz aktywność Austrii w UE.

¹ Nowelizacja artykułu 23f Konstytucji Austrii zarówno w 1999 r. (po Traktacie z Amsterdamu), jak i w 2001 r. (po Traktacie z Nicei) umożliwiła Austrii pełną integrację w obszarze polityki bezpieczeństwa i zagranicznej oraz współpracy policyjnej i wojskowej przy utrzymaniu statusu wieczystej neutralności. Według art. 23 j ust.1. Federalnej Ustawy Konstytucyjnej „Austria współdziała we wspólnej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa Unii Europejskiej na podstawie tytułu V rozdział 1 i 2 Traktatu o Unii Europejskiej w wersji ustalonej w Traktacie lizbońskim, który w art. 3 ust. 5 i art. 21 ust. 1 przewiduje w szczególności gwarancję co do przestrzegania zasad Karty Narodów Zjednoczonych. Obejmuje to współdziałanie w zadaniach, o których mowa w art. 43 ust. 1 tego Traktatu, jak również w działaniach, które te zawieszają, ograniczają lub całkowicie wykluczają stosunki gospodarcze z jednym lub wieloma państwami trzecimi”.

² Według badania przeprowadzonego w na przełomie listopada i grudnia 2021 r. przez Instytut SORA w Wiedniu w ramach projektu „Austriacki monitor demokracji”, aż 58 proc. respondentów uznało, że system polityczny Austrii nie funkcjonuje lub też słabo funkcjonuje, podczas gdy trzy lata wcześniej obawę taką wyrażało 33 proc. zapytanych. Konsekwencją tzw. „afery ogłoszeniowej” (niem. *Inseraten-*

WPROWADZENIE METODOLOGICZNE

Celem artykułu jest analiza porównawcza polityki europejskiej I rządu kanclerza Sebastiana Kurza, tworzonego przez Austriacką Partię Ludową (niem. *Österreichische Volkspartei, ÖVP*) oraz Wolnościową Partię Austrii (niem. *Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ*) w latach 2017-2019 oraz II rządu, złożonego z *ÖVP* i Zielonych (niem. *Grüne–Grüne Alternative*), na czele którego w styczniu 2020 r. ponownie stanął Kurz³. Badanie będzie dotyczyło wyznaczanych przez Austrię priorytetów w UE, wizji przyszłości integracji, jak i podejmowanych w tym okresie działań na płaszczyźnie unijnej.

Formułując cele analizy postawiono następujące pytania badawcze: 1) Jakie są główne uwarunkowania polityki europejskiej Austrii? 2) Jakie priorytety polityki europejskiej Austrii oraz kształt zjednoczonej Europy wskazywały w swoich programach partie koalicyjne? 3) Jakie były główne ustalenia programów rządowych zawieranych przez *ÖVP* i *FPÖ* oraz *ÖVP* i *Grüne* w sprawach polityki europejskiej i członkostwa Austrii w UE? 4) Czy polityka europejska była spoiwem, czy też raczej przyczyną rozdziewku między partiami tworzącymi rząd federalny? 5) Jakie działania podejmowała Austria na forum UE w latach 2017-2021?

Odpowiedzi na powyższe pytania determinują strukturę tekstu oraz kolejność podejmowanych rozważań. Przyjęta hipoteza zakłada, że niezależnie od niestabilności rządów i wewnętrzzpolitycznych kryzysów, główne założenia polityki Austrii względem UE nie uległy zmianie, co jest konsekwencją zarówno dominacji proeuropejskiej *ÖVP* w układzie koalicyjnym, jak i istnienia stałych determinantów wpływających na strategiczne cele państwa w zjednoczonej Europie.

Dla potrzeb analizy zastosowano metodę systemową, zgodnie z którą polityka europejska Austrii stanowi system funkcjonujący w otoczeniu UE. Bieżąca agenda unijna i interesy państw członkowskich, a także presja krajowych aktorów politycznych (partii oraz grup interesu) tworzą „wejścia”, które w wyniku konwersji wewnętrz-systemowej transformowane są na „wyjścia” rozumiane jako działania i inicjatywy Austrii, wpływające na UE jako całość. Podjęta analiza jakościowa koncentruje się na ocenie programu I i II rządu Sebastiana Kurza, jak i programów ugrupowań koalicyjnych w odniesieniu do przyszłości UE i priorytetów Austrii w zjednoczonej Europie.

Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej opisane zostały geopolityczne, gospodarcze i społeczne uwarunkowania polityki europejskiej Austrii, wyznaczają-

Affäre) w kręgach władzy jest przekonanie 90 proc. respondentów, że austriacka polityka ma problem z korupcją, co dodatkowo potęguje spadek zaufania do rządzących elit.

³ S. Kurz ustąpił z funkcji kanclerza 9 października 2021 r. z powodu toczącego się przeciwko niemu śledztwu i stawianych zarzutów o korupcję, łapówkarstwo oraz nadużycie władzy w latach 2016-2017 („afera ogłoszeniowa”). Mimo dymisji Kurza koalicja *ÖVP–Grüne* została utrzymana, a nowym kanclerzem został nominowany Aleksander Schallenberg z *ÖVP*. Początkowo Kurz pozostał przewodniczącym chadecji oraz szefem frakcji w Radzie Narodowej, ale pod naciskiem własnego ugrupowania, jak i partii opozycyjnych 2 grudnia 2021 r. zrezygnował ze wszystkich pełnionych funkcji i wycofał się z polityki. Na czele rządu stanął chadek Karl Nehammer, który zastąpił Schallenberga.

ce kluczowe interesy państwa w UE. Następnie przeprowadzono analizę jakościową treści manifestów wyborczych Austriackiej Partii Ludowej z lat 2017 i 2019, Wolnościowej Partii Austrii z 2017 r. oraz Zielonych z 2019 r., oceniając m.in. wyznaczone przez ugrupowania priorytety w polityce europejskiej Austrii oraz stosunek do pogłębienia i rozszerzenia terytorialnego Unii. Omówiono również umowę koalicyjną *ÖVP-FPÖ* przyjętą na lata 2017-2022 oraz program *ÖVP- Grüne* podpisany na lata 2020-2024 pod kątem promowanej przez partie rządowe wizji zjednoczonej Europy oraz celów Austrii w UE. Skonstruowane tabele ułatwiają porównanie europejskich programów tak partii politycznych, jak i obu rządów Sebastiana Kurza. W ostatniej części podsumowano realizację polityki europejskiej Austrii, w tym prezydenturę w II połowie 2018 r. Ponadto dokonano analizy głosowań Austrii w Radzie oraz toczących się postępowań przed Trybunałem Sprawiedliwości UE za naruszenie prawa wspólnotowego.

Podstawę źródłową stanowiły programy rządowe (umowy koalicyjne), dokumenty partyjne (manifesty wyborcze), a ponadto informacje publikowane na stronach internetowych Urzędu Kanclerskiego, Ministerstwa Spraw Europejskich i Międzynarodowych oraz Ministerstwa Finansów.

DETERMINANTY POLITYKI EUROPEJSKIEJ AUSTRII

Położenie geopolityczne Austrii „w sercu Europy” między Wschodem a Zachodem w dużej mierze kształtuje politykę i postawę państwa wobec integracji europejskiej oraz wyznacza cele w UE. Austria granicząc z wieloma państwami podejmuje liczne działania, które ukierunkowane są na wzrost bezpieczeństwa, stabilizację, a także wzmocnienie pozycji i wpływów w bliskim i dalszym otoczeniu międzynarodowym (Miecznikowska 2017a: 153-154). Austria opowiada się za rozbudową unijnej strategii naddunajskiej oraz alpejskiej, dostrzegając w nich szansę na wzrost konkurencyjności i innowacyjności regionów, a przede wszystkim wspólne pokonywanie wyzwań związanych z tranzytem, ochroną środowiska i zapotrzebowaniem na energię. Austria angażuje się ponadto we współpracę z sąsiednimi państwami Europy Środkowo-Wschodniej (w ramach Inicjatywy Środkowoeuropejskiej, jak i Trójmorza), której celem jest umacnianie politycznej, gospodarczej i społecznej spójności Europy.

Austria deklaruje, iż poprzez aktywną politykę sąsiedzką, tak bilateralną, jak i realizowaną jako regionalne partnerstwo w ramach UE, będzie angażować się na rzecz rozszerzenia Europy o państwa Bałkanów Zachodnich. Równocześnie rząd Austrii podkreśla konieczność spełnienia przez kandydatów ustalonych kryteriów, a także indywidualną ocenę postępów danego kraju na drodze do akcesji. Stabilizacja w tym regionie jest utożsamiana z żywotnymi interesami Austrii, takimi jak bezpieczeństwo oraz wzrost wymiany handlowej.

Istotnym uwarunkowaniem polityki europejskiej Austrii jest realizowana przez rząd w Wiedniu strategia państwa małego (Borkowski, 2009: 46-49). Wpływa ona na

zawierane na płaszczyźnie unijnej koalicje, poszukiwanie silnych sojuszników, umiejętną selekcję priorytetów oraz forsowane rozwiązania, które mają chronić przed dominacją wielkich państw. Austria sprzeciwia się wszelkim koncepcjom, które podważają równość członków Unii. Zdecydowanie krytykuje wizję Europy wielu prędkości, obawiając się, że jej realizacja oznaczałaby podziały w UE, a tym samym wykluczenie Austrii z kręgu państw podejmujących kluczowe decyzje.

Neutralność wraz z przystąpieniem Austrii do UE utraciła funkcję istotnej determinanty polityki europejskiej państwa (Popławski 2014: 117-130). Choć nie zniesiono oficjalnie ustawy konstytucyjnej z 1955 r. o wieczystej neutralności Austrii, to kolejne rządy w Wiedniu deklarują gotowość wypełnienia przez Austrię zobowiązań wynikających z członkostwa w Polityce Bezpieczeństwa i Obrony, w tym uczestnictwa w oddziałach bojowych UE oraz w podejmowanych misjach zagranicznych. Neutralność pragmatycznie zredukowana do bezaliansowości pozwala angażować się na rzecz efektywnej unijnej Wspólnej Polityki Zagranicznej. Austria chce być postrzegana jako neutralny mediator i „budowniczy mostów” między Wschodem i Zachodem oraz jako bezstronny arbiter podczas konfliktów i sporów na arenie międzynarodowej. Będąc natomiast krajem docelowym dla wielu imigrantów i uchodźców, Austria opowiada się za większą współpracą państw członkowskich w ramach przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości, wskazując na konieczność równego rozłożenia odpowiedzialności w przyjmowaniu azylantów.

Austria od swojej akcesji do UE czerpie duże korzyści z udziału w jednolitym rynku (Wróbel 2014: 288-290). Do wymiernych efektów udziału Austrii w europejskiej integracji gospodarczej należy wzrost PKB, nowe miejsca pracy (około 18,5 tys. rocznie), spadek inflacji oraz wyraźny wzrost dochodów obywateli (Wirtschaftskammer Österreich 2021: 10). Według wyliczeń Austriackiej Izby Gospodarczej aż 67,61 proc. austriackiego eksportu trafia do UE, podobnie jak i ponad 68 proc. importu pochodzi z UE (tamże: 5). Od 1995 r. eksport Austrii do krajów UE wzrósł z 33 mld euro do 102 mld euro w 2019 r. Brak cel na jednolitym rynku oznacza oszczędności dla austriackich przedsiębiorców na poziomie szacowanym w przedziale od 2,1 do 5,25 mld euro rocznie (tamże: 4). Z tego względu Austria przypisuje centralne znaczenie współpracy gospodarczej, opowiadając się za wzmocnieniem konkurencyjności przedsiębiorstw UE w zglobalizowanym świecie.

Wysoki poziom PKB *per capita* sprawia, że Austria jest jednym z głównych płatników netto do budżetu UE. Wkład Austrii kształtuje się na poziomie około 2,5 proc. budżetu Unii. Średnia składka od obywatela wzrosła z 277 euro w 2017 r. do 401,5 euro w 2020 r. (Bundesministerium Finanzen 2021: 33). W skali całego państwa wkład Austrii wzrósł z 3,27 mld euro w 2018 r. do 3,7 mld euro w 2021 r., co stanowi 0,35 proc. PKB państwa. Po odliczeniu zwrotów składka wynosiła zaś w 2018 r. 1,32 mld euro, a w 2021 r. 1,99 mld euro. Rząd Austrii w trakcie debat nad wysokością budżetu unijnego jest w grupie państw opowiadających się za redukcją wydatków i zmniejszeniem składek członkowskich. Pewnym odstępstwem od postulowanych przez Austrię oszczędności jest poparcie dla dwufilarowej struktury Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) oraz sprzeciw wobec renacjonalizacji tej polityki i likwidacji dopłat bez-

pośrednich dla rolników. To konsekwencja tego, że austriackie rolnictwo alpejskie pozostaje stałym beneficjentem WPR. Na realizację I i II filaru WPR w latach 2014-2020 Austria uzyskała 8,817 mld euro: na dopłaty bezpośrednie dla rolników przeznaczono około 4,9 mld euro, a na obszary wiejskie około 3,9 mld euro (*Der nationale GAP-Strategieplan*). Na WPR w latach 2021-2027 Austria uzyskała łącznie 8,8 mld euro, z kwoty tej na rozwój obszarów wiejskich przeznaczono 4,1 mld euro (*EU-Fonds 2021-2027 in Österreich*). Austria w niewielkim stopniu korzysta z polityki spójności, w latach 2014-2020 uzyskała na rozwój regionów jedynie 1,24 mld euro (tamże), na lata 2021-2027 otrzyma w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego kwotę 741,1 mln euro, a z Europejskiego Funduszu Społecznego 509,7 mln euro.

Od połowy lat 90. XX w. można zaobserwować, iż program europejski relevantnych partii politycznych i ich stosunek wobec integracji europejskiej w coraz większym stopniu wpływa na podejmowane przez Austriaków decyzje wyborcze. Część partii, w tym przede wszystkim skrajnie prawicowa FPÖ instrumentalnie wykorzystuje temat integracji europejskiej w politycznej rywalizacji, aby zyskać tożsamość programową i wyróżnić się na scenie politycznej oraz pozyskać głosy eurosceptycznych wyborców. Austriacy jednak mimo krytycznego stosunku do UE w zdecydowanej większości pozostają zwolennikami członkostwa Austrii w Unii, co potwierdza sondaż Austriackiego Towarzystwa Polityki Europejskiej (niem. *Österreichische Gesellschaft für Europapolitik*, ÖGfE), realizowany cyklicznie od czerwca 1995 r. (*ÖGfE-Umfrage 2021*). Najwyższe poparcie dla członkostwa odnotowano w grudniu 1998 r. (82 proc.) podczas sprawowania przez Austrię pierwszej prezydencji w Radzie, najmniej zwolenników członkostwa było w czerwcu 2008 r. (59 proc.) podczas kryzysu gospodarczego Unii i trwającej wewnątrz krajowej debaty nad traktatem unijnym. Odsetek osób niezadowolonych z akcesji państwa do UE wynosi w Austrii od 1995 r. średnio około 23 proc. Najmocniej życzenie wystąpienia z Unii było artykułowane w czerwcu 2015 r. podczas kryzysu migracyjnego (33 proc. respondentów). W ostatnich dwóch latach zauważalnie wzrósł w Austrii odsetek zwolenników opuszczenia UE z poziomu 8 proc. (tuż przed wybuchem pandemii w grudniu 2019 r.) do 20 proc. (w grudniu 2021 r.). Wpływ na spadek poparcia dla członkostwa miał m.in. wynik referendum w Wielkiej Brytanii (Brexit), następnie polityka Unii wobec kryzysu COVID-19, a także wzrost wydatków unijnych na pakiety pomocowe i ratunkowe dla państw, które najwięcej ucierpiały w wyniku pandemii.

Zdecydowana większość Austriaków opowiada się za pozostaniem kraju w europejskich strukturach integracyjnych, choć dość krytycznie ocenia funkcjonowanie UE. Zauważalnie maleje liczba zwolenników intensyfikacji współpracy unijnej. Jeszcze w listopadzie 2012 r. 49 proc. respondentów opowiadało się za pogłębieniem integracji, dwa lata później było to 42 proc., a w 2019 r. tylko 34 proc. zapytanych (*ÖGfE-Umfrage 2020*). Równocześnie wzrosła liczba zadowolonych z obecnego zakresu współpracy w ramach UE, w 2012 r. oceniło go „w sam raz” 27 proc., w 2014 r. 26 proc. a w 2019 r. 32 proc. respondentów. Aż 63 proc. ankietowanych postrzegało w 2019 r. UE jako „słabą”, a 37 proc. jako „silną”, podczas gdy jeszcze pięć lat wcześniej 57 proc. respondentów uważało UE za „słabą”, a 43 proc. za „silną”. Wzra-

sta także liczba osób, które oceniają Unię jako niedemokratyczną, za taką uznało ją w 2014 r. 37 proc., a w 2019 r. już 41 proc.

Rząd Austrii, który jest świadomy narastającego eurosceptycyzmu także wśród własnych obywateli, od lat podkreśla znaczenie dialogu rządów narodowych i instytucji unijnych z obywatelami na temat przyszłości projektu integracyjnego. Austria opowiada się za Unią działającą w sposób transparentny i blisko obywateli, która opiera się na demokratycznej legitymizacji i wspólnych wartościach. Przestrzeganie zasady subsydiarności oraz utrzymanie przejrzystości w funkcjonowaniu UE postrzegane jest przez Wiedeń jako sposób na budowanie zaufania ludzi do struktur unijnych i szansa na wzbudzenie woli politycznej do dalszego jednoczenia się.

ZAŁOŻENIA POLITYKI EUROPEJSKIEJ RZĄDÓW SEBASTIANA KURZA – ANALIZA PROGRAMÓW RZĄDOWYCH I PARTYJNYCH

Wybory do Rady Narodowej w październiku 2017 r. przyniosły niekwestionowane zwycięstwo Austriackiej Partii Ludowej, która pod przywództwem nowego lidera Sebastiana Kurza ubiegała się o głosy elektoratu jako Nowa Partia Ludowa (niem. *Neue Volkspartei*). Odrzucając zarówno perspektywę utworzenia mniejszościowego, jednopartyjnego gabinetu, jak i koalicji z osłabionymi socjaldemokratami, Kurz zwrócił się z propozycją współpracy do prawicowej Wolnościowej Partii Austrii Heinza Christina Strache, która stanowiła trzecią siłę parlamentarną. Mimo istnienia wielu różnic programowych, chadeków i wolnościowców połączyła ostra krytyka liberalnej polityki migracyjnej UE oraz mało efektywnej integracji muzułmanów z austriackim społeczeństwem. Trwająca 18 miesięcy współpraca *ÖVP* i *FPÖ* na szczeblu federalnym oparta była na zbieżnej ocenie kryzysu migracyjnego oraz dążeniu do przeprowadzenia głębokich reform w polityce fiskalnej i społecznej Austrii. Afera taśmowa nazywana *Ibiza-gate* z udziałem czołowych polityków *FPÖ* wstrząsnęła w maju 2019 r. całą Austrią, doprowadzając do kryzysu politycznego i rozpadu koalicji rządowej. Konsekwencją zgłoszonego przez opozycję wotum nieufności wobec rządu Sebastiana Kurza były ogłoszone przez prezydenta Aleksandra Van der Bellena przedterminowe wybory parlamentarne na jesieni 2019 r.

Przystępując w 2017 r. do współpracy na szczeblu federalnym oba ugrupowania miały doświadczenie rządów koalicyjnych z lat 2000-2005. Przed siedemnastu laty perspektywa zawiązania przez chadeków koalicji z wolnościowcami wywołała liczne protesty w państwach UE, USA oraz w Izraelu z uwagi na ksenofobiczne i eurosceptyczne wypowiedzi ówczesnego przewodniczącego *FPÖ* – Jörga Haidera. Odpowiedzią opinii międzynarodowej na powstanie I rządu Wolfganga Schüssela (*ÖVP-FPÖ*) był ostracyzm na europejskich salonach i utrzymanie kontaktów dyplomatycznych jedynie na poziomie roboczym (Miecznikowska, 2017b: 29-30). Dopiero pozytywny raport niezależnych obserwatorów wyznaczonych przez Radę Europy, który potwierdził, że polityka nowego rządu Austrii wobec mniejszości narodowych, uchodźców i imigrantów odpowiada europejskim wartościom, doprowadził do zdjęcia po ośmiu

miesiącach sankcji dyplomatycznych. Niemniej w 2017 r. Austria nie była zagrożona bojkotem na arenie międzynarodowej za udział *FPÖ* w rządzie. Duże znaczenie miał fakt, że Austria nie była jedynym państwem UE, w którym prawicowe ugrupowania antyimigracyjne i eurosceptyczne cieszyły się dużym poparciem społecznym, zasiadały w parlamentach narodowych lub/ oraz tworzyły rząd.

Kwestie polityki europejskiej jako przedmiot międzypartyjnego sporu zostały szybko wyeliminowane. Podczas negocjacji rządowych ustalono, że za relacje Austrii z UE (w tym przygotowanie i realizację zbliżającej się prezydencji w Radzie) w całości będzie odpowiadać urząd kanclerski (sekretarz stanu z *ÖVP* Gernot Blümel), a nie ministerstwo spraw zagranicznych, na czele którego stanęła wskazana przez *FPÖ* Karin Kneissl. Tym samym chadecki kanclerz zobowiązał się do utrzymania prointegracyjnego kursu Austrii, neutralizując wątpliwości, że obecność w rządzie eurosceptycznego ugrupowania mogłaby zagrozić stabilnej realizacji zadań wynikających ze sprawowanego w II połowie 2018 r. przewodnictwa w Radzie UE. Gwarancja kontynuacji proeuropejskiej polityki Austrii oraz jednoznaczne poparcie członkostwa państwa w UE stanowiły istotne warunki zawiązania koalicji *ÖVP* z *FPÖ*. Chociaż obie partie chciały wzmocnić demokrację bezpośrednią, to wolnościowcy odstąpili od zamiaru organizacji wcześniej zapowiadanego referendum w sprawie wyjścia Austrii z UE (niem. *Öxit*). Wynik byłby zresztą przesądzony – sondaż przeprowadzony w listopadzie 2017 r. przez Austriackie Towarzystwo Polityki Europejskiej potwierdził, że dla 70 proc. Austriaków ważne jest zdecydowane proeuropejskie stanowisko rządu (*ÖGfE-Umfrage* 2017).

W trzyczęściowym programie wyborczym pt. *Nowa droga* (niem. *Der neue Weg*) z września 2017 r. Nowa Partia Ludowa łącznie na 7 stronach przedstawiła promowaną wizję integracji oraz priorytetów Austrii w zjednoczonej Europie. Z jednej strony *ÖVP* podkreślała swój proeuropejski charakter, akcentując wspólnotę wartości i interesów, z drugiej zaś sprzeciwiała się pogłębieniu integracji, postulując zdecydowaną „korektę kursu UE”. Przekonywała, że ramy działania instytucji unijnych i obszary współpracy państw członkowskich powinna wyznaczać zasada subsydiarności. Wyrażana przez chadeków krytyka UE oraz akcentowany priorytet ochrony interesów Austrii w obliczu kryzysu migracyjnego, a także postulat zdecydowanej ochrony systemu socjalnego przed zatrudnianymi w Austrii obcokrajowcami (także z innych państw UE), były postrzegane jako odebranie hasel zarezerwowanych wcześniej jedynie dla austriackiej skrajnej prawicy. Analiza programów *ÖVP* i *FPÖ* zawarta w tabeli 1 pokazuje, że ugrupowania wskazywały podobne wady i słabości projektu integracyjnego. Wspólnie opowiadały się za wzmocnieniem zasady subsydiarności, za pilnym rozwiązaniem kryzysu migracyjnego, ochroną granic zewnętrznych oraz powstrzymaniem nielegalnej migracji oraz obroną interesów Austrii. O ile partie koalicyjne zgodnie odrzucały perspektywę przyjęcia Turcji do UE, o tyle jedynie *ÖVP* podkreślała konieczność szybkiej akcesji państw zachodniobałkańskich do struktur unijnych, a wolnościowcy milczeli na temat perspektyw dalszego rozszerzenia terytorialnego Unii. Chadeccja nie kwestionowała celowości istnienia UE ani uwspólnotowienia wybranych polityk, choć opowiadała się za pilnymi działaniami naprawczymi takimi jak: reforma instytucjonal-

na, racjonalizacja budżetu, odbiurokratyzowanie, decentralizacja oraz likwidacja nadmiernych regulacji prawnych (*Der neue Weg* 2017: 42-44). Wolnościowcy popierali koncepcję Europy jako związku suwerennych państw, domagając się powrotu kompetencji z poziomu unijnego na narodowy. Dla FPÖ „kryzys uczciwości” UE stał się przyczyną zarówno osłabienia strefy euro i jej przemiany w „unię długów”, podając w wątpliwość wspólną walutę, jak i kryzysu uchodźczego, który podważył istnienie strefy Schengen. Choć Wolnościowa Partia Austrii lakonicznie odniosła się w 2017 r. do priorytetów polityki europejskiej Austrii, to w jej programie dominowała krytyczna diagnoza zjednoczonej Europy oraz apel o demokratyzację, ochronę tożsamości narodowej oraz wolności obywateli przed unijnymi regulacjami brukselskiej biurokracji (*Österreich verdient Fairness* 2017: 27).

Tabela 1

Założenia polityki europejskiej partii tworzących rząd Austrii w latach 2017-2019

	Austriacka Partia Ludowa/ Nowa Partia Ludowa Program <i>Nowa droga</i> (część III)	Wolnościowa Partia Austrii Program <i>Austriacy zasługują na uczciwość</i>
Wizja zjednoczonej Europy	Europa bliska obywatelom, przyjęcie pakietu subsydiarności. Unia – projektem pokojowym, wspólnotą celów i interesów. Niechęć wobec przekazywania dodatkowych kompetencji UE.	Europa związkiem suwerennych państw, samostanowiących o sobie narodów, które wpisują się w tradycję dominującej kultury Zachodu. Europa wspólnotą geograficzną, kulturową i wartości, które podlegają ochronie.
Stosunek do pogłębienia integracji europejskiej	Europa powinna skoncentrować się na swoich kluczowych kompetencjach (unia celna, polityka konkurencyjności, strefa euro, polityka ochrony zasobów morskich, polityka handlowa), a nie sięgać po nowe obszary działania, np. politykę społeczną.	Sprzeciw wobec federalizacji, czyli przekazywaniu kompetencji UE. Ważne respektowanie zasady subsydiarności przy podziale zadań między UE a państwa członkowskie.
Stosunek do rozszerzenia UE	Poparcie dla członkostwa państw zachodniobałkańskich w UE. Sprzeciw wobec akcesji Turcji.	Zdecydowane odrzucenie perspektywy członkostwa Turcji w UE.
Priorytety, propozycje działań	Korekta kursu – określenie kompetencji UE zgodnie z zasadą subsydiarności. Odbiurokratyzowanie, zmniejszenie struktur, przegląd prawa zgodnie z zasadą <i>one in two out</i> – wprowadzenie nowej dyrektywy oznaczającej likwidację dwóch starych. Walka z nielegalną imigracją i przemytem ludzi do Europy. Ochrona granic zewnętrznych UE, wprowadzenie nowego systemu azylowego. Wzmocnienie WPZiB. Zmniejszenie Komisji Europejskiej i bezpośredni wybór przewodniczącego KE. Niezbędny przegląd budżetu UE, wprowadzenie oszczędności. Zwiększenie gospodarczej konkurencji Europy w świecie (likwidacja uciążliwych przepisów). Ukończenie jednolitego rynku, walka z oszustami podatkowymi w UE.	Wzrost demokratycznej legitymizacji UE (wzrost kompetencji parlamentów narodowych w procesie decyzyjnym UE). Zmiana traktów unijnych – naprawa błędów z Maastricht oraz Lizbony. Powrót kompetencji do państw narodowych. Powstrzymanie nielegalnej migracji do UE, uszczelnienie granic zewnętrznych UE, większe fundusze na służby celne oraz graniczne.

Wady i słabości UE	Nadmierna centralizacja działań, biurokratyzacja i przestarzałe regulacje prawne. Instytucje unijne wkraczają w kompetencje państw członkowskich. UE traci w rywalizacji gospodarczej, ponieważ nie jest konkurencyjna. Zbyt liberalna polityka wobec państw łamiących zasady semestru europejskiego – UE staje się Unią długów.	Kryzys uczciwości w UE. Nadmierne przekazywanie przez państwa narodowe swoich kompetencji na poziom UE. Centralizacja władzy w UE, dominacja unijnej biurokracji, brak zdecydowanych działań (sankcji) wobec państw nadmiernie się zadłużających w strefie euro, łamiących zasady konwergencji gospodarczej – brak respektowania tych zasad podważa sens istnienia wspólnej waluty. UE sama łamie zasady, które wcześniej wyznacza (kryzys strefy euro i masowy napływ migrantów).
Priorytety polityki europejskiej Austrii	„Powrót na szczyt”. Reprezentacja interesów Austrii podczas prezydencji w Radzie UE – koncentracja na kluczowych kwestiach. Polityka migracyjna ustalana na poziomie narodowym. Zmniejszenie składki Austrii do budżetu UE. Wzrost gospodarczy UE, więcej eksportu i nowych miejsc pracy. Przyspieszenie akcesji Bałkanów Zachodnich do UE. Przeniesienie instytucji unijnych po Brexicie do Wiednia. Redukcja sankcji wobec Rosji (dialog UE-Rosja).	Ochrona wolności obywateli, ograniczona przez unijną biurokrację oraz nadmierne regulacje prawne. Wyjście Austrii z Europejskiego Instrumentu Stabilności Finansowej, sprzeciw wobec płacenia długów innym państwom, ochrona austriackich podatników. Utrzymanie wolności, czyli suwerenności narodowej i neutralności przez Austrię (np. w kontekście relacji z Rosją). Ochrona kulturalnej tożsamości państw europejskich (m.in. przed islamem).

Źródło: opracowanie własne na podstawie programów wyborczych partii (2017)

W *exposé* ogłoszonym 20 grudnia 2017 r. przez Radę Narodową kanclerz Sebastian Kurz zadeklarował, że Austria ponownie „znajdzie się na szczycie”, nowy rząd przywróci państwu dawne miejsce, prowadząc politykę odpowiedzialności oraz kierując się bezpieczeństwem swoich obywateli. Kanclerz zapewnił: „Naszym wyraźnym celem jest właściwa ochrona granic zewnętrznych na szczeblu europejskim oraz walka z nielegalną migracją” (*Regierungserklärung* 2017). Podkreślając proeuropejskie nastawienie swojego rządu S. Kurz zadeklarował: „będziemy aktywnie uczestniczyć na szczeblu europejskim z korzyścią dla Austrii i dla dobra Unii Europejskiej”. W przemówieniu kanclerz odniósł się do zbliżającego się przewodnictwa Austrii w Radzie stwierdzając, że to szczególnie czas przejścia odpowiedzialności nie tylko za swój kraj, ale i całą Unię. „Mamy szansę, aby zrealizować cel – wzmocnić zasadę subsydiarności na europejskiej płaszczyźnie, która ukierunkuje UE na duże sprawy, a w mniejszych pozwoли państwom narodowym i regionom samodzielnie decydować”. Podczas prezydencji, jak zapewnił kanclerz, Austria będzie walczyć z przymitem ludzi do Europy, reagować na zagrożone rządy prawa i demokracji w państwach europejskich, wspierać kraje Bałkanów Zachodnich w ich drodze do UE, a także „budować mosty, gdy narastają napięcia między Wschodem a Zachodem”.

W liczącym 182 strony programie koalicji *ÖVP-FPÖ* pt. *Razem dla naszej Austrii* (niem. *Zusammen für unser Österreich*) znalazł się podrozdział *Europa i polityka zagraniczna*. To głównie w tej części dokumentu (na jednej stronie) przedstawione zostały założenia polityki europejskiej Austrii. Pojedyncze odniesienia do zjedno-

czoney Europy obecne były także na początku programu. We wprowadzeniu liderzy obu ugrupowań koalicyjnych S. Kurz i H. Ch. Strache nazywali prezydencję Austrii w II połowie 2018 r. szansą na „skorygowanie nieprawidłowych trendów rozwojowych UE”. Zapowiedzieli aktywne zaangażowanie Austrii w rozwiązanie kwestię migracji, zastopowanie nadmiernych regulacji unijnych oraz wzmocnienie zasady subsydiarności, ponieważ „Tylko w silnej Europie może być też silna Austria, w której potrafimy wykorzystać szanse XXI wieku” (*Zusammen für unser Österreich* 2017: 4). Program zawiera wyraźną deklarację ochrony ojczyzny przed nielegalną imigracją oraz zapowiedź forsowania decyzji w kwestiach polityki migracyjnej na poziomie narodowym. Subsydiarność została nazwana kluczową wartością w zjednoczonej Europie oraz gwarancją przeciwko centralistycznym tendencjom w UE (tamże: 9). Ucinając dyskusję o ewentualnym wystąpieniu państwa ze struktur integracyjnych zapewniono: „Przyszłość Austrii jest ściśle powiązana z pokojem europejskim i projektem integracyjnym. Nasza ojczyzna jest integralną częścią Unii Europejskiej i wspólnej waluty euro. Jako aktywny i wiarygodny partner będziemy zaangażowani w dalszy rozwój UE” (tamże: 22). Austrii zależy na silnej i subsydiarnej Europie, która gwarantuje stabilność i wzrost gospodarczy oraz zapewnia pokój. Zjednoczona Europa nie jest jedynie wspólnotą ekonomiczną, ale przede wszystkim wspólnotą wartości, w której ramach zgodnie z zasadą pomocniczości poszukiwane są rozwiązania kluczowych problemów, takich jak zmiany klimatyczne, kryzys migracyjny oraz globalizacja. To na tych obszarach powinny koncentrować się działania UE. Rząd dostrzega konieczność działań naprawczych, likwidacji nadmiernej biurokratyzacji (zmniejszenie legislacji) oraz ograniczenia centralizacji, tak aby przybliżyć UE obywatelom. Parlamenty narodowe powinny być w jeszcze większym stopniu zaangażowane w ochronę zasady subsydiarności. Zapowiadano zbliżenie z państwami sąsiedzkimi – Grupą Wyszehradzką i współpraca m.in. w zakresie kryzysu migracyjnego W nawiązaniu do „Białej księgi w sprawie przyszłości UE”, przedstawionej marcu 2017 r. przez Przewodniczącego KE Jeana Claude Junckera (tamże: 23)⁴ rząd koalicyjny poparł czwarty scenariusz rozwoju „Robić mniej ale efektywniej”, sprzeciwiając się rozszerzeniu kompetencji Unii na nowe polityki. W umowie znalazła się deklaracja, że Austria podczas prezydencji w Radzie zaangażuje się w dialog z Rosją, celem rozwiązania konfliktu na Ukrainie, a także złagodzenia sankcji Zachodu.

W wyborach do Rady Narodowej we wrześniu 2019 r. *ÖVP* ponownie odniosła spektakularne zwycięstwo. O podjęciu współpracy rządowej z Zielonymi zdecydowały zarówno wyborcze straty wolnościowców i socjaldemokratów, którzy wycofali się z rozmów koalicyjnych, jak i pozytywne doświadczenie koalicji na poziomie krajowym (w Górnej Austrii). II rząd Sebastiana Kurza został zaprzysiężony 7 stycznia 2020 r., a w jego skład weszli politycy Zielonych. Wypracowany kom-

⁴ Czwarty scenariusz rozwoju przewiduje, że UE będzie w stanie działać szybciej i w sposób bardziej zdecydowany w wybranych obszarach priorytetowych, w których będzie dysponować skuteczniejszymi instrumentami pozwalającymi na bezpośrednie wdrażanie i egzekwowanie wspólnych decyzji. W pozostałych obszarach UE-27 zaprzestanie działań lub zmniejszy swoje zaangażowanie.

promis oznaczał uznanie za cele rządu: walki ze zmianami klimatycznymi, działań na rzecz zrównoważonej i konkurencyjnej gospodarki, bezpieczeństwa socjalnego i walki z bezrobociem, a także utrzymania dotychczasowej polityki w obszarze migracji i integracji.

Przed wyborami parlamentarnymi w 2019 r. zarówno Nowa Partia Ludowa, jak i Zieloni opracowały programy, których integralną część stanowiła obszerna diagnoza UE, słabości i wad projektu integracyjnego oraz analiza zadań i priorytetów Unii na najbliższe lata (zob. tabela 2). Chadecja zapowiada realizację aktywnej polityki zagranicznej oraz zaangażowanie na rzecz przyjęcia nowego traktatu w UE. Podobnie jak dwa lata wcześniej, opowiada się za odbiurokratyzowaniem struktur unijnych, które przyczyni się wzrostu transparentności funkcjonowania Unii oraz oszczędności w budżecie, a także za wzmocnieniem zasady subsydiarności i ograniczeniem nadmiernej ingerencji Unii we wdrażanie przepisów na poziomie krajowym (*Unser Weg für Österreich* 2019: 16). Również Zieloni zaapelowali o wzmocnienie UE, promując wizję Europy subsydiarnej i opartej na poszanowaniu wspólnych wartości. Jako zagrożenie dla demokracji europejskiej Zieloni wskazali nowe i stare nacjonalizmy, nadmierną biurokratyzację oraz dominację organów międzyrządowych (*Wen würde unsere Zukunft wählen?* 2019: 77). Przekonują, że główne wyzwania XXI w., takie jak kryzys klimatyczny, obrona praw człowieka, kryzysy gospodarcze i finansowe wymagają podjęcia wspólnych konsekwentnych działań na poziomie międzynarodowym. Również *ÖVP* domaga się od Unii stanowczych działań – rygorystycznego przestrzegania zasad semestru europejskiego oraz wprowadzenia sankcji na państwa członkowskie, które swoją polityką fiskalną zagrażają stabilności strefy euro. Zieloni zaproponowali, aby przydział funduszy UE był ściśle związany z rządami prawa, a zatem naruszenie wspólnych zasad wiązałoby się z konsekwencjami finansowymi. O ile chadece torpedowali w swoim programie koncepcję unii społecznej, chcąc aby ten obszar pozostał w gestii państw narodowych, to Zieloni opowiadają się pogłębieniem integracji.

Jako jeden z kluczowych obszarów działania UE chadecja wskazała ochronę granic zewnętrznych oraz walkę z nielegalną imigracją, podkreślając jednak, że państwa narodowe powinny samodzielnie decydować o przyjmowaniu migrantów. Zieloni zaapelowali o wzmocnienie współpracy UE z krajami pochodzenia uchodźców, zacieśnienie współdziałania służby ratowniczych i straży granicznej. Według ugrupowania wszystkie kraje UE muszą solidarnie uczestniczyć w relokacji uchodźców, a koszty powinny zostać pokryte z funduszu UE. Prawa podstawowe i prawa człowieka, takie jak prawo do azylu, są podstawą zjednoczonej UE, w tym także wspólne zasady migracji i postępowanie z osobami potrzebującymi ochrony (tamże: 78).

Obie partie zgodnie opowiadają się za skonsolidowanym działaniem UE na rzecz likwidacji rajów podatkowych. Zieloni chcą UE neutralnej klimatycznie, wolnej od energii atomowej oraz inwestującej w zielone technologie i odnawialne źródła energii. Ekologia obok walki z oszustwami podatkowymi postrzegana jest jako główny cel polityki europejskiej Austrii (tamże: 79). Postulat ten popierają także chadece, którzy zapowiedzieli w swoim programie wprowadzenie podatku klimatycznego od emisji CO²

dla firm, które eksportując na rynek unijny nie stosują wysokich standardów ochrony środowiska i na tym budują przewagę konkurencyjną względem towarów unijnych.

W interesie Austrii jest, jak zapewnia chadecja, szybka akcesja do UE państw zachodniobałkańskich, o ile zostaną spełnione wszystkie kryteria członkowskie. *ÖVP* zdecydowanie sprzeciwia się kontynuowaniu negocjacji akcesyjnych z Turcją, nie widząc szansy na pełnoprawne członkostwo tego państwa w Unii (*Unser Weg für Österreich* 2019: 17). Również Zieloni zaapelowali w swoim programie wyborczym o szybką akcesję sześciu państw zachodniobałkańskich do UE.

W programie wyborczym z 2019 r. Zieloni ponowili apel o wzmocnienie PE we wszystkich obszarach polityki, poprzez przyznanie mu inicjatywy prawodawczej, a także zmianę ordynacji wyborczej (listy ponadnarodowe do PE). Zieloni chcą paritetu płci w ustalaniu składu Komisji Europejskiej oraz domagają się zniesienia jednomyślności w Radzie w zakresie polityki zagranicznej i podatkowej. Partia opowiada się za większą przejrzystością funkcjonowania UE, co umożliwi obywatelom zrozumienie procesu decyzyjnego oraz struktury wydatków ponoszonych z unijnego budżetu. Wszystkie stanowiska państw członkowskich w Radzie powinny zostać opublikowane, a lobbying monitorowany, aby ukazać wpływ, jaki grupy interesu wywierają na kształtowanie prawa (*Wen würde unsere Zukunft wählen?* 2019: 79). Propozycje reform przygotowane przez chadecję w programie są mniej rozbudowane. *ÖVP* opowiada się zbliżeniem Unii do obywateli oraz demokratyzacją struktur, a także zmniejszeniem składu KE i likwidacją niepotrzebnych agencji unijnych.

Tabela 2

Założenia polityki europejskiej partii tworzących rząd Austrii w latach 2020-2021

	Austriacka Partia Ludowa/ Nowa Partia Ludowa Program <i>Nasza droga dla Austrii. 100 projektów. Część III</i>	Zieloni <i>Kto będzie wybierać przyszłość?</i>
Wizja zjednoczonej Europy	UE to projekt pokojowy, gwarancja bezpieczeństwa i dobrobytu, wspólnota wartości i celów, które nie straciły na aktualności. Europa bliska obywatelom. Europa praworządna. Europa, która mówi jednym głosem w Radzie Bezpieczeństwa ONZ.	Europa subsydiarna, demokratyczna, ściśle zintegrowana. Unia ekologiczna i społeczna, oparta na wspólnych wartościach, wolna od energii atomowej, inwestująca w zielone technologie oraz neutralna klimatycznie. Europa zaangażowana w promocję pokoju na świecie, w pomoc humanitarną i na rzecz krajów rozwijających się.
Stosunek do pogłębienia integracji europejskiej	Silna Unia w obszarach, w których państwa członkowskie działające samodzielnie są bezradne (zmiany klimatyczne, migracja, bezpieczeństwo granic, handel światowy) – wzmocnienie zasady pomocniczości W sprawach WPZiB podejmowanie decyzji większością kwalifikowaną.	Demokratyzacja UE. Większe kompetencje PE (jedna ordynacja wyborcza i wspólna lista europejska). Rada drugą izbą PE. Likwidacja zasady jednomyślności w Radzie. Więcej demokracji bezpośredniej w UE.

Stosunek do rozszerzenia UE	Poparcie dla rozszerzenia UE o państwa zachodniobałkańskie. Zdecydowany sprzeciw wobec członkostwa Turcji w UE.	Poparcie dla rozszerzenia UE o państwa zachodniobałkańskie.
Priorytety, propozycje działań	Postulat prac nad nowym traktatem unijnym. Europa subsydiarna, z jasnym rozdziałem kompetencji, wzmocnienie regionów i poziomu państw narodowych. Odchudzenie instytucji unijnych, oszczędności poprzez odbiurokratyzowanie. Zmniejszenie KE, zasada rotacji komisarzy, jedna siedziba PE, likwidacja niepotrzebnych agencji unijnych. Sankcje dla państw naruszających praworządność, analiza polityki rozwojowej (europejski plan dla Afryki).	Głos za europejską unią społeczną ze wspólną polityką zatrudnienia i podatkową. Wydatki na długoterminowe, społeczno-ekologiczne inwestycje w budżetach narodowych muszą być zwolnione z restrykcyjnych zasad Europejskiego Paktu Stabilności i Wzrostu. Walka z oszustwami podatkowymi w ramach UE. Walka z dyskryminacją i wykluczeniem. Poparcie dla wspólnej polityki migracyjnej, wspólny system azylowy. Wzrost środków z budżetu UE na walkę ze zmianami klimatycznymi i zrównoważony rozwój. Ekologizacja europejskiego systemu podatkowego. Większy nacisk położony na sprawiedliwy handel z krajami rozwijającymi się – walka z przyczynami ubóstwa i degradacji środowiska.
Wady i słabości UE	Nadmierna biurokracja i regulacje prawne. Zadłużenie strefy euro, brak zdecydowanych działań KE (sankcji) wobec państw łamiących zasady konwergencji gospodarczej. Przeszarżałe prawo konkurencyjności (reforma musi uwzględnić globalizację).	Nadmierna biurokratyzacja, dominacja organów międzyrządowych, prymat interesów narodowych, skoncentrowanie się tylko na kwestiach gospodarczych, a pominięcie spraw socjalnych, deficyty demokracji. Brak zdecydowanego stanowiska UE w kwestii energii atomowej oraz zakazu GMO. Wadliwe założenia polityki handlowej UE.
Priorytety polityki europejskiej Austrii	Reprezentacja interesów Austrii, przedstawianie austriackich propozycji na arenie międzynarodowej. Zmniejszenie składki Austrii do budżetu UE (oszczędności). Poparcie dla akcesji Bałkanów Zachodnich. Odrzucenie umowy z Mercosourem (obawa o dobro konsumentów i interesy producentów żywności w UE). Zagwarantowanie dotychczasowego poziomu finansowania Wspólnej Polityki Rolnej (promocja rolnictwa ekologicznego i małych gospodarstw, stabilne dochody rolników).	Walka z oszustwami podatkowymi w UE oraz działanie na rzecz neutralnej klimatycznie Europy, wsparcie międzynarodowych i europejskich inicjatyw na rzecz ochrony środowiska (w tym reforma Wspólnej polityki rybołówstwa). Likwidacja jednomyślności w UE w sprawach polityki zagranicznej (wzmocnienie WPZiB), jak i polityki podatkowej. Zaangażowanie Austrii w pomoc dla państw rozwijających się, promocja polityki rozwojowej UE (walka ze zmianami klimatycznymi, pracą dzieci).

Źródło: opracowanie własne na podstawie programów wyborczych partii (2019)

Przyjęta na początku stycznia 2020 roku obszerna (232 strony) umowa koalicyjna *ÖVP-Grüne* na lata 2020-2024 pt. *Z odpowiedzialności za Austrię* (niem. *Aus Verantwortung für Österreich*) zawierała część czwartą pt. *Europa, Integracja, Migracja, Bezpieczeństwo*, w której na 11 stronach opisano główne założenia polityki europejskiej rządu. Wzorując się na poprzednich rozwiązaniach, utrzymano koordynację polityki europejskiej przez urząd kanclerski, choć równocześnie zadeklarowano stałą wymianę informacji między partnerami koalicyjnymi. W porozumieniu koalicyjnym zaakcentowano znaczenie członkostwa w UE, która została określona jako potrzebny projekt pokojowy, wspólnota odpowiedzialności i solidarności, oparta na wspólnych zasadach i wartościach. Nowy rząd zapewnił o swoim zaangażowaniu w rozpoczynającą się konferencję o przyszłości Europy, podkreślając konieczność prac nad nowym traktatem UE, który wzmocni zasadę subsydiarności oraz dialog z obywatelami. Postulowano przeprowadzenie reformy instytucjonalnej. W ramach racjonalizacji wydatków zaproponowano dyskusję nad celowością istnienia niektórych agencji unijnych oraz utrzymanie tylko jednej siedziby PE. Zaapelowano o mniejszą liczbę regulacji prawnych i zmniejszenie biurokracji.

Priorytetem Austriackiej Partii Ludowej było utrzymanie restrykcyjnej polityki migracyjnej, na co wyrazili zgodę Zieloni, w tym przyjęcie ogólnej austriackiej strategii migracji opartej na wyraźnym rozdzieleniu azylu i migracji zarobkowej (*Aus Verantwortung für Österreich* 2020: 186). Za cel działań rządu wyznaczono konsekwentną politykę migracyjną UE, oznaczającą bezpieczeństwo Austrii i ochronę zewnętrznych granic Unii przed przemytem ludzi, powstrzymanie tragedii uchodźców na Morzu Śródziemnym oraz większą pomoc w krajach pochodzenia migrantów. Partnerzy koalicyjni zaapelowali o silną Europę, która skoncentruje się na pokonaniu problemów (zmiany klimatu i ochrona granic zewnętrznych, walka z przemytem ludzi) oraz będzie mówić jednym głosem na arenie międzynarodowej. Unia ma być także konsekwentna w swoich działaniach, co oznacza zdecydowane stanowisko KE względem państw, które nie przestrzegają wspólnych wartości i naruszają praworządność oraz tych, które nie dotrzymują zasad europejskiego semestru, łamiąc dyscyplinę budżetową (tamże: 170). Efektywna współpraca oznacza większy udział regionów w kształtowaniu polityki europejskiej oraz korzystaniu z polityki spójności, celem niwelowania dysproporcji rozwojowych w UE. Wymierne korzyści z integracji przyniesie ukończenie jednolitego rynku, cyfrowa strategia, wzrost inwestycji w innowacje, badania i rozwój. *ÖVP* i *Grüne* zgodnie poparli perspektywę integracji Bałkanów Zachodnich z UE, opowiadając się za rozpoczęciem rozmów z Północną Macedonią i Albanią oraz wsparciem w dialogu między Serbią a Kosowem (tamże 2020: 169).

Tabela 3
Założenia polityki europejskiej w umowach koalicyjnych rządów S. Kurza

	I rząd Sebastiana Kurza ÖVP-FPÖ Program Razem dla naszej Austrii	II rząd Sebastiana Kurza ÖVP-Gritne Program Z odpowiedzialności za Austrię
Wizja zjednoczonej Europy	UE – demokratyczną wspólnotą, projektem pokojowym, największym osiągnięciem XX w. Europa subsydiarna, skoncentrowana na rozwiązywaniu wspólnych problemów, wobec których pojedyncze państwa są bezradne. Tam gdzie to możliwe, decyzje powinny być podejmowane na poziomie krajowym i regionalnym (zasada pomocniczości). Silna Europa, która chroni obywateli przed zagrożeniem, gwarantuje stabilność, pokój i wzrost gospodarczy Scenariusz rozwoju UE „mniej ale efektywniej”. Zaangażowanie UE w te kwestie, których nie da się rozwiązać na poziomie narodowym. Ścisły rozdział kompetencji zgodnie z zasadą subsydiarności.	UE to wielki sukces projektu pokojowego, osiągnięcie XX w. Zjednoczona Europa wspólnota odpowiedzialności i solidarności ze wspólnymi zasadami. W UE przestrzegana jest praworządność oraz chronione są wspólne wartości takie jak wolność, demokracja, praworządność, równoprawienie, prawa człowieka i mniejszości narodowych. UE opiera się na zasadzie subsydiarności, przykłada wagę do dialogu z obywatelami, aby budować zaufanie do instytucji unijnych. Ochrona europejskiego modelu życia. Europa pionierem w sprawach ochrony środowiska i przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Zgodnie z zasadą subsydiarności aktywność UE ograniczona do problemów/ wyzwań, którym nie podążają samodzielnie państwa/ regiony.
Kluczowe zadania UE	Rozwiązanie kryzysu uchodźczego (ochrona granic zewnętrznych UE, walka z nielegalną migracją, przemytem ludzi do Europy). Zagwarantowanie bezpieczeństwa obywatelom UE. Zgodnie z zasadą subsydiarności, aktywność w tych obszarach, w których konieczne jest współdziałanie państw członkowskich na rzecz rozwiązania wspólnych problemów: migracje, zmiany klimatyczne, globalizacja. Inwestycje w odnawialne źródła energii i wycofanie się z energii węglowej.	Rozwiązanie kryzysu uchodźczego – ochrona granic zewnętrznych UE, walka z nielegalną migracją, ścisłjsza współpraca państw członkowskich z Frontexem, większe wsparcie dla państw na zewnętrznych granicach. Walka ze zmianami klimatycznymi, ochrona środowiska, inwestycje w odnawialne źródła energii. Zapewnienie wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Cyfryzacja i innowacje, inwestycje w badania i rozwój. Ukończenie rynku wewnętrznego i zagwarantowanie spójności społecznej w UE. Konsekwentna postawa KE wobec państw łamiących zasady Paku Stabilizacji i Wzrostu – sprzeciw wobec zadłużania się państw strefy euro, łamiących dyscyplinę budżetową. Przyjęcie nowego traktatu UE. Sankcje wobec państw członkowskich, które naruszają praworządność. Przyjęcie nowych umów handlowych (celem wzrost eksportu z UE) Zagwarantowanie przejrzystych negocjacji handlowych prowadzonych z państwami trzecimi – priorytetem wysokie standardy ochrony środowiska oraz polityki społecznej. Odrzucenie umowy z Mercosurem. Przyjęcie unijnej strategii wobec Afryki (współpraca w sprawach klimatu i migracji) Ścisła współpraca w ramach WPZiB. Walka z dezinformacją, manipulacją (cyberbezpieczeństwo).

Reformy	Zapowiedź powołania w Austrii konwentu, który opracuje krajowe stanowisko wobec reform UE/ przyszłości projektu integracyjnego. Odbiurokratyzowanie. Wyraźne rozdzielanie kompetencji państw członkowskich i UE – przyjęcie przez UE paktu o subsydiarności. Większe zaangażowanie parlamentarzystów narodowych w ochronę zasady subsydiarności.	Deklarowane zaangażowanie Austrii w konferencje o przyszłości Europy. Głos za nowym traktatem unijnym opartym na zasadzie subsydiarności, za efektywnym rozgraniczeniem kompetencji UE i państw członkowskich. Reforma instytucjonalna: mniejsza KE (zasada rotacji komisarzy), jedna siedziba PE, prawo inicjatywy ustawodawczej dla PE, rozszerzenie zasady współdecydowania, więcej obszarów w których decyzje podejmowane są kwalifikowaną większością w Radzie (np. polityka zagraniczna), uproszczenie procesu legislacyjnego (większa transparentność). Powołanie europejskiej prokuratury, wzmocniona współpraca państw celem ochrony budżetu UE przed nadużyciami finansowymi. Przegląd regulacji prawnych pod kątem ich zasadności. Przegląd agencji unijnych (możliwa redukcja). Rozbudowany udział miast/ wspólnot, regionów w procesie decyzyjnym UE (ulatanienie korzystania z funduszy unijnych). Europa bliżej obywateli – celem zwiększenie zaufania do UE i instytucji unijnych, regularny dialog obywatelski.
Stosunek do rozszerzenia UE	Poparcie dla rozszerzenia UE o państwa zachodniobałkańskie. Sprzeciw wobec członkostwa Turcji w UE.	Poparcie dla rozszerzenia UE o państwa zachodniobałkańskie (za rozpozczęciem rozmów z Północną Macedonią i Albanią, wsparcie w dialogu między Serbią a Kosowem). Sprzeciw wobec członkostwa Turcji w UE. Utrzymanie silnych relacji między UE a Wielką Brytanią po Brexicie. Polityczne i gospodarcze zbliżenie Ukrainy do Europy (brak wzmianek o akcesji do UE).
Wady i słabości UE	Nadmierna biurokratyzacja i ingerencja Unii w sprawy państw członkowskich. Obecność wielu dyrektyw i regulacji, których ważność wygasła lub nie są potrzebne (wprowadzenie zasady <i>one in – one out</i> czyli nowy przepis wchodzi w miejsce starego, który jest wycofywany).	Europa traci na znaczeniu na arenie międzynarodowej, unijne prawo dot. konkurencyjności wymaga reformy, aby wzmocnić Europę w globalnej rywalizacji gospodarczej. Wiele przepisów prawnych jest przestarzałych i wymaga usunięcia.
Priorytety polityki europejskiej Austrii	Austria integralną częścią UE i wspólnej waluty euro. Silna Austria w silnej Europie. Austria zaangażowana aktywnie w dalszy rozwój UE, postulująca konkretnie nieprawidłowego kierunku. Dobra realizacja przewodnictwa – zadbać o realizację interesów Austrii w UE. Utrzymanie kontroli i ochrony granicznej, wykorzystanie wszystkich środków krajowych dopóki nie zostanie zapewniona ochrona zewnętrznej granicy UE. Poparcie dla akcesji państw zachodniobałkańskich. Wzmocniona współpraca z państwami sąsiedzkimi z Europy Środkowo-Wschodniej. Rola pomostu między Wschodem a Zachodem, dialog z Rosją (zdjęcie sankcji).	Reprezentacja interesów narodowych Austrii w UE. Walka z nielegalną migracją i przemytem ludzi do Unii. Zaangażowanie na rzecz przyspieszenia akcesji Bałkanów Zachodnich do UE.

Źródło: opracowanie własne na podstawie zawartych umów koalicyjnych

AUSTRIA W UE W LATACH 2017-2021

W drugim półroczu 2018 r. Austria po raz trzeci sprawowała przewodnictwo w Radzie UE, przejmując za motto swojej prezydencji hasło *Europa, która chroni* (niem. *Europa, das schützt*). Program prezydencji odpowiadał założeniom polityki europejskiej rządu koalicji *ÖVP-FPÖ*. Austria przyjęła trzy priorytety: 1) bezpieczeństwo i migracja (walka z terroryzmem i cyberprzestępczością, ochrona zewnętrznych granic UE, współpraca z Frontexem, reforma systemu azylowego, współpraca z Północną Afryką oraz z państwami pochodzenia i tranzytu), 2) zapewnienie dobrobytu i konkurencyjności UE poprzez cyfryzację oraz innowacyjność, 3) zagwarantowanie stabilności w sąsiedztwie poprzez przybliżenie Bałkanów Zachodnich do UE oraz dialog z Europą Środkową i Południową (*Programm* 2018: 5-9). Do równie istotnych zadań Austria zaliczyła: odbudowę zaufania obywateli do UE, wzmocnienie zasady subsydiarności, ustalenie Wieloletnich Ram Finansowych 2021-2027, negocjacje z Wielką Brytanią w sprawie Brexitu, działania na rzecz ochrony klimatu. Do najważniejszych wydarzeń trzeciej prezydencji Austrii zaliczyć należy: 1) spotkanie szefów państw i rządów w Salzburgu (wrzesień 2018 r.) poświęcone tematyce Brexitu, jak i walce z nielegalną imigracją oraz pogłębieniu współpracy z Afryką 2) konferencja w Bregenz (listopad 2018 r.) dotycząca wzmocnienia zasady subsydiarności jako filaru UE, 4) forum Afryka-Europa w Wiedniu (grudzień 2018 r.), ukierunkowane na wzmocnienie partnerstwa, wzrost digitalizacji i innowacji 4) grudniowy szczyt unijny w poświęcony m.in. redukcji CO² w transporcie i przemyśle.

Mimo iż prezydencja Austrii przypadła na czas pełen wyzwań, to uznać należy, że dobrze wywiązała się ona z roli gospodarza, profesjonalnie organizując spotkania i szczyty unijne (łącznie aż 2722 wydarzenia). Za sukces prezydencji uznać należy wstępne ustalenie Wieloletnich Ram Finansowych 2021-2027 oraz zakończenie ponad czterdziestu procedur prawodawczych. Za porażkę uznać należy brak postępu w kwestii rozszerzenia UE o państwa Bałkanów Zachodnich, a także niezrealizowane cele związane z kluczowym dla Austrii obszarem polityki migracyjnej. Nie udało się osiągnąć przełomu w sprawie wzmocnienia Frontexu ani założenia poza UE obozów przejściowych dla uchodźców, a także nie zreformowano europejskiego prawa azylowego. Wizerunek bezstronnej Austrii aspirującej do roli mediatora między Rosją a UE nadszarpnęła wizyta prezydenta Władimira Putina na ślubie minister Karin Kneissl oraz taniec prezydenta Rosji z szefową austriackiej dyplomacji. Duża dezaprobatą opinii publicznej spotkała Austrię za nieprzystąpienie w grudniu 2018 r. do Światowego Paktu w sprawie Migracji pod egidą ONZ. Austrię krytykowano ponadto za nadmierne przekonanie o własnej pozycji w Europie, za składanie ambitnych i trudnych do zrealizowania deklaracji przy formalnie ograniczonych możliwościach małego państwa.

W okresie od października 2017 do października 2021 r. Austria pięciokrotnie przegrała głosowanie w Radzie UE, samodzielnie lub w grupie państw opowiadając się przeciwko przyjęciu danego aktu ustawodawczego (<https://www.consilium.europa.eu/pl/general-secretariat/corporate-policies/transparency/open-data/voting-re>

sults/). Przebrane głosowania dotyczyły m.in. instrumentów finansowych na wspólnym rynku, przyjęcia budżetu ogólnego UE na 2020 r., ustanowienia Europejskiego Urzędu ds. pracy, zmiany dyrektywy w sprawie praw jazdy oraz okresowego szkolenia kierowców pojazdów drogowych do przewozu rzeczy lub osób. Należy podkreślić, że stanowi to znikomy odsetek spraw, ponieważ w niemalże 98,9 proc. głosowań Austria opowiadała się tak jak większość państw. W analizowanym okresie przedstawiciele Austrii aż 12 razy byli nieobecni podczas głosowań w Radzie, co stanowi zaledwie 2,5 proc. wszystkich spraw. Odnotować jednak należy, że duża część państw członkowskich nie miała w tym czasie żadnej lub znikomą absencję⁵.

Austria razem z Holandią, Danią i Szwecją – płatnikami netto opowiadała się za mniejszym budżetem Europejskiego Funduszu Odbudowy (ang. *Next Generation EU*), który miał po pandemii koronawirusa objąć wsparciem państwa południa w ich wychodzeniu z kryzysu. Sprzeciw tzw. grupy skąpców nazywanej inaczej „oszczędną czwórką” doprowadził do fiaska szczytu unijnego w lipcu 2020 r., przesunięcia rozmów na późną jesień oraz wypracowania kompromisu dopiero w grudniu. Twarda postawa negocjacyjna Austrii uzasadniana była obawą, że po Brexicie dodatkowe wydatki spowodują wyraźny wzrost austriackiej składki, a tym samym dodatkowe obciążenie dla austriackich podatników. Kanclerz Kurz przekonywał, że parlament austriacki nie zgodzi się na większy budżet UE oraz na fundusz odbudowy.

Według rankingu siły państw UE, który został przygotowany przez Fundację Schumana i Fundację Adenauera oraz Politykę Insight w 2020 r. Austria zajęła przedostatnie 26. miejsce, plasując się jedynie przed Węgrami. Ranking mierzył znaczenie państw członkowskich oraz ich faktyczny wpływ na zapadające w UE decyzje. Niska pozycja Austrii oznacza spadek aż o 12 miejsc w porównaniu do lokaty, która przypisywana jest temu państwu przy uwzględnieniu sześciu przyjętych w analizie wskaźników, w tym indeksu siły Banzhafa (*Siła państw członkowskich* 2020: 11)⁶. Głos Austrii w Unii jest – zdaniem autorów raportu – znacznie słabszy niż potencjał państwa, co jest pochodną działań podejmowanych przez austriackie elity polityczne na poziomie europejskim, które negatywnie wpływają na zdolność budowania koalicji w Radzie UE. Wpływ na pozycję Austrii mają także toczące się przeciwko niej liczne postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości UE w sprawie opóźnień z wdrażaniem ważnych unijnych dyrektyw. Liczba wszczętych procedur naruszeniowych negatywnie wpływa na reputację Austrii na poziomie unijnym jako wiarygodnego partnera, ponadto prowadzi do nałożenia kar finansowych. W ostatnich latach można

⁵ Większą od Austrii absencję w analizowanym okresie odnotowały jedynie Czechy, Węgry oraz Wielka Brytania.

⁶ Siła państwa mierzona w zależności od siły głosu państwa w Radzie UE, w Parlamencie Europejskim (m.in. brana jest pod uwagę wielkość i znaczenie delegacji w PE), zajmowanych istotnych funkcji przez polityków danego państwa w instytucjach unijnych, liczba urzędników w instytucjach unijnych, zlokalizowanych na terytorium państwa siedzib instytucji i agencji unijnych, a także m.in. liczby toczących się postępowań przed TSUE. Wskaźniki zostały uzyskane przez wyciągnięcie średniej arytmetycznej lub ważonej (w przypadku PE, Rady oraz siedzib i funkcji). Ostateczny wskaźnik wpływu państw to średnia ważona wskaźników cząstkowych.

dostrzec wyraźny wzrost postępowań, z 66 w 2018 r. do 74 w 2020 r. Wśród spraw dominowały te wynikające ze spóźnionej transpozycji dyrektyw do prawa krajowego, w dalszej kolejności postępowania odnoszące do naruszenia regulaminów i umów, a także postępowania wszczęte w konsekwencji złego i/lub wadliwego wdrożenia prawa unijnego (*Österreich. Jahresbericht 2020*).

Najbardziej problematyczna dla Austrii okazuje się być realizacja zobowiązań w obszarach: ochrony środowiska, zdrowia i bezpieczeństwa żywności, transportu, energii, podatków, cel, zatrudnienia i kwestii społecznych (*Factsheet zur Kontrolle der Anwendung des EU-Rechts 2020*: 3). Jedną z najbardziej kontrowersyjnych spraw dotyczy indeksacji zasiłków rodzinnych w Austrii, która została wprowadzona na początku 2019 r. przez rząd Sebastiana Kurza. Koalicja *ÖVP-FPÖ*, zapowiadając ukrócenie „imigracji do systemu społecznego” i dążąc do obniżenia wydatków na świadczenia socjalne, uzależniła wysokość pomocy finansowej wypłacanej w Austrii dla dzieci pracowników z innych krajów UE od kosztów życia za granicą. Rząd zamierzał dzięki przeprowadzonej waloryzacji zaoszczędzić aż 114 mln euro rocznie, zmniejszając znacząco świadczenia socjalne dla pracowników z nowych krajów UE, których dzieci mieszkają poza Austrią. W maju 2020 r. Komisja wniosła pozew przeciwko Austrii w ramach postępowania w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego (Klage, 22.06.2020). Wprowadzona indeksacja nie tylko narusza obowiązujące przepisy dotyczące koordynacji zabezpieczenia społecznego, ale jest dyskryminująca, ponieważ pracownicy z innych państw członkowskich UE, których dzieci mieszkają poza Austrią, otrzymują mniej niż ci, których dzieci mieszkają w Austrii, mimo iż płacą takie same podatki.

Do odmiennych wniosków na temat efektywności działań rządu Austrii w 20 obszarach polityki EU prowadzi badanie przeprowadzone wiosną 2020 r. przez Europejską Radę Stosunków Zagranicznych (*EU Coalition Explorer 2020*). Według tej analizy Austria zajmuje wysokie 8. miejsce rankingu z uwagi na takie atuty, jak elastyczne reagowanie na unijnych partnerów, liczne kontakty i wpływy oraz interesy podzielane z innymi państwami członkowskimi. W kwestiach polityki europejskiej Austria najczęściej kontaktuje się z Niemcami, następnie Francją, Holandią, Szwecją oraz Węgrami – to zdaniem ekspertów główni partnerzy Austrii na poziomie unijnym. Priorytetami Austrii w UE na najbliższe lata będą: 1) rozszerzenie UE o Bałkany Zachodnie, 2) rozwiązywanie kryzysu migracyjnego, 3) polityka klimatyczna, 4) polityka fiskalna, 5) ochrona granic zewnętrznych. Zdaniem ekspertów Austria w zależności od sprawy będzie budować zróżnicowane koalicje interesów⁷. Autorzy analizy *EU Coalition Explorer* zwracali uwagę, że Austria chce wpływać na działania i politykę

⁷ O rozszerzeniu UE o Bałkany Zachodnie obok Austrii równie intensywnie będą zabiegać Bułgaria, Chorwacja, Słowenia, a także Węgry, Czechy i Grecja. Problem napływu migrantów i uchodźców do UE, to kluczowa kwestia wymagająca intensywnych działań także dla rządu Węgier, Włoch, Malty, Grecji oraz Szwecji, Słowenii i Czech. Walka ze zmianami klimatu będzie jednoczyć Austriaków, Belgów, Duńczyków, Finów i Szwedów, a także Francusów i Niemców. Polityka fiskalna odgrywa istotne m.in. znaczenie dla Niemiec, Belgii, Holandii, Luksemburga. Na liście priorytetów nie tylko Austria, ale i Grecja, Chorwacja, Węgry, Hiszpania i Malta wysoko umieściły problem ochrony granic zewnętrznych UE.

innych, stawiając sobie ambitne cele „powyżej swojej wagi”. Równocześnie nie należy do państw-zwolenników pogłębienia integracji, zajmując dopiero 19. miejsce według tego kryterium w rankingu. W obszarze polityki migracyjnej, jak i w kwestiach obrony czy polityki energetycznej Austria – zdaniem ekspertów – opowiada się za tym, aby główne decyzje były podejmowane na poziomie narodowym, jak i w ramach zróżnicowanej integracji przez chętne do pogłębiania współpracy państwa, a nawet poza UE. Jest niechętna uwspólnotowieniu polityki fiskalnej, ale zdecydowanie popiera spójne i wspólne działania UE wobec państw trzecich: Bałkanów Zachodnich, Chin, USA, państw afrykańskich, chce także wzmocnionych działań UE w obszarze jednolitego rynku i cyfryzacji.

PODSUMOWANIE

Analiza programów obu rządów kanclerza Sebastiana Kurza wskazuje na wiele elementów wspólnych w realizowanej polityce europejskiej (tabela 3). Niezależnie od doboru koalicjanta, główną rolę w kształtowaniu stanowiska Austrii wobec UE odgrywała dominująca w układzie rządowym Austriacka Partia Ludowa. Mimo iż chadecja zawsze deklarowała swoje poparcie dla integracji europejskiej, to równocześnie realistycznie (a nawet krytycznie) oceniała funkcjonowanie struktur unijnych. Pragmatyczne podejście do integracji europejskiej szło w parze z deklaracją ochrony politycznych i gospodarczych interesów Austrii w zjednoczonej Europie. *ÖVP* postrzega Unię jako gwarancję pokoju, stabilizacji, bezpieczeństwa i wzrostu gospodarczego. Popiera uwspólnotowienie tych polityk, w których państwa narodowe nie są w stanie działać samodzielnie, jak np. handel zagraniczny, unia celna, zmiany klimatyczne, jednolity rynek oraz polityka konkurencyjności. Odnosząc się do doświadczeń Austrii jako państwa federacyjnego, chadecja opowiada się za subsydiarną rolą UE oraz wyraźnym podziałem zadań między regiony, państwa narodowe i instytucje unijne, wskazując wyraźne ramy funkcjonowania tych ostatnich. Zwracając uwagę na znaczenie utrzymania poparcia społecznego dla procesu integracji europejskiej, *ÖVP* podkreślała, że zarówno politycy, jak i instytucje UE muszą nieustannie zabiegać o zaufanie obywateli oraz dbać o demokratyzację struktur, dlatego należy zlikwidować nadmierną biurokrację i wycofać przestarzałe regulacje prawne. To napiętnowanie słabości Unii, choć było powiązane z konstruktywnym planem „korekty kursu UE”, stanowiło ważny fundament porozumienia w sprawach europejskich z Wolnościową Partią Austrii. W obu programach rządowych w latach 2017-2021 za sprawą chadecji znalazła się zapowiedź działań na płaszczyźnie unijnej na rzecz pilnego rozwiązania kryzysu uchodźczego, powstrzymania napływu nielegalnych imigrantów do UE oraz ochrony granic zewnętrznych Unii. Wspólne było m.in. oczekiwanie silnej Europy zarówno w relacjach ze światem zewnętrznym (wzmocnienie WPZiB), jak i względem państw członkowskich, które nie dotrzymują zasad europejskiego semestru, łamiąc dyscyplinę budżetową oraz tych, które nie przestrzegają wspólnych wartości i naruszają praworządność.

Austria pod rządami kanclerza S. Kurza niezależnie od układu koalicyjnego twardo broniła swoich interesów, nie zgadzając się w ramach tzw. grupy skąpców/oszczędnych na kształt Europejskiego Funduszu Odbudowy, ograniczając zasiłki dla pracowników z innych państw członkowskich, jak i głosując przeciw pewnym rozwiązaniom na forum Rady czy uchylając się od wdrożenia prawa unijnego. Oba programy rządowe zawierają zapowiedź ochrony finansów austriackich podatników za sprawą forsowanych oszczędności w budżecie UE oraz postulat sankcji wobec państw członkowskich łamiących zasady europejskiego semestru. Stabilizacja najbliższego otoczenia Austrii utożsamiana jest ściśle z wejściem sąsiednich państw zachodniobałkańskich do Wspólnoty. Postulat ukończenia jednolitego rynku, inwestycji w nowe technologie i rozwój utożsamiany jest z zyskami dla austriackich przedsiębiorstw, wzrostem eksportu i zatrudnienia.

Bibliografia

- Aus Verantwortung für Österreich. Regierungsprogramm 2020-2024*, <https://www.bundestkanzleramt.gv.at/bundestkanzleramt/die-bundesregierung/regierungsdokumente.html> (dostęp: 5.01.2022).
- Borkowski P. J. (2009), *Małe państwa w świetle teorii integracji*, Popławski D. (red.), *Małe państwa Europy. specyfika systemu politycznego i aktywności międzynarodowej*, Warszawa.
- Bundesministerium Finanzen (2011), *Bericht zum EU-Haushalt und zu seinen Auswirkungen auf den österreichischen Bundeshaushalt*. Wien. <https://www.bmf.gv.at/themen/budget/budgetan-gelegenheiten-eu.html> (dostęp: 21.01.2022).
- Der nationale GAP-Strategieplan für Österreich 2021 bis 2027* <https://info.bmlrt.gv.at/themen/landwirtschaft/eu-agrarpolitik-foerderungen/nationaler-strategieplan/nationaler-gap-strategieplan.html> (dostęp: 9.02.2022).
- Der neue Weg. Ordnung & Sicherheit Das Programm der Liste Sebastian Kurz – die neue Volkspartei zur Nationalratswahl 2017*. https://www.bauernzeitung.at/wp-content/uploads/2017/09/Wahlprogramm_Teil3_Ordnung-und-Sicherheit.pdf (dostęp: 21.01.2022).
- EU Coalition Explorer*, <https://ecfr.eu/special/eucoalitionexplorer/> (dostęp: 9.02.2022).
- EU-Fonds 2021-2027 in Österreich* <https://www.oerok.gv.at/eu-fonds-2021-2027/eu-fonds-in-oes-terreich> (dostęp: 5.01.2022).
- Factsheet zur Kontrolle der Anwendung des EU-Rechts – Jahresbericht 2020 – Österreich*, https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/factsheet-eulaw-austria_de.pdf (dostęp: 9.02.2022).
- <https://www.consilium.europa.eu/pl/general-secretariat/corporate-policies/transparency/open-data/voting-results/>. (dostęp 11.02.2022).
- Federalna Ustawa Konstytucyjna Republiki Austrii z dnia 1 października 1920 r. według tekstu jednolitego Federalnej Ustawy Konstytucyjnej z 1 stycznia 1930 r. (w wersji z 7 grudnia 1929 r.)* Tłumaczenie: P. Czarny i B. Naleziński, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/05/Austria_pol010811.pdf (9.04.2022).
- Klage Europäische Kommission gegen Republik Österreich* (Rechtssache C-328/20) (2020/C 297/48) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:62020CN0328&from=LT> (dostęp: 10.02.2022).
- Melchior J. (2019), *Selektiver Euroskeptizismus. Die EU- Politik der Regierung von ÖVP und FPÖ seit 2017*, Tálos E.(red.) *Die Schwarz-Blaue Wende in Österreich. Eine Bilanz*, Wien.

- Miecznikowska J (2017a), *Austria*, Zuba K. (red.), *Doktryny integracyjne państw europejskich*, Warszawa.
- Miecznikowska J. (2017b), *Europejska polityka Austrii*, „ETE Working Paper”, Tom 3 nr 2.
- ÖGfE-Umfrage: *25 Jahre EU-Mitgliedschaft – Konsolidierung der EU steht für ÖsterreicherInnen an erster Stelle* (2020), https://www.oegfe.at/umfragen/umfrage_25jahremitgliedschaft/ (dostęp: 21.01.2022).
- ÖGfE-Umfrage: *Die EU-Mitgliedschaft als Stabilitätsfaktor in instabilen Zeiten*, (2021) https://www.oegfe.at/umfragen/mitgliedschaft_dez21/ (dostęp: 21.01.2022).
- ÖGfE-Umfrage: *Klare Mehrheit für EU-Mitgliedschaft Österreichs*, (2017) <https://oegfe.at/2017/11/oegfe-umfrage-klare-mehrheit-fuer-eu-mitgliedschaft-oesterreichs/> (dostęp: 21.01.2022).
- Österreich. *Jahresbericht 2020 über die Kontrolle der Anwendung des EU-Rechts* https://ec.europa.eu/info/law/law-making-process/applying-eu-law/infringement-procedure/2020-annual-report-monitoring-application-eu-law/austria_de (dostęp: 9.02.2022).
- Österreicher verdienen Fairness Freiheitliches Wahlprogramm zur Nationalratswahl 2017, https://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/Wahlprogramm_8_9_low.pdf (dostęp: 1.02.2022).
- Österreichischer Demokratie Monitor, *Vertrauen im Keller – Demokratie unter Druck Erste Ergebnisse 2021* https://www.demokratiemonitor.at/wp-content/uploads/2021/12/2021_SORA_Presseunterlage_OeDM21.pdf (dostęp: 5.01.2022).
- Pawłowski S.(2011), *Zmiany konstytucji Austrii jako wyraz jej europeizacji*, Kubuj K, Wawrzyniak J (red.), *Europeizacja konstytucji państw Unii Europejskiej*, Warszawa.
- Popławski D. (2014), *Etapy ewolucji polityki neutralności Austrii*, „Studia Politica Germanica” nr 1: 117-130.
- Programm des österreichischen Ratsvorsitzes Vorsitz im Rat der Europäischen Union 1. Juli–31. Dezember 2018*, <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/agenda/europapolitik/eu-ratsvorsitz-2018.html> (dostęp: 10.02.2022).
- Regierungserklärung von Bundeskanzler Sebastian Kurz, im Nationalrat am 20. Dezember 2017* <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/bundeskanzleramt/nachrichten-der-bundesregierung/2017-2018/regierungserklaerung.html> (dostęp 5.01.2022).
- Sila państw członkowskich w Unii Europejskiej* (2020). http://zasoby.politykainsight.pl/pi2/pdf/Ranking_panstw_UE_2020.pdf (dostęp 5.01.2022).
- Unser Weg für Österreich. 100 Projekte. Die Neue Volkspartei*, https://www.dieneuevolkspartei.at/Download/100_Projekte.pdf, (dostęp: 21.02.2022).
- Wen würde unsere Zukunft wählen? Die Grünen, Wahlprogramm Nationalratswahl 2019*, <https://www.gruene.at/partei/programm/wahlprogramme/> (dostęp: 5.02.2022).
- Wirtschaftskammer Österreich Abteilung Europapolitik (2021), *Österreich in der EU. Die heimische Wirtschaft im Binnenmarkt*, https://news.wko.at/news/oesterreich/eutt_Oesterreich-in-der-EU.pdf (dostęp: 21.01.2022).
- Wróbel A. (2014), *Gospodarka Austrii w Unii Europejskiej*, „Studia Politica Germanica” nr 1: 277-291.
- Zusammen für unser Österreich. Regierungsprogramm 2017-2022*, https://www.oeh.ac.at/sites/default/files/files/pages/regierungsprogramm_2017-2022.pdf (dostęp: 21.01.2022).

Dr hab. Justyna Miecznikowska, Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego (j.miecznikowska@uw.edu.pl)

Słowa kluczowe: Austria, Unia Europejska, polityka europejska, przewodnictwo w Radzie UE, Austriacka Partia Ludowa, Wolnościowa Partii Austrii, Zieloni – Zielona Alternatywa.

Keywords: Austria, European Union, European policy, presidency of the EU Council, New People's Party, The Freedom Party of Austria, The Greens – The Green Alternative

ABSTRACT

The article aims to analyze the European policy of chancellor Sebastian Kurz's first government formed by ÖVP and FPÖ between 2017-2019 and his second cabinet, which was composed of ÖVP and Grüne and formed in 2020. The hypothesis adopted is that, regardless of the instability of the cabinet and the discredit of the leading politicians, the main assumptions of Austria's EU policy remain unchanged. Such stability results from the domination of the pro-European Austrian People's Party in the coalition government and is a consequence of the determinants influencing Austria's strategic goals in united Europe.

First, the article presents the geopolitical, economic, and social factors in the European policy which determine Austria's main interests in the EU. Next, it compares the coalition agreement between Christian Democrats and the Freedom Party with the 2020-2024 government program of Christian Democrats and the Greens in terms of Austria's role in the EU as promoted by the coalition parties. It also contains a qualitative analysis of the election manifestos published by different coalition members and an evaluation of their priorities in Austria's European policy and attitudes towards the EU deepening and territorial expansion. Lastly, it summarizes Austria's implementation of its EU policy, including its 2018 EU Council presidency.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Karol Janoś, Agata Kałabunowska,
Jadwiga Kiwerska, Tomasz Morozowski (red.)

Interesy – wartości – kompromisy. Polityka zagraniczna Niemiec w erze Angeli Merkel

Seria: Studium Niemcoznawcze nr 99

ISBN 978-83-66412-39-2

Poznań 2022, 445 ss.

Głównym celem opublikowanej monografii jest dokonanie oceny działań kanclerz Angeli Merkel na polu niemieckiej polityki zagranicznej. Analizując różne pola i kierunki zewnętrznej aktywności Niemiec w latach 2005-2021, starano się rozstrzygnąć, czy i jak zmieniła się w tym czasie ich rola zarówno w Europie, jak i w wymiarze globalnym.

Zastanawiano się, jaki był w tym udział kanclerz Merkel, mającej szerokie kompetencje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki zagranicznej. Czy skala i charakter zaangażowania Niemiec na arenie międzynarodowej odpowiadały potencjałowi państwa niemieckiego oraz czy były one adekwatne do oczekiwań i potrzeb społeczności międzynarodowej? W jakim stopniu czynnikiem wpływającym na niemiecką politykę zagraniczną było przywiązanie do wartości, a w jakim stopniu – żywotne interesy Niemiec? Na te i inne pytanie czytelnik znajdzie interesujące odpowiedzi podczas lektury prezentowanej książki.

EWA GODLEWSKA
Lublin
ORCID: 0000-0002-2550-7831

AKTYWNOŚĆ AUSTRII NA FORUM UNII EUROPEJSKIEJ W DOBIE KRYZYSU MIGRACYJNEGO W EUROPIE WYBRANE ASPEKTY

UWAGI WSTĘPNE

Od początku kryzysu migracyjnego w Europie władze Austrii były zainteresowane jak najszybszym jego zażegnaniem. Terytorium państwa stało się jednym z głównych szlaków tranzytu migrantów, przede wszystkim do Niemiec. Spory wokół rozwiązania tej kwestii przyczyniły się do istotnych zmian widocznych zarówno na gruncie polityki wewnętrznej, jak i zagranicznej Austrii. W okresie nasilenia kryzysu migracyjnego w Austrii kilkakrotnie dochodziło do zmiany w rządach. Socjaldemokratyczna Partia Austrii (*Sozialdemokratische Partei Österreichs/SPÖ*) utraciła władzę na rzecz Austriackiej Partii Ludowej (*Österreichische Volkspartei/ÖVP*). Swoją pozycję umocniła również Wolnościowa Partia Austrii (*Freiheitliche Partei Österreichs/FPÖ*), uchodząca za ugrupowanie antyimigranckie. Zagadnienia związane z polityką migracyjną stały się nieodłącznym elementem publicznego dyskursu w Austrii.

W opracowaniu przyjęto tezę, że w dobie kryzysu migracyjnego zauważalna była w Austrii wyraźna tendencja do zaostrzenia kursu wobec imigrantów, co stanowiło tło dla tytułowej aktywności na forum Unii Europejskiej.

Celem artykułu jest ukazanie zmian w stanowisku Austrii wobec unijnych rozwiązań w zakresie polityki migracyjnej. Zwrócono w nim uwagę przede wszystkim na dwa aspekty: z jednej strony – na unijny program relokacji migrantów, z drugiej – na prezydencję Austrii w Radzie UE. Istotne pozostaje również omówienie wewnętrznych uwarunkowań determinujących działania austriackiego rządu na forum UE. W ramach kluczowych determinantów zaproponowano wskazanie czynników demograficznych oraz politycznych. Z racji ograniczonych ram artykułu nie jest możliwa analiza wszystkich aspektów. Wybrane na potrzeby artykułu – zdaniem autorki – oddają jednak zakres i charakter zmian, jakie można było w ostatnich latach zaobserwować w Austrii.

W artykule położono nacisk na lata 2015–2018 (od wzmożonego napływu cudzoziemców do rezygnacji z unijnego programu przymusowej relokacji), czyli okres, w którym w Austrii wyraźna była tendencja do zmiany stanowiska wobec zjawiska migracji.

W opracowaniu wykorzystano metodę analizy decyzyjnej, umożliwiającą wskazanie przyczyn oraz skutków decyzji politycznych oraz czynnikowej, przydatnej przy identyfikacji czynników kształtujących politykę Austrii, a więc również uwarunkowań aktywności administracji rządowej na forum Unii Europejskiej.

DEMOGRAFICZNE ORAZ POLITYCZNE UWARUNKOWANIA POLITYKI IMIGRACYJNEJ AUSTRII W XXI WIEKU

Współczesne ruchy migracyjne w Austrii wykazują dużą dynamikę. Z pewnością nie można jednak powiedzieć, że wzmożony napływ imigrantów to zjawisko nowe. Od kilku dekad można zaobserwować stale utrzymujące się dodatnie saldo migracyjne w Austrii. Taki stan występuje od lat 80. XX w., co w dużej mierze było wynikiem realizowanego od lat 60. systemu rekrutacji pracowników tymczasowych (*Gastarbeitersystem*) oraz będącego jego następstwem procesu łączenia rodzin. Do Austrii przybywali wówczas głównie mieszkańcy dawnej Jugosławii, w tym przede wszystkim Bośni i Hercegowiny, Serbii i Czarnogóry oraz Turcji. W okresie zimnej wojny Austria stała się również schronieniem dla uchodźców politycznych m.in. z Węgier, Czechosłowacji oraz Polski. Dalszy napływ utrzymywał się również w ostatniej dekadzie ubiegłego wieku, a wśród przyczyn takiego stanu można wskazać m.in. sytuację na Półwyspie Bałkańskim. Po kilku dekadach wzmożonego napływu ludności mieliśmy wprawdzie do czynienia z wyraźnym wyhamowaniem tych procesów w pierwszych latach XXI w., współcześnie jednak Austria ponownie stała się miejscem docelowym dla dużej liczby imigrantów. W ostatnich latach odnotowuje się coraz większy napływ osób z Czeczenii, Afganistanu, Iraku, Somalii, a także z Syrii. W rekordowym 2015 r. do Austrii przybyło o 113 067 osób więcej, niż je opuściło, zaś liczba przybyłych imigrantów była największa od kilkudziesięciu lat. Biorąc pod uwagę całkowitą liczbę składanych wniosków o azyl¹, Austria uplasowała się wówczas wśród państw członkowskich UE na czwartym miejscu. Więcej złożono jedynie w Niemczech, na Węgrzech i w Szwecji (Statistik Austria – Bundesanstalt Statistik Österreich 2016: 9, 25). Rok później napływ ludności został nieznacznie wyhamowany. Pod względem liczby złożonych wniosków o azyl, Austria zajęła wśród państw członkowskich piąte miejsce. Pierwsze miejsca w rankingu zajęły Niemcy, Włochy, Francja i Grecja. W przeliczeniu jednak na liczbę mieszkańców, więcej imigrantów od Austrii przyjęły jedynie Niemcy (Statistik Austria – Bundesanstalt Statistik Österreich 2017: 8 – 9).

¹ Pojęcie azylu stosowane jest w Austrii głównie w kontekście „osób ubiegających się o azyl” (*Asylwerber/Asylwerberin*). Oznacza zatem osoby ubiegające się o przyjęcie i ochronę przed prześladowaniem, których procedura azylowa nie została jeszcze zakończona. Taka interpretacja zgodna jest z § 2 ust. 14 Ustawy o azylu. Por. *Bundesgesetz über die Gewährung von Asyl*, BGBl. I Nr. 100/2005. Po pomyślnym zakończeniu procedury są one uznawane za uchodźców (*anerkannter Flüchtling*), zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźców, sporządzoną w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., dla których dodatkowo jako równoznaczne używa się w Austrii określenia „osoby uprawnionej do azylu” (*Asylberechtigter*). Wniosek o udzielenie azylu (*Asylantrag*) stanowi zatem wniosek o udzielenie ochrony międzynarodowej.

Istotne znaczenie dla ukazania dynamiki powyższych zjawisk ma wskaźnik udziału procentowego cudzoziemców. Jeszcze w latach 90. XX w. udział ten oscylował w Austrii wokół 5-6%. W 2018 r. osiągnął pułap 16% (Statistik Austria – Bundesanstalt Statistik Österreich 2019: 27). Najszybszy wzrost odnotowano natomiast po 2011 r.

Duże znaczenie ma fakt, że zdecydowana większość społeczności imigranckich jest wyznawcami islamu. W oficjalnych statystykach islam jako odrębna kategoria został po raz pierwszy wyróżniony w spisie ludności z 1971 r. Według ówczesnych danych 22 267 osób zadeklarowało się jako wyznawcy tej religii, w samym zaś Wiedniu było to 5889 osób. Kolejne spisy powszechne potwierdziły, że mieliśmy do czynienia z wyraźną tendencją zwykłą. W badaniu z 1981 r. już 76 939 osób określiło swoją przynależność do społeczności muzułmańskiej. Uzyskany w stolicy wynik to 28 099 osób. Wskazana tendencja utrzymywała się przez kolejne lata. W 1991 r. przytaczane wskaźniki kształtowały się odpowiednio na poziomie 158 776 oraz 62 305. W ostatnim przeprowadzonym spisie powszechnym w 2001 r.², jako wyznawcy islamu określiło się już 338 988 osób, a w Wiedniu liczba ta przekroczyła 120 tys. Według wyliczeń Austriackiego Funduszu Integracyjnego (*Österreichischer Integrationsfonds, ÖIF*) w 2009 r. żyło w Austrii 515 914 członków społeczności muzułmańskiej. Stanowili oni 6,2% całego społeczeństwa. 49% spośród nich posiadało austriackie obywatelstwo. Dane z 2012 r., opracowane przez Instytut ds. Islamu Uniwersytetu w Wiedniu (*Institut für Islamische Studien, Universität Wien*), potwierdzały, że liczba wszystkich muzułmanów w państwie przekroczyła 570 tys., co dawało 6,8% ogólnej liczby mieszkańców. Według wyliczeń własnych Islamskiej Wspólnoty Wyznaniowej w Austrii (*Islamische Glaubengemeinschaft in Österreich, IGGÖ*) w 2016 r. osiągnięto już pułap 600 tys. osób. Według niektórych źródeł było to nawet 700 tys., co stanowi około 8% ludności. Skalę zjawiska oddają również prognozy Instytutu ds. Demografii Austriackiej Akademii Nauk (*Instituts für Demografie der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*), według których w 2051 r. (przy uwzględnieniu różnych scenariuszy) udział omawianej grupy w ogólnej liczbie mieszkańców może osiągnąć od 12 do nawet 27%. W samym Wiedniu może to być 24 – 55% (Godlewska 2021: 86 – 88).

Tak dynamiczne zmiany stały się w ostatnim okresie wyzwaniem dla austriackich władz. Współczesna polityka migracyjna państwa opiera się przede wszystkim na tzw. pakiecie integracyjnym, a odzwierciedleniem charakterystycznych w ostatnich latach tendencji we wspomnianej polityce stała się ustawa o integracji uchwalona 8 czerwca 2017 r.³

Podstawowym założeniem jest jak najszybsza ekonomiczna inkluzja imigrantów. Program integracji cudzoziemców generuje dość duże koszty, a fakt ten coraz częściej wykorzystywany jest w publicznej dyskusji. Pojawiający się sceptycyzm społeczny

² Współcześnie spisy powszechne zastąpione zostały w Austrii przez specjalne rejestry urzędowe (*Registerzählungsgesetz* vom 16. März 2006, BGBl. I Nr. 33/2006).

³ *Bundesgesetz zur Integration rechtmäßig in Österreich aufhaltiger Personen ohne österreichische Staatsbürgerschaft*, BGBl. I Nr. 68/2017.

wobec imigracji stał się jedną z przyczyn istotnych zmian w układzie sił na austriackiej scenie politycznej. W pierwszych miesiącach kryzysu migracyjnego na czele rządu stał Werner Faymann z *SPÖ*⁴. W 2016 r. zastąpiony został wprowadzie przez Christiana Kerna, ale socjaldemokraci zdołali utrzymać się przy władzy. W wyniku wyborów parlamentarnych z 2017 r. sytuacja uległa jednak zdecydowanej zmianie. Zwycięską partią została *ÖVP*, a na czele rządu stanął Sebastian Kurz. Kluczowy dla dalszych działań pozostawał fakt, że koalicjantem została *FPÖ*. Tym samym *SPÖ* stała się partią opozycyjną.

Nowy układ sił na austriackiej scenie politycznej, w tym przede wszystkim obecność w rządzie Wolnościowej Partii Austrii, okazały się istotnymi czynnikami determinującymi działania Austrii na forum UE. Nowy koalicjant skutecznie podsycił bowiem antyeuropejskie oraz antyimigranckie nastroje. W odniesieniu do tych ostatnich warto wskazać główne hasła programowe ugrupowania. Należą do nich między innymi: przeświadczenie, że Austria nie powinna być traktowana jako państwo migracyjne, dbałość o tradycję, tożsamość i kulturę jako obowiązek administracji publicznej, obecność imigrantów jako zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa oraz obciążenie dla jego budżetu, powstrzymanie imigracji jako warunek niezbędny dla ochrony tożsamości kulturowej, pomoc adresowana jedynie do cudzoziemców legalnie przebywających na terytorium państwa, respektujących austriackie prawo i integrujących się ze społeczeństwem, zwiększenie „obowiązków integracyjnych”, świadczenia socjalne powiązane z obywatelstwem austriackim (a więc nie przysługujące imigrantom), ostra krytyka unijnej polityki dotyczącej kontroli granic i swobodnego przepływu osób oraz wiele innych. Jednym z głównych haseł *FPÖ* stało się zatem określenie „Najpierw Austria” (*Österreich zuerst*), zaś dbałość o własnych obywateli – punktem odniesienia dla innych działań oraz elementem swoiście rozumianego patriotyzmu (*Parteiprogramm*).

Mając na względzie powyższe zjawiska, należy wskazać wyraźny trend w polityce Austrii w dobie kryzysu migracyjnego. Polegał on na zaostrzaniu rozwiązań wobec imigrantów. Pierwszych takich decyzji można było doszukać się już w 2015 r. Jeszcze we wrześniu austriacki kanclerz Werner Faymann krytykował restrykcyjną politykę Węgier wobec imigrantów. Już w październiku jednak ówczesna minister spraw wewnętrznych Johanna Mikl-Leitner wspominała o konieczności wzmocnienia i uszczelnienia granic w strefie Schengen. Coraz częściej pojawiały się również zapowiedzi wprowadzenia limitów przyjęć imigrantów. Na początku 2016 r. skierowano austriackich żołnierzy do strategicznych przejść granicznych ze Słowenią. Ich rolą miało być wsparcie dla służb granicznych i policji. Zapowiedziano ponadto budowę tymczasowego ogrodzenia o długości 3,7 km przy przejściu granicznym w Spielfeld. W celu uszczelnienia granic i sprawniejszego zwalczania przemytu ludzi zwiększono kontrole policji drogowej. Rząd Austrii zaczął również krytykować politykę „otwartych drzwi” Angeli Merkel (*Zaostrzenie polityki... 2016, Europa bezradna... 2015*).

⁴ Był to już drugi gabinet tworzony przez Faymanna. Polityk ten stał na czele koalicyjnego rządu od 2008 r. (koalicja *SPÖ* z *ÖVP*). Drugi jego rząd zaprzysiężony został natomiast w 2013 r.

Kulminacyjnym momentem były wybory parlamentarne w 2017 r., a w konsekwencji wygrana *ÖVP*, utworzenie rządu Sebastiana Kurza oraz wzmocnienie pozycji *FPÖ* w roli partii koalicyjnej. Założenia programowe nowego rządu odzwierciedlały zmiany, które można było zaobserwować od kilkunastu miesięcy. Sprowadzały się one do takich haseł, jak: nowelizacja prawa azylowego w kierunku zaostrzenia i przyspieszenia procedur, zwiększenie zakresu „obowiązków integracyjnych”, rozszerzenie listy bezpiecznych krajów pochodzenia, konsekwentna i skuteczna deportacja osób, których wnioski zostały odrzucone, możliwość zajmowania gotówki w celu pokrycia podstawowych kosztów opieki, bardziej skuteczna weryfikacja danych osobowych, większy nadzór nad imigrantami, zwiększenie uprawnień służb porządkowych, zakaz pracy dla osób nielegalnie przebywających na terytorium Austrii, skuteczniejsza kontrola granic, rewizja zasad dotyczących udzielania obywatelstwa (*Zusammen. Für unser Österreich... 2017*).

Działania podejmowane przez nowy rząd potwierdzały, że zaostrzanie kursu stało się faktem. Zmiany w podejściu do kwestii migracyjnej można było zaobserwować nie tylko w polityce wewnętrznej, ale również na gruncie podejścia do unijnych rozwiązań.

AUSTRIA WOBEC PROGRAMU RELOKACJI MIGRANTÓW

Polityka migracyjna początkowo nie była objęta reżimem wspólnotowym. Działania w tym zakresie nie miały charakteru działań systemowych. Przybierały formę pojedynczych przedsięwzięć i opierały się na porozumieniach rządowych. Sytuacja zmieniła się po wejściu w życie Traktatu z Amsterdamu, na mocy którego kwestie imigracji i azylu „uwspólnotowiono”, a zatem przeniesiono do pierwszego filaru UE. Przez pięć lat wciąż miały jednak obowiązywać porozumienia międzyrządowe. Traktat z Lizbony, na mocy którego zlikwidowano filarowy charakter UE, potwierdził wspólnotowy charakter polityki migracyjnej.

W obliczu narastania kryzysu migracyjnego w Europie kluczowy okazał się ogłoszony 13 maja 2015 r. przez Komisję Europejską Europejski Program w zakresie Migracji. Poza takimi kwestiami, jak wzmocnienie uprawnień Frontexu, utworzenie centrum monitorowania, zwiększenie wysiłków na rzecz zwalczania przemytu ludzi, w komunikacie istotne były dwa zagadnienia: plan relokacji oraz plan przesiedleń⁵. Zgodnie z zamierzeniami Komisji, dla każdego państwa członkowskiego wyliczone miały zostać (na podstawie przyjętych kryteriów⁶) współczynnik relokacji i współ-

⁵ Pierwszy z powyższych miał dotyczyć przekazywania między państwami członkowskimi osób będących „w oczywistej potrzebie międzynarodowej ochrony”. Drugi natomiast miał objąć transfer osób będących „w oczywistej potrzebie międzynarodowej ochrony” z państw trzecich przy asyście Urzędu Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. uchodźców.

⁶ Zaliczono do nich liczbę ludności, produkt krajowy brutto, pozwalający określić poziom zamożności państwa członkowskiego, a tym samym możliwości przyjęcia i rzeczywistej integracji uchodźców,

czynnik przesiedleń, określające procentowo liczbę kierowanych tam imigrantów będących „w oczywistej potrzebie międzynarodowej ochrony”. Z systemu relokacji wyłączono Danię, Irlandię i Wielką Brytanię, które uwzględniono jedynie w planach przesiedleń (*Communication from the Commission...* 2015). Według Komisji Europejskiej najwyższe wskaźniki relokacji i przesiedleń charakteryzowały Niemcy (odpowiednio 18,42 oraz 15,43), Francję (14,17 oraz 11,87) oraz Włochy (11,84 oraz 9,94). W przypadku Austrii wyniosły 2,62 oraz 2,22.

Propozycja Komisji Europejskiej została odrzucona 20 lipca 2015 r. Wstępną zgodę udzielono jedynie na relokację 32 tys. osób przebywających we Włoszech i Grecji oraz na przesiedlenie z państw trzecich do UE 22,5 tys. kolejnych (Potyrała 2015: 37). We wrześniu 2015 r. przyjęto kluczowe dla dalszych wydarzeń ustalenia: Decyzję Rady (UE) 2015/1523 z 14 września 2015 r. (Dz. U. UE L 239/146, 15.09.2015) oraz Decyzję Rady (UE) 2015/1601 z 22 września 2015 r. (Dz. U. UE L 248/80, 24.09.2015), ustanawiające środki tymczasowe w obszarze ochrony międzynarodowej na rzecz Włoch i Grecji. Dotyczyły one rozdziału 40 tys., a następnie kolejnych 120 tys. imigrantów ubiegających się o status uchodźcy lub inną formę ochrony, przebywających w Grecji, Włoszech i innych państwach członkowskich bezpośrednio dotkniętych kryzysem migracyjnym.

Zobowiązanie do relokacji podjęły wszystkie państwa członkowskie (z wyłączeniem trzech wspomnianych powyżej), w tym Austria. Początkowa gotowość współpracy szybko zastąpiona została jednak niechęcią. Jeszcze we wrześniu 2015 r. ówczesny minister spraw zagranicznych Austrii Sebastian Kurz podkreślał na spotkaniu szefów dyplomacji 28 państw członkowskich w Luksemburgu, że wzmożony napływ imigrantów do Europy to pewnego rodzaju dzwonek alarmowy i ostrzeżenie dla polityków unijnych (Godlewska 2017: 95). Na szczycie Rady Europejskiej w Brukseli w grudniu 2015 r. kanclerz Faymann zaproponował ograniczenie wsparcia z funduszy unijnych dla państw, które opowiedziały się przeciwko odgórnie ustalonym kwotom rozdziału uchodźców. Ze zrozumieniem ze strony Austrii spotkała się natomiast koncepcja dwustronnego planu UE–Turcja, zaproponowanego na szczycie unijnych przywódców w listopadzie 2015 r., a zakładającego między innymi unijną pomoc finansową dla Turcji w wysokości 3 mld euro (Szubart 2016: 2). W marcu 2016 r., podczas szczytu w Brukseli, wszystkie państwa członkowskie UE również zaakceptowały porozumienie z Turcją. Uzgodniony w Brukseli pakt miał powstrzymać napływ imigrantów i uchodźców przez Morze Egejskie do Europy. Zgodnie z ustaleniami wnioski o azyl miały być rozpatrywane na terytorium Turcji, a osoby przebywające w obozach dla uchodźców miały mieć możliwość dostępu na terytorium UE w sposób legalny. W zamian za współpracę, UE zaoferowała Turcji wsparcie finansowe oraz ustępstwa w kwestiach wizowych i rozmowach akcesyjnych. Znamienne były również starania o zawieszenie obowiązków relokacyjnych przypisanych Austrii w ramach kwot uzgodnionych

we wrześniu 2015 r. W efekcie, na mocy decyzji Rady 2016/408 z 10 marca 2016 r., na dwanaście miesięcy zawieszono jednak obowiązek relokacji 30% osób, tj. 1065 (Potyrała 2018: 72). Głównym argumentem ze strony rządu Austrii był gwałtowny wzrost liczby obywateli państw trzecich na jej terytorium.

Kolejne problemy z realizacją unijnego planu relokacyjnego legły u podstaw dalszych kroków ze strony administracji rządowej Austrii. Coraz częściej skupiały się one na negowaniu przyjętych na forum UE rozwiązań. W 2016 r. Austria w zasadzie dołączyła do grona państw określanych mianem tzw. koalicji niechętnych, współtworzonej do tej pory przez Węgry, Słowację, Republikę Czeską oraz Polskę.

W marcu 2017 r. Kern poinformował o planach skierowania do przewodniczącego Komisji Europejskiej listu z wyjaśnieniem, dlaczego Austria nie powinna uczestniczyć w unijnym programie relokacji uchodźców (*Kern zwischen Dämpfer...* 2017). List dotyczył odstąpienia od wcześniejszych zobowiązań Austrii przyjęcia blisko 2 tys. uchodźców z terenów Włoch i Grecji. Głównymi argumentami austriackiego kanclerza były właśnie brak solidarności państw europejskich oraz duże obciążenia przyjętymi na terytorium państwa we wcześniejszym okresie. Jego list spotkał się z decyzją odmowną. Ostatecznie jednak procedura o naruszenie unijnych zasad przez Austrię nie została wszczęta, rząd zadeklarował bowiem gotowość przyjęcia 50 osób z w/w państw. Z analizy piętnastu sprawozdań Komisji Europejskiej, które ukazały się do września 2017 r., jednoznacznie wynikało jednak, że w stosunku do Austrii wielokrotnie podnoszono zarzut niepodjęcia wykonania obowiązku relokacji. Dotyczyło to również procedury relokacji wspomnianych 50 osób (Potyrała 2018: 72 – 83).

Działania Austrii na arenie międzynarodowej w odniesieniu do kryzysu migracyjnego ulegały zmianom. Prezentowane postawy można przedstawić według następującego schematu: od wzywania do solidarności, poprzez propozycję „karania” państw niechętnych relokacji, następnie dołączenie do grona koalicji państw niechętnych, aż do prezydencji Austrii i rezygnacji UE z programu relokacji imigrantów.

PREZYDENCJA AUSTRII I PROPOZYCJE W ZAKRESIE POLITYKI MIGRACYJNEJ

Austria rozpoczęła prezydencję w Radzie Unii Europejskiej 1 lipca 2018 r., przejmując ją od Bułgarii. Jej motywem przewodnim stało się hasło „Europa, która chroni”. W rządowym programie dotyczącym przewodnictwa Radzie Unii Europejskiej (*Programme of the Austrian Presidency. Presidency of the Council of the European Union 1 July–31 December 2018*) jednym z głównych priorytetów stały się kwestie migracyjne.

Austriackie propozycje dotyczyły przede wszystkim: a) wzmocnienia Europejskiej Agencji Straży Granicznej i Przybrzeżnej Frontex (*European Border and Coast Guard Agency*), co miało stanowić gwarancje skutecznej ochrony zewnętrznych granic, b) usprawnienia rozwiązań obowiązujących w strefie Schengen, w tym poprawy funkcjonowania Systemu Informacyjnego Schengen (SIS) oraz możliwość ustanowienia dłuższych okresów wprowadzenia kontroli granicznych w przypadkach poważnego zagrożenia dla bezpieczeństwa wewnętrznego, c) wsparcia walki z przestępczością

i terroryzmem oraz z nielegalną imigracją, d) poparcia dla bardziej elastycznych, ale jednocześnie rygorystycznych rozwiązań w zakresie polityki azylowej, co miało się przyczynić do zmniejszenia presji na państwach członkowskich.

Według rządu Austrii zniwelowanie negatywnych skutków kryzysu migracyjnego można było osiągnąć poprzez stosowanie zachęt do powrotu, szybszą procedurę wydalenia w przypadku naruszeń prawa do azylu, tworzenie ośrodków recepcyjnych poza obszarem państw członkowskich UE oraz skuteczniejsze egzekwowanie poszanowania „europejskich wartości” (*Programme of the Austrian Presidency*).

Rząd Austrii podkreślił ponadto konieczność efektywnego wdrażania postanowień tzw. deklaracji maltańskiej (sformułowanej podczas nieformalnego spotkania szefów państw i rządów UE, które odbyło się 3 lutego 2017 r. na Malcie) oraz rezolucji przyjętych podczas V Szczytu UE–Unia Afrykańska (który odbył się w listopadzie 2017 r. w Abidżanie, w Wybrzeżu Kości Słoniowej). Za priorytetowe uznano wówczas działania ukierunkowane na współpracę z państwami pochodzenia imigrantów, w tym przede wszystkim z państwami afrykańskimi: Libią, Etiopią, Nigerią, Mali, Nigrem i Senegalem.

Kwestie migracyjne były jednym z głównych tematów (poza Brexitem i polityką bezpieczeństwa) nieformalnego szczytu szefów państw i rządów państw członkowskich, który odbył się w Salzburgu w dniach 19-20 września 2018 r. Podczas rozmów nawiązano do czerwcowego szczytu w Brukseli i do propozycji utworzenia specjalnych ośrodków recepcyjnych dla imigrantów. Ośrodki takie miałyby powstać w państwach członkowskich, które wyraziłyby zgodę na takie rozwiązanie oraz w państwach Afryki Północnej. Zadaniem ośrodków miała być przede wszystkim wstępna kwalifikacja imigrantów pod kątem tego, czy spełniają warunki do uzyskania ochrony, czy też powinni być zwracani do państwa pochodzenia. W wyniku wcześniejszego braku zainteresowania takim rozwiązaniem ze strony państw członkowskich, w Salzburgu nie zapadły żadne decyzje z tym związane. Coraz śmieiej zaczęto natomiast mówić o konieczności rewizji założeń programu przymusowej relokacji imigrantów. W efekcie w grudniu 2018 r. podczas posiedzenia unijnych ministrów odpowiedzialnych za sprawy wewnętrzne, Unia zrezygnowała z przymusowej relokacji uchodźców na rzecz dobrowolności ich przyjmowania (Godlewska 2019: 8-9).

Wiedeń był również gospodarzem Forum Wysokiego Szczebla Afryka–Europa w dniach 17–18 października 2018 r. Uczestniczyli w nim przedstawiciele państw z obu kontynentów, Unii Europejskiej, Unii Afrykańskiej oraz przedstawiciele świata biznesu. Głównym celem było zacieśnianie więzi gospodarczych, biznesowych i inwestycyjnych, a tym samym wzmocnienie państw afrykańskich. Współpraca z państwami afrykańskimi to jeden z priorytetów prezydencji Austrii w odniesieniu do ograniczania nielegalnej imigracji do Europy (tamże: 9).

Wymowna była również odmowa podpisania przez Austrię Światowego Paktu w sprawie Migracji (*Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*)⁷.

⁷ Plan zawarcia Paktu zaakceptowany został przez państwa członkowskie ONZ (z wyjątkiem USA) w lipcu 2018 r. Pakt miał być pierwszym dokumentem kompleksowo regulującym międzynarodowe prze-

Kancelarz Sebastian Kurz ogłosił taką decyzję pod koniec października 2018 r. Głównym zarzutem z jego strony był brak wyraźnego rozróżnienia między uchodźstwem a imigracją zarobkową oraz migracji legalnej od nielegalnej. Pakt został podpisany 10 grudnia 2018 r. w Marrakeszu. Przedstawiciel Austrii nie uczestniczył w spotkaniu. Co ciekawe, wśród państw członkowskich UE podobnie jak Austria postąpiły m.in. Węgry, Czechy, Bułgaria, Włochy oraz Polska (tamże: 10).

UWAGI KOŃCOWE

Austria uchodzi wspólnie za państwo imigracyjne, choć przez długi okres władze oficjalnie temu zaprzeczały. W przeszłości kilkakrotnie doświadczała nasilonych ruchów migracyjnych. Po II wojnie światowej Austria stanowiła terytorium tranzytowe między państwami bloku wschodniego a światem zachodnim (m.in. USA oraz Izraelem). Większe fale uchodźców odnotowano w 1956 r. po stłumieniu powstania węgierskiego, po praskiej wiośnie w 1968 r. oraz w 1981 r. po ogłoszeniu stanu wojennego w Polsce. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przyjmowano również uchodźców z objętego konfliktami Półwyspu Bałkańskiego. Od lat sześćdziesiątych mieliśmy natomiast do czynienia z polityką rekrutacji pracowników tymczasowych. Wbrew założeniom napływ ludności okazał się jednak zjawiskiem stałym. To jednak szybki wzrost liczby imigrantów w XXI w. był jedną z przyczyn strategicznych zmian założeń polityki imigracyjnej Austrii. Wzrost zainteresowania ze strony opinii publicznej w Austrii, kryzysy rządowe i umocnienie pozycji *FPÖ* na austriackiej scenie politycznej spowodowały, że kwestie migracyjne stały się jednym z głównych tematów debaty publicznej w państwie. Coraz częściej odnoszono je również do zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa.

Od samego początku kryzysu migracyjnego w Europie Austria pozostawała aktywna i nawoływała do współpracy i solidarności na szczeblu europejskim. Jej postawa ewoluowała jednak od akceptacji rozwiązań dotyczących planu relokacyjnego, nawoływania do solidarności państw europejskich, a następnie do uzależnienia pomocy z UE od uczestnictwa w programie, poprzez niechęć, wstrzymanie się od podejmowania jakichkolwiek działań w kierunku realizacji zobowiązań, listu w sprawie odejścia od programu, aż do prezydencji Austrii w Radzie UE i zapowiedzi likwidacji programu.

Aktywność Austrii na forum UE w dobie kryzysu migracyjnego uwarunkowana była polityką wewnętrzną Austrii i zmianami, jakie można było w tym względzie zaobserwować. Sprowadzały się one w dużej mierze do radykalizacji dyskusji publicznej oraz nastawienia opinii publicznej, wykorzystywania kwestii migracyjnych w bieżącej walce politycznej, jak również wyraźnej tendencji zaostrzenia kursu wobec imigrantów. Tłem dla zmian były wskazane w tekście procesy demograficzne

plywy osób. Nie będzie miał mocy prawnie wiążącej, ma za to upowszechnić standardy i normy dotyczące migracji oraz ułatwić współpracę państw w tym zakresie.

oraz wzrost znaczenia skrajnej prawicy, zaś konsekwencją zaostrzenie prawa imigracyjnego w Austrii.

Uwzględniając powyższe uwarunkowania, zmiany w polityce Austrii wobec imigrantów nie powinny dziwić. Stanowiły one odzwierciedlenie konsekwentnej polityki rządów Sebastiana Kurza, a w pewnym sensie również jego poprzedników. Zmiany widoczne były także w podejściu do rozwiązań przyjętych w UE. Aktywność Austrii w tym zakresie ewidentnie świadczyła o chęci ograniczenia napływu cudzoziemców do Europy, ochrony granic zewnętrznych, walki z radykalizacją, terroryzmem oraz przestępczością zorganizowaną, czy chociażby promocji i ochrony „wartości europejskich”. W tym kontekście napływ imigrantów traktowany był przez administrację rządową jako zagrożenie, zarówno dla państwa, jak i całego regionu, zaś zaostrzenie polityki jako jeden z podstawowych i niezbędnych warunków dla zwalczania zagrożenia terroryzmem i radykalizacji niektórych środowisk.

Bibliografia

- Bundesgesetz über die Gewährung von Asyl*, BGBl. I Nr. 100/2005.
- Bundesgesetz zur Integration rechtmäßig in Österreich aufhaltiger Personen ohne österreichische Staatsbürgerschaft*, BGBl. I Nr. 68/2017.
- Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A European Agenda on Migration* (2015), COM (2015) 240 final, Brussels 13.05.2015.
- Decyzja Rady (UE) 2015/1523 z dnia 14 września 2015 r. ustanawiająca środki tymczasowe w obszarze ochrony międzynarodowej na rzecz Włoch i Grecji*, Dz. U. UE L 239/146, 15.09.2015.
- Decyzja Rady (UE) 2015/1601 z dnia 22 września 2015 r. ustanawiająca środki tymczasowe w obszarze ochrony międzynarodowej na rzecz Włoch i Grecji*, Dz. U. UE L 248/80, 24.09.2015.
- Europa bezradna wobec kryzysu migracyjnego*, „Euractiv” <http://www.euractiv.pl/institucje/artykul/europa-bezradna-wobec-kryzysu-migracyjnego-007269>, dostęp: 28.03.2016.
- Godlewska E. (2017). *Polityka etniczna Austrii w obliczu kryzysu uchodźczego w Europie*, w: *Między tolerancją a niechęcią. Polityka współczesnych państw europejskich wobec migrantów i mniejszości*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Godlewska E. (2019), „*Europa, która chroni*” – założenia programowe prezydencji Austrii w Radzie Unii Europejskiej w kontekście kryzysu migracyjnego, „*Badania polityczne i socjologiczne*” t. XVI, Uniwersytet Narodowy w Czerniowcach.
- Godlewska E. (2021), *Polityka etniczna Republiki Austrii*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kern zwischen Dämpfer und Aufwind* (2017), „*Wiener Zeitung*” 05.04.2017, http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/oesterreich/politik/884060_Kern-zwischen-Daempfer-und-Aufwind.html, dostęp: 03.09.2018.
- Statistik Austria – Bundesanstalt Statistik Österreich (2016), *Migration und Integration. Zahlen, Daten, Indikatoren 2016*, Wien, <https://www.integrationsfonds.at/fileadmin/content/migration-integration-2016.pdf>.

- Statistik Austria – Bundesanstalt Statistik Österreich (2017), *Migration und Integration. Zahlen, Daten, Indikatoren 2017*, Wien, statisches_jahrbuch_2017.pdf.
- Statistik Austria – Bundesanstalt Statistik Österreich (2019), *Migration und Integration. Zahlen, Daten, Indikatoren 2019*, Wien, statisches_jahrbuch2019.pdf.
- Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). *Beschlossen vom Bundesparteitag der Freiheitlichen Partei Österreichs am 18. Juni 2011 in Graz* (2011), https://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf, dostęp: 18.07.2019.
- Potyrała A. (2015), *W poszukiwaniu solidarności. Unia Europejska wobec kryzysu migracyjnego 2015*, „Przegląd Politologiczny” 4: 33-52, DOI: <https://doi.org/10.14746/pp.2015.20.4.3>.
- Potyrała A. (2018), *Unijny system relokacji w sprawozdaniach Komisji Europejskiej. Oceny i perspektywy*, „Przegląd Politologiczny” 2: 71-90, DOI: <https://doi.org/10.14746/pp.2018.23.2.5>.
- Programme of the Austrian Presidency. *Presidency of the Council of the European Union 1 July–31 December 2018* (2018), Vienna, *Zusammen. Für unser Österreich. Regierungsprogramm 2017 – 2022* (2017), https://www.bundeskanzleramt.gv.at/documents/131008/569203/Regierungsprogramm_2017%e2%80%932022.pdf/b2fe3f65-5a04-47b6-913d-2fe512ff4ce6, dostęp: 23.04.2018.
- Szubart K. (2016), *Zaangażowanie międzynarodowe Austrii w kontekście kryzysu migracyjnego i konfliktu w Syrii*, „Biuletyn Instytutu Zachodniego” 216, 2016.
- Zaostrzenie polityki imigracyjnej w Austrii* (2016), „Dziennik Gazeta Prawna” 19.02.2016, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/923832,kryzys-migracyjny-austria.html>, dostęp: 16.05.2016.

Dr hab. Ewa Godlewska, Katedra Systemów Politycznych i Praw człowieka, Instytut Nauk o Polityce i Administracji UMCS w Lublinie (ewa.godlewska@mail.umcs.pl)

Słowa kluczowe: kryzys migracyjny, Austria, polityka migracyjna, prezydencja Austrii w Radzie UE

Keywords: migration crisis, Austria, migration policy, Austrian presidency of the EU Council

ABSTRACT

The aim of the article is to show the changes in Austria's position towards EU solutions in the field of migration policy. The text highlights two aspects: on the one hand - the EU migrant relocation program, and on the other - the Austrian presidency of the EU Council. It is also important to discuss the internal determinants of the Austrian government's actions on the EU forum. The article's main focus is on the years 2015-2018 (from the increased influx of foreigners to the withdrawal from the EU program of forced relocation), i.e. the period in which there was a clear tendency to change the attitude towards the phenomenon of migration in Austria.

The text adopts the thesis that in the time of migration crisis, there was a noticeable tendency in Austria to tighten the course towards immigrants, which was the background for Austria's activity in the arena of the European Union.

The article uses the method of decision analysis, which allows to indicate the causes and effects of political and factor decisions, useful in the identification of factors shaping Austria's policy, and thus also the conditions for the activity of the Austrian government administration in the EU structures.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Bogumił Rudawski

Wyższy Sąd Krajowy w Poznaniu 1939-1945. Zarys działalności wraz z wyborem dokumentów

Seria: Documenta Occupationis XVIII

ISBN: 978-83-66412-37-8

Poznań 2022, 514 ss.

Wyższy Sąd Krajowy w Poznaniu był najważniejszym sądem powszechnym w Kraju Warty i jedną z głównych instytucji niemieckiego terroru. Pod pozorem czynności prawnych zwalczał on bezwzględnie wrogów III Rzeszy.

Przed sądem odbywały się przede wszystkim rozprawy dotyczące przygotowywania zdrady stanu. Były to sprawy polityczne wymierzone w Polaków, którzy przynależeli do organizacji konspiracyjnych. Drugim ważnym polem orzeczniczej działalności sądu były sprawy o defetyzm, którego dopuszczali się Niemcy. Przed Wyższym Sądem Krajowym stanęło ogółem blisko 1700 osób. 472 oskarżonych skazano na karę śmierci.

Publikacja, wydana jako XVIII tom w serii Documenta Occupationis, zawiera ponadto wybór wyroków wydanych przez sąd – w języku niemieckim oraz w tłumaczeniu na język polski. Jej istotną częścią jest także obszerny aneks z wykazem przeprowadzonych rozpraw oraz alfabetycznym spisem osądzonych osób.

Książka ukazuje nie tylko różne aspekty działalności sądu, ale jest także punktem wyjścia do charakterystyki funkcjonowania niemieckiego wymiaru sprawiedliwości w Kraju Warty.

KRZYSZTOF KOŻBIAŁ
Kraków
ORCID: 0000-0001-6124-5341

AUSTRIACKA TOŻSAMOŚĆ A WEJŚCIE REPUBLIKI AUSTRII DO UNII EUROPEJSKIEJ W ŚWIECIE PROTOKOŁU NR 10 DO TRAKTATU AKCESYJNEGO Z 1994 ROKU

Proces integracji europejskiej przybrał zauważalne postępy po 1945 r. Widocznym tego efektem stało się powołanie do życia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali, przekształconej następnie w Europejską Wspólnotę Gospodarczą, wreszcie w Unię Europejską. Ta forma współpracy rozszerzała swój zasięg, choć początkowo brało w niej udział tylko 6 państw. Jednym z powodów absencji pozostałych państw była nie do końca zdefiniowana pozycja międzynarodowa. Taki przykład stanowiła Republika Austrii, która odzyskała niezależność polityczną w 1955 r. i zadeklarowała swą wieczystą neutralność. Okres powojenny to dla Austrii także kolejna odsłona szukania swej tożsamości politycznej w stosunkach międzynarodowych, a także tożsamości narodowej. Jednym z jej przejawów było podkreślanie pewnego rodzaju odrębności językowej, co znalazło wyraz w rozmowach o akcesji do Unii Europejskiej w latach 90. XX stulecia.

Celem artykułu jest ukazanie znaczenia austriackiej odrębności językowej uwiarygodnionej m.in. w protokole nr 10 stanowiącym załącznik do traktatu akcesyjnego z 1994 r. Miał on za zadanie także podkreślenie austriackiej tożsamości narodowej. Aby ten cel zrealizować najistotniejsze było znalezienie odpowiedzi na następujące pytania: 1) co przesądziło od stosunkowo późnym włączeniu się Republiki Austrii do procesu integracji Starego Kontynentu? 2) co przesądza o odmienności języka niemieckiego stosowanego w Austrii? 3) jakie znaczenia miało dla Austrii podkreślanie odrębności wersji języka niemieckiego używanego w tym państwie w traktacie akcesyjnym do UE? Hipoteza rozważań zakłada, iż protokół nr 10 z 1994 r. w znaczącym stopniu podkreślał odmienną narodową, kulturową, językową Austrii od Niemiec. Jego rolą było przekonanie obywateli tego państwa do opowiedzenia się za wstąpieniem do UE.

Odpowiedź na wspomniane pytania badawcze była możliwa przy zastosowaniu znanych metod badawczych stosowanych w naukach o polityce i administracji, przede wszystkim metody historycznej i metody systemowej. Pomocna była również analiza zastanych danych, szczególnie o charakterze statystycznym. Jest to studium przypadku wykraczające poza rozważania czysto politologiczne, gdyż w stosunkowo dużym stopniu wykorzystano dorobek językoznawczy dotyczący badań nad językiem niemieckim.

MIEJSCE AUSTRII W STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH PO ZAKOŃCZENIU
II WOJNY ŚWIATOWEJ

Republika Austrii była jednym z państw, które po zakończeniu II wojny światowej bezpośrednio ponosiło jej konsekwencje przez długie lata, przede wszystkim, jeśli chodzi o możliwość prowadzenie niezależnej polityki zagranicznej. Ograniczenia pod tym względem wynikały z faktu, iż państwo to do 1955 r. znajdowało się pod okupacją mocarstw: USA, ZSRR, Wielkiej Brytanii i Francji. Pełną niezależność dawał dopiero Traktat Państwowy Austrii z 15 maja 1955 r., w którym przyznawano temu państwu suwerenność. Austria miała odbudować się jako państwo suwerenne, niezależne i demokratyczne. Wyraźnie zaznaczano także, iż Austria nie mogła ani politycznie, ani gospodarczo połączyć się z Niemcami. Z terytorium Republiki miały być wycofane wojska okupacyjne (*Traktat państwowy...*).

Istniała jednak zasadnicza różnica w statusie okupacyjnym Austrii – w przeciwieństwie do okupowanych Niemiec już od końca kwietnia 1945 r. funkcjonował rząd Republiki Austrii, a pierwszym kanclerzem został Karl Renner. Odzyskując niezależność Austria zobowiązała się do przyjęcia na siebie statusu państwa neutralnego. Stało się to 26 października 1955 r., kiedy to austriacki parlament przyjął ustawę o wieczystej neutralności. Austria miała jej bronić korzystając ze wszystkim dostępnych środków i nie przystępować do żadnych sojuszy wojskowych (Walichnowski 1971: 88). Traktat państwowy z 1955 r. i ustawa o wieczystej neutralności nakładały na naddunajskie państwo określone ograniczenia, podjęte zresztą z własnej woli.

Neutralność Austrii w okresie powojennym spełniała różne funkcje, w tym m.in. funkcję profilaktyczną polityki, polegającą na demonstrowaniu działań państwa neutralnego na zewnątrz po to, aby zdobywać zaufanie innych państw w stosunku do swojej neutralności. Istotna w urzeczywistnianiu tej funkcji była sfera ekonomiczna, w której z austriackimi dążeniami integracyjnymi związane były zawsze zastrzeżenia i obawy dotyczące neutralności. Z drugiej strony prowadząc kampanię na rzecz przystąpienia do EWG podkreślano, iż bez Austrii nie będzie możliwe zrealizowanie określonych polityk europejskich (np. jeśli chodzi o politykę transportową) (Popławski 1995: 36-38).

W konsekwencji decyzji z 1955 r. Austria pozostawała zasadniczo na uboczu powojennego procesu integracji Starego Kontynentu. Pewnego rodzaju namiastką współpracy stał się z czasem udział w Europejskim Stowarzyszeniu Wolnego Handlu (EFTA), który jednak nigdy nie był realną konkurencją dla Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej (EWG).

Warto również pamiętać o przeszkodach wpływających na możliwość integracji z Europą. Taką przeszkodą była głównie kwestia Tyrolu Południowego, który stał się częścią państwa włoskiego po odłączeniu od Austrii w wyniku traktatu w Saint Germain (1919). Granicę ustalono wówczas na przełęczy Brenner. W regionie tym istotną mniejszość stanowiła ludność niemieckojęzyczna, szczególnie w północnej części regionu ze stolicą w Bozen (Bolzano). Rząd w Wiedniu żądał po II wojnie światowej zapewnienia ludności niemieckojęzycznej praw kulturowych i języko-

wych (dostęp do szkolnictwa, dwujęzyczność w urzędach), określając się jako ich opiekun. Dość ogólnikowe porozumienie Gruber-de Gasperi, zawarte w 1946 r., różnie interpretowane przez obie strony, nie zakończyło sporu. Austria żądała m.in. autonomii dla prowincji Bolzano, co było nierealne. W latach 60. sytuacja w tym regionie ulegała zaognieniu, czego wyrazem były powtarzające się akty terrorystyczne. Dopiero w 1969 r., po serii rozmów dwustronnych, doszło do porozumienia Włoch i Austrii, w którym podkreślono terytorialne *status quo* i rozszerzenie autonomii Tyrolu Południowego. Sytuacja niemieckojęzycznej ludności uległa bez wątpienia poprawie (Popławski 1995: 91-96; Wereszycki 1986: 308-309)¹. Według danych ze spisu powszechnego z 2011 r. ludność niemiecka stanowiła ponad 69% mieszkańców prowincji Bolzano (*Volkszählung 2011...*).

Problem Tyrolu był niezmiernie istotny, gdyż Włochy, jako członek EWG, musiały zgodzić się na porozumienie o wolnym handlu z Austrią (o czym w dalszej części artykułu) w związku z czym porozumienie z 1969 r. było „zielonym światłem” w procesie zbliżania się Austrii do projektów integrujących Europę.

AUSTRIACKA DROGA DO UNII EUROPEJSKIEJ

Dla Republiki Austrii realne możliwości zmiany swojego położenia międzynarodowego pojawiły się dopiero w drugiej połowie lat 80. XX stulecia, wraz z ewolucją stosunków Wschód-Zachód.

Z punktu widzenia gospodarki państwo austriackie bezsprzecznie było powiązane z rynkami zachodnioeuropejskimi, w tym szczególnie z RFN. W 1959 r. prawie 50% austriackiego eksportu trafiało do państw EWG, z tych państw pochodziło z kolei 56,5% towarów importowanych. W przypadku państw tworzących w kolejnym roku EFTA wskaźniki te wynosiły – odpowiednio – 11,6 oraz 12,1% (*Gesamtschau...* 1961: 147).

Jednoznacznie wskazywało to na niezbędną, choć niemożliwą wówczas, kierunek współpracy. Austria była co prawda beneficjentem planu Marshalla, lecz nie rozważano jej uczestnictwa w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej, która stała się motorem integracji zachodniej części kontynentu europejskiego. Nie wchodziło to w grę z powodu statusu neutralności i jego ówczesnej interpretacji. Nie mając w zasadzie innej możliwości, w 1960 r. Austria znalazła się wśród członków założycieli Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA) (Ławniczak 1971: 25-26). Organizacja ta przyczyniała się do wzrostu powiązań gospodarki austriackiej z gospodarkami państw członkowskich EFTA. Tuż przed powstaniem Stowarzyszenia jedynie nieco ponad 12% eksportu Austrii trafiało na rynki przyszłych państw

¹ Warto dodać, iż w okresie zbliżenia III Rzeszy i faszystowskich Włoch na mocy porozumienia z października 1939 r. podjęto próbę przesiedlenia ludności niemieckojęzycznej na obszar Tyrolu, Styrii i Salzburga. W ramach akcji przesiedliło się jednak tylko ok. 75 tys. spośród ok. 185 tys. ludności niemieckojęzycznej. Rozwiązanie to nie kończyło bynajmniej napiętej sytuacji w relacjach austriacko-włoskich.

EFTA. W 1961 r. kanclerz Bruno Kreisky stwierdził, iż udział Austrii w EWG stoi w sprzeczności z jej neutralnością, w przeciwieństwie do stowarzyszenia ze Wspólnotą (Szymczyński 2009: 24).

Całościowy proces zbliżania się Austrii do EWG, później UE, można podzielić na 3 etapy (tamże: 22-25). Pierwszy trwał do 1972 r. kiedy to podpisano umowę o wolnym handlu EWG-EFTA. Drugi etap cechował się wzrostem powiązań handlowych z EWG (zahamowanych nieco wcześniej na rzecz kooperacji z państwami EFTA). Z kolei etap trzeci, zapoczątkowany pod koniec lat 80., oznaczał już działania na rzecz pełnego członkostwa w Unii.

W lipcu 1989 r. minister spraw zagranicznych Alois Mock przekazał do Brukseli wnioski o przyjęcie Republiki Austrii do EWG. W odpowiedzi w przygotowanej na ten temat opinii Komisja Europejska podkreśliła wysoki stopień zintegrowania austriackiej gospodarki ze Wspólnotami oraz jej wzrostowy charakter. Zauważono równocześnie, iż neutralność tego państwa nie powinna być przeszkodą w pełnej integracji. 1 lutego 1993 r. rozpoczęto rozmowy akcesyjne, a ostateczne porozumienie osiągnięto 1 marca 1994 r. (tamże: 32-34).

Austria nie wydawała się przypadkiem kontrowersyjnym, jeżeli chodzi o możliwość dołączenia do EWG. Było to państwo rozwinięte pod względem ekonomicznym, cechujące się demokratycznym systemem rządów i dobrze funkcjonującą gospodarką rynkową. Nie oznaczało to braku obszarów dyskusyjnych (jak np. rolnictwo czy polityka transportowa). Trudno byłoby jednak uznać, że były to problemy, które mogłyby uniemożliwić członkostwo w organizacji, zmieniającej się po traktacie w Maastricht w UE. W wynegocjowanym traktacie akcesyjnym Austria uzyskała określone tzw. okresy przejściowe. Jednym z najistotniejszych było 5-letnie zwolnienie z reguł wspólnotowej polityki rolnej, co było uzasadnione tym, że rolnicy z Austrii mieli wyższy poziom cen gwarantowanych niż ten, który zapewniały Wspólnoty (Ciszak, Herma, Hykawy 2001: 101).

Ostatnią przeszkodą do pokonania było referendum akcesyjne, w którym obywatele Austrii mieli zaakceptować (bądź odrzucić) członkostwo w UE. Odbyło się ono 12 czerwca 1994 r. i miało charakter wiążący. W prowadzonej przed głosowaniem kampanii debatowano o korzyściach i stratach wynikających z akcesji do UE. Ważne znaczenie miał fakt, iż proeuropejsko były nastawione dwie największe partie, rządzące podalpejskim państwem przez cały okres powojenny: socjaldemokraci (*SPÖ – Sozialdemokratische Partei Österreichs*) i ludowcy (*ÖVP – Österreichische Volkspartei*). Przeciwnikami integracji byli natomiast Zieloni i wolnościowcy (*FPÖ – Freiheitliche Partei Österreichs*). Kampania nakierowana na uzyskanie możliwie najwyższego poparcia dla akcesji nie była łatwa, bowiem jeszcze na przełomie 1991 i 1992 r. zaledwie 16% Austriaków czuło się równocześnie obywatelami swojego kraju i Europy. Ostatecznie 66,6% głosujących opowiedziało się za członkostwem w Unii, był to zatem wynik przekonujący (Kruk 2013: 243, Szymczyński 2009: 39-48).

Warto w tym miejscu dodać, że odwołanie się do referendum ogólnopolskiego podkreślało wagę podejmowanego problemu, ponieważ korzystanie z tego

rodzaju instrumentów demokracji bezpośredniej nie jest w Austrii częste. Referendum z 1994 r. było zaledwie drugim w historii kraju. Wprawdzie w głosowaniu w Radzie Narodowej w maju 1994 r. zaakceptowano wstąpienie kraju do Unii, jednak traktat akcesyjny wymagał tzw. całościowej zmiany ustawy zasadniczej, a to z kolei powodowało konieczność przeprowadzenia referendum. Przy frekwencji przekraczającej 81% potwierdzono pozytywną decyzję parlamentu w tej sprawie (Kozbial 2015: 57-58).

AUSTRIACKIE PROBLEMY TOŻSAMOŚCIOWE

Pojęcie narodu było różnie rozumiane i definiowane, także w zależności od części kontynentu, wynikało również z rozmaitych doświadczeń historycznych. Tam, gdzie organizmy polityczne uformowane w średniowieczu przetrwały do czasów nowożytnych termin „naród” rozszerzono na całą ludność zamieszkującą na danym obszarze (np. Francja, Anglia). Z kolei tam, gdzie takie organizmy nie ukształtowały się, bądź nie powstały (względnie zanikły), pojęcie narodu było najczęściej określane jako „zakres etniczny” – odnoszący się do języka, terytorium czy też kultury – dorobku kulturowego (np. obszar niemieckojęzyczny). Według niemieckiego historyka Friedricha Meinecke istnieć miały narody państwowe (wyrażane przez jedność języka z państwem) i narody kulturowe (określane poprzez więzy językowe i kulturowe). W monarchii habsburskiej język niemiecki stał się językiem dworu i administracji państwowej, co bezsprzecznie miało znaczący wpływ na wykształcenie się korzystnej pozycji ludności niemieckojęzycznej (Hroch 2008: 11; Zenderowski, Pieńkowski 2014: 86-88).

Były to jednak określenia płynne, pozostawiające pole do interpretacji. Na tym tle niewątpliwie Austriaków *de facto* trudno zaliczyć jednoznacznie do któregoś z przywołanych przypadków. Większość naukowców analizujących ten problem skłania się ku stwierdzeniu, że austriacka tożsamość narodowa jest przypadkiem narodu państwowego, choć stosunkowo liczni są i ci, którzy twierdzą, że jest to specyficzny, ale mimo wszystko naród kulturowy, cechujący się mentalnością, charakterem definiowanym m.in. poprzez austriacką wersję/odmianę języka (de Cillia 1996: 17-18). Nie jest to sprzeczne ze stwierdzeniem, iż język niemiecki jako taki odgrywał w konstrukcji austriackiej bardzo ważną rolę.

Współcześnie trudno byłoby podważać austriacką tożsamość narodową. Wytworzyła się ona w dużym stopniu dopiero w XX stuleciu. W następstwie I wojny światowej doszło do rozpadu monarchii habsburskiej, a na jej gruzach powstało m.in. państwo austriackie, oderwane od monarchicznej tradycji rządów. 12 listopada 1918 r. proklamowano Republikę Niemieckiej Austrii (*Republik Deutschösterreich*), lecz nie doszło do realizacji postulowanego przez wielu pomysłu połączenia z Niemcami. Jako argument za przywoływano m.in. kwestie ekonomiczne – większe państwo niemieckie miałoby mieć lepsze perspektywy gospodarczej egzystencji. Połączenie uniemożliwił traktat z Saint- Germain-en-Laye, co pod względem nastawienia spo-

łączności międzynarodowej było decydujące. 21 października 1919 r. ogłoszono powstanie Republiki Austrii² (Vocelka 2011: 272-275).

Był to bez wątpienia ważny moment w kształtowaniu się austriackiej tożsamości. Za perspektywą połączenia z państwem niemieckim przemawiały bezsprzecznie argumenty językowe i kulturowe. Popularne były idee podkreślające istnienie niemieckiej wspólnoty narodowej. Jednak nawet wspieranie tego rodzaju tendencji nie musiało oznaczać w praktyce chęci opowiedzenia się za połączeniem z Republiką Weimarską. Dla wielu „Niemców austriackich” poczucie bycia mieszkańcem Austrii było po prostu wyrazem podkreślenia tego, iż jest się jednak kimś innym niż mieszkańcem Niemiec. Z czasem na znaczeniu zyskiwała „idea austriackości”, popularyzowana m.in. przez kanclerza Ignaza Seipela, polityka Partii Chrześcijańsko-Społecznej. Z kolei w 1924 r. w słynnym esej Oskar Schmitz twierdził, iż Austriacy mieli reprezentować europejską wersję niemieckości. Nie bez znaczenia było również postrzeganie austriackości jako specyficznej, katolickiej odmiany niemieckości (Kaźmierczak 2010: 225-228).

Anschluss Austrii przez III Rzeszę, dokonany w marcu 1938 r., z pewnością należy uznać za wydarzenie negatywnie wpływające na tożsamościowe ambicje. Być może zatem prawie 20 lat państwowej samodzielności Austrii było okresem zbyt krótkim, aby można było mówić o pełnym wykształceniu się bądź wystarczającym ugruntowaniu się austriackiej tożsamości. Czy ówcześni Austriacy czuli się narodem? Czy czuli się inni niż Niemcy, mówiący tym samym językiem? Czy ich w większości pozytywne przyjęcie włączenia do Rzeszy świadczyło o związaniu z narodem niemieckim? To trudne pytania, na które być może nigdy nie będziemy w stanie udzielić odpowiedzi.

Warto przypomnieć, iż jeszcze w okresie istnienia Austro-Węgier przeprowadzono spisy powszechne ludności. W 1910 r. ostatni z nich wykazał, że w austriackiej części monarchii 35,6% ludności stanowiły osoby przynależące do narodowości niemieckiej (w części węgierskiej 9,8%) (Zenderowski, Pieńkowski 2015: 64, 67), co oznaczało w praktyce tyle, że ludzie ci w codziennej komunikacji używali języka niemieckiego. Podstawą statystycznego ujęcia poszczególnych grup był bowiem język. Znamienne wydają się słowa znakomitego badacza stosunków narodowościowych w środkowej Europie, Marka Waldenberga, który odnosząc się do tych danych statystycznych wyraźnie stwierdzał, iż „właściwością Przedlitawii był brak narodu państwowego. Nie istniał jeszcze naród austriacki. Niemieckojęzyczna ludność Austrii ani sama nie uważała się za odrębny naród, ani też za taki nie była uważana przez innych. Samookreślała się i była określana jako Niemcy” (Waldenberg 2000: 53)³.

Bez wątpienia nowe możliwości zaistnienia narodu austriackiego pojawiły się właśnie po zakończeniu II wojny światowej. Wówczas Austriacy poniekąd wykorzy-

² Republika Niemieckiej Austrii miała obejmować swym zasięgiem tereny zamieszkałe przez ludność etnicznie niemiecką, wchodzące wcześniej w skład austriackiej części Austro-Węgier. Uniemożliwiły to działania nowo powstałych państw, np. Czechosłowacji, które podporządkowały sobie tereny zamieszkałe przez ludność niemiecką.

³ Opinię taką potwierdzają R. Zenderowski i J. Pieńkowski (2015: 66).

stali sytuację, aby w sposób wyraźny podkreślić swą odrębność w stosunku do Niemców czy Niemiec. Łączyło się to z propagowaną przez austriackich polityków wizją Austrii jako rzekomo „pierwszej ofiary Hitlera” (Kaźmierczak 2010: 234-235). Była to wizja absolutnie oderwana od realiów II wojny światowej, lecz znalazła wsparcie w społeczności międzynarodowej. Przełożyło się to również na stosunkowo łagodne podejście do austriackiego udziału w zbrodniach nazistowskich. Podejmowano próby reinterpretacji *Anschlusu* próbując przedstawić go jako wrogi akt obcego mocarstwa (Romejko 2007: 282).

Warto także zwrócić uwagę na fakt, iż w okresie po 1945 r. w coraz większym stopniu wykorzystywano motywy związane z kulturą, aby podkreślić austriacką specyfikę. Posługiwano się w tym celu muzyką, filmem, nostalgią za starą monarchią, wreszcie ważnymi wydarzeniami kulturalnymi (np. festiwal w Salzburgu) (tamże: 284-285). Odnosząc się do badań opinii społecznej zauważalny stał się wzrost liczby osób uważających Austriaków za jeden naród. O ile w 1965 r. zdanie takie wyrażało 48% pytań, to w 12 lat później 62%, a w 1992 r. już 70% (tamże: 285).

JĘZYK NIEMIECKI W AUSTRII

Język niemiecki jest uznawany obecnie za język pluricentryczny, co oznacza, że jest stosowany w więcej niż dwóch państwach, a poza tym istnieją co najmniej dwa jego standardy narodowe (Skubis 2020: 13-15)⁴. Niemiecki spełnia z naddatkiem te minimalne wymogi, jest językiem urzędowym w Niemczech, Austrii, Szwajcarii, Liechtensteinie, Luksemburgu, wschodniej Belgii i w północnowłoskiej prowincji Bolzano-Südtirol. W tych dwóch ostatnich przypadkach jako język urzędowy o charakterze regionalnym (Ammon b.d.). Używany jest również przez mniejszość niemiecką żyjącą w wielu państwach europejskich i pozaeuropejskich (np. Dania, Polska, Rumunia, Węgry, Kanada, Brazylia, RPA czy Paragwaj). Głównym wariantem tego języka jest niemiecki używany w Niemczech, który jest określany jako tzw. wariant główny (*Hauptvariante*), z kolei wariantami pobocznymi jest niemiecki używany w Austrii i Szwajcarii.

Język niemiecki jest uznawany za pluricentryczny dopiero od lat 80. XX w. Nie wszyscy naukowcy godzą się jednak z tym podejściem. Uznają bowiem, że granice państwowe nie mogą być elementami rozstrzygającymi o pluricentryczności. Istotnymi wyznacznikami w tym podziale są bowiem nie tylko granice, ale również podłoże historyczne, społeczne czy też rozmieszczenie ludności (Skubis 2020: 17-18). Za policentrycznością przemawia fakt, iż język niemiecki rozprzestrzenił się. Warto wspomnieć chociażby średniowieczny proces tzw. kolonizacji na prawie niemieckim w Europie Środkowej, gdzie głównym wyznacznikiem kolonistów przybywających na nowe obszary ich zamieszkania nie była przecież narodowość – pojęcie wówczas nieznane, ale właśnie język. Argumentem za współczesną policentrycznością jest i to,

⁴ Innymi przykładami takich języków są np. angielski, portugalski, chiński, arabski czy niderlandzki.

że Niemcy, Austria i Szwajcaria różnią się od siebie, jeśli chodzi o używaną odmianę języka. Jest to fakt niepodważalny, potwierdzony przez trzy kodeksy lingwistyczne powstałe dla tychże odmian. W Niemczech jest to 12-tomowa seria słowników *Duden*, w Austrii *Österreichisches Wörterbuch*, w Szwajcarii *Unser Wortschatz*. *Schweizer Wörterbuch der deutschen Sprache* (Skubis 2020: 21).

Wspomniana policentryczność znajduje odzwierciedlenie w przynajmniej trzech widocznych aspektach. Po pierwsze, stanowi wyzwanie w nauczaniu języka niemieckiego, gdyż uczniowie w stosunkowo ograniczonym stopniu są zapoznawani z odmianami narodowymi. Jeżeli poznają austriacyzmy i helwetyzmy to w sposób wybiórczy i niezwykle ograniczony. Po drugie, dostrzegalne różnice mają także miejsce w terminologii specjalistycznej, co dotyczy tylko wybranych dziedzin życia. Jako przykład mogą służyć nazwy i określenia związane z organami administracji federalnej, krajów związkowych czy kantonów. Wreszcie, po trzecie, policentryczność jest zauważalna również w opracowaniach leksykograficznych, w szczególności w słownikach dotyczących pojęć prawnych czy ekonomicznych (tamże: 22-35).

Przypadek Austrii wydaje się szczególny z wielu powodów. Podkreślanie tożsamości austriackiej odmiany języka niemieckiego, a równocześnie austriackiej tożsamości jako takiej, było powiązane z procesem politycznego powrotu na arenę międzynarodową po II wojnie światowej. Republika Austrii po 1945 r. bez wątpienia dążyła do wskazania na jej odrębność od nazistowskich Niemiec, wpływało to także na sferę językową, a jednym z widocznych tego aspektów było określenie języka niemieckiego w szkole nie jako wprost niemieckiego, lecz jako języka nauczania (*Unterrichtssprache*) (Riedl 2018).

W 1951 r. wydano po raz pierwszy słownik austriacki (*ÖWB – Österreichisches Wörterbuch*)⁵. Kolejną próbą kodyfikacji stało się wydanie w 1969 r. wielokrotnie wznawianej publikacji *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten* (Ebner 1969). Jej autor zawarł w niej tylko austriacyzmy występujące we współczesnym języku, rzadko odnosił się do występujących na obszarze Austrii określeń o charakterze regionalnym (tamże: 9-10).

Jak wspomniano, obecna tożsamość niemieckojęzycznych mieszkańców Austrii nie podlega dyskusji. Po ponad 100 latach funkcjonowania tego państwa jako republiki udało się bez wątpienia zbudować austriacką tożsamość. W badaniach opinii publicznej przeprowadzonych w 2018 r. na zlecenie dziennika „Der Standard” jedynie 3% odpowiedziało twierdząc na pytanie, czy lepszym rozwiązaniem dla Austrii byłoby, gdyby była ona częścią Niemiec (90% odpowiedziało negatywnie) (*Österreicher sehen...* 2018). Wydaje się to bardzo jednoznacznym dowodem potwierdzającym odrębność Austriaków.

⁵ Na stronie internetowej: <https://www.oesterreichisch.net/> znajduje się elektroniczna wersja tegoż słownika. Był on po 1951 r. wielokrotnie wznawiany, jest uznawany za urzędowy słownik pisowni języka niemieckiego w Austrii.

ZNACZENIE PROTOKOŁU NR 10 DO TRAKTATU AKCESYJNEGO Z 1994 R.

Dołączenie do traktatu akcesyjnego Republiki Austrii do UE Protokołu nr 10 (*Protokoll Nr. 10...* 1994) świadczyło o wadze, jaką Austriacy przywiązywali wówczas do podkreślenia swojej tożsamości. Po wejściu Austrii do UE żaden nowy język nie został jednak językiem urzędowym Unii, niemiecki był nim już przecież od samego początku, za sprawą RFN.

Powstanie protokołu było też w istotnym stopniu wynikiem kampanii prowadzonej przed akcesją do UE. W niej pojawiły się slogany mające przekonać obywateli Austrii do głosowania w referendum na rzecz integracji. Służyły temu takie hasła jak *Wiener bleiben/Europäer werden* (Pozostać Wiedeńczykami, stać się Europejczykami) czy *Wir sind Europäer. Österreicher bleiben wir* (Jesteśmy Europejczykami, pozostaniemy Austriakami). Argumenty tożsamościowe, podkreślające austriackość, były zatem obecne w czasie kampanii referendalnej. Podkreślenie motywów tożsamościowych, językowych i kulinarnych – o czym dalej – stanowił plakat Federalnej Izby Gospodarczej, na którym widniało hasło *Alles bleibt, wie es ißt*⁶ (de Cillia 1996: 23).

Protokół nr 10 zawierał ostatecznie listę 23 słów⁷, typowych dla austriackiej odmiany języka niemieckiego, które zostały przyjęte do dorobku prawnego Unii. Innymi słowy, była to lista austriacyzmów typowych dla całego państwa. Jest to istotne zastrzeżenie, bowiem nie chodziło o słowa w znaczeniu jedynie regionalnym, których w Austrii nie brakuje. Jeśli zatem określenia z protokołu pojawiają się w jakimkolwiek akcie prawnym to najpierw podawane jest ich brzemienne w odmianie języka niemieckiego występującej w RFN, następnie w odmianie austriackiej, z zastrzeżeniem, że jest ono wyrażeniem zawartym w protokole nr 10.

Lista 23 słów odnosi się wyłącznie do sfery kulinarnej, czyli jednej z tych, w których austriacyzmy nie są niczym zaskakującym, gdyż ich powstanie było wynikiem wieloletnich procesów. Przykładowo będąc w Austrii trudno spotkać słowo *Kartoffeln* (ziemniaki), ponieważ stosuje się określenie *Erdäpfel*, w konsekwencji występuje one we wszystkich pochodnych od tego słowa, np. sałatka ziemniaczana – *Erdäpfelsalat*. Lista była rezultatem kompromisu, początkowo była znacznie szersza, gdyż dziedzin życia, w których występują zwroty, słowa typowe dla Austrii jest znacznie więcej niż tylko kulinaria. Według badań językoznawców słownictwo związane z jedzeniem i gastronomią stanowi prawie ¼ wszystkich austriacyzmów (Skubis 2020: 74). Wybór nie był zatem przypadkowy.

Rozważania dotyczący listy austriacyzmów pojawiły się pod koniec negocjacji członkowskich. Lista była początkowo znacznie dłuższa, lecz została zredukowana. Nie bez znaczenia były przeprowadzane wyniki badań opinii publicznej, wskazujące,

⁶ Chodziło o grę słów bowiem „ißt” to 3 osoba liczby pojedynczej od czasownika *essen* (jeść), w wymowie słowo to oznacza „jest”. Slogan można zatem tłumaczyć „Wszystko zostanie, jak jest” lub „Wszystko zostanie jak się je”, przez co nawiązywano do kulinarnej treści Protokołu nr 10.

⁷ Pełna lista w załączniku.

iż brak takiej listy byłby negatywnie odebrany przez Austriaków. W końcowej wersji Protokołu nr 10 pojawiły się słowa zasadniczo występujące w unijnych regulacjach. Na liście nie ma np. słowa *Palatschinken* (naleśniki), ponieważ wobec tego pojęcia kulinarnego nie ma żadnych regulacji UE. Protokół nie zawiera także nazw produktów regionalnych i tradycyjnych chronionych w Unii na podstawie innych przepisów. Tam także występują określenia typowe dla Austrii, nie zawarte jednak w protokole (*Erdäpfel...* 2020).

Swego rodzaju kompromis był ze zrozumieniem przyjęty przez stronę niemiecką, o czy świadczyły reakcje prasy. Z drugiej strony było to wyjście naprzeciw austriackim obawom związanym z wejściem do Unii i pewnego rodzaju – dostrzegalną przecież – dominacją gospodarczą Niemiec. W badaniach opinii publicznej, przeprowadzonych w kwietniu 1994 r., 36% pytanym określiło, iż przyjęcie tylko niemieckich określeń językowych na określone produkty bardzo by im przeszkadzało, a 24% uznało, że raczej by im to przeszkadzało (de Cillia 1996: 27). Przyjęcie Protokołu nr 10 odpowiadało zatem także oczekiwaniom Austriaków, co nie było bez znaczenia w okresie przedreferendalnym. Lista 23 słów w pewnym sensie wytrącała przeciwnikom integracji argumenty o rzekomej utracie tożsamości językowej i nie tylko językowej, po wejściu do UE.

PODSUMOWANIE

Wykształcenie się w pełni austriackiej tożsamości narodowej to wynik nieco ponad 100 ostatnich lat. Moment rozpadu habsburskiej monarchii był pod tym względem punktem zwrotnym. Jednak to szczególnie wydarzenia mające miejsce po 1945 r. zasadniczo wpłynęły na rozwinięcie wspomnianej tożsamości, której obecnie nikt nie powinien kwestionować, ponieważ brak ku temu powodów.

W konsekwencji przyjętego na siebie statusu wieczystej neutralności Austria stosunkowo późno włączyła się w proces integracji europejskiej. Nie bez znaczenia były przy tym napięcia na linii Wschód-Zachód. Korzystne dla Republiki Austrii zmiany w stosunkach międzynarodowych nastąpiły po zakończeniu okresu zimnej wojny. W następstwie tego Austria stała się członkiem UE w 1995 r.

Austria starała się podkreślać odmienności kulturowe i językowe od Niemiec. Władze tego państwa nie chciały być także obarczane polityczną odpowiedzialnością za II wojnę światową (i udział w niej), choć fakty przemawiały na niekorzyść Wiednia. Odmienność językowa i kulturowa naddunajskiej Republiki stała się po II wojnie światowej faktem zauważalnym także na gruncie języka niemieckiego. Lista austriacyzmów znacznie przekraczała objętość protokołu z 1994 r. Politykę podkreślania odmienności udało się skutecznie zrealizować, czego wyrazem był Protokół nr 10 do traktatu akcesyjnego Austrii do UE, zawierający listę określeń typowych dla odmiany języka niemieckiego używanej w tym państwie. Protokół był dodatkowym czynnikiem mającym pozytywnie wpływać na nastawienie Au-

striaków wobec procesu integracji z UE. Był to istotny element kampanii pronijnej prowadzonej w 1994 r. w Austrii, miał przekonywać uprawnionych do głosowania do opowiedzenia się za członkostwem w Unii. Bez cienia wątpliwości należy stwierdzić, że spełnił swą rolę zgodnie z oczekiwaniami ówczesnego rządu w Wiedniu.

Czynnik związany z językiem, jak się wydaje, nie posiada aktualnie decydującego wpływu na austriacką tożsamość narodową. Z drugiej strony nie można go całkowicie pominąć, o czym przekonują kontrowersje dotyczące wspomnianego protokołu. Nie ulega również zastrzeżeniu austriacka tożsamość, którą w okresie powojennym podkreślano wielokrotnie, także przy okazji wstąpienia do UE.

Załącznik 1

Protokół nr 10 dotyczący użycia specyficznych wyrażen austriackich w języku niemieckim w ramach Unii Europejskiej.

Określenie austriackie	Określenie w „Dzienniku Urzędowym UE”	Tłumaczenie polskie
Beiried	Roastbeef	pieczeń wołowa
Eierschwammer	Pfifferlinge	kurki
Erdäpfel	Kartoffeln	ziemniaki
Faschiertes	Hackfleisch	mięso mielone
Fisolen	Grüne Bohnen	fasola szparagowa
Grammeln	Grieben	skwarki
Hüferl	Hüfte	rumszytk
Karfiol	Blumenkohl	kalafior
Kohlsprossen	Rosenkohl	brukselka
Kren	Meerrettich	chrzan
Lungenbraten	Filet	połędwica
Marillen	Aprikosen	morele
Melanzani	Aubergine	bakłażan
Nuß	Kugel	skrzydło
Obers	Sahne	śmietana
Paradeiser	Tomaten	pomidory
Powidl	Pflaumenmus	powidla śliwkowe
Ribisel	Johannisbeeren	porzeczki
Rostbraten	Hochrippen	szponder
Schlögel	Keule	udziec
Topfen	Quark	twaróg
Vogelsalat	Feldsalat	roszponka
Weichseln	Sauerkirschen	wiśnie

Źródło: tłumaczenie własne na podstawie Protokołu nr 10.

Bibliografia

- Ammon U. (b.d.), *Die Stellung der deutschen Sprache in der Welt von heute*, http://archiv.nationalatlas.de/wp-content/art_pdf/Band11_110-111_archiv.pdf (dostęp: 11.01.2022).
- Ciszak T., Herma C., Hykawy R. (2001), *Rozszerzenie UE o kraje EFTA*, „Biuletyn Analiz UKIE” 6.
- de Cillia R. (1996), *Europäische Integration – Deutsche Sprache – Österreichische Identität*, „ÖDaF Nachrichten” 1: 16-30.
- Ebner J. (1969), *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch der österreichischen Besonderheiten*, Mannheim: Bibliographisches Institut.
- Erdäpfel, Powidl, Paradeiser – 25 Jahre Österreichisches Deutsch in der EU (2020), <https://www.facebook.com/ekoesterreich/videos/2851848628382208> (dostęp: 29.01.2022).
- Gesamtschau der österreichischen Wirtschaft im Jahre 1960* (1961) „WIFO Monatsberichte”, H. 3.
- Hroch M. (2008), *Małe narody Europy. Perspektywa historyczna*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kaźmierczak P. (2010), „Państwo, którego nikt nie chciał”. Tożsamość austriacka w okresie międzywojennym, „Horyzonty Polityki” 1(1): 221-235.
- Koźbiał K. (2015), *Instrumenty demokracji bezpośredniej w praktyce ustrojowej Republiki Austrii*, w: Koźbiał K. (red.), *Europa Środkowa-Central Europe*, t. III: *Instytucje demokracji bezpośredniej, zagadnienia systemów politycznych i współpracy regionalnej w Europie Środkowej*, Oświęcim: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Rotmistrza Witolda Pileckiego.
- Kruk A. (2013), *Austria wobec procesu integracji europejskiej*, „Rocznik Integracji Europejskiej” 7: 239-249.
- Ławniczak R. (1971), *EFTA a integracja Europy Zachodniej*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Österreicher sehen Deutschland als wichtig, aber nicht als Vorbild an* (2018), „Der Standard” 27.12.2018, <https://www.derstandard.at/story/2000094808388/oesterreicher-sehen-deutschland-als-wichtig-aber-nicht-als-vorbild-an> (dostęp: 27.01.2022).
- Popławski D. (1995), *Austriacka polityka neutralności 1955-1995*, Warszawa: Scholar.
- Protokoll Nr. 10 über die Verwendung spezifisch österreichischer Ausdrücke der deutschen Sprache im Rahmen der Europäischen Union jako załącznik do Vertrag über den Beitritt des Königreichs Norwegen, der Republik Österreich, der Republik Finnland und des Königreichs Schweden zur Europäischen Union* (1994), „Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej” 1994, nr 241 z 29 sierpnia 1994 r., https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:4543e868-c347-11e4-bbe1-01aa75ed71a1.0004.02/DOC_1&format=PDF.
- Riedl J. (2018), *Als Deutsch zur Unterrichtssprache wurde*, „Zeit” 12.11.2018, <https://www.zeit.de/2018/46/oesterreichische-sprache-deutsch-unterrichtssprache-historie> (dostęp: 27.01.2022).
- Romejko A. (2007), *Przemiany austriackiej tożsamości narodowej*, w: Polek E., Leska-Ślęzak J. (red.), *Procesy migracyjne w kontekście przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, Pelplin: Bernardinum.
- Skubis I. (2020), *Pluricentryzm języka niemieckiego w języku prawa karnego Niemiec, Austrii i Szwajcarii*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Szymczyński T. (2009), *Negocjowanie granic: od „Dwunastki” do „Piętnastki”*. *Rozszerzenie północne Unii Europejskiej (1995). Austria, Szwecja, Finlandia w UE*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. *Traktat państwowy w sprawie odbudowy niezawisłej i demokratycznej Austrii, 15 maja 1955 r.*, „Dziennik Ustaw PRL” 1955, nr 19, poz. 94.
- Vocelka K. (2011), *Geschichte Österreichs. Kultur-Gesellschaft-Politik*, München: Heyne.

- Volkszählung 2011. Berechnung des Bestandes der drei Sprachgruppen in der Autonomen Provinz Bozen-Südtirol*, https://astat.provinz.bz.it/downloads/mit38_2012.pdf (dostęp 27.01.2022).
- Waldenberg M. (2000), *Narody zależne i mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Dzieje konfliktów i idei*, Warszawa: PWN.
- Walichnowski T. (1971), *Neutralizacja Austrii 1945-1966*, Warszawa: PWN.
- Wereszycki H. (1986), *Historia Austrii*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zenderowski R., Pieńkowski J. (2014), *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej, t. I: Zagadnienia teoretyczne*, Warszawa: Instytut Politologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Dom Wydawniczy Elipsa.
- Zenderowski R., Pieńkowski J. (2015), *Kwestie narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej, t. II: Od końca XVIII wieku do Jesieni Narodów*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego

Dr hab. Krzysztof Koźbial, prof. UJ, Zakład Studiów nad Europą Środkową, Instytut Studiów Europejskich, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie (krzysztof.kozbial@uj.edu.pl)

Słowa kluczowe: Austria, wejście Austrii do UE, austriacka tożsamość, język niemiecki, rozszerzenie UE

Keywords: Austria, Austria's accession to the EU, Austrian identity, German language, EU enlargement

ABSTRACT

Austrian national identity fundamentally emerged only in the twentieth century, particularly after the Second World War, although before its onset there were already some symptoms pointing to such a possibility. However, it was the shock of the war that ultimately led to a desire on the part of Austrians to emphasize their distinctiveness from Germany and this became manifest in several aspects.

The hypothesis of the article is that through political measures including the status of permanent neutrality adopted by Austria in 1955, it became possible for this country to strengthen its national identity. Linguistic differences, marked by the Austrian variation of German, which is a polycentric language, only reinforced Austrian distinctiveness from Germany. Nowadays, the questioning of this specificity hardly ever takes place.

The purpose of this paper is to point out the importance of, above all, linguistic distinctiveness as something that acquired particular significance in negotiations related to Austria's accession to the European Union. Protocol No. 10 became an annex to the Treaty of Accession, which additionally emphasized Austria's distinctiveness.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Gunnar Heinsohn

Walka o najzdolniejszych Wpływ kompetencji i kształcenia na sukces społeczeństw

Tłumaczenie z niemieckiego Adam Pietraszkiewicz

Tytuł oryginału: *Wettkampf um die Klugen.*

Kompetenz, Bildung und die Wohlfahrt der Nationen

Instytut Zachodni

Poznań 2021

Seria: Przekłady Instytutu Zachodniego nr 3

232 ss.

Oprawa miękka

Format kieszonkowy

Pytanie o źródło bogactwa i sukcesu narodów od lat nurtuje ekspertów. Profesor Gunnar Heinsohn w swojej pracy dowodzi, że podstawą jest tu potencjał kognitywny społeczeństwa i solidne wykształcenie w dziedzinach abstrakcyjnego myślenia. Państwa europejskie znajdują się w tym obszarze w defensywie. Ich instytucje zbudowane wokół prawa własności zostały z powodzeniem skopiowane przez narody azjatyckie. Stworzyło to podstawy rosnącej przewagi technologicznej, do której przyczynia się też w znacznej mierze lepsza edukacja w dziedzinie nauk ścisłych, jak również kontrolowana imigracja.

W wyścigu o najzdolniejszych Polska zajmuje na tle innych państw europejskich przodujące miejsce, m.in. dzięki prowadzonej w przeszłości powszechnej i rzetelnej edukacji matematycznej.

Napisana z pasją, bogata faktograficznie oraz oryginalnie argumentująca rozprawa powinna być obowiązkową lekturą dla wszystkich zainteresowanych prognozowaniem rozwoju i kształtowaniem polityki gospodarczej państwa.

Justyna Schulz

ANNA PATECKA-FRAUENFELDER

Łódź

ORCID: 0000-0002-3197-1817

DZIAŁALNOŚĆ DYPLOMATYCZNA AUSTRII WOBEK PAŃSTW AMERYKI ŁACIŃSKIEJ I KARAIBÓW W LATACH 2006-2019

Historia relacji Austrii z państwami Ameryki Łacińskiej i Karaibów (dalej: ALK) sięga początków XIX w., obejmuje okres krótkiego panowania Maksymiliana I w Meksyku i Marii Leopoldyny z Habsburgów jako cesarzowej Brazylii oraz napływ Austriaków do krajów ALK w ramach procesu kolonizacji. Pierwsze relacje dyplomatyczne Austria nawiązała z Brazylią (1825) i z Meksykiem (1842). Po II wojnie światowej państwa latynoamerykańskie były obecne przy formowaniu powojennej Austrii. W 1952 r. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych przyjęło zaproponowaną przez Brazylię rezolucję wzywającą mocarstwa do przywrócenia niepodległości Austrii poprzez zawarcie traktatu państwowego (Scholger 2005: 25). Wniosek znalazł poparcie m.in. Meksyku, który w 1938 r. protestował w Lidze Narodów przeciwko *Anschlussowi* Austrii (Ruggenthaler 2007: 129). Austria była wdzięczna za wsparcie, jakie otrzymała od państw z Azji i Ameryki Łacińskiej na drodze do traktatu państwowego i niezależności, jak także w kreowaniu jej aktywnej polityki neutralności po 1955 r. W regionie latynoamerykańskim cieszyła się wizerunkiem państwa neutralnego. W 1970 r. otrzymała „status gościa” w Ruchu Państw Niezaangażowanych, do którego obok większości afrykańskich i azjatyckich krajów należała też część państw latynoamerykańskich (Kramer 2017: 1-2). W latach 70. XX w. Austria odgrywała aktywną rolę w debatach dotyczących polityki rozwojowej oraz dialogu Północ-Południe. Kanclerz Bruno Kreisky był członkiem założycielem Komisji Północ-Południe i utrzymywał bliskie stosunki z przywódcami Państw Niezaangażowanych, a w październiku 1981 r., wraz z prezydentem Meksyku José Lópeyem Portillo, zorganizował szczyt Północ-Południe w Cancún (*International Meeting on Cooperation and Development*) (Köchler 2021: 28-29). Od 1995 r. jako członek Unii Europejskiej Wiedeń włączył się w część globalnej polityki Unii (Kramer 2017: 10). Swoją pozycję na arenie międzynarodowej buduje podkreślając status państwa neutralnego oraz znaczenie miejsca siedzib wielu organizacji międzynarodowych.

Cezurę początkową niniejszego artykułu stanowi IV szczyt UE-ALK, który Wiedeń zorganizował w maju 2006 r., piastując jednocześnie unijną prezydencję. Na badany okres przypadają kadencja byłej minister spraw zagranicznych Benity Ferrero-Waldner – aktywnej w latach 2004-2010 jako Europejski Komisarz ds. Stosunków Zewnętrznych i Europejskiego Sąsiedztwa, a od 2011 r. pierwszej prezes fundacji

EU-LAC – oraz aktywność w zakresie polityki zagranicznej prezydenta Heinoa Fischera (2004-2016). Datą zamykającą rozważania jest 2019 r., kiedy odbyły się debaty austriackiego parlamentu, którego decyzje stanowią pewnego rodzaju odpowiedź na trwający od 2006 r. proces budowania relacji pomiędzy UE a regionem.

Temat działalności Austrii wobec regionu ALK nie był bezpośrednio poruszany w pracach naukowych. Większość prac poświęconych polityce zagranicznej Wiednia dotyczy jego działalności priorytetowych, w tym aktywności na forum Unii bądź polityki prowadzonej w najbliższym sąsiedztwie, w szczególności względem Europy Środkowo-Wschodniej oraz Bałkanów. Wśród państw europejskich to tradycyjnie Hiszpania i Portugalia oraz w coraz większym stopniu Niemcy przejmują inicjatywę w budowaniu relacji pomiędzy regionami. Dyplomacja Austrii rzadko pojawia się w naukowych opracowaniach dotyczących relacji UE-ALK. Natomiast w oficjalnych dokumentach Wiednia podkreśla tradycyjnie dobry i przyjazny charakter stosunków z państwami ALK oraz konieczność ich wzmacniania. Szczególnie austriackie deklaracje o konieczności intensyfikacji wzajemnych relacji w pierwszej dekadzie XXI w. skłoniły do weryfikacji następujących hipotez:

- działalność Austrii wobec ALK wynika z założeń jej polityki zagranicznej, stawiającej na efektywny multilateralizm, zobowiązań wynikających z członkostwa w organizacjach międzynarodowych, przede wszystkim względem UE i ONZ, i tym samym konieczności realizacji polityki wielopoziomowej;
- neutralność państwowa Austrii i powstałe implikacje są doceniane i pożądane przez wiodące państwa obszaru ALK i wpływają korzystnie na współpracę w istotnych dla Austrii obszarach polityki zagranicznej;
- realizowane działania Austrii wobec obszaru ALK wynikają z uważnej obserwacji środowiska międzynarodowego, uwzględniającego najnowsze trendy w dziedzinie działalności międzynarodowej, takie jak rosnące znaczenie organizacji międzynarodowych czy innych pomiotów niepaństwowych.

Celem weryfikacji powyższych hipotez posłużyłam się metodą analizy historycznej. Jakościowa analiza treści dotyczyła takich źródeł jak: deklaracje, komunikaty, raporty, materiały prasowe oraz materiały z debat parlamentarnych oraz ekspertyzy specjalistów.

W badaniach posiłkowałam się definicją dyplomacji opisaną przez autorów oxfordzkiego podręcznika nowoczesnej dyplomacji, uwzględniającą współczesne warunki funkcjonowania państw na arenie międzynarodowej. Zgodnie z tym ujęciem działania dyplomatyczne nie ograniczają się jedynie do „wysokiej polityki”, ale ich zasięg obejmuje kwestie ekonomiczne, biznesowe, środowiskowe, rozwój, naukę i technologię, edukację, kulturę¹ i zdrowie. Dyplomacja taka uwzględnia konieczność angażowania w prowadzone działania podmiotów niepaństwowych, takich jak organizacje pozarządowe, celebryci czy filantropi, a nawet osoby prywatne (Cooper, Heine, Thakur 2013: 21). W zglobalizowanym świecie istnieje konieczność szukania wspólnych rozwiązań. Często działania dyplomatyczne rozgrywają się na kilku poziomach

¹ Dyplomacja kulturalna stanowi centralny element austriackiej *soft power* i jest wykorzystywana do budowania marki Austrii jako narodu kultury (*Kulturation*) na świecie. Ze względu na jej specyficzne funkcje i obszerność tematu nie jest obszarem analizy niniejszego opracowania.

(międzynarodowym, narodowym, regionalnym), przenikając się wzajemnie. Obok dyplomacji bilateralnej państwa działają poprzez dyplomację wielostronną, definiowaną jako praktyka angażowania więcej niż dwóch narodów w dyplomatyczne rozwiązanie problemów międzynarodowych. Służą temu uniwersalne fora, takie jak Zgromadzenie Ogólne ONZ czy konferencje międzynarodowe (Mahbubani 2013: 248).

Nadanie priorytetu multilateralnej polityce zagranicznej jest typowym zabiegiem w polityce małych (wysoko rozwiniętych) państw (Kramer 2006: 808). Austria jako jeden z najbogatszych państw świata, z dużym potencjałem gospodarczym i technologicznym oraz świadomymi politycznie obywatelami, posiada polityczne ambicje współkształtowania polityki międzynarodowej (Kisztełńska-Węgrzyńska 2016: 281). Od początku ukonstytuowania się jej powojennej państwowości jako państwo neutralne, Wiedeń jednoznacznie związany był z systemem pluralistycznym (Popławski 2013: 542). W grudniu 1955 r. Austria została członkiem ONZ, w 1956 r. przystąpiła do Rady Europy, a w 1960 r. Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (*EFTA*) (Gärtner 2015: 2). Polityka „aktywnej neutralności” skutkowałą przyciąganiem do Wiednia wpływowych organizacji międzynarodowych, w tym Międzynarodowej Agencji Energii Atomowej (*IAEO*), Organizacji Krajów Produkujących Ropę Naftową (*OPEC*). W 1966 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ podjęło decyzję o utworzeniu nowo powstałej Organizacji Rozwoju Przemysłowego ONZ (*UNIDO*) w Wiedniu. W 1967 r. stolica Austrii stała się trzecią siedzibą ONZ (Kramer 2017: 2). Obecnie mieści się tam około 20 organizacji ONZ. Największe jest Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości (*UNODC*), ONZ ds. Rozwoju Przemysłowego (*UNIDO*) oraz Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (*MAEA*). Ponadto w Wiedniu działa Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości (*UNODC*), ds. Przestrzeni Kosmicznej (*UNOOSA*) i Międzynarodowego Prawa Handlowego (*UNCITRAL*) oraz międzynarodowe organizacje takie jak Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (*OSZE*), Międzynarodowa Akademia Antykorupcyjna (*IACA*) oraz konferencja międzynarodowych, akredytowanych przy ONZ organizacji pozarządowych (UN, 2020: 22). Lokalizacja tak ważnych instytucji sprawia, że Wiedeń ma ambicję odgrywania znaczącej roli w międzynarodowej strukturze bezpieczeństwa, zaś jako siedziba ONZ w Unii Europejskiej chce odgrywać rolę pomostu pomiędzy ONZ a UE (BMeiA 2006: IV). Działalność wobec państw ALK stanowi duże wyzwanie dla państw europejskich.

Region Ameryki Łacińskiej i Karaibów to ogromny i zróżnicowany obszar, obejmujący 33 państwa. Atutem regionu jest jego potencjał ludnościowy z korzystną strukturą wiekową ludności – o największym po Afryce odsetku ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz bogate zasoby surowców materialnych oraz energetycznych (Chwiej 2015: 7). Ponadto region obfituje w tzw. czystą energię, pochodzącą z odnawialnych źródeł (tamże: 10), taką jak energia słoneczna, wiatrowa, geotermalna czy biomasa (Pereira 2017: 1). Według Banku Światowego większość państw regionu klasyfikuje się jako państwa o niższym średnim (*low middle-income countries*) bądź wyższym średnim dochodzie (*upper middle-income countries*) (Ruano 2018: 15). Do największych gospodarek światowych w regionie należą Brazylia, Argentyna

i Chile. Brazylia, Meksyk i Argentyna należą do grupy państw G-20; Chile, Meksyk, Kolumbia (od 2020 r.) do *OECD*. Państwa ALK odgrywają również ważną rolę w instytucjach ONZ, co stwarza dogodne pole współpracy w takich obszarach, jak kwestie zmiany klimatu czy Agendy 2030 (Mogherini 2017). Za główne przeszkody w rozwoju regionu uznaje się obok dużego stopnia korupcji, niezwykle wysoki poziom przemocy i zbrojnej przestępczości, w tym handel narkotykami (Hinz 2015: 14).

Rok 2006 stanowi pod wieloma względami istotną cezurę w polityce Austrii. Był trzecim z kolei rokiem, w którym nastąpiła wyraźna poprawa wewnętrznych warunków ekonomicznych i politycznych. Pozytywne zmiany zaszły również w jej bezpośrednim sąsiedztwie (duże rozszerzenie UE w 2004 r.) wzmacniające poczucie regionalnego bezpieczeństwa. Wydarzenia na świecie: atak terrorystyczny 11 września 2001 r. oraz ataki terrorystyczne w Madrycie (2004 r.) i w Londynie (2005 r.) wymusiły na społeczności międzynarodowej konieczność wypracowania nowych mechanizmów bezpieczeństwa, skierowanych na rozwiązania globalne. Austriacka prezydencja UE skorzystała z okazji, aby zgromadzić UE, jej państwa członkowskie i kraje sąsiadujące, a także Federację Rosyjską i Stany Zjednoczone Ameryki w charakterze obserwatorów (EU: Vienna Declaration on Security Partnership). Wiedeń stał się platformą wielkich spotkań – do najważniejszych należało 5 szczytów z krajami trzecimi (Rosją, Kanadą, USA, Japonią oraz ALK).

DYPLOMACJA AUSTRII NA FORUM UE-ALK

Działalność Austrii w ramach polityki unijnej dobrze odzwierciedla charakter wzajemnych relacji regionów. Z większością państw ALK i ugrupowaniami integracyjnymi łączy Unię obecnie porozumienia o wolnym handlu i umowy stowarzyszeniowe nowej generacji oparte na trzech filarach: dialogu politycznym (regularne spotkania na wysokich szczeblach) zawierające klauzulę demokratyczną, współpracy ekonomicznej opartej na umowach o wolnym handlu oraz ochronie i promocji inwestycji oraz współpracy na rzecz rozwoju (Hinz 2015: 22, Ruano 2018: 11). Podstawą działania na rzecz ożywienia partnerstwa strategicznego jest przekonanie, że Ameryka Łacińska to bliski i naturalny sojusznik UE, łączy je wspólna historia i kultura (Ferrero-Waldner 2006).

Organizowany przez Austrię szczyt UE-ALK był czwartym spotkaniem w ustanowionej w 1999 r. formule. Od czasu deklaracji w Rio de Janeiro z czerwca 1999 r. przyjęto koncepcję „strategicznego partnerstwa” jako wzór układania relacji pomiędzy Europą a ALK (Maihold 2008: 151). W trakcie szczytu w Wiedniu w 2006 r. widoczne były problemy przyjętej formuły współpracy biregionalnej. UE wystąpiła jako spójny blok, natomiast region ALK charakteryzował się dużą różnorodnością koncepcji, od neoliberalnych po skrajnie lewicowe, jak w przypadku radykalizujących się rządów w Wenezueli. Powołana przez Hugo Cháveza i Fidela Castro Alternatywa Boliwariańska na rzecz Narodów Naszej Ameryki, przemianowana później na Sojusz Boliwariański na rzecz Narodów Naszej Ameryki (*ALBA*) (Hinz 2015: 18)

(z Boliwią, Ekwadorem, Nikaraguą i kilkoma innymi krajami karaibskimi) miała służyć jako alternatywny projekt integracji. Propagandowo wykorzystywano hasła walki z „imperializmem amerykańskim” zaś wolny handel przedstawiono jako „narzędzie ucisku” (Ruano 2018: 1). Pomimo widocznych trudności w realizacji biregionalnej formuły, wyrażano nadzieję na poszerzanie wzajemnej współpracy. Nawiązano bezpośrednio do dokumentu końcowego szczytu EU-ALK z maja 2004 r., w meksykańskim mieście Guadalajara, gdzie opracowano strategię współpracy, mającej tworzyć filary wielostronnego systemu zasadzonego na efektywnym multilateralizmie, opartym na bazie prawa narodów i silnych międzynarodowych instytucjach, z ONZ w centrum. Nacisk na „stosunki między blokami” jako instrument europejskiej polityki zagranicznej odpowiadał schematowi działania UE, która chciała służyć jako wzór dla innych regionów świata (Maihold 2008: 143-144). Wierzono, że taka formuła współpracy korzystnie wpłynie na regionalną integrację w ALK, a ta na bezpieczeństwo i rozwój całego regionu (Ferrero-Waldner 2015: 4). Wyrazem zainteresowania Austrii sprawami regionu ALK było zaangażowanie byłej minister spraw zagranicznej Austrii, a ówczesnej Komisarz ds. stosunków zewnętrznych i Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, Benity Ferrero-Waldner (Ferrero-Waldner 2006). W nawiązaniu do zbliżającego się szczytu, w grudniu 2005 r., europejska komisarz opublikowała dokument KOM(2005)636, w którym ponownie wyrażono stanowisko, że Ameryka Łacińska znajduje się w gronie najważniejszych partnerów UE, gdyż wykazuje to samo zaangażowanie na rzecz poszanowania praw człowieka, demokracji i multilateralizmu. Zawarcie układu o stowarzyszeniu z subregionami (*Mercosur*, Wspólnota Andyjska oraz państwa Ameryki Środkowej) i podpisanie umowy o partnerstwie gospodarczym z krajami Karaibów miało oznaczać zamknięcie pewnego cyklu wzajemnych relacji (Komisja Wspólnot Europejskich 2005: 3).

Austria jako gospodarz IV szczytu była szczególnie zainteresowana bardziej efektywną współpracą z regionem Karaibów oraz Ameryką Środkową (BMeiA 2006a). Już w 1998 r., w trakcie swojej pierwszej unijnej prezydencji, brała czynny udział w kształtowaniu nowej umowy z państwami Afryki, Karaibów i Pacyfiku. W porównaniu z ostatnią umową z Lomé, podpisana w czerwcu 2000 r. umowa z Cotonou miała w przekonaniu austriackich polityków wzmocnić polityczny wymiar pomocy rozwojowej. W razie korupcji czy naruszeń praw człowieka przewidziano konsultacje i negocjacje. Ponadto Austria zabiegała o przyjęcie zapisów w sprawie ograniczenia ubóstwa jako głównego celu i specjalne traktowanie najsłabiej rozwiniętych państw. Dzięki wzmocnieniu politycznego dialogu, włączeniu podmiotów niepaństwowych, zasad zróżnicowania regionalnego, wzmocnienia sektora prywatnego, wyraźnego odniesienia do *fair trade* i reformy instrumentów współpracy na rzecz rozwoju, umowa uchodziła za nowoczesny, kompleksowy instrument współpracy Północ-Południe (BMeiA 2000: 150)². W ramach przygotowań do wiedeńskiego szczytu zwolennicy współpracy na rzecz rozwoju z krajów Ameryki Środkowej dyskutowali z przedstawicielami UE o nowych sposobach współpracy i wsparcia. Na IV szczycie UE-ALK

² Opinie dotyczące nowej jakości umowy są podzielone, por. Młeczko (2002).

przyjęto wspólny plan działania na rzecz większej skuteczności współpracy dla rozwoju regionu Ameryki Środkowej (*OEZA-Bericht...* 2006).

Inicjatywą prezydencji austriackiej była organizacja w Wiedniu w 2006 r. szczytu biznesowego, pierwszego tego rodzaju w kontekście stosunków UE-ALK (Ferrero-Waldner 2006a). Ferrero-Waldner, austriacka polityk znana z działalności politycznej jako Komisarz ds. stosunków zewnętrznych i Europejskiej Polityki Sąsiedztwa podkreślała w kontekście rozwoju relacji z *Mercosurem*, a w szczególności z Brazylią, wagę współpracy w dziedzinie nowych technologii, badań, szkolnictwa wyższego oraz udziału przemysłu w negocjacjach. Zwraçała uwagę na brak silnego, dobrze zorganizowanego lobby sektora prywatnego po stronie *Mercosur*, konieczność większego otwarcia ich gospodarek na procesy liberalizacyjne oraz lepszych gwarancji prawnych dla inwestycji (Ferrero-Waldner 2005: 1-5). Aspekt współpracy gospodarczej w regionie Austria realizuje również w wymiarze bilateralnym. Alpejska republika aktywnie wspiera swoich przedsiębiorców w podejmowaniu międzynarodowych wyzwań za pomocą merytorycznego wsparcia na miejscu poprzez rozmieszczone na całym świecie Austriackie Izby Handlowe oraz biura *Advantage Austria* (Wydziały Handlowe austriackich ambasad). Ze względu na wzrastającą wagę rynku państw ALK Austria zainicjowała ofensywę umiędzynarodowiania tzw. *go international* również w tym regionie, odnotowując spore sukcesy w Brazylii (BMeiA 2010), będącej największym partnerem gospodarczym Austrii i UE w Ameryce Łacińskiej. Austria przykładà dużą wagę do regulacji stosunków w zakresie ochrony inwestycji i unikania podwójnego opodatkowania (takie umowy podpisała z kilkoma państwami ALK, umowa z Argentyną nie weszła jeszcze w życie (Gehr 2021). Austria łączy rozwój gospodarczy z innowacyjnością. Od 2011 r. jednym z kluczowych celów strategicznych *FTI (Förderung von Forschungs-, Technologie- und Innovationsprojekte)* jest program *Der Weg zum Innovation Leader*, od 2013 r. jej program zatytułowany *Beyond Europe Strategie* jest skierowany na pozaeuropejskich partnerów. Rozwój relacji gospodarczych i naukowych jest traktowany jako wsparcie procesów politycznych. Dobrym przykładem takiej praktyki była prowadzona w tamtym okresie dyplomacja prezydenta Austrii, Heinza Fischera. W jego podróżach zagranicznych towarzyszyły mu zwykle duże delegacje biznesowe.

OFICJALNE WIZYTY NA WYSOKIM SZCZEBLU NA PRZYKŁADZIE DYPLOMACJI HEINZA FISCHERA

Austria opiera swoje zaangażowanie w ALK na Strategii Unii Europejskiej wobec Ameryki Łacińskiej, zakładającej intensyfikację wielopoziomowych relacji, przy jednoczesnym indywidualnym podejściu do danego państwa (Österreichisches Parlament 2021). Zgodnie ze stanowiskiem UE, Austria opowiada się za włączaniem krajów latynoamerykańskich w międzynarodowe struktury, podobnie jak Unia widzi potrzebę rozpoczęcia akcesji do OECD zainteresowanych krajów ALK (Argentyny, Brazylii, Peru). Swoje bilateralne kontakty z państwami ALK Austria opiera na

mechanizmie konsultacji politycznych na wysokim szczeblu. Z takimi państwami, jak Brazylia, Argentyna, Meksyk i Peru konsultacje odbywają się regularnie (Österreichisches Parlament 2021). Do rozwoju wzajemnych relacji wykorzystywane są wspólne międzynarodowe spotkania. W badanym okresie doszło do intensyfikacji relacji na wysokim szczeblu dzięki aktywności Heinza Fischera, w kadencjach 2004-2010 oraz 2010-2016 prezydenta Austrii, a wcześniej wiceprzewodniczącego Socjaldemokratycznej Partii Austrii (SPÖ) oraz Socjaldemokratycznej Partii Euro-py (SPE) (Fischer 2021). W czasie dwóch kadencji był bardzo aktywny na arenie międzynarodowej, odbył 200 podróży zagranicznych i przyjął około 450 zagranicznych gości (APA 2016). W trakcie sprawowania prezydentury Fischer opowiadał się za kontynuowaniem projektów służących wzmocnieniu praw człowieka, porozumień w sprawie rozbrojenia i nierozprzestrzeniania broni. W kontekście polityki rozwoju apelował za *UN-Energy* o zwiększenie zainteresowania energią, jako narzędziem służącym osiągnięciu milenijnych celów (Fischer 2005: 3) oraz promował powstałą w Wiedniu Akademię Antykorupcyjną (Fischer 2013). Dyplomacja zagraniczna Fischera obejmująca region ALK rozpoczęła się od wizyty w Meksyku w 2005 r. (APA 2005). Jego wyprawa do Brazylii we wrześniu 2005 r. była pierwszą oficjalną wizytą austriackiego prezydenta w Ameryce Południowej (Governo Federal 2021). Jako głowa państwa-gospodarza międzynarodowej konferencji w Wiedniu w 2006 r. miał okazję do spotkań z politycznymi odpowiednikami z państw ALK, w tym szczególnie uroczyste z prezydentem Meksyku (Vicent Fox Quesada), Chile (Michelle Bachelet) i Brazylii (Luzia Inácio da Silva Luli). W ramach IV szczytu odbył spotkania robocze z prezydentami Boliwii (Evo Moralesem), Ekwadoru (Alfredo Palacio), Nikaragui (Enrique Bolaños), Urugwaju (Tabaré Ramón Vázquez) i Wenezueli (Hugo Chávez) (BMeiA 2006). W grudniu 2012 r. oficjalne wizyty zaprowadziły go do Argentyny i Chile. W Chile odwiedził Europejskie Obserwatorium Południowe (ESO). Austria jest członkiem ESO od 2009 r. W pracy obserwatorium zaangażowani są zarówno austriaccy naukowcy, jak również austriacki przemysł, który bierze udział w budowie E-ELT (ekstremalnie wielkiego teleskopu) (Austrian Involvement with ESO 2014). Celem podróży Fischera w 2015 r. była Boliwia. Boliwijski przywódca „w geście wdzięczności za umożliwienie lądowania w Wiedniu”³ (APA 2015) uhonorował austriackiego prezydenta orderem *Condor de los Andes en el grado de Gran Collar*, najwyższego wyróżnienia udzielanego przez państwo boliwijskie (*Ley 1762...* 1997). Do praktycznych wymiarów spotkań należały wspólne projekty w sektorze infrastruktury. Fischer mógł naocznie przekonać się o powodzeniu inwestycji austriackiego producenta kolei liniowej *Vorarlberger Seilbahn*-

³ W toku afery podsłuchowej (*US-Whistleblower*) boliwijski prezydent Evo Morales zaproponował w 2013 r. byłemu pracownikowi służ specjalnych USA Edwardowi Snowdenowi azyl polityczny. Ponieważ zaistniało podejrzenie, że chroniący się w Rosji Snowden znajduje się na pokładzie samolotu, Francja, Portugalia, Hiszpania, Włochy odmówiły Boliwii prawa do przelotu, zmuszając Moralesa do lądowania w Wiedniu, gdzie miały miejsce rozmowy z austriackim prezydentem, Heinzem Fischerem i ministrem spraw zagranicznych Michaeliem Spindeleggerem (Winter 2019: 59-60).

hersteller Doppelmayr, która w 2012 r. otrzymała kontrakt na budowę największej na świecie kolejki liniowej w La Paz (WKO 2020). W marcu 2016 r. Heinz Fischer odwiedził Kubę i Kolumbię. Był trzecią głową państwa europejskiego (po francuskim prezydencie François Hollande i włoskim Matteo Renzi) odwiedzającą Hawanę po odmrożeniu relacji amerykańsko-kubańskich w 2014 r. W czasie swojej wizyty w Kolumbii, Fischer, jako pierwszy prezydent Austrii odwiedzający ten kraj, wyraził poparcie dla rozmów pokojowych, co miało szczególne znaczenie w kontekście wypracowywanego porozumienia. W tym kontekście Santos dziękował za „świetny moment”, w którym odbyło się spotkanie (AP 2016). Fischer uczestniczył w uroczystości otwarcia ambasady w Kolumbii. Zgodnie z inicjatywą ówczesnego ministra spraw zagranicznych Austrii, Sebastiana Kurza, ambasada z Wenezueli została przeniesiona do Kolumbii i miała w przyszłości pełnić funkcję regionalnego centrum dyplomacji Austrii (*Neuausrichtung des Vertretungsnetzes des BMeiA* 2015). Kolumbia przedstawiała wizytę austriackich polityków w kontekście rozwoju współpracy gospodarczej, starań Santosa o przystąpienie Kolumbii do *OCED*, działań zmierzających do poprawy sytuacji energetycznej kraju oraz starań o poparcie rządu i parlamentu Austrii dla ratyfikacji umowy handlowej z Unią Europejską. W trakcie spotkania podpisano wspólną deklarację intencji w sprawie przekazywania osób skazanych (*Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia* 2016).

Kolejnym etapem pogłębienia wzajemnej współpracy pomiędzy Austrią a Kolumbią była wizyta Juana Santosa w Wiedniu, stanowiąca istotny punkt jego europejskiej podróży. Prezydent Kolumbii i laureat przyznanej w grudniu 2016 r. Pokojowej Nagrody Nobla spotkał się ze swoim odpowiednikiem, następcą Heinza Fischera na stanowisku prezydenta, Alexandrem Van der Bellen oraz austriackim kanclerzem Sebastianem Kurzem. Wśród wielu umów dwustronnych podpisano porozumienia o współpracy w dziedzinie energii odnawialnej, porozumienie o wyeliminowaniu podwójnego opodatkowania, rozszerzono powiązania handlowe i biznesowe, szczególnie w zakresie rolnictwa i biotechnologii w obszarach priorytetowych w okresie pokonfliktowym. Rozmowy dotyczyły wzmacniania współpracy kulturalnej i gospodarczej. Rozmawiano o zmianach klimatycznych i światowym problemie narkotykowym (APA 2018, *Colombia y Austria firman...* 2018, EFE 2018, *Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia* 2018). Kolumbia podkreśliła znaczenie Austrii w pozyskiwaniu funduszy w dziedzinie rolnictwa, bioróżnorodności i środowiska oraz liczyła na pozytywny wynik głosowania w austriackim parlamencie nad ratyfikacją umowy handlowej pomiędzy UE a Kolumbią, Peru i Ekwadorem (*Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia* 2018).

W relacjach kolumbijsko-austriackich wyraźnie zaznaczyły się główne punkty polityki Wiednia wobec ALK, w zakresie realizacji międzynarodowych zobowiązań zrównoważonego rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii energii. Austria uchodzi za zręcznego gracza w pozyskiwaniu funduszy na realizację zobowiązań energetycznych wewnątrz kraju, jak i globalnie. Jednym z instrumentów polityki zagranicznej, nakierowanej na osiągnięcie celów milenijnych i Agendy 2030 jest austriacka pomoc rozwojowa realizowana na wielu poziomach.

AUSTRIACKA POMOC NA RZECZ ROZWOJU WOBEC REGIONU ALK

Austriacka Współpraca na Rzecz Rozwoju jest uznawana za znaczący filar wspierający politykę zagraniczną. Do jej głównych celów należy ograniczanie ubóstwa, zapobieganie konfliktom, bezpieczeństwo, tworzenie struktur prawno państwowych oraz zrównoważone wykorzystywanie zasobów naturalnych. Podstawą działalności jest trzyletni program, realizowany w ramach konkretnych projektów, w których uczestniczą często organizacje pozarządowe oraz partnerzy ze wspieranych krajów (BMeiA). Austriacka polityka rozwojowa została ukształtowana w ramach międzynarodowych zobowiązań ONZ, Komitet Pomocy Rozwojowej *DAC OECD* (od 1965 r.) i UE (od 1995). Wszystkie trzy organizacje wydają rekomendacje i zalecenia, do których Austria jest formalnie zobligowana (Humer 2013: 14). UE utrzymywała wysoki poziom współpracy z państwami latynoamerykańskimi o średnim i niskim dochodzie. Największym odbiorcą pomocy Unii była w latach 2007-2013 Boliwia. Ponadto Europa aktywnie wspierała Haiti, Paragwaj oraz kraje Ameryki Środkowej, w tym szczególnie Nikaragwę, Salwador, Gwatemalę i Honduras (Hinz 2015: 22). Austria zgodnie z polityką współpracy UE zaczęła dostosowywać się do Milenijnych Celów Rozwoju i wytycznych *DAC OECD*. Zaliczenie większości państw ALK do grupy państw o średnim dochodzie spowodowało przesunięcie funduszy z programów bilateralnych na programy regionalne i tematyczne (Ruano 2018: 39-40).

Austriacka dwustronna pomoc rozwojowa koncentrowała się od 1993 r. przede wszystkim na pięciu kluczowych regionach, obejmujących osiem krajów priorytetowych i 12 krajów współpracy. Pierwszą grupę tworzyła Ameryka Środkowa z Nikaragwą, Kostaryką, Salwadorem i Gwatemalą (BMeiA 2000: 50). W 2007 r. działania w Gwatemali oraz Salwadorze włączone zostały do programu współpracy regionalnej dla Ameryki Środkowej (BMeiA 2007). Określając nie tylko Nikaragwę jako kraj priorytetowy, ale również samą Amerykę Środkową jako priorytetowy region, Austria wspierała procesy integracji społecznej i gospodarczej w Ameryce Środkowej. Warunkiem udzielenia pomocy było zaangażowanie lokalnego partnera i koordynacja ze strony krajowych agencji rządowych, ważną rolę odegrały liczne formy współpracy w ramach projektów południe-południe (Bertrams 2018: 14). W sprawozdaniu Federalnego Ministerstwa Spraw Europejskich i Międzynarodowych z 2011 r. podjęto decyzję o zaprzestaniu współpracy dwustronnej z Nikaragwą, jak również programu regionalnego *SICA* (*Sistema de la Integración Centroamericana*) do 2013 r. W 2012 r. zaplanowano zamknięcie biura koordynacyjnego w Managui (Bertrams 2018: 18). Od początku 2011 r. bilateralne programy z Nikaragwą i w ogóle regionalne programy w Ameryce Środkowej były przygotowane do przejścia przez lokalne organizacje partnerskie lub innych darczyńców (BMeiA 2013: 252). Austriacka Agencja Rozwoju kontynuuje współpracę z tymi krajami poprzez promowanie współpracy między organizacjami społeczeństwa obywatelskiego i partnerstwami gospodarczymi (BMeiA 2014: 263, ODA-Bericht 2013: 20). Na znaczeniu zyskały możliwości pomocy finansowej. W relacjach dwustron-

nich wykorzystywane są instrumenty założonego w 2008 r. Austriackiego Banku Rozwoju (*Österreichische Entwicklungsbank (OeEB)*), będącego własnością *Österreichische Kontrollbank (OeKB)*. Do jego zadań należy umożliwienie długoterminowego finansowania projektów prywatnych przedsiębiorstw w krajach rozwijających się i w rynkach wschodzących. W kontekście regionu takie wsparcie okazało się skuteczne w sfinansowaniu projektów zaopatrzenia w wodę w Nikaragui, budowę elektrowni przepływowej w Hondurasie czy budowie terminalu portowego Láyaro Cárdenas w Meksyku. Kolejnym narzędziem finansowego wsparcia są pożyczki uprzywilejowane (*Soft Loan*), udzielane w imieniu Federalnego Ministerstwa Finansów (*BMF*) za pośrednictwem *OeKB*. Nacisk położony jest na projekty infrastrukturalne w tak ważnych sektorach jak woda, kontrola katastrof czy edukacja. Pożyczki uprzywilejowane charakteryzują się niskim oprocentowaniem, długimi terminami i okresami bez spłaty (OEKB 2021). Projekty realizowane przez austriackie firmy muszą służyć celom zrównoważonego rozwoju, przynosić w mniej rozwiniętych krajach korzyść ogółowi społeczeństwa oraz być w przynajmniej 50% realizowane przez austriackiego partnera. Austria utworzyła niezależny od *DAC OECD* ranking państw, dzięki czemu państwa tradycyjnie objęte jej polityką rozwojową mogły kwalifikować się jako potencjalni odbiorcy tego typu wsparcia.

W porównaniu z innymi regionami świata, obszar ALK jest w najmniejszym stopniu objęty dwustronną pomocą rozwojową ze strony Austrii. Dla przykładu, w 2006 r. tylko 13% środków *OEZA* – Austriackiej Współpracy na rzecz Rozwoju było przeznaczonych dla Ameryki, z czego przeważająca większość – ponad 11% – do Ameryki Środkowej (dla porównania ok. 21% trafiło do Europy Południowo-Wschodniej, a 42% do Afryki) (ADA-Geschäftsbericht 2006). Dziesięć lat później udział pomocy przeznaczanej dla regionu ALK zmniejszył się do 3%. Obok utrzymującej się znacznej pomocy w kierunku Afryki, na znaczeniu zyskał region Azji (27%) (ADA-Geschäftsbericht 2018).

Na znaczeniu zyskuje pomoc rozwojowa prowadzona przez *OEZA* za pośrednictwem organizacji pozarządowych, promująca projekty i programy dostosowane do ochrony i upowszechniania praw dziecka (m.in. zapobieganie przemocy wobec dzieci w Nikaragui, Gwatemali, Salwadorze), nastawione na kształcenie podstawowe czy wzmacnianie rodzin (BMeiA 2013: 216-217). Austriackie organizacje pozarządowe wspierają m.in. organizację broniącą praw kobiet *MIRIAM Verein zur intellektuellen Förderung von Frauen* (od 1989 w Nikaragui, od 1996 r. w Gwatemali), program *APPEAR (Hochschulkooperationsprogramm/Austrian Partnership Programme in Higher Education and Research for Development)* wspierający kształcenie i badania (Bertrams 2018: 31), program *CHICA Austria*, stowarzyszenie koordynujące od 2009 r. współpracę z Nikaragwą celem poprawy warunków życia osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji w Ameryce Środkowej (Freiwilligenweb 2021). Austria jest aktywna również w międzynarodowych projektach pomocy krajom ALK. We współpracy z jedenastoma organizacjami międzynarodowymi i komitetami solidarnościowymi *Guatemala Solidarität Österreich*, uczestniczy w *ACOGUATE*, projekcie międzynarodowego wsparcia i monitorowania praw człowieka w Gwatemali

(ACOGUATE 2019). Pomoc rozwojowa Austrii nie ogranicza się jedynie do regionu Ameryki Środkowej. W ramach organizacji dachowej *HORIZONT 3000*, zrzeszającej katolickie organizacje *non-profit*, realizowane są projekty *Dreikönigsaktion. Hilfswerk der Katholischen Jungschar*, skoncentrowane na poprawie sytuacji najuboższych w Boliwii, Brazylii, Kolumbii oraz Peru (DKA 2017). Za przykład może posłużyć inicjatywa w Boliwii, w mieście El Alto. Organizacja wspiera bezdomne dzieci i młodzież, narażone na przemoc fizyczną i seksualną (DKA 2021). W ramach międzynarodowej współpracy Austria działa w sieci założonego we Frankfurcie Sojuszu Klimatycznego (*Klimabündnis Österreich*). Sojusz jest aktywny w każdym kraju związkowym. Od początku lat 90. XX w. Wiedeń wspiera ludność rdzenną w regionie rzeki Rio Negro (odnotowano już sukces w postaci państwowego uznania 122 tys. km² za terytorium rdzenne). Wspieranie partnerów wśród ludności rdzennej jest postrzegane jako część akcji ochrony lasu deszczowego. Współpraca obejmuje konkretne przedsięwzięcia w zakresie kształcenia, ochrony środowiska czy upraw ekologicznych, promuje samorządność terytorialną organizacji tubylczych i afrokolumbijskich (Klima-Bündnis 2021, BMNiT 2019: 181).

Pomoc rozwojowa Austrii wspiera państwa i regiony w ramach międzynarodowej pomocy humanitarnej kierując się w swoich działaniach wytycznymi UE, *DAC OECD*, międzynarodowych konwencji humanitarnych oraz zasad inicjatywy *Good Humanitarian Donorship-Initiative* (OEZA 2007). Austria brała czynny udział w pomocy dla Haiti po trzęsieniu ziemi w 2010 r. i powodzi w 2012 r. Od 2018 r. główne fundusze pomocy humanitarnej skierowanej do regionu ALK dotyczą pomocy i wsparcia ludności cierpiącej w wyniku kryzysu gospodarczego i humanitarnego w Wenezueli. Za pośrednictwem Austriackiego Czerwonego Krzyża i *UNHCR* przekazywana jest pomoc dla Wenezuelczyków, w tym uciekinierów i migrantów przekraczających granicę z Kolumbią (ADA 2020).

Obok priorytetowych krajów i regionów w programie trzyletnim określany jest również zakres tematyczny. Austria koncentruje się na programach i projektach celujących w zmniejszanie ubóstwa, pokój, zapobieganie kryzysom, środowisko, zasoby naturalne, rozwój obszarów wiejskich, energię oraz rozwój sektora prywatnego (Humer 2013: 29). W podejściu tematycznym na znaczeniu zyskały przedsięwzięcia dotyczące szeroko rozumianej tematyki energetycznej.

DYPLOMACJA ENERGETYCZNA

Austria stara się pozycjonować Wiedeń jako centrum międzynarodowej dyplomacji energetycznej. Umiejscowienie w Wiedniu organizacji działających w sferze energii uczyniło z niego nieoficjalną „stolicą energetyczną”. Austria posiada wiedzę i wieloletnie doświadczenie w badaniach, rozwoju technologicznym i wdrażaniu przemysłowym energii odnawialnej. W latach 2007-2010 czterokrotnie zwiększyła środki na badania nad energią, a wysoki poziom finansowania publicznego jest kontynuowany. Na obszarze ALK Austria intensywnie współpracuje z Organizacją Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju Przemysłowego *UNIDO* – agencją ONZ promującą

zrównoważony rozwój przemysłowy w celu zmniejszania ubóstwa i ochrony środowiska. *UNIDO* wdraża projekty dotyczące energii odnawialnej i zaopatrzenia nią obszarów wiejskich oraz koncentruje się na ochronie środowiska w przedsiębiorstwach. Nacisk położony jest na techniki prewencyjne, nie tylko zmierzające do zmniejszania zanieczyszczenia, ale również nakierowane na wykorzystywanie odpadów, które *UNIDO* uważa za zmarnowane zasoby (*UNIDO* 2015).

Zgodna z dążeniem Austrii do traktowania Wiednia jako platformy międzynarodowej dyplomacji energetycznej była podjęta wraz z *UNIDO* inicjatywa tworzenia międzynarodowych centrów energii odnawialnej i efektywności energetycznej (*Globales Netzwerk der Zentren für Erneuerbare Energie und Energieeffizienz*). Inicjatywa wspierała liczne cele zrównoważonego rozwoju (*SDGs*), w tym ochronę zasobów naturalnych i ekosystemów, dostęp ludności do nowoczesnych i przystępnych cenowo usług energetycznych. Projekt wykorzystał formułę partnerstwa południe-południe i współpracę wielostronną. Celem było wsparcie transformacji energetycznej i klimatycznej w krajach rozwijających się (*UN* 2020: 22). Austria bazując na swoim doświadczeniu i wiedzy zobowiązała się do zapewnienia doradztwa oraz wsparcia finansowego w początkowej fazie budowy centrów, pośredniczyła w pozyskiwaniu kontaktów z innymi interesariuszami, takimi jak Komisja Europejska, Bank Światowy czy Międzynarodowa Agencja Energii Odnawialnej (*IRENA*).

Jedno z centrów zainstalowano na Karaibach. W 2014 r. *UNIDO*, rząd Austrii oraz Karaibskie Centrum Zrównoważonej Energii podpisały protokół dotyczący pomocy małym rozwijającym się państwom wyspiarskim (*SIDS*) Afryki, Karaibów, Oceanu Indyjskiej i Pacyfiku. Utworzenie Karaibskiego Centrum na rzecz Energii Odnawialnej i Efektywności Energetycznej (*CREEE*) było motywowane chęcią przeciwdziałania bardzo trudnej sytuacji energetycznej w tamtym regionie. Ponieważ koniunktura energetyczna ma bezpośrednie przełożenie na możliwości rozwoju społeczno-gospodarczego i przemysłowego w regionie Karaibów, poprawa efektywności energetycznej stanowi podstawowy warunek powodzenia przemian strukturalnych na wyspach. Utworzenie *CREEE* jest związane z Programem Energetycznym Sekretariatu Wspólnoty Karaibskiej *CARICOM* oraz Inicjatywą na rzecz Zrównoważonej Energii i Odporności na Klimat (*SIDS DOCK*) (*CREE* 2021). Austriackie wsparcie w regionie Karaibów działa już od dłuższego czasu. Ze względu na częste klęski żywiołowe nawiedzające region, obszar ten należy od 2007 r. do regionów priorytetowych austriackiej pomocy rozwojowej. W celu wspierania integracji regionalnej współpraca odbywa się głównie z *CARICOM*. Austria wspiera Agencję Zarządzania Klęskami Żywiołowymi *CARICOM* (*CDEMA*) i uczestniczy w finansowaniu biura regionalnego ONZ ds. Koordynacji Pomocy Humanitarnej (*UNOCHA*) na Karaibach. Od 2013 r. Wiedeń wspierał Karaibski Program Rozwoju Energii Odnawialnej (*CREDP*) we współpracy z *CARICOM* i *Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit* (*GIZ*) (*BMeiA* 2013: 253).

W Ameryce Środkowej Austria była zaangażowana w Partnerstwo na rzecz Energii i Środowiska w Ameryce Środkowej (*EEP*) wdrożone w 2002 r. przez Finlandię. Finlandia nawiązała bezpośrednią współpracę ze środkowoamerykańską organiza-

cją regionalną *SICA* i jej agencją *CCAD* (*Comisión Centroamericana de Ambiente y Desarrollo*). Austria przystąpiła do partnerstwa w 2007 r., a od 2010 r. pozyskano również UE jako darczyńcę. Członkami były odpowiednie ministerstwa energii i środowiska we wszystkich krajach Ameryki Środkowej. Tylko do 2007 r. w Gwatemali wdrożono 20 projektów energetycznych (BMeiA 2007: 270). Ich celem była poprawa dostępu do nowoczesnych, wydajnych i przystępnych cenowo źródeł energii, zwłaszcza dla ludności wiejskiej, mniejszości i kobiet; promocja nowych technologii i możliwości finansowania energii odnawialnej i efektywności energetycznej poprzez badania podstawowe i projekty pilotażowe; budowanie krajowego potencjału i zarządzanie wiedzą w dziedzinie odnawialnych źródeł energii (skuteczne mechanizmy dostępu, finansowania, innowacji itp.) poprzez badania, szkolenia, fora (ADA 2021). Partnerstwo na rzecz energii i środowiska w Ameryce Środkowej (*EEP*) finansowało działania w dziedzinie energii odnawialnej i efektywności energetycznej, zwłaszcza w oddalonych regionach wiejskich. Dotacje wykorzystane zostały m.in. do budowy elektrowni wiatrowych, małych elektrowni wodnych w Nikaragui, zamrażarek zasilanych energią słoneczną w Panamie, ekologicznych pieców dla gospodarstw domowych w Hondurasie oraz podnoszenia świadomości wśród decydentów publicznych i prywatnych (ADA 2021a).

Obok pomocy rozwojowej Austria realizuje projekty za pośrednictwem forów międzynarodowych, w tym w ramach powstałej w 1974 r. Międzynarodowej Agencji Energetycznej (*International Energy Agency/IEA*), powołanej w ramach *OECD*. Austria należy do członków-założycieli tej organizacji. Współpraca z państwami ALK (również tymi, które nie są jej członkami) dotyczy efektywności energetycznej i energii odnawialnej. Austria angażuje się w realizację tego typu przedsięwzięć w Brazylii, Meksyku, Chile, Wenezueli, Kolumbii oraz Argentynie – przede wszystkim zmierzających do poprawy efektywności energetycznej, lepszego wykorzystywania rezerw ropy naftowej czy energii odnawialnej (IEA 2021a). Austria uczestniczyła bądź uczestniczy w większości projektów poświęconych bioenergii. Według stanu na dzień 1 stycznia 2016 r. w *IEA Bioenergy* uczestniczyły 23 państwa, obok Austrii także Australia, Belgia, Brazylia, Kanada, Chorwacja, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Irlandia, Włochy, Japonia, Korea, Holandia, Nowa Zelandia, Norwegia, RPA, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania, Włochy, USA oraz Komisja Europejska (IEA 2017: 4). Brazylia odgrywa istotną rolę jako siedziba utworzonego w ramach implementacji zobowiązań podjętych w sprawie zrównoważonego rozwoju Rio+20 Pierwszego Międzynarodowego Centrum Energii Odnawialnej (*CIBogás-ER*). Centrum jest pierwszym tego typu w Ameryce Łacińskiej i integruje sieć 8 międzynarodowych centrów *UNIDO*. Projekt z *CIBogás* przyniósł austriackiej firmie *Atmove* austriacką nagrodę *SDG*. Doceniono je jako rozwiązanie, które może na skalę światową pomóc obniżyć koszty paliwa dla rolników o 50% i zredukować emisję CO² o 97% (WKO 2017: 6). Projekt to wzorcowy przykład współpracy różnych podmiotów polityki Austrii skierowanej zagranicę. Uczestniczyły w nim oprócz *ADA* (*Austrian Development Cooperation*), *go international*, *WKO*, i *Vienna Business Agency*, *BMWF* oraz *FFG* (*Österreichische Forschungsförderungsgesellschaft*/Towarzystwo Wsparcia Nauko-

wego), które jest własnością Federalnego Ministerstwa Digitalizacji oraz Ministerstwa Ochrony Środowiska, Energii, Mobilności, Innowacji. Podobnie długa była lista reprezentowana przez brazylijskie podmioty *CIBiogas*, *ITAIPU Binacional*, *Fundação Paraque Tecnológico AVL* i *Green Tech Cluster*. Projekt powstał przy naukowym wsparciu uniwersytetów *BOKU* oraz Technicznego Uniwersytetu w Wiedniu (WKO 2017: 2). Komercyjnie firma *Atmove* działa w Brazylii od 2014 r. jako firma brazylijska oraz od 2019 r. jako firma austriacka i może brać udział w europejskich projektach finansowania oraz współpracy z innymi europejskimi firmami (Atmove 2021). Austria starała się pozyskać Brazylię również w ramach koordynowanego z programu Unii Europejskiej Horyzont 2020 międzynarodowego projektu budowy platformy *CD-LINKS*, projektu, który służył wymianie wiedzy na temat zmian klimatycznych i zrównoważonego rozwoju. Celem projektu jest eliminacja ubóstwa energetycznego. Projekt przygotowany został przez *International Institute for Applied System Analysis (IIASA)*, niezależny, międzynarodowy instytut badawczy z krajowymi organizacjami członkowskimi na całym świecie (w tym Brazylii). Austria jest krajem goszczącym *IIASA* (CD-LINKS 2019).

Austria jest tradycyjnie aktywna również w działaniach wspierających finansowanie projektów na miejscu, za pośrednictwem *Industrial Knowledge Bank (IKB)*, innowacyjnego mechanizmu pomocy trójstronnej, stworzonej przez *UNIDO*. Przykładem może być projekt transferu najlepszych praktyk i plan działania celem instalacji i obsługi dehydratacji słonecznej w partnerstwie pomiędzy Paragwajem a Austrią (UNIDO 2013: 2). W 2012 r. Austria została wiodącym podmiotem wspierającym fundusz powierniczy Międzyamerykańskiego Banku Rozwoju (*IDB Sustainable Emerging Cities*), czy w 2015 r. wsparła wraz z rządami Szwajcarii, Hiszpanii oraz Fundacji *PepsiCo* projekt dostępu do wody i usług sanitarnych w słabo zaludnionych społecznościach wiejskich w Peru (IDB 2015). Wraz z Organizacją Energetyczną Ameryki Łacińskiej (*OLADE*) zaprojektowała „Program na rzecz efektywności energetycznej Ameryki Łacińskiej i Karaibów – *PALCEE*”. Do krajów-beneficjentów należały Salwador, Nikaragua, Jamajka, Granada, Belize i Dominikana. W okresie 2018-2021 zaplanowano trzecią edycję programu (OLADE 2013, ADA 2021b).

PARADYPLOMACJA

Działalność Austrii na obszarze ALK kierowana jest również bezpośrednio do władz latynoamerykańskich miast. Przykładem budowania takich relacji może być współpraca Wiednia z Fundacją Arnolda Schwarzeneggera R 20. Arnold Alois Schwarzenegger to urodzony w Austrii amerykański aktor, a w latach 2003-2013 gubernator Kalifornii. R 20 (*Regions of Climate Action*) to powstały w 2011 r. ponadnarodowy fundusz klimatyczny, promujący niskoemisyjny i neutralny dla klimatu rozwój gospodarczy regionów na całym świecie, współpracujący z ONZ i innymi organizacjami na rzecz klimatu (np. Fundacją Leonardo DiCaprio, bankami rozwoju). Jego celem jest koordynacja lokalnych władz, firm prywatnych oraz organizacji między-

narodowych na rzecz walki z globalnym ociepleniem, firm z sektora czystych technologii i środowiskiem akademickim. Celem jest wdrożenie inwestycji infrastrukturalnych na szczeblach krajowych, np. samorządów terytorialnych, by przyczynić się do realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju (*SDG*). Inicjatywa R 20 posiada trzy biura działające na obszarze ALK: w Meksyku, Brazylii i na Karaibach. W Austrii organizowany jest corocznie od 2017 r. *Austrian World Summit*, którego celem jest tworzenie sieci polityki, biznesu, finansów z ONZ, organizacjami pozarządowymi, regionami i miastami. W ramach inicjatywy *R20 Brazil, Advantage Austria Sao Paulo* i *E-Cloud Enery* austriackie miasto Aspern Seestadt oraz miast Sao Carlos w Brazylii podpisały umowę partnerską dotyczącą rozwoju inteligentnego miasta w Sao Carlos. Umowa jest wspierana przez ambasadora Brazylii w Austrii i ambasadora Austrii w Brazylii (Schwarzenegger Climate Initiative 2022).

DYPLMATYCZNE DZIAŁANIA WIEDNIA W SFERZE BUDOWANIA BEZPIECZEŃSTWA GLOBALNEGO

Walka z handlem narkotykami, przestępczością i korupcją

Duże znaczenie w polityce Austrii skierowanej na ALK ma problem produkcji i dystrybucji kokainy. Według Światowego Raportu Narkotykowego *UNODC*, mniej więcej od przełomu XIX/XX w. ponad 90% światowej kokainy było przemycane z subregionu andyjskiego do Ameryki Północnej i Europy. Meksyk, Boliwia, Kolumbia i Peru odpowiadały na początku XXI w. za prawie całą produkcję kokainy na świecie. Austria, bazując na strategiach politycznych UE dotyczących Ameryki Łacińskiej, opowiada się – zgodnie z europejskim stanowiskiem – za taktykami opartymi na „ograniczaniu szkód” lub „rozwoju alternatywnym” (Selleslaghs 2017: 531). W ramach programu *UNODC (International Drug Control Program)* Biura ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości, MSZ Austrii przeznaczyło fundusze na uprawy alternatywne w dorzeczach rzek Pichis, Palcazu, Aguaytia i Huallata w Peru (BMeiA 2006: 327). Wdrożony w 1997 r. program w dolnym brzegu rzeki Huallaga doprowadził do całkowitego zaprzestania uprawy kokainy na rzecz uprawy oleju palmowego, kakao i kawy (BMeiA 2007: 323). Jednym z projektów ministerstwa spraw zagranicznych Austrii w współpracy z *UNODC* i rządem Kolumbii jest program pomocy rozwojowej zatytułowany „Kakao zamiast kokainy”, finansowany przez *ADA* (Austriacką Agencję Rozwoju) w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego. Austriacki producent czekolady *Zotter* jest zaangażowany jako parter biznesowy i gwarantuje skup wyprodukowanego kakao. Po 4 latach i licznych niepowodzeniach projekt zakończył się w 2014 r. sukcesem: 234 rodziny z jednego z najbiedniejszych obszarów w północno-zachodniej Kolumbii, w okolicach Choco i Acandí, zamiast kokainy uprawiały ekologiczne kakao (Zotter 2014).

Zaangażowanie Austrii w rozwiązywanie globalnego problemu narkotykowego jest widoczne na linii współpracy UE-*CELAC* w programie współpracy między Ame-

ryką Łacińską, Karaibami i Unią Europejską, *COPOLAD (Executive and Coordination Body – ECB COPOLAD)*, wdrażanej przez *FIIAPP (International and Ibero-American Foundation for Administration and Public Policies)* we współpracy z *ILLA (Istituto Italo-Lation Americano)* (COPOLAD 2021).

Akademia antykorupcyjna

W 2010 r. zainaugurowano działalność Międzynarodowej Akademii Antykorupcyjnej/*Internationale Anti-Corruption Academy (IACA)*. Akademia jest wspólnym przedsięwzięciem Biura ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości (*UNODC*), *INTERPOLu*, Europejskiego Urzędu ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych (*OLAF*), Republiki Austrii oraz inne zainteresowanych podmiotów. Siedziba akademii znajduje się w Laxenburg niedaleko Wiednia. Akademia została założona przez 35 członków ONZ, w tym Argentynę, Boliwię, Chile, Meksyk, Panamę oraz Peru. Jej odpowiednikiem na terenie ALK jest Regionalna Akademia Antykorupcyjna dla Ameryki Środkowej i Karaibów w Panamie (*ARAC*). *ARAC* dąży do promowania i rozwijania zdolności sektora publicznego i innych zainteresowanych stron w Ameryce Środkowej i na Karaibach w zakresie zapobiegania, ograniczania i ścigania korupcji. Głównym celem *ARAC* jest wypracowanie interdyscyplinarnego modelu szkoleń, edukacji, badań, tworzenia sieci i dążenia do partnerstwa z obywatelami w walce z korupcją (UNODC 2021). Celem inicjatyw jest rozwijanie zdolności sektora publicznego oraz prywatnego w zakresie zapobiegania, ograniczania i ścigania korupcji (IACA 2010: 2). W sierpniu 2018 r. *IACA* podpisała z *Ban Ki-moon Centre for Global Citizens* (Centrum Ban Ki-moon dla Obywateli Świata to wspólny projekt byłego przewodniczącego ONZ i Heinza Fischera) protokół ustaleń w sprawie współpracy w globalnej walce z korupcją i wspólnej pracy na rzecz realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju ONZ (ICEA 2018). Zgodnie z artykułem VI Umowy w sprawie ustanowienia Międzynarodowej Akademii Antykorupcyjnej jako organizacji międzynarodowej, Akademią kieruje Zarząd składający się z jedenastu członków. Na podstawie powyżej umowy oraz regulaminu wewnętrznego przyjętego w 2012 r. dziewięciu z nich wybieranych jest na zasadzie sprawiedliwego podziału geograficznego spośród pięciu grup państw członkowskich ONZ, z uwzględnieniem ich kwalifikacji i doświadczenia. Dodatkowo Biuro ONZ ds. Narkotyków i Przestępczości *UNODC* oraz Austria mają prawo do wyboru po jednym przedstawicielu. 6-letnia kadencja może ulec jednorazowej reelekcji.

Dyplomacja nuklearna

Austria przyczynia się do znacznego postępu w odchodzeniu od broni jądrowej na świecie. W Wiedniu zlokalizowane są liczne organizacje odpowiedzialne za kontrolę zbrojeń, jak Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (*IAEO*), Wiedeńskie Centrum Rozbrojenia i Nonprolifracji (*VCDNP*), *Preparatory Commission*

for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO). Austriacki sprzeciw wobec broni atomowej sięga lat 70. XX w., gdy osiągnął kulminację w ustawie *Atomsperrgesetz* z 1978 r. zakazującej w Austrii korzystania z energii atomowej oraz w federalnej ustawie konstytucyjnej o Austrii wolnej od broni jądrowej z 1999 r., zgodnie z którą broń jądrowa nie może być produkowana, przechowywana, testowana czy używana na terenie Austrii (*Bundesverfassungsgesetz für ein atomfreies Österreich* 1999). Na początku XXI w. pojawiły się mocniejsze akcenty konieczności umiędzynarodowienia polityki Austrii w zakresie ochrony przed atomem. W programach rządowych podkreślono konieczność prowadzenia aktywnej polityki pośrednika w międzynarodowym dialogu (*pro-aktive Amtssitzpolitik*) oraz współpracy na rzecz całkowitego rozbrojenia ze wszystkich rodzajów broni jądrowej (2008), kontynuowanie działań dotyczących inicjatyw rozbrojeniowych, kontroli zbrojeń, nierozprzestrzeniania broni masowego rażenia oraz „świata bez broni nuklearnej” (Regierungsprogramm 2008-2013 oraz 2013, 2017, 2020). Przyjęta w 2013 r. większością głosów (SPÖ, ÖVP, FPÖ oraz Team Stronach) rezolucja w sprawie austriackiej strategii bezpieczeństwa potwierdziła status neutralności Austrii oraz konieczność wzmacniania ONZ jako instrumentu służącego rozwiązywaniu globalnych problemów XXI w., aktywnego uczestnictwa w międzynarodowych wysiłkach na rzecz kontroli zbrojeń i rozbrojenia oraz inicjatyw zmierzających do zakazania broni o masowym rażeniu (BMI 2013, Bundeskanzleramt 2013).

Austria potępia znaczne inwestycje w broń jądrową i jej ciągłą modernizację. Aktywnie wykorzystuje fora międzynarodowe celem przekazania swojej wizji rozbrojenia jądrowego i wezwania państw do wypełniania zobowiązań wynikających z artykułu VI Traktatu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1968 r. Współpracą w tej dziedzinie zainteresowane są państwa ALK. Historycznie jest to region bardzo aktywny w kwestiach rozbrojenia i nieprolifracji. Wszystkie państwa ALK są sygnatariuszami Traktatu o zakazie broni jądrowej w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach z 1967 r., znanego jako Traktat z Tlatelolco. W Meksyku znajduje się siedziba OPENAL (Agencja ds. Zakazu Broni Nuklearnej), międzynarodowej organizacji, zrzeszającej 33 państwa ALK. W 2011 r. regionowi udało się zjednoczyć jako Wspólnota Państw Ameryki Łacińskiej i Karaibów (CELAC). Blok ten – mimo wielu różnic pomiędzy poszczególnymi państwami – skoordynował swoją działalność, silnie oddziałując na poparcie działań zmierzających do zakazu broni jądrowej (Umaña 2018: 296).

Przyjęcie w 2017 r. Traktatu o zakazie broni jądrowej (*Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*) było możliwe dzięki rozwojowi inicjatywy humanitarnej. Po raz pierwszy kwestie humanitarne znalazły się w oficjalnym dokumencie końcowym Konferencji ds. Rozbrojenia w 2010 r. dzięki aktywności przewodniczącego Międzynarodowej Komisji Czerwonego Krzyża, wspieranego przez dyplomatów Austrii i Szwajcarii (Gibbons 2019). Kolejnym krokiem było utworzenie nowego forum dyplomatycznego w sprawie rozbrojenia jądrowego. Na sesji Pierwszego Komitetu Zgromadzenia Ogólnego ONZ w 2011 r. delegacje austriacka, meksykańska i norweska ogłosiły, że w razie braku konkretnych osiągnięć Konferencji Rozbrojeniowej

w 2012 r. złożyła rezolucję upoważniającą do ustanowienia nowej grupy roboczej pod auspicjami Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Rok później Austria, Meksyk i Norwegia przedłożyły rezolucję w sprawie powołania pierwszej Otwartej Grupy Roboczej (*OEWG/Open-ended Working Group*) do spraw rozbrojenia nuklearnego. Pomimo ostrego sprzeciwu państw posiadających broń jądrową, Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją 67/56 (*Taking forward multilateral nuclear disarmament negotiations for the achievement and maintenance of a world without nuclear weapons*) zwołało w grudniu 2012 r. Otwartą Grupę Roboczą (OEWG) z propozycją kontynuowania wielostronnych negocjacji w sprawie rozbrojenia jądrowego. Umożliwiło to zwolennikom rozbrojenia dalsze podkreślanie humanitarnych skutków użycia broni jądrowej (Egeland 2019). Po odejściu Norwegii (norweska Partia Pracy przegrała wybory krajowe i powstał konserwatywny rząd koalicyjny) Austria stała się liderem kampanii i wspólnie z Meksykiem odegrała zasadniczą rolę w wypracowaniu traktatu. Oba państwa płaciły za konferencje, Austria pomogła sfinansować udział delegacji z innych państw, które nie mogłyby sobie pozwolić na przyjazd ze względów finansowych (Gibbon 2019). Na pierwszym forum Otwartej Grupy Roboczej w 2013 r. Austria proponowała, by zająć się problemem broni jądrowej jako kwestią humanitarną i kwestią bezpieczeństwa ludzi, zakwestionowała przypisywanie jakiegokolwiek wartości i specjalnego statusu broni jądrowej oraz zaproponowała budowanie partnerstw z wieloma podmiotami społeczeństwa obywatelskiego. Meksyk sugerował przeprowadzenie dyskusji na temat roli broni jądrowej w kontekście bezpieczeństwa XXI w. oraz w kwestii instrumentów prawnych potrzebnych do utrzymania świata bez broni jądrowej (Fihn, Dalbert 2013). W latach 2013-2014 odbyły się trzy międzynarodowe konferencje (w Norwegii, Meksyku i Austrii) dotyczące tzw. humanitarnych konsekwencji użycia i testów broni jądrowej (Kulesa 2020:1). Ostatnia, trzecia konferencja, w której udział wzięło 158 państw, w tym dwa państwa jądrowe, odbyła się w Wiedniu. Konferencja została moralnie wsparta przez papieża Franciszka. Papieskie przesłanie skierowane do jej uczestników zostało wsparte oświadczeniem uczestniczącego w konferencji watykańskiego przedstawiciela przy ONZ w Genewie. Stolica Apostolska przygotowała również dłuższy dokument zatytułowany „Nuclear disarmament: time for abolition”/„Rozbrojenie nuklearne: nadszedł czas na [całkowite] zniesienie [takiej broni]”. Przypomniano, że Watykan od czasu encykliki „Pacem in Terris” (1963) wielokrotnie wyzwał do zakazu broni jądrowej i poszukiwania porozumienia w kwestii rozbrojenia. Stolica Apostolska kwestionuje etyczne postawy tzw. doktryny odstraszania (Tomasi 2014). Dokument miał dostarczyć argumentów przeczącym przekonaniu, że odstraszanie nuklearne stanowi stabilną podstawę pokoju (Permanent Mission of the Holy See to the UN 2014). Franciszek zachęcał do podjęcia szerokiego dialogu międzynarodowego w tym między państwami atomowymi a tymi, które tej broni nie posiadają, otwartego na dyskusje z zainteresowanymi organizacjami. Ojciec Święty podkreślił, że świat bez broni jądrowej jest naprawdę możliwy i wyraził nadzieję, że pragnienie pokoju i braterstwa zaowocuje konkretnymi drogami zapewnianymi, że broń jądrowa zostanie raz na zawsze zakazana (Franciscus PP 2014). Pod koniec konferencji Austria, reprezentowana przez wiceministra spraw zagranicznych

Michaela Linhart (Gibbon 2019) złożyła narodowe zobowiązanie do działania na rzecz „wypełnienia luki prawnej w zakresie zakazu i likwidacji broni jądrowej oraz do współpracy w wysiłkach na rzecz napiętnowania, zakazu i likwidacji w jej świetle skutków humanitarnych i związanego z nią ryzyka” (BMeiA 2014). Traktat o nierozprzestrzenieniu broni jądrowej dopuszcza jej posiadanie przez pięć stron (USA, Rosja, Wielka Brytania, Francja, Chiny) i nie zakazuje jej użycia (Kulesa 2020: 1). Na corocznym szczycie *CELAC* w Kostaryce, miesiąc po konferencji wiedeńskiej, wszystkie 33 państwa ALK jednogłośnie poparły zobowiązanie humanitarne (Umaña 2018: 296). Austriackie zobowiązanie zostało następnie umiędzynarodowione jako tzw. Inicjatywa Humanitarna, szczególnie propagowana przez Meksyk i Austrię, wspierane przez takie organizacje jak Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, Międzynarodową Kampanię na rzecz Zniesienia Broni Jądrowej (*ICCN*), Burmistrzów na rzecz pokoju oraz organizacji zrzeszającej *hibakusha* – ocalałych po wybuchach bomby atomowej w Japonii (Kawasaki 2021: 1). Zobowiązanie przekształciło pracę trzech konferencji w misję polityczną mającą na celu opracowanie mechanizmu prawnego (Gibbon 2019). Powołana w 2015 r. Druga Otwarta Grupa Robocza (*Open-ended Working Group*) obrała za cel „identyfikację i przyjęcie środków w celu pełnej implementacji art. VI NPT, w tym przedsięwzięcia o charakterze prawnym i innym, które stanowiąć będą wkład do zbudowania i utrzymania świata wolnego od broni jądrowej” (Tabor 2017/2018). Zgromadzenie Ogólne przyjęło rezolucję 71/258, zgodnie z którą w 2017 r. zwołano w siedzibie ONZ konferencję z udziałem państw członkowskich. Inicjatorami rezolucji były Austria, Brazylia, Irlandia, Meksyk, Nigeria i RPA, poparte przez 57 państw. Przyjęta przez 113 państw rezolucja umożliwiła powołanie „Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie negocjacji prawnie wiążącego instrumentu zabraniającego broni jądrowej, prowadzącej do całkowitego jej wyeliminowania”. Na konferencji zabrakło większości państw europejskich, obecna była natomiast liczna reprezentacja organizacji pozarządowych (tamże).

Traktat o Zakazie broni jądrowej nie jest traktatem rozbrojeniowym, ale pierwszym zakazującym wszystkim państwom posiadania, przekazywania, użycia i grożenia użyciem broni jądrowej. Wynik głosowania wskazuje, że współcześnie nie ma większego praktycznego zastosowania. Jednak zdaniem jego zwolenników, dokument usuwa lukę prawną w stosunku do wcześniejszych porozumień z zakresu rozbrojenia i kontroli zbrojeń oraz stanowi skuteczne narzędzie, poprzez stworzenie prawnie wiążącego zakazu broni jądrowej. Jego wejście w życie ma oznaczać delegalizację i stygmatyzację broni jądrowej. W szczególności instytucje reprezentujące społeczeństwa obywatelskie otrzymały do dyspozycji pożądaną od lat instrument, który będą mogły wykorzystać w dalszych działaniach na rzecz budowania świata wolnego od broni jądrowej (tamże). Praca dyplomacji Austrii, Brazylii, Irlandii, Meksyku, Nowej Zelandii, RPA oraz Kostaryki, która doprowadziła do przyjęcia Traktatu w 2017 r. została uhonorowana nagrodą Osobistości Kontroli Zbrojeń 2017 r. Wśród państw sygnatariuszy tylko cztery: Watykan, Austria, Irlandia i Malta, znajdują się w Europie. Traktat ONZ zakazie broni jądrowej został jednogłośnie przegłosowany w austriackiej Radzie Narodowej (*Nationalrat*). Austriacy politycy podkreślili priorytetowy

charakter rozbrojenia jądrowego w polityce bezpieczeństwa Austrii (Karin Kneissel, MSZ, *FPÖ*) oraz wagę dalszej aktywnej roli Austrii w tej sferze (Petra Bayr, *SPÖ*) (Parlamentskorrespondenz 2018). Pomimo szerokiego konsensu w sprawie broni jądrowej, grupy parlamentarne podkreśliły, że umowa nie może naruszać bezpieczeństwa Europy i współpracy ze wszystkimi europejskimi partnerami i wezwały rząd do dalszej pracy na rzecz bezpieczeństwa Europy w ramach Wspólnej Polityki Bezpieczeństwa i Obrony oraz kontynuowania współpracy w ramach partnerstwa *NATO* (Parlamentskorrespondenz 2018a).

AUSTRIACCY POLITYCY WOBEC DZIAŁALNOŚCI WZGLĘDEM ALK

Strategia polityki wobec ALK jest rozważana w ramach zewnętrznych wyzwań Austrii. Punktami odniesienia są europejska polityka bezpieczeństwa oraz wartości promowane przez ONZ. Austria wspiera zacieśnienie współpracy na linii UE-ONZ, sama od wielu lat intensywnie angażuje się w prace międzynarodowych organizacji i widzi szansę na wszechstronny rozwój w ich ramach. Głos Austrii jest słyszalny również w projektach unijnych wobec regionu. Sprawy ALK pojawiają się na wokandzie parlamentarnej w czasie ratyfikacji umów unijnych z krajami bądź organizacjami regionu. Austria ratyfikowała w 2019 r. umowę handlową między UE a Peru, Kolumbią i Ekwadorem, umowę stowarzyszeniową między UE a Ameryką Środkową zastępującą porozumienie o dialogu politycznym z 2003 r., w większym stopniu uwzględniającą potencjał stosunków gospodarczych. Posłowie opowiadający się za drożeniem umowy (*ÖVP*, *FPÖ*, *NEOS*) oczekują, że procesy rozwoju gospodarczego wspierają rozwój demokracji. Oponenti (*SPÖ*, *NOW*) obawiają się jednostronnych zysków korporacji ze względu na niedostateczne gwarancje standardów pracy i praw człowieka.

Jednogłośnie przyjęto natomiast ponadpartyjną rezolucję w sprawie sytuacji politycznej w Wenezueli. Uzupełniający wniosek *ÖVP-FPÖ* w sprawie Wenezueli dotyczył zobowiązania ministra spraw zagranicznych do działań zmierzających do pokojowego i demokratycznego rozwiązania problemów tego kraju na forum Unii. W trakcie debaty padły słowa krytyki wobec „milczenia” *SPÖ* w kwestiach ideologicznych, gdy u władzy w krajach ALK byli „lewicowi ekstremiści”. Wspominano niedwuznaczny stosunek socjaldemokratów do Nicolása Maduro i Hugo Chaveza w 2006 r. Zdaniem *SPÖ* najlepszą odpowiedzią na te zarzuty jest jednogłośnie przyjęta rezolucja pięciu partii domagająca się politycznego rozwiązania problemów (Parlamentskorrespondenz 2019).

Jednomyślna decyzja w sprawach istotnych dla regionu zapadła również w toku ratyfikacji umowy UE z *Mercosurem*. *Mercosur* obejmuje cztery gospodarki Ameryki Łacińskiej: Brazylię, Argentynę, Urugwaj i Paragwaj. Piąty członek – Wenezuela jest obecnie zawieszony. Wszystkie główne partie Austrii, z wyjątkiem jednej, odrzuciły porozumienie. Austriacki rząd wysłał do portugalskiej prezydencji UE protest przeciwko umowie w wolnym handlu UE-*Mercosur* ze względu na sprzeczność jej zapisów z Europejskim Zielonym Ładem i Porozumieniem paryskim (*Austria rejects...* 2021). Wniosek był wynikiem ożywionej debaty parlamentarzystów au-

striackich. Chociaż wielu posłów podkreślało wartość wolnego handlu, zdecydowana większość z nich wypowiedziała się przeciwko traktatowi (Parlamentskorrespondenz 2019). Obok kwestii ekologicznych (zagrożenie dla amazońskiego lasu), w debacie uwidoczniły się obawy o rodzime rolnictwo. W Austrii rolnicy szczególnie obawiają się, że kraje *Mercosur* (Brazylia, Argentyna) produkując więcej tańszej wołowiny czy cukru, staną się konkurencją dla wysokiej jakości produktów Austrii (APA 2019). Dla Austrii ważne jest, aby unijne standardy bezpieczeństwa żywności pozostały niezmienione, a import w dalszym ciągu spełniał rygorystyczne normy unijne (Parlamentskorrespondenz 2019a). Obawy o standardy produktów rolnych z Ameryki Południowej wybrzmiały również ze strony austriackich polityków w unijnej debacie nt. zgodności umowy UE-*Mercosur* z Europejskim Zielonym Ładem. Austriacki socjaldemokrata Günther Sidl (*S&D*) wskazał na możliwe negatywne konsekwencje dla środowiska i europejskiego rynku wewnętrznego ze względu na stosowane masowo w rolnictwie *Mercosur* pestycydy i inne związki toksyczne zakazane w Europie oraz dalekie od norm unijnych normy dobrostanu zwierząt i ochrony roślin w Ameryce Południowej (Plenardebatten 2019)⁴. Podejście Austrii w dziedzinie rolnictwa jest dość rygorystyczne. Dobrze w tym miejscu wspomnieć, że polityka rolna UE, uwzględniająca w znacznym stopniu wysokie standardy bezpieczeństwa żywnościowego, jest efektem sprawnego działania dyplomacji austriackiej w osobie Franza Fischlera, europejskiego komisarza ds. rolnictwa, któremu udało się w 2003 r. wprowadzić w życie reformę (jej podstawę stanowiło oddzielenie płatności od produkcji) zmniejszającą negatywny wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na środowisko i wpisującą się w koncepcję zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich (Swinnen 2015: 10).

ZAKOŃCZENIE I PODSUMOWANIE

Polityka Austrii wobec krajów ALK jest przykładem nowoczesnej, czteropoziomowej (międzynarodowej, europejskiej, narodowej i regionalnej), konsultatywnej (tj. angażującej i włączającej wiele podmiotów) i wielopłaszczyznowej (współpraca w dziedzinie bezpieczeństwa, biznesu, nauki i kultury) polityki zagranicznej wobec globalnych wyzwań międzynarodowych. Austria w państwach ALK aktywnie działa w zakresie multilateralnym (przez takie agendy jako ONZ czy UE), wykorzystuje instrumenty polityki na rzecz rozwoju (w zakresie multi- i bilateralnym) oraz rozwija kontakty dwustronne z poszczególnymi krajami regionu. Realizacja międzynarodowych zobowiązań Austrii opiera się na zasadach efektywnego multilateralizmu, stawiającego w centrum postanawiania międzynarodowe. Wiedzę jest aktywny wobec regionu ALK w strategicznych obszarach, takich jak energia

⁴ Przyjęciu umowy sprzeciwił się nie tylko parlament Austrii. Krytycznie wypowiedziały się parlamenty Holandii, Irlandii i belgijskiej Walonii. Wątpliwości wyraziły też władze Luksemburga i Niemiec, największe zastrzeżenia podnosił rząd Francji, m.in. ze względu na wagę, jaką przywiązuje do realizacji porozumienia paryskiego ws. zmian klimatycznych. W październiku 2020 r. krytycznie o obecnym kształcie umowy z *Mercosurem* wypowiedział się Parlament Europejski (Znojek 2021: 1)

czy walka z handlem narkotykami. W zależności od możliwych do wykorzystania instrumentów, zgodnie ze strategiami ustanawianymi przez światowe organizacje, realizuje współpracę z krajami ALK zarówno w wymiarze multilateralnym, jak i bilateralnym. Swoimi działaniami stara się wspierać integrację regionu, dba również o dobre relacje dwustronne, wspierając zainteresowane kraje w ich globalnych aspiracjach. Polityka Austrii skutkuje skutecznymi rozwiązaniami, w których udział bierze austriacka nauka, przemysł i biznes. Dynamika polityki światowej potwierdziła słuszność wyborów Austrii zaangażowanej w rozwój alternatywnych źródeł energii. Austria – uważny obserwator najnowszych rozwiązań w dziedzinie energii, stara się globalnie wspierać działania w tej sferze, skutecznie odnajdując partnerów wśród krajów ALK. Austria stara się innowacyjnie wspierać kraje latynoamerykańskie, reagując konkretnymi działaniami w obszarach, które w znaczący sposób upośledzają jej rozwój. Obok wspomnianego już austriackiego wkładu w walkę z handlem narkotykami na uwagę zasługuje Akademia Antykorupcyjna, przykład rozwiązań skierowanych na działania uświadamiające, wzmacniające budowanie społeczeństwa obywatelskiego, budujące pozytywne nawyki młodego pokolenia. Tradycyjnie stara się wspierać obszary najslabiej rozwinięte w regionie ALK, Amerykę Środkową i Karaiby. W relacjach dwustronnych obok utrzymywanych na wysokim poziomie relacji z Brazylią i Meksykiem w ostatnich latach na znaczeniu zyskały bilateralne kontakty z Kolumbią. Przeniesienie tam ambasady z Caracas była odpowiedzią na zmiany zachodzące w regionie ALK, w szczególności w obliczu kryzysu humanitarnego w Wenezueli oraz rosnące znaczenie Kolumbii.

Rok 2019 r. przyniósł częściową odpowiedź na wypełnienie deklarowanych przez Austrię celów polityki zagranicznej wobec ALK. Nie zrealizowano ich w pełni. Przewidywana umowa z krajami andyjskimi nie powiodła się jako projekt bi-regionalny ze względu na trudności ze strony państw sojuszu. Austria była przedostatnim krajem, który ratyfikował umowę handlową z Kolumbią, Peru i Ekwadorem. Austriacy parlamentarzyści – zwolennicy ratyfikacji wskazywali na pozytywne aspekty współpracy, argumentując po części, że rozwijanie gospodarczej współpracy jest odpowiedzią na problemy regionu. Odmówiono takich skutków sprawczych umowie z *Mercosurem*, odrzucając ją oficjalnie ze względu na działania sprzeczne z polityką klimatyczną Austrii i szerzej UE.

Region ALK nie należy do priorytetowych regionów międzynarodowych wyzwań Austrii. Do głównych europejskich partnerów regionu należą tradycyjne Hiszpania, Portugalia oraz Niemcy. Jest to szczególnie widoczne na poziomie działań unijnych (np. *EuroClima*, *EuroSocial*). Z całą pewnością jednak polityka Austrii wobec regionu ALK, łącząca relacje polityczne i gospodarcze z innowacyjnością i dbałością o międzynarodowe zobowiązania przynosi wymierne efekty skutkujące rozpoznawalnością działań *Made in Austria*. Neutralność Austrii, wykluczająca członkostwo w *NATO* oraz brak sojuszu wojskowego z państwami posiadającym broń jądrową, czyni ją atrakcyjnym partnerem wielostronnych negocjacji w oczach krajów ALK. Dało to Austrii możliwości prowadzenia dyplomacji nuklearnej na forach międzynarodowych jako lidera propozycji dotyczących rozbrojenia nuklearnego.

Bibliografia

Publikacje zwarte

- Bertrams L. (2018), *Die Beziehung zwischen Österreich und Nicaragua. Darstellung der österreichischen Entwicklungszusammenarbeit in Nicaragua im Zeitraum von 2005-2013. Forschungsseminar Archive des Helfens? Schwerpunktländer und Partnerschaftsabkommen der österreichischen EZA, Studienjahr 2017*, Wien https://archeza.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_archeza/FOSE-Arbeiten/Bertrams_2018_Partnerschaft_OEsterreich_Nicaragua.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- Cooper A. F., Heine J., Thakur R. (2013), *Introduction: The Challenges of 21st-Century Diplomacy*, w: Cooper A. F., Heine J., Thakur R. (ed.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford: Oxford University Press.
- Chwiej E. (2015), *Czynniki wpływające na aktualną pozycję Ameryki Łacińskiej i Karaibów w stosunkach międzynarodowych*, w: Lisińska M., Beliańska B. (red.) *Ameryka Łacińska w stosunkach międzynarodowych*, Kraków: Koło Studentów Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Hinz K.J. (oprac.) (2015), *Wyzwania dla polityki zagranicznej RP wobec Ameryki Łacińskiej i Karaibów (2015-2020 i po 2020 r.)*, Warszawa https://issuu.com/msz.gov.pl/docs/wyzwania_dla_polityki_zagranicznej (dostęp: 15.10.2021).
- Humer A. (2013), *Städtepartnerschaften als Beispiel kommunaler EZA in Österreich und ihre Rolle in der OEZA*, <https://www.oefse.at/fileadmin/content/Downloads/Publikationen/Foren/Forum55.pdf> (dostęp: 15.10.2021).
- Köchler H. (2021), *Austria, Neutrality and Non-Alignment, Studies in International Relations XXXVI, International Progress Organization*, Wien, <http://hanskoechler.com/Koechler-AUSTRIA-NEUTRALITY-NON-ALIGNMENT-SIRXXXVI-2021.pdf> (dostęp: 15.10.2021).
- Kramer H. (2006), *Strukturentwicklung der Außenpolitik (1945-2005)*, w: Dachs H., Gerlich P., Gottweis H. i in. (Hrsg.), *Politik in Österreich. Das Handbuch*, Wien: Manz.
- Kramer H. (2017), *Zur Bilanz der österreichischen Entwicklungspolitik (1945-2017)*, https://homepage.univie.ac.at/helmut.kramer/helmut.kramer/Publikationen_files/Kramer%202017.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- Mahbubani K. (2013), *Multilateral Diplomacy*, w: Cooper A. F., Heine J., Thakur R. (ed.), *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, Oxford: Oxford University Press.
- Maihold G. (2008), *Weder Strategie noch Partnerschaft? Die politischen Beziehungen zwischen der Europäischen Union und den Staaten Lateinamerikas/Karibik, EuropAmerikas. Transatlantische Beziehungen*, https://publications.iai.spk-berlin.de/receive/riai_mods_00000989 (dostęp: 15.10.2021).
- Popławski D. (2013), *Polityka neutralności i bezaliansowości*, w: Haliżak E., Pietraś M., *Poziomy analizy stosunków międzynarodowych*, t. 1, Warszawa: Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych, Wydawnictwo Rambler.
- Scholger W. (2005), *Neutralität vor der vereinten Nationen. Österreich und Irland auf der XI. Generalversammlung der UNO, 1956-57. Diplomarbeit*, Graz: Institut für Geschichte. www.online.uni-graz.at (dostęp: 15.10.2021).
- Swinen J. (2015), *The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy: Introduction and key conclusions*, w: Swinnen J. (ed) *The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy. An Imperfect Storm*, Brussel.
- Ruggenthaler P. (2007), *Der österreichische „Kurzvertrag“ vom 13. März 1952 und die deutsche Frage*, w: Ruggenthaler P. (Hrsg.), *Stalins großer Bluff. Die Geschichte der Stalin-Note in Dokumenten der sowjetischen Führung*, München: Oldenbourg Verlag.

Winter J. (2019), Bolivien, w: Gieler W., Porsche-Ludwig M., Schwarz M. (Hrsg.), *Handbuch Außenpolitik Amerika. Eine grundlegende Einführung in die Außenpolitik der Staaten Nord-, Mittel- und Südamerikas*, Berlin: LIT.

Artykuły w czasopismach naukowych

- Egeland K. (2019), *Oslo's „new Track“: Norwegian Nuclear Disarmament Diplomacy, 2005-2013*, „Journal for Peace and Nuclear Disarmament” 2(2): 468-490, DOI: DOI:10.1080/25751654.2019.1671145.
- Gärtner H. (2015), *Thesen zur engagierten Neutralität*, Österreichisches Institut für Internationale Politik, „Policy Paper“ 4, https://www.oii.ac.at/cms/media/thesenblatt_neutralitaet_hg.pdf (dostęp: 15.10.2021),
- Gibbons R. D. (2018), *The humanitarian turn in nuclear disarmament and the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons*, „The Nonproliferation Review” 25 11-36, DOI: <https://doi.org/10.1080/10736700.2018.1486960>.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A. (2016), *Austriacka polityka zagraniczna w XXI wieku. Kontynuacja i zmiana*, „Przegląd Zachodni” 4(361): 281-300.
- Kulesa Ł. (2020), *Traktat o zakazie broni jądrowej – od idei do wejścia w życie*, „Komentarz PISM” 80, https://pism.pl/publikacje/Traktat_o_zakazie_broni_jadrowej_od_idei_do_wejscia_w_zycie#:~:text=24%20pa%C5%BAdziernika%20br.,%C5%BCybie%2022%20stycznia%202021%20r. (dostęp: 15.10.2021).
- Młeczko M. (2002), *Umowa o partnerstwie między krajami Afryki, Karaibów i Pacyfiku a Wspólnotą Europejską i jej państwami członkowskimi – nowa droga integracji gospodarczej?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2.
- Pereira J. C. (2017), *Low carbon development in Latin America*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), „Issue Alert” 15, https://research.unl.pt/ws/portalfiles/portal/4294579/JCP_LowCarbonDevelopment_2017.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- Ruano L. (2018), *Dealing with diversity. The EU and Latin America today*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), „Chaillot Paper” 145, https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_145_LAC.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- Selleslaghs J. (2016), *The EU's performance in Latin America's fight against drugs and related organized crime*, „Global Affairs” 2(5): 527-537, DOI: 10.1080/23340460.2016.1276403.
- Spektor M. (2017), *The evolution of Brazil's nuclear intentions*, „The Nonproliferation Review” 23: 635-652.
- Tabor M. (2017/2018), *Kontrola zbrojeń i rozbrojenie w dziedzinie jądrowej: w 2017 roku pod znakiem Traktatu o zakazie broni jądrowej*, „Rocznik strategiczny” 23” 103-115.
- Umaña C. (2018), *Latin America: non-nuclear weapon states at the forefront of nuclear disarmament*, „Medicine, Conflict and Survival” 34(4): 295-300, DOI: <https://doi.org/10.1080/13623699.2019.1574750>.
- Znojek B. (2021), *Narastające trudności na drodze do ratyfikacji umowy UE-Mercosur*, „Biuletyn PISM” 1(2199), https://pism.pl/publikacje/Narastajace_trudnosci_na_drozdzie_do_ratyfikacji_umowy_UEMercosur (dostęp: 15.10.2021).

Dokumenty i raporty

- ACOGUATE (2019). *Annual Report*, https://acoguate.org/wp-content/uploads/2020/09/Informe-anual-2019_AltaResolucion.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- ADA (2006), *Geschäftsbericht*, Austrian Development Agency https://www.entwicklung.at/file-admin/user_upload/Dokumente/Publikationen/ADA-GB/2006_ADA_Geschaeftsbericht.pdf (dostęp: 15.10.2021).

- ADA (2018), *Geschäftsbericht*, Austrian Development Agency, https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Dokumente/Publikationen/ADA-GB/2018_ADA-Geschaeftsbericht.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2000), *Außenpolitischer Bericht*, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussenpolitischer_Bericht_2000.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2006), *Außenpolitischer Bericht*, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussenpolitischer_Bericht_2006.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2006a), *Zentralamerika: Entwicklungszusammenarbeit stärken!*, <https://www.bmeia.gv.at/ministerium/presse/aktuelles/2006/zentralamerika-entwicklungszusammenarbeit-staerken/> (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2007), *Außenpolitischer Bericht*. Jahrbuch der Österreichischen Außenpolitik, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussenpolitischer_Bericht_2007.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2010), *Außenpolitischer Bericht*. Außen- und Europapolitischer Bericht. Bericht des Bundesministers für europäische und internationale Angelegenheiten, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussen-_und_Europapolitischer_Bericht_2010_2.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2013), *Außen- und Europapolitischer Bericht*. Bericht des Bundesministers für Europa, Integration und Äußeres, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussen_und_Europapolitischer_Bericht_2013.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2014), *Außenpolitischer Bericht*. Außen- und Europapolitischer Bericht. Bericht des Bundesministers für Europa, Integration und Äußeres, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussen_und_Europapolitischer_Bericht_2014.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMeiA (2021), *Österreichische Entwicklungszusammenarbeit*, <https://www.bmeia.gv.at/oeb-mexiko/bilaterales/entwicklungszusammenarbeit/> (dostęp: 15.10.2021).
- BMNiT (2019), *Integrierter nationaler Energie- und Klimaplan für Österreich. Periode 2021-2030*, Wien https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/at_final_necp_main_de.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- BMI (2013), *Österreichische Sicherheitsstrategie. Sicherheit in einer neuen Dekade – Sicherheit gestalten*, Wien (https://www.bmi.gv.at/502/files/130717_Sicherheitsstrategie_Kern_A4_WEB_barrierefrei.pdf) (dostęp: 15.10.2021).
- CD-LINKS (2019), *Linking Climate and sustainable Development: Policy insights from national and global pathways*, International Institute for Applied System Analysis (IIASA), Laxenburg. https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/16235/1/CD-Links-for-web_final_November_2019.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- Commission of the European Communities (2003), *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. The European Union and the United Nations: The choice of multilateralism*, Brussels <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52003DC0526> (dostęp: 15.10.2021).
- DKA (2017), *Projektvergaberichtlinien der Dreikönigsaktion der Katholischen Jungschar Österreich*, https://www.dka.at/fileadmin/dk/02_schwerpunkte/projektarbeit/Projektvergaberichtlinien.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- DKA (2021), *Bolivien: Alternativen zur Straße*, <https://www.dka.at/spenden/spendenprojekte/bolivien-alternativen-zur-strasse> (dostęp: 15.10.2021).
- Executive and Coordination Body (ECBCOPOLAD (2016) *Annual Action Plan: Preparation, kick-off and first year COPOLAD programme implementation*, Madrid: COPOLAD Consortium, <http://www.odc.gov.co/Portals/1/internacional/docs/copolad/anual-action-plan-copolad.pdf> (dostęp: 15.10.2021).

- Ferrero-Waldner B. (2003), *Europas Rolle in der Welt, Rede der Bundesministerin für auswärtige Angelegenheiten anlässlich des 54. Jahrestages der Unterzeichnung des Petersburger Abkommens, Königswinter*, <https://www.kas.de/de/einzeltitel/-/content/-europas-rolle-in-der-welt-1> (dostęp: 15.10.2021).
- Ferrero-Waldner B. (2005), *Grußworte 40 Jahre Österreichisches Lateinamerika-Institut*, <https://docplayer.org/62684661-40-jahre-lateinamerika-institut-40-anos-del-instituto-austriaco-para-america-latina.html> (dostęp: 15.10.2021).
- Ferrero-Waldner B. (2006), *Latin America and the Caribbean – working together for greater social solidarity, High Level Event on Social Cohesion Brussels*, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_06_219 (dostęp: 15.10.2021).
- Ferrero-Waldner B. (2006a), *The EU and Latin America – Reenergizing a Strategic Partnership, Making Business Work, Speech/06/293*, Wien, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_06_293 (dostęp: 15.10.2021).
- Fischer H. (2005), *Federal President of the Republic of Austria at the 2005 World Summit of the United Nations*, New York 15.09.2005, <https://www.un.org/webcast/summit2005/statements15/austria050915eng.pdf> (dostęp: 15.10.2021).
- Franciscus PP. (2014), *Message of Holy Father on the occasion of the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons*, https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2014/documents/papa-francesco_20141207_messaggio-conferenza-vienna-nucleare.html (dostęp: 28.06.2022).
- Fischer H. (2013), *Rede von Bundespräsident anlässlich der 68 UN-Generalversammlung am 24.09.2013 in New York*, <https://www.bmeia.gv.at/ministerium/presse/reden/2013/rede-von-bundespraesident-heinz-fischer-anlaesslich-der-68-sitzung-der-un-generalversammlung-am-24092013-in-new-york/> (dostęp: 15.10.2021).
- Gehr, W. (2021), *Diplomatische Beziehungen Österreichs mit Lateinamerika. Wirtschaft – Politik – Kultur – Wissenschaft* <https://www.fbi-politikschule.at/news-detail/artikel/diplomatische-beziehungen-oesterreichs-mit-lateinamerika/> (dostęp: 15.10.2021).
- IEA (2015), *Weltweite Forschungszusammenarbeit für die Energieversorgung der Zukunft. Österreichs Beiträge im Rahmen des Energie-Technologie-Netzwerks der Internationalen Energieagentur*, Energy Innovation Austria, Wien https://nachhaltigwirtschaften.at/resources/nw_pdf/eia/eia_150_eia_spezial_de.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- IEA (2017), *Biomethane Demonstration. Innovation in urban waste treatment and in biomethane vehicle fuel production in Brazil, Biogas in society. A Case Story*, IEA Bioenergy Task 37, November 2017, <https://www.ieabioenergy.com/wp-content/uploads/2018/01/Biogas-Demonstration-Brazil-2.pdf> (dostęp: 15.10.2021).
- Komisja Wspólnot Europejskich (2005), *Komunikat Komisji do Rady i Parlamentu Europejskiego. Wzmocnione partnerstwo między Unią Europejską i Ameryką Łacińską*, Bruksela <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0636:FIN:PL:PDF> (dostęp: 15.10.2021).
- Ley 1762, 5 de marzo de 1997. Bolivia. *La Orden del Cóndor de Los Andes* (1997), <https://www.lexivox.org/norms/BO-L-1762.html> (dostęp: 15.10.2021).
- Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia (2016), *Viceministra de Relaciones Exteriores recibió al. Presidente de Austria, quien llega a Colombia a reforzar los lazos políticos, comerciales, culturales y científicos entre ambos países*, <https://www.cancilleria.gov.co/en/newsroom/news/viceministra-relaciones-exteriores-recibio-presidente-austria-heinz-fischer-quien> (dostęp: 15.10.2021).
- Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia (2016a), *Presidentes de Colombia y Austria adelantaron reunión ampliada*, <https://www.cancilleria.gov.co/en/newsroom/news/presidentes-colombia-austria-adelantaron-reunion-ampliada> (dostęp: 15.10.2021).
- Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia (2016b), *El Presidente de Austria, Heinz Fischer, participó en la apertura del Foro Empresarial Colombia-Austria*, <https://www.cancilleria.gov>.

- co/en/newsroom/news/presidente-austria-heinz-fischer-participo-apertura-foro-empresarial-colombia-austria (dostęp: 15.10.2021).
- Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia (2018), *Paz, acuerdo comercial y OCDE: temas tratados entre los presidentes de Colombia y Austria*, <https://www.cancilleria.gov.co/en/newsroom/news/paz-acuerdo-comercial-ocde-temas-tratados-presidentes-colombia-austria> (dostęp: 15.10.2021).
- Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia (2018a), *Delegaciones de Colombia y Austria se reunieron para tratar temas de la agenda bilateral*, <https://www.cancilleria.gov.co/en/newsroom/news/delegaciones-colombia-austria-reunieron-tratar-temas-agenda-bilateral> (dostęp: 15.10.2021).
- Ministerio de Relaciones Exteriores de Colombia (2018b), *Austria reiteró su apoyo al Gobierno colombiano en la etapa de posconflicto*, <https://www.cancilleria.gov.co/en/newsroom/news/austria-reitero-su-apoyo-gobierno-colombiano-etapa-posconflicto> (dostęp: 15.10.2021).
- Mogherini F. (2017), *The EU and Latin America partners in a global world. Speech at the Foreign Ministry of Chile*, <http://www.federicamogherini.net/the-eu-and-latin-america-partners-global-world-speech-at-the-foreign-ministry-of-chile/?lang=en> (dostęp: 15.10.2021).
- OECD (2020), *OECD Development Co-operation Peer Reviews: Austria 2020*, https://www.oecd-ilibrary.org/sites/03b626d5-en/1/2/1/1/index.html?itemId=/content/publication/03b626d5-en&_csp_=b062c34ed88d3336b812290a01d5ae2f&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e778 (dostęp: 15.10.2021).
- OEKB (2021), *Konzessionelle Finanzierung (Soft Loans)* <https://www.oekb.at/entwicklungsfinanzierung/soft-loans.html> (dostęp: 15.10.2021).
- OEZA-Bericht 2006. *Regionen und Schwerpunktländer, Teil 1*, https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Dokumente/Publikationen/ODA-Berichte/OEZA-Bericht2006.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- OEZA (2007), *Internationale humanitäre Hilfe. Leitlinie der Österreichischen Entwicklungs- und Ostzusammenarbeit*, Wien https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Dokumente/Publikationen/Leitlinien/LL_HuHi_DE.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- ODA-Bericht (2013), https://www.entwicklung.at/fileadmin/user_upload/Dokumente/Publikationen/ODA-Berichte/ODA-Bericht2013.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- OLADE (2013), *Cooperación Austriaca para el Desarrollo. PALCEE. Programa para América Latina y el Caribe de Eficiencia Energética*, <http://biblioteca.olade.org/opac-tmpl/Documentos/old0323.pdf> (dostęp: 15.10.2021).
- Österreichisches Parlament (2021), *Parlamentarische Anfrage 7238/AB vom 08.09.2021 zu 7323 J (XXVII. GP)*, https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXVII/AB/AB_07238/imfname_996137.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- Permanent Mission of the Holy See to the UN (2014), *Nuclear Disarmament: Time for Abolition*, December 8, 55 Permanent Mission of the Holy See to the United Nations and Other International Organizations in Geneva, https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Aussenpolitik/Abruestung/HINW14/HINW14_Holy_See_Contribution.pdf (dostęp: 28.06.2022).
- Tomasi S. M., (2014), *Statement by H. E. Archbishop Silvano M. Tomasi Permanent Representative of the Holy See to the United Nations and other International Organizations in Geneva*, Statement by the Holy See at the Vienna Conference on the Humanitarian Impact of Nuclear Weapons, Vienna, December 9, https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/2014/documents/rc-seg-st-20141209_tomasi-vienna_en.html (dostęp: 28.06.2022).
- UN (2020), *Österreich und die Agenda 2030. Freiwilliger Nationaler Bericht zur Umsetzung der Nachhaltigen Entwicklungsziele/SDGs (FNU)*, Wien https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26661VNR_2020_Austria_Report_German.pdf (dostęp: 29.06.2022).
- UNIDO (2013), *The Industrial Knowledge Bank in Latin America and the Caribbean*, https://www.unido.org/sites/default/files/2015-09/IKB_EN_FORMAT_420_0.pdf (dostęp: 15.10.2021).

- UNIDO 2015, *Introduction to UNIDO. Inclusive and Sustainable Industrial Development*, https://www.unido.org/sites/default/files/files/2017-11/DG_Brochure_February_2015_Web_0_0.pdf (dostęp: 29.06.2022).
- WKO (2017), *Atmove. Energy and Mobility applications*, https://www.wko.at/service/aussenwirtschaft/Wagner-Atmove_PostParis.pdf (dostęp: 15.10.2021).
- WKO (2020), *Außenwirtschaftsbericht. Bolivien*, <https://www.wko.at/service/aussenwirtschaft/bolivien-wirtschaftsbericht.pdf> (dostęp: 15.10.2021).

Artykuly prasowe

- AP (2016), *Presidente austriaco respalda en Colombia proceso de paz*, <https://apnews.com/article/archive-ae5e50b795c5482fbccd621021e67f5b> (dostęp: 15.10.2021).
- APA (2015), *Lebensretter Fischer zu Besuch bei Boliviens Präsident Morales*, <https://www.derstandard.at/story/2000023077594/fischer-begann-bolivien-besuch-mit-treffen-mit-morales> (dostęp: 15.10.2021).
- APA (2016), *Festsitzung für Heinz Fischer: Die Rede von Nationalpräsidentin Doris Bures im Wortlaut*, https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20160708_OTS0047/festsitzung-fuer-heinz-fischer-die-rede-von-nationalratspraesidentin-doris-bures-im-wortlaut (dostęp: 15.10.2021).
- APA (2005) *Presseöffentliche Termine von Bundespräsident Dr. Heinz Fischer in der Woche vom 30. Mai bis 05. Juni 2005*, https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20050527_OTS0071/presseoeffentliche-termine-von-bundespraesident-dr-heinz-fischer-in-der-woche-vom-30-mai-bis-05-juni-2005 (dostęp: 15.10.2021).
- APA (2019), *Handel Österreichs mit Brasilien steigt, viele große Firmen aktiv, Tiroler Tageszeitung*, Wien. (<https://www.tt.com/artikel/15996640/handel-oesterreichs-mit-brasilien-steigt-viele-grosse-firmen-aktiv>) (dostęp: 15.10.2021).
- Austria rejects free trade agreement with South-America* (2021), “The Brussels Times” 08.03.2021, <https://www.brusselstimes.com/news/eu-affairs/158852/austria-rejects-free-trade-agreement-with-south-america/> (dostęp: 15.10.2021).
- EFE (2018), *Santos llega a Austria para políticos y empresarios*, <https://www.elpais.com.co/mundo/santos-llega-a-austria-para-reunirse-con-politicos-y-empresarios.html> (dostęp: 15.10.2021).
- Guevera A. (2016), *Colombia y Austria abogan por intensificar relaciones bilaterales*, <https://www.radiohc.cu/fr/noticias/internacionales/86235-colombia-y-austria-abogan-por-intensificar-relaciones-bilaterales> (dostęp: 15.10.2021).
- Colombia y Austria firman acuerdo de energía renovable* (2018), <https://www.bnamericas.com/es/noticias/colombia-y-austria-firman-acuerdo-de-energia-renovable> (dostęp: 15.10.2021).
- Kawasaki, A. (2021), *The end of nuclear weapons has begun – What will change with the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons coming into effect?*, “Peace Culture”, No. 85, <https://www.pcf.city.hiroshima.jp/hpcf/heiwabunka/pce085/contents/03.html> (dostęp: 28.06.2022).

Strony internetowe

- ADA (2020), *Auslandskatastrophenfonds (AKF)*, <https://www.entwicklung.at/themen/humanitaere-hilfe/auslandskatastrophenfonds-akf> (dostęp: 15.10.2021)
- ADA (2021), *Beitrag zur Partnerschaft für Energie und Umwelt für Zentralamerika (2007-2011)*, <https://www.entwicklung.at/en/projects/detail-en/beitrag-zur-partnerschaft-fuer-energie-und-umwelt-fuer-zentralamerika> (dostęp: 15.10.2021).
- ADA (2021a), *OEZA-Beitrag zur Energie- und Umweltpartnerschaft mit Zentralamerika (EEP) – Phase 2010-2012*, <https://www.entwicklung.at/en/projects/detail-en/oeza-beitrag-zur-energie-und-umweltpartnerschaft-mit-zentralamerika-eeep-phase-2010-2012> (dostęp: 15.10.2021).

- ADA (2021b), *PALCEE III – Programm zur Förderung von Energieeffizienz in Zentralamerika und der Karibik (Phase III), 2018-2021*, <https://www.entwicklung.at/projekte/detail/palcee-iii-programm-zur-foerderung-von-energieeffizienz-in-zentralamerika-und-der-karibik-phase-iii> (dostęp: 15.10.2021).
- APA/PRK (2018), *Bundespräsident empfängt Friedensnobelpreisträger*, <https://www.bundespraesident.at/aktuelles/detail/bundespraesident-empfaengt-friedensnobelpreistraeger> (dostęp: 15.10.2021)
- Austrian Involvement with ESO* (2014), <https://www.eso.org/public/germany/about-eso/member-states/austrianinvolvement/> (dostęp: 15.10.2021)
- Atmove (2021), *Atmove founded in Brasil and Austria*, <https://atmowe.at/company>.
- BMeiA (2016), *Außenamtsgeneralsekretär Linhart: „Kolumbien wichtiger Partner in Lateinamerika“. Umsetzung der Restrukturierung des österreichischen Vertretungsnetzes durch Eröffnung der Österreichischen Botschaft Bogotá*, <https://www.bmeia.gv.at/ministerium/presse/aktuelles/2016/03/aussenamtsgeneralsekretaer-linhart-kolumbien-wichtiger-partner-in-lateinamerika/> (dostęp: 15.10.2021).
- Bundeskanzleramt (2013), *Österreichische Sicherheitsstrategie*, <https://www.bundeskanzleramt.gv.at/themen/sicherheitspolitik/sicherheitsstrategie.html> (dostęp: 29.06.2022).
- COPOLAD (2021), *Presentation of COPOLAD III at the meeting of the EU-CELAC Coordination and Cooperation Mechanism on Drugs*, <http://copolad.eu/en/noticia/presentacion-de-copoladiii-en-el-mecanismo-de-coordinacion-de-la-ue-y-america-latina-sobre-drogas> (dostęp: 15.10.2021).
- CREEE (2021), *History*, <https://www.creee.org/> (dostęp: 15.10.2021).
- Klima-Bündnis (2021), *Globale Partnerschaften. Brücken zwischen Europa und Amazonien*, <https://www.klimabuendnis.org/aktivitaeten/indigene-kooperation/globale-partnerschaften.html> (dostęp: 15.10.2021).
- Freiwilligenweb (2021), Trägerorganisation. Chica. Österreich Nicaragua. Initiativen für Entwicklungszusammenarbeit, <https://www.freiwilligenweb.at/tragerorganisation/chica-osterreich/> (dostęp: 15.10.2021).
- Governo Federal (2021), *Republic of Austria*, <https://www.gov.br/mre/en/subjects/bilateral-relations/all-countries/republic-of-austria> (dostęp: 15.10.2021).
- Heinz Fischer (2021), https://www.parlament.gv.at/WWER/PAD_00334/ (dostęp: 15.10.2021).
- IACA (2010), *From Vision to Reality: A New and Holistic Approach to Fighting Corruption. The International Anti-Corruption Academy (IACA)*, Vienna/Laxenburg <https://www.iaca.int/images/PDF/Conference%20Report.pdf> (dostęp: 15.10.2021).
- IACA (2018), *IACA and Ban Ki-moon Centre Join Forces against Corruption*, <https://www.iaca.int/resources/news-2018/1096-iaca-and-ban-ki-moon-centre-join-forces-against-corruption.html>
- IDB (2012), *Austria: Lead supporter of the IDB Sustainable Emerging cities Platform Multidonor trust Fund*, [https://www.iadb.org/en/news/news-releases/2012-03-20/austrias-contribution-to-sustainable-cities-platform%2C9913.html#getPage\(2862\)](https://www.iadb.org/en/news/news-releases/2012-03-20/austrias-contribution-to-sustainable-cities-platform%2C9913.html#getPage(2862)) (dostęp: 15.10.2021).
- IDB (2015), *Alongside valuable partners, the IDB brings water and sanitation to rural communities in Peru*, <https://www.iadb.org/en/news/news-releases/2015-04-29/water-and-sanitation-to-rural-communities-peru%2C11150.html> (dostęp: 15.10.2021).
- IEA (2021), *History*, <https://www.iea.org/about/history> (dostęp: 15.10.2021)
- IEA (2021a), *Weltweite Kooperationen*, <https://nachhaltigwirtschaften.at/de/iea/visualisierungen/weltweite-kooperationen.php#> (dostęp: 15.10.2021).
- Neuausrichtung des Vertretungsnetzes des BMeiA* (2015), https://www.parlament.gv.at/PAKT/VHG/XXV/J/J_05973/fnameorig_436002.html (dostęp: 15.10.2021).
- Parlamentskorrespondenz (2018), *Außenpolitischer Ausschuss genehmigt UN-Vertrag zum Verbot von Atomwaffen*, Parlamentskorrespondenz Nr. 220 vom 07.03.2018, https://www.parlament.gv.at/PAKT/PR/JAHR_2018/PK0220/ (dostęp: 15.10.2021).

- Parlamentskorrespondenz (2018a), *Einstimmiges Bekenntnis: Nationalrat ratifiziert Anti-Atomwaffen-Abkommen der UNO*, Parlamentskorrespondenz Nr. 296 vom 21.03.2018, https://www.parlament.gv.at/PAKT/PR/JAHR_2018/PK0296/ (dostęp: 15.10.2021).
- Parlamentskorrespondenz (2019), *Nationalrat genehmigt EU-Abkommen mit Kolumbien, Peru, Ecuador und Zentralamerika. Gemeinsame 5-Parteien-Entscheidung zur Situation in Venezuela*, Parlamentskorrespondenz Nr. 329 vom 28.03.2019, https://www.parlament.gv.at/PAKT/PR/JAHR_2019/PK0329/ (dostęp: 15.10.2021).
- Parlamentskorrespondenz (2019a), *SPÖ, FPÖ und JETZT setzten sich im EU-Unterausschuss mit Forderung nach Veto gegen Mercosur-Abkommen durch*, Parlamentskorrespondenz Nr. 905 vom 18.09.2019, https://www.parlament.gv.at/PAKT/PR/JAHR_2019/PK0905/index.shtml (dostęp: 15.10.2021).
- Plenardebatten (2019), *18. Vereinbarkeit des aktuellen Freihandelsabkommen EU-Mercosur mit dem Vorschlag der Kommission für einen europäischen Gründen Deal (Aussprache über ein aktuelles Thema)*, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/CRE-9-2019-12-18-ITM-018_DE.html (dostęp: 15.10.2021).
- Schwarzenegger Climate Initiative (2022), <https://www.schwarzeneggerclimateinitiative.com/> (dostęp: 28.06.2022).
- UNODC (2021), *Regional Anti-Corruption Academy for Central America and the Caribbean (ARAC)*, <https://www.unodc.org/ropan/en/AntiCorruptionARAC/arac.html> (dostęp: 15.10.2021).
- Zotter (2014), *Kakao statt Kokain*, <https://www.zotter.at/das-ist-zotter/projekte/kakao-statt-kokain> (dostęp: 15.10.2021).

Dr Anna Patecka-Frauenfelder, Uniwersytet Łódzki, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych (anna.patecka@uni.lodz.pl)

Słowa kluczowe: dyplomacja, skuteczny multilateralizm, polityka wielopoziomowa, rządowi i pozarządowi aktorzy polityki zagranicznej, organizacje międzynarodowe (UE, ONZ), stała neutralność, Austria, państwa Ameryki Łacińskiej i Karaibów (ALK)

Keywords: diplomacy, effective multilateralism, multilevel politics, governmental and non-governmental foreign policy actors, international organizations (EU, UN), permanent neutrality, Austria, Latin American and the Caribbean (ALK) states

ABSTRACT

Austria is one of the richest countries in the world with significant economic and technological potential and politically conscious citizens. Its ambitions of co-shaping international policy are built upon on a close alliance with other European countries, which is guaranteed by its membership in the European Union. At the same time, it declares permanent neutrality and highlights the importance of Vienna as the seat of numerous international organizations.

This paper seeks to answer the question of how such a position in the international arena influences Austria's diplomatic activity towards Latin American and the Caribbean (ALK) countries.

Several hypotheses are assessed: Austria implements its foreign policy towards Latin American countries which focuses on effective multilateralism and uses multi-level governance in this area; Austria's neutrality and its implications are appreciated and desired by ALK countries and result in concrete initiatives in international diplomacy; Austria, as an attentive observer of the international environment, capitalizes on the latest trends in international activities going beyond the traditional practices of international diplomacy.

The study uses the historical analysis method. Qualitative content analysis was applied to such sources as declarations, communiqués, reports, press materials and materials from parliamentary debates, and expert opinions.

STANISŁAW JANKOWIAK
Poznań
ORCID: 0000-0003-0900-8685

DENAZYFIKACJA W AUSTRII W ŚWIEŁIE RAPORTÓW SZEFA POLSKIEJ MISJI POLITYCZNEJ W WIEDNIU FELIKSA MANTLA

Konieczność przeprowadzenia procesu denazyfikacji w powojennej Austrii była oczywista. Jeszcze przed aneksją udało się Hitlerowi uzyskać znaczne ustępstwa ze strony rządu austriackiego (Batowski 1985: 163-212; Schuschnigg 1978; Zoellner 1984: 522 i n; Hanisch 1994: 335 i in.) Wprawdzie nawet faszysty austriaccy nie chcieli wcielenia swego kraju do Rzeszy, planując raczej objęcie rządów samodzielnie i sprawowanie ich w ścisłym porozumieniu z Berlinem (Batowski 1985: 202). Działania Niemiec zaskoczyły ich, a szanse na opór były znikome, zwłaszcza bez wsparcia ze strony innych państw (Batowski 1985: 185-189; Schuschnigg 1978: 434-435; Hanisch 1994: 338 i n.). Samo włączenie odbyło się za aprobatą zdecydowanej większości mieszkańców. Proniemiecka polityka funkcjonowała w Austrii już wcześniej w okresie rządów Schuschnigga, a po nim A. Seyss-Inquarta, który wprawdzie nie był zwolennikiem jedności, ale pod niemieckim naciskiem wydał ustawę o włączeniu Austrii do Rzeszy (Wereszycki 1972: 329-330; Batowski 1985: 205). W przeprowadzonym 10 kwietnia 1938 r. plebiscycie 99% Austriaków opowiedziało się za połączeniem z Rzeszą (Batowski 1985: 206; Hanisch 1994: 345-347). Wyników tych nie kwestionował nawet były kanclerz Schuschnigg. Nie oznacza to, że wszyscy byli zadowoleni z tego, co się stało, ale też nie zdobyto się na zdecydowany sprzeciw (Schuschnigg 1978: 435 i n). Przeciwników włączenia bezwzględnie zwalczano. W obozach znalazło się ok. 70 tys. osób. Równocześnie rozpoczął się proces przystosowywania do nowych realiów. W liczącej wówczas 6650 tys. obywateli Austrii, w szeregach partii faszystowskiej znalazło się ponad 600 tys. osób – 10% wszystkich mieszkańców. Sytuacja tego kraju po zakończeniu wojny była jednak specyficzna: jeszcze w 1943 r. przedstawiciele wielkich mocarstw uznali włączenie za nieważne, dlatego wyzwolenie Austrii wskazano za jeden z celów wojny. Uznano bowiem, że Austria była pierwszą ofiarą agresywnej polityki Hitlera, choć trudno było uznać ją za teren przez Niemców okupowany (Hanisch 1994: 399; Hasiba 1996: 171). Wielu Austriaków aktywnie uczestniczyło w działaniach wojennych również jako część armii niemieckiej. Po wojnie w lipcu 1945 r. podpisano układ, na którego mocy Austria została podzielona na cztery strefy okupacyjne i poddana zarządowi sojuszników. W tym celu powołano Sojuszniczą Komisję do Spraw Austrii, będącą rzeczywistą

najwyższą władzą w tym kraju (Ableitinger, Berr, Staudinger 2005). Tworzyli ją czterej wojskowi przedstawiciele mocarstw. W jej skład wchodziła Rada Sojusznicza, Komitet Wykonawczy i komisje. Zadaniem Sojuszniczej Rady było kontrolowanie wykonywania uchwał. Kompetencją komisji było podejmowanie decyzji w sprawach Austrii. Rada ukonstytuowała się we wrześniu 1945 r. W wydanej wówczas odezwie do narodu austriackiego zapowiadano przywrócenie pełnej suwerenności Austrii i odbudowę gospodarczą (Verosta 1945: 95-96; Kozeński 1970). Prowizoryczny rząd utworzył w kwietniu 1945 r. były kanclerz Austrii Karl Renner (sprawował ten urząd do 20 grudnia 1945 r.) (Hanisch 1994: 403). Tworzyli go przedstawiciele socjalistów, ludowców i komunistów. Początkowo rząd ten funkcjonował tylko na terenie strefy radzieckiej. W wydanej proklamacji stwierdzano, że związek Austrii z Rzeszą jest nieważny i został narodowi siłą narzucony. Nie rozwiązywało to jednak problemu austriackich faszystów. Sojusznicza Rada Kontroli nakazała więc prowizorycznemu rządowi austriackiemu przeprowadzenie procesu denazyfikacji.

Stosunki dyplomatyczne pomiędzy Polską a Austrią po II wojnie światowej zostały nawiązane w marcu 1946 r. w postaci misji politycznych. Szefem placówki został Feliks Mantel. Przybył on do Wiednia w dniu 13 maja 1946 r. Misja działała do 1958 r., kiedy to została przekształcona w ambasadę. Celem niniejszego artykułu jest nie tyle przedstawienie procesu denazyfikacji, realizowanego w powojennej Austrii do roku 1949, gdyż to zagadnienie zostało już dość szczegółowo opracowane (Stiefel 1981), lecz ukazanie – w oparciu o raporty przygotowane przez szefa polskiego przedstawicielstwa F. Mantla – tego, na co dyplomata zwracał szczególną uwagę, czy jak starał się wpływać na ten proces. Autor stara się wskazać przyczyny, które sprawiły, iż proces ten ostatecznie nie przyniósł większych efektów.

Zapowiedź realizacji denazyfikacji pojawiła się w oświadczeniu rządu Rennera z dnia 27 kwietnia 1945 r. (Hasiba 1998: 166; Hanisch 1994: 403; Banasik 2012). Kilka dni później, 8 maja 1945 r. rząd wydał ustawę o zakazie funkcjonowania Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (*NSDAP*) (*Verfassungsgesetz vom 8. Mai 1945 über das Verbot der NSDAP, Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich 1945 nr 4 z 6 VI 1945 r.*). Artykuł 1 mówił o rozwiązaniu *NSDAP* i innych organizacji faszystowskich oraz zakazie tworzenia nowych. Ich majątek przejmowało państwo. W kolejnych paragrafach zakazywano obywatelom wszelkiej aktywności w duchu narodowosocjalistycznym. Aktywność taka zagrożona była karą śmierci lub ciężkiego więzienia. W artykule 2 ustawa nakazywała stworzenie list wszystkich członków organizacji faszystowskich, przy tym każdy członek takich organizacji miał obowiązek sam się zgłosić w celu rejestracji na liście. Niedopełnienie tego obowiązku traktowane było jako oszustwo zagrożone karą od 1 roku do 5 lat więzienia. Co szczególnie istotne, takie listy były jawne, miały być publikowane i każdy mógł posiadać ich odpis. Karze ciężkiego więzienia (5-10 lat) podlegali wszyscy pełnoletni członkowie *NSDAP* i jej organizacji bojowych. Ustawa uznawała za tzw. 'nielegalnych', oskarżonych o zdradę stanu, wszystkich członków *NSDAP* sprzed marca 1938 r., uznając ich za zwolenników likwidacji Austrii. Dostrzegano wprawdzie pewną różnicę pomiędzy nimi a tymi członkami partii, którzy wstąpili do niej po 1938 r., ale nie występowali

przeciwko interesom państwa austriackiego. Uznawano ich za „obciążonych winą” i początkowo wszyscy mieli być równo traktowani. Oczywiście ich mienie podlegało konfiskacie na rzecz skarbu państwa. Restrykcje takie miały także dotyczyć wszystkich osób odznaczonych przez faszystów. Tak samo miały być traktowane wszystkie osoby wspierające organizacje faszystowskie. Ustawa przewidywała natychmiastowe zwolnienie z pracy wszystkich urzędników państwowych i administracji regionalnej. Osoby takie nie mogły być członkami rad nadzorczych czy zarządów firm ani prowadzić własnej działalności gospodarczej. Miały być poddane pod nadzór policyjny i wykorzystywane do prac przymusowych, a także mogły być internowane w obozach pracy. Emerytowanym faszystowskim urzędnikom zawieszano ich emerytury. Urzędnikom z okresu od 1938 do 1945 r. nakazywano nawet zwrot otrzymanych apanaży. Osoby niepełnoletnie miały otrzymywać wyroki nie mniejsze niż połowa kary minimalnej, a w przypadku orzeczenia kary śmierci lub dożywotniego więzienia – co najmniej karę 7 lat więzienia.

Prowizoryczny rząd działał początkowo tylko w strefie radzieckiej i nie był uznawany przez pozostałe mocarstwa. Problem denazyfikacji traktowany był więc nieco inaczej w każdej ze stref, choć wszędzie uznawano konieczność przeprowadzenia takiego procesu. Podobnie działo się w okupowanych Niemczech (Vollnhals 1991).

We wszystkich strefach okupacyjnych utworzono specjalne komitety do rozpatrywania tych spraw. Najważniejszą kwestią było usunięcie faszystów z administracji państwowej, a także odebranie im posiadanego majątku. Początkowo sprawę denazyfikacji władze austriackie traktowały bardzo poważnie. W strefie amerykańskiej i angielskiej utworzono nawet obozy dla faszystów. Amerykanie osadzili w nich 12 500 osób. Zwolniono też z pracy ok. 13 tys. urzędników państwowych. Jednak nie oznaczało to rzeczywistego surowego ich potraktowania. W tym zakresie występowały istotne różnice pomiędzy poszczególnymi strefami okupacyjnymi. Najbardziej rygorystycznie postępowano w strefie radzieckiej. By uniknąć kłopotów, byli faszyci przenosili się więc do pozostałych stref, starając się w ten sposób zabezpieczyć siebie i swój majątek (Schwarz 2003). Szybko pojawiły się też próby ograniczenia zakresu denazyfikacji, a także – co poniekąd zrozumiałe – wyraźnego rozróżnienia stopnia winy wśród osób jej podlegających. Polityce tej sprzyjała zmieniająca się sytuacja wewnętrzna: w połowie roku zezwolono bowiem na tworzenie partii politycznych w Austrii. Były to: Austriacka Partia Ludowa (*ÖVP*), Socjalistyczna Partia Austrii i Komunistyczna Partia Austrii. Partie te współtworzyły rząd. Dało to początek procesowi normalizacji sytuacji. Pod koniec listopada 1945 r. przeprowadzono wybory do Rady Narodowej. Wygrała je *ÖVP*. W ich wyniku prezydentem państwa został K. Renner, natomiast kanclerzem Leopold Figl (Hanisch 1994: 404; Banasik 2012: 201). Rząd miał charakter koalicyjny, w jego skład wchodziło 8 ministrów *ÖVP*, 6 socjalistów i jeden komunista (Wereszycki 1978: 338). Powrócono też do kwestii denazyfikacji, tym razem już w skali ogólnokrajowej. Jednak na tym etapie polityka – teraz już ogólnopaństwowa – uległa pewnej modyfikacji. W opublikowanym artykule premier Figl pisał: „Żądamy najostrzejszego i najsurowszego ukarania wszystkich funkcjonariuszy partii nazistowskiej oraz wszystkich pozostałych winnych. Jest wy-

kluczone, żeby ktokolwiek z tych kręgów miał wpływ na życie publiczne. Duch nazistowski musi z całą bezwzględnością zostać wykorzeniony”. Nowym elementem było jednak pojawienie się dodatkowej kategorii „mniej winnych”. Premier deklarował bowiem, że jego partia przyczyni się do najsurowszego ukarania już nie wszystkich faszystów, ale tylko wszystkich przestępców wojennych, zapowiadając, że rząd sporządzi taką listę. W dalszej części artykułu dodatkowo łagodził to stanowisko, zapowiadając niejako znaczącą korektę tej polityki. Pisał: „Jeśli chodzi o drobnych współuczestniczących, którzy wstąpili w te szeregi wskutek przymusu, terroru lub strachu, chcemy być wobec nich wielkoduszni i zapomnieć o wszelkiej nienawiści i zemście. Właśnie dlatego, że obecni funkcjonariusze *ÖVP* stanowili największą liczbę ofiar w obozach koncentracyjnych i hitlerowskich więzieniach, partia ta chce uniknąć tego, ażeby nowa nienawiść podzieliła ludność Austrii”. Deklarował, że władze, na wzór Francji, także borykającej się z rozliczeniami z okresu wojny, będą kierować się w tej kwestii europejskim humanitaryzmem.

Ustawę o narodowych socjalistach uchwalono dopiero 24 marca 1946 r. (*Verfassungsgesetz vom 16 November 1945 über die Änderung und Ergänzung des Verbotsgesetzes vom 8. Mai 1945, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1946 nr 16*). Stanowiła ona podstawę prawną do ścigania i karania przestępców wojennych. Analizując skalę upartyjnienia z okresu III Rzeszy, obliczono, że w Austrii mieszkało ok. 600 tys. byłych członków partii faszystowskiej. Podczas sporządzania nakazanych ustawą spisów zarejestrowano 536 660 osób, w tym w samym Wiedniu ponad 108 tys., w Styrii ponad 92 tys., w Tyrolu blisko 46 tys., w Karyntii blisko 47 tys., w Salzburgu ponad 33 tys., w Dolnej Austrii prawie 90 tys., a w Górnej Austrii ponad 75 tys. Podawano przy tym, że w *SS* służyło blisko 23 tys. Austriaków, a w *SA* blisko 62 tysiące.

Realizacja ustaleń dotyczących traktowania byłych faszystów natrafiła od początku na przeszkody. Proces ten z uwagą śledziła Polska Misja Polityczna w Wiedniu, raportując systematycznie do Warszawy o jego przebiegu. Jest też oczywiste, że była ona szczególnie wyczulona na odstępstwa od przyjętych zasad i drobiazgowo rejestrowała takie przypadki, zwłaszcza w strefach kontrolowanych przez zachodnie mocarstwa. Na początku mogło się wydawać, że ustawa będzie rzeczywiście rygorystycznie realizowana. Część ujawnionych osób była zwalniana z pracy, np. w Innsbrucku zwolniono 1/3 pracowników magistratu. W strefie amerykańskiej aresztowano na polecenie ministra spraw wewnętrznych Helmera ponad 2 tys. przestępców wojennych. W wywiadzie udzielonym prasie austriackiej w listopadzie 1946 r. gen. Clark informował, że wojska amerykańskie aresztowały w swojej strefie 15 tys. hitlerowców i w ten sposób zlikwidowały warstwę kierowniczą partii i jej przybudówek (Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie [dalej: AMSZ], sygn. z. 6, w. 37, t. 600, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 1 XI do 1 XII 1946 r.). Od 1 grudnia 1946 r. zwolnionym ze służby państwowej hitlerowcom zaprzestano wypłacania zasiłku: dotąd pobierali oni kwotę 150 szylingów miesięcznie.

Jednak realizacja ustawy denazyfikacyjnej odbiegała znacząco od pierwotnych założeń, budząc krytykę nie tylko polskich dyplomatów. Najbardziej aktywnym krytykiem polityki wobec byłych hitlerowców była oczywiście Austriacka Partia Komunistyczna: oskarżała ona władze o pobłażanie w tej kwestii, wskazując, że w strefie brytyjskiej wręcz chroni się byłych faszystów, że nadal istnieją tajne organizacje faszystowskie, a byli hitlerowcy odgrywają ciągle dużą rolę w życiu gospodarczym. Szef Misji F. Mantel raportował: „w rządzących sferach siedzą liczne rzesze osób, które współpracowały z hitlerowcami, że każdy dygnitarz z Partii Ludowej ma swego protegowanego hitlerowca i każdy hitlerowiec swego protektora, że w samej dyrekcji kolei w Linzu pracuje jeszcze przeszło 800 byłych hitlerowców na lepszych stanowiskach, że na uniwersytetach, zwłaszcza w Innsbrucku, profesorowie i studenci – hitlerowcy są czynni” (AMSZ, sygn. z. 6, w. 37, t. 600, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za czas od 1 X do 31 X 1946 r.). Zarzuty te nie były bezpodstawne. W swym raporcie Mantel podkreślał, że w związku z zakończeniem procesu norymberskiego w gazetach kontrolowanych przez Partię Ludową pojawiły się nawet artykuły nawołujące do ogólnej amnestii dla byłych hitlerowców, a jeden z ministrów *ÖVP* miał przekonywać, że „nie można prześladować drobnych hitlerowców, trzeba im dać możliwość pracy, gdyż w przeciwnym razie zrobi się z nich anarchistów”. Problem był ważny, gdyż – jak notował polski dyplomata, „niezałatwienie problemu hitlerowców austriackich szkodzi interesom politycznym i gospodarczym (niemożność konsolidacji społeczeństwa, niepewność bytu setek tysięcy rodzin pod względem materialnym i osobowym, obciążenie aparatu administracyjnego, który przez to zaniedbuje inne ważne sprawy, brak sędziów i prokuratorów)”. Dostrzegając ten problem, Rada Sojusznicza wezwała rząd austriacki do złożenia szczegółowego sprawozdania w sprawie denazyfikacji i zabroniła zatrudniania byłych hitlerowców, zwłaszcza w ochronie i kontroli granic. Wezwano też władze austriackie do przydzielania mieszkań w pierwszym rządzie ofiarom faszyzmu (tamże).

Tymczasem rodzące się w Austrii życie polityczne wymuszało rozwiązanie kwestii byłych nazistów z uwzględnieniem jej złożoności. Ustawy denazyfikacyjne pozbawiały bowiem ponad pół miliona mieszkańców Austrii prawa głosu w wyborach i prawa zajmowania stanowisk, ponadto ograniczały ich udział w życiu gospodarczym. Jak wskazuje T. Dobrowolski – uwzględniając członków rodzin tych osób – 20% austriackiego społeczeństwa ponosiło – pośrednio lub bezpośrednio – konsekwencje wynikające z ustaw. Słusznie podkreśla przy tym, że słabością regulacji prawnych w początkowym okresie było równe traktowanie zarówno szeregowych członków *NSDAP* „obciążonych w mniejszym stopniu” i tych, których uważano za winnych w „większym stopniu”. Musiało to budzić w społeczeństwie austriackim niechęć do takich regulacji (Dobrowolski 2015: 64).

Walka o wpływy pomiędzy poszczególnymi partiami zmuszała więc do szukania poparcia także w tej grupie, a to wymagało przywrócenia im praw politycznych. Poza tym w społeczeństwie austriackim narastała niechęć do karania osób związanych z hitleryzmem, zwłaszcza szeregowych członków partii i innych organizacji z nią związanych. Jak stwierdził M. Pollack, proces denazyfikacji przebiegał „w początko-

wej fazie surowo [...] ale wkrótce wybrano inną drogę, decydując się na pojednanie z nazistami. Rozpoczęła się rywalizacja między poszczególnymi partiami o nazistów, o ich głosy i ich wpływy. To byli urzędnicy, inteligencja. Wszyscy zdawali sobie sprawę, że są oni potrzebni. [...] Tak postępowały wszystkie partie, z wyjątkiem komunistów. W rezultacie w Austrii rozmyło się gdzieś poczucie winy” (*Wojna w oczach...*).

Rozpatrywaniem spraw byłych nazistów zajmowały się specjalne Sądy Ludowe. Składały się one z dwóch sędziów zawodowych i trzech ławników. Od ich wyroków nie było odwołania. W okresie od 1945 r. do 1955 r. wpłynęło do sądów ludowych 136 829 spraw. W większości z nich jednak wycofano oskarżenie lub umorzono postępowanie. W 9870 sprawach zapadły wyroki uniewinniające, a w 13 607 sprawach wyroki skazujące. Karę śmierci orzeczono tylko w 41 sprawach, a jedynie w 30 przypadkach ją wykonano. W dwóch przypadkach skazani popełnili samobójstwo. W pozostałych kara śmierci została zamieniona na dożywotnie lub czasowe pozbawienia wolności. Wyroki dożywotniego ciężkiego więzienia orzeczono w 27 sprawach, a czasowego pozbawienia wolności: dla 269 osób – 10-20 lat więzienia; dla 381 osób 5-10 lat; w 8326 przypadkach – od 1 do 5 lat; natomiast w 4559 przypadkach kara wynosiła najwyżej 1 rok. Sądy Ludowe zostały zlikwidowane ustawą z 1955 r. (*Bundesgesetz vom 20. Dezember 1955*). Po tym okresie sprawy karania byłych nazistów przejęły sądy.

Zmiany w polityce karania byłych nazistów były efektem sytuacji wewnętrznej w austriackim społeczeństwie. Nastroje społeczne ewoluowały bowiem powoli w kierunku prawicowym. Jak relacjonował Mantel, odnotowano wiele przypadków świadczących o odradzaniu się nastrojów profaszystowskich. W Vorarlbergu wymalowano swastyki na pociągach, w Salzburgu rozrzucono ulotki antysemitki ze swastyką, w samym Wiedniu podczas przedstawienia w teatrze odbyła się demonstracja antysowiecka i antysemitka. Ponadto powolny proces denazyfikacji był – w opinii władz austriackich – także efektem działań wojsk okupacyjnych, które, co interesujące, interweniowały na korzyść dawnych hitlerowców czy wręcz angażowały ich do pracy w swych przedsiębiorstwach, powoływały nawet zwolnionych z administracji austriackiej do tajnych służb. W raportach Mantla przewija się opinia, że duch hitlerowski był szczególnie silny na uniwersytetach – wśród profesorów i studentów. Duża liczba byłych faszystów znajdowała się nawet w Austriackiej Lidze Demokratycznych Bojowników o Wolność, dlatego organizacja ta została rozwiązana.

Sprawa denazyfikacji przybrała na sile z początkiem 1947 r. Pod naciskiem ZSRR, partia komunistyczna zażądała zaostreżenia ustawy denazyfikacyjnej. Na tym tle doszło do sporów w parlamencie, ponieważ socjaliści zapowiedzieli, że pod naciskiem Rady Sojuszniczej poprą te zmiany, ale że są im przeciwni. W ich opinii bowiem nowe przepisy poddawały działaniu ustawy ludzi luźno związanych z poprzednim reżimem, których można byłoby łatwo pozyskać do współpracy, a w tej sytuacji robi się z nich wrogów państwa. Wskazywano też na fakt, że większość członków partii hitlerowskiej stanowili robotnicy i urzędnicy, a więc „świat pracy”, który powinien trafić do partii socjalistycznej. Podobnego zdania była partia ludowa, choć nie zdecydowała się na jasne sprecyzowanie własnego stanowiska w tej kwestii. Spór na tym

tle pozwalał komunistom oskarżać obie partie o sabotowanie ustawy w celu ochrony własnych wpływowych ludzi. Przeciwno pomysłowi zaostreżenia ustawy wypowiedział się także prezydent Renner. W przemówieniu noworocznym zaznaczył, że nie uznaje ostracyzmu, a dawnych hitlerowców, nieobciążonych zbrodniami należałoby pozyskać dla państwa. Dodał przy tym, że każdy zbrodniarz może być ułaskawiony, a nawet, że zbrodniarz nie przestaje być Austriakiem. Wyraził też żal z powodu tego, że mocarstwa nie pozwoliły Austrii samej rozwiązać tego problemu w sposób demokratyczny, a nie na drodze karnej (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 1 I do 10 II 1947 r.).

Nową ustawę o traktowaniu nacjonalistów parlament austriacki uchwalił zgodnie z żądaniami Rady Sojuszniczej na Austrię 6 lutego 1947 r. (Hasiba 1996: 169, Banasik 2012: 202). Jej tekst został przesłany przez Mantla do polskiego MSZ (BGBl 1947/25, *Nationalsozialistengesetz* z 6 II 1947 r.; AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Ustawa z 6 lutego 1947 r. z poprawkami Rady Sojuszniczej w Wiedniu; Wereszycki 1972: 339). Ustawa ta rzeczywiście zawierała nowe obostrzenia. Na nowo sformułowano prawo o zakazie nazizmu: ustawa przewidywała karanie prób podjęcia tego rodzaju aktywności, wspierania takich organizacji czy nawiązywanie z nimi kontaktów, poszerzała też zakres osób zobowiązanych do rejestrowania się, nakazując rejestrację wszystkich faszystów. W szczególności nakaz ten dotyczył osób należących do *Gestapo*, *SD*, kolaborantów ekonomicznych i z dziedziny kultury. Z obowiązku tego zwolnieni byli tylko ci kandydaci do *NSDAP*, którzy mimo złożenia wniosku nie zostali przyjęci lub byli wydalenii z partii oraz wszyscy, którzy odbywali w czasie 1938-1945 karę co najmniej 1 miesiąca więzienia, członkowie partyjnych organizacji zakładowych niepełniący żadnej funkcji, a także osoby zwolnione z tego obowiązku decyzją prowizorycznego rządu. Zwolnione były także osoby, które mogły udowodnić, że walczyły z bronią w ręku po stronie aliantów. W ustawie pojawiła się też nowa definicja tzw. nielegalnych: nie byli już do nich zaliczani ci obywatele, którzy w czasie obowiązywania ustawy z 1945 r. nie angażowali się w działalność faszystowską. Z karanía wyłączone osoby powyżej 70. roku życia, które były „mniej obciążone”, oraz wybrane grupy inwalidów wojennych.

Do „obciążonych winą” zaliczono osoby piastujące stanowiska w *NSDAP*, członków *Gestapo* i *SD*, funkcjonariuszy innych faszystowskich organizacji, osoby odznaczone w minionym okresie oraz skazane za działalność faszystowską. Mieli oni płacić jednorazową karę majątkową z całego posiadanego majątku, w wysokości od 20 do 70% jego wartości. Poza tym do 1950 r. mieli płacić specjalny, dodatkowy 20% podatek od dochodów, tracili bierne prawa wyborcze do końca życia, do kwietnia 1950 r. nie mogli też być członkami żadnych partii. Ponadto nakładano na nich obowiązki pracy, mogli też być osadzani w obozach pracy. Nakazywano ich zwolnienie z pracy, bez prawa do odprawy i emerytury, usunięcie na zawsze z kierownictw przedsiębiorstw. Ponadto obowiązywał ich zakaz pracy w wybranych zawodach. „Mniej obciążeni winą” mieli zapłacić jednorazowo 20-40% wartości majątku oraz do 1948 r. stały podatek w wysokości 10% dochodów. Otrzymywali czynne, ale nie bierne prawa wyborcze, byli jednak zwolnieni z obowiązkowych prac i zezwolono im na nale-

zenie do partii politycznych. Zakazano za to pełnienia w nich funkcji kierowniczych. Ponadto do 1950 r. nie mogli prowadzić działalności gospodarczej w wybranych zawodach (hotelarstwo, drukarstwo, publicystyka, prawnicy, lekarze, dentyści, nauczyciele) (Banasik 2012: 204-206).

Przepisy te budziły kontrowersje w austriackim społeczeństwie. Jak raportował Mantel, podczas dyskusji na ten temat w parlamencie podkreślano, że większość nie zgadza się na te obostrzenia, ale nie ma wyjścia wobec dyktatu mocarstw okupacyjnych. Jest charakterystyczne, że ustawa przeszła w parlamencie większością tylko 4 głosów. Mantel dodawał, że nie jest ona zgodna z celami władz. Relacjonując wypowiedź posła-sprawozdawcy pisał w sprawozdaniu: „celem dotychczasowych przepisów była obrona i zabezpieczenie rozwoju demokracji, zniesienie pozycji przewagi społecznej, w których nacjonalsocjaliści nadal trwali, zwłaszcza w warstwie produkującej, rozdzielenie uwodzicieli od mas uwiedzionych, ulżenie znośnych skutków pokuty dla mniej obciążonych i dążenie do włączenia tej masy *Mitläuferów* ponownie do życia społecznego”. Dodał przy okazji, że w Austrii jest zarejestrowanych 536 tys. faszystów, z czego 440 tys. to oczywiście ci „mniej obciążeni winą”. Co ciekawe, stanowisko takie prezentowali zarówno ludowcy, jak i socjaliści. Minister oświaty bronił studentów jako szczególnie pokrzywdzonych. Ludowcy dodawali, że ustawa jest bardziej restrykcyjna, niż ta obowiązująca w sowieckiej strefie okupacyjnej w Niemczech. Uciążliwość regulacji prawnych spowodowała szukanie możliwości ich obchodzenia, i to nawet na szczeblu państwowym. W opinii Mantla Izba Przemysłowo-Handlowa planowała utworzenie z przedsiębiorstw, będących w rękach byłych faszystów takich spółek, w których byłiby oni nadal udziałowcami i w ten sposób obchodzono by zakaz zarządzania nimi przez byłych właścicieli. Mantel krytykował też działalność austriackich sądów uważając, że wydawane wyroki są zbyt łagodne, a całe sądownictwo ma nastawienie reakcyjne, profaszystowskie. Wskazywał przykłady spraw z prasy komunistycznej, w których prokuratura niestaránnie przygotowywała wnioski, a świadkowie „cierpią nagminnie na utratę pamięci, gdy chodzi o okoliczności obciążające przestępców”, że właściwie nic się w systemie rządzenia i administracji w Austrii nie zmieniło, że „obowiązują prawie wszystkie hitlerowskie ustawy oraz urzędują ci sami dawni urzędnicy, u których zakorzeniony w latach 1934-1945 sposób autorytatywnego postępowania przerodził się w drugą naturę” (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 11 II do 28 II 1947 r.).

Problem był aktualny także w kolejnych miesiącach. Prasa socjalistyczna stale podnosiła kwestię konieczności oczyszczenia życia społecznego z artystów współpracujących z nazistami. Przy związkach zawodowych istniały komisje denazyfikacyjne, które jednak – zdaniem socjalistów – działały zbyt opieszale i pobłażliwie. Głównym argumentem było zatrudnianie dziennikarzy, którzy pracowali w zawodzie w czasach hitlerowskich, czy reżyserów i aktorów z tamtego okresu, np. Attila Hörbiger. Powoływano się na brytyjski „Manchester Guardian”, w którym napisano, że stan średni w Austrii, „sfery wykształcone i kupiectwo zamożne, zwłaszcza też zawody wolne tkwią jeszcze głęboko w ideologii nazistowskiej”. Było to – zdaniem gazety – tym

bardziej szkodliwe, że koła te wywierały silny wpływ na życie publiczne. Komuniści domagali się więc odsunięcia tych środowisk od wpływów, kwestionowali też skuteczność procesu denazyfikacji na uniwersytetach. By temu zaradzić, komunistyczny „Głos Ludu” sugerował, by ustawę denazyfikacyjną włączyć do przyszłego traktatu pokojowego. Dowodem na sympatie pronazistowskie wśród ludowców była – zdaniem Mantla – kwestia ustawy o stowarzyszeniach. Projekt zakładał zakaz zakładania stowarzyszeń propagujących idee faszystowskie, antydemokratyczne czy wielkoniemieckie. Projekt został odrzucony przez Radę, gdyż – zdaniem Mantla – rządzący ludowcy bronili właśnie takich stowarzyszeń jak np. *Alpenverein*, którego członkowie propagowali takie idee.

W połowie 1947 r. weszła w życie ustawa o denazyfikacji, w wersji zmienionej przez Radę Sojuszniczą. Byli członkowie partii faszystowskiej byli zobowiązani do wpłacenia nawiązki. W związku z tym musieli oni dostarczyć urzędowi skarbowym informację o stanie majątku na dzień 1 stycznia 1945 r. i o wysokości aktualnych dochodów. Specjalnie powołane komisje decydowały też, kto spośród „mniej obciążonych winą” może pełnić funkcje w administracji czy wykonywać wybrane zawody, ważne dla wprowadzania demokracji, np. nauczyciela, adwokata itp. Teoretycznie nadal wszystkie ugrupowania były zgodne co do potrzeby przeprowadzenia procesu denazyfikacji. Jak pisał w sprawozdaniu Mantel, rządząca Partia Ludowa opowiadała się za bezwzględną denazyfikacją, nazywając reżim hitlerowski „niewolnictwem totalnym, nazywa Wilkołaków kliką teutońską, beznadziejnie przepadłą na rzecz kolektywnego obłąkania, ostrzega przed ich opętaniem narodowym i umiejętnością w urządzaniu spisków” (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za kwiecień 1947 r.).

Partie lewicowe wytykały jednak partii ludowej, że broni nadal wpływowych i bogatych faszystów. Ta zaś odpowiadała podobnymi oskarżeniami, wskazując, że zarówno komuniści, jak i socjaliści także mają w swoich szeregach faszystów i to na wysokich stanowiskach. Potwierdzał to Mantel, który pisał w raporcie, że każda partia stara się pozyskać „mniej obciążonych winą” dla własnej polityki, zwłaszcza w kontekście nadchodzących wyborów parlamentarnych. W grę wchodziło bowiem ok. 600 tys. potencjalnych wyborców. Lewica oskarżała także Sądy Ludowe, że zbyt często ułaskawiają podsądnych albo wydają niskie wyroki skazujące. Ich krytyka pojawiła się w miesięczniku socjalistycznym „Zukunft” w kwietniu 1947 r. Jak relacjonował Mantel, pisano, że Sądy Ludowe są sądami, których nazwa i skład są przejęte z czasów hitlerowskich, a ich wyroki są niezaskarżalne, co jest antydemokratyczne. Przerzucają one kwestię udowodnienia niewinności na oskarżonego, co jest niedopuszczalne w praworządnym państwie, gdyż nie można metodami faszystowskimi zwalczać faszyzmu, natomiast sądy powinny wymierzać sprawiedliwość, a nie dokonywać zemsty. Powinny więc one zostać zniesione. Lewica skarżyła się także na zbyt łagodne traktowanie więzionych faszystów. Jako przykład podawano, że w połowie kwietnia uciekł z więzienia były wiceburmistrz Wiednia Richter. Przy okazji tego wydarzenia wybuchł skandal, gdyż zauważono, że dawni faszyci byli wykorzystywani do robót na terenie miasta. Co ważniejsze, pilnowali ich strażnicy, w większości

także byli faszyci. Mieli więc dużo swobody. Przyjmowali znajomych w budynkach urzędowych, przebierali się w cywilne ubrania i chodzili do kin czy kawiarni. Ujawniono także, że pracownicy MSW wydawali za łapówki akta byłych faszystów. Nadal obszarem uznawanym za najbardziej reakcyjny były uniwersytety. Jako przykład wskazano prof. Hugo Hantscha, który przed wojną wydał historię Austrii twierdząc, że problem austriacki należy rozpatrywać w łączności z całą Rzeszą Niemiecką, a wszystko, co miało wartość kulturalną w monarchii austro-węgierskiej pochodziło ze źródeł niemieckich. Wspominał też o konieczności niemieckiego parcia na wschód i słowiańskim niebezpieczeństwie. Według niego Austria powinna być forpocztą niemieckiej polityki wschodniej (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 1 III do 20 IV 1947 r.). W podobnym duchu napisana była *Mala historia Austrii* autorstwa Franza Litschauera. Jak pisał Mantel w raporcie, operował on w niej pojęciami „czystość rasowa”, „naród panów” itp. Pomijał przy tym dzieje Austrii po 1934 r. (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za wrzesień 1947 r.). W związku z tym Rada Sojusznicza wystosowała 25 lipca 1947 r. do rządu austriackiego wezwanie, by sprawę denazyfikacji szkół wyższych zakończyć do nowego roku akademickiego (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za lipiec 1947 r.). We wrześniu 1947 r. sprawą przyjąć na studia zajęła się na wniosek rządu Rada Aliancka. Nie poparła ona jednak wniosku sowieckiego, by takie przyjęcie było możliwe dopiero po zatwierdzeniu orzeczenia austriackiej komisji denazyfikacyjnej przez komisję aliancką.

Krytyka funkcjonowania Sądów Ludowych trwała także w następnych miesiącach. W czerwcu Mantel donosił, że okazywały one nazistom wyjątkową łagodność, zasądzając od 1 do 3 miesięcy więzienia tam, gdzie prawo przewidywało kary do 5 lat. Ministerstwo Sprawiedliwości broniło się przed zarzutami argumentem niezawisłości sędziów, choć skargi miały swe uzasadnienie. Jako rażący przykład Mantel wskazywał opisany w prasie przypadek sędziego z okresu hitlerowskiego, znanego z wyjątkowego okrucieństwa. Teraz został skazany na 18 miesięcy więzienia, po czym wyszedł na wolność, gdyż na poczet kary zaliczono mu pobyt w areszcie. Sąd uniewinnił od zarzutu zdrady stanu byłego ministra spraw zagranicznych z okresu aneksji Austrii, Guido Schmidta. Jak odnotował Mantel, prasa prawicowa przyjęła wyrok z zadowoleniem, uznając, że tym wyrokiem sąd zrehabilitował rząd kanclerza Schuschnigga (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za czerwiec 1947 r.). W lipcu zwolniono z aresztu przestępców wojennych, wielkich przemysłowców, literatów, w tym Schöllera, księcia Rohana, Schloga, Angerera. W swym raporcie Mantel informował centralę, że prasa lewicowa zarzucała w związku z tym Adolfowi Seitzowi – kierownikowi Sądu Apelacyjnego w Wiedniu, na którego prośbę te zwolnienia nastąpiły, że w 1938 r. starał się on o przyjęcie do *NSDAP* i choć nie został przyjęty, pozostał do końca wojny na stanowisku prezesa Sądu Powiatowego. Zarzucano mu także, że w czasie wojny wygłaszał przemówienia na cześć Hitlera oraz *NSDAP* i był antysemitą. Jak raportował Mantel, minister bronił jednak Seitzę twierdząc, że komisja badała jego przeszłość i zrehabilitowała

go. Krytykowano także nowelizację ustawy karnej o lekkomyślnych donosach, co komuniści uznali za obronę faszystów, gdyż „lud boi się i tak już coraz bardziej mówić prawdę, nieprzyjemną dla nacystów, nie wiedząc, kto może stać za nimi i ich protegować”. Przy okazji wskazywano, że w policji służyło przed wydaniem ustawy antyfaszystowskiej 2306 byłych faszystów, a po niej – ponad 3500, i to przeważnie na kierowniczych stanowiskach (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za lipiec 1947 r.).

Przeciwko łagodnemu traktowaniu byłych faszystów przez sądy protestowała partia komunistyczna, organizując wiece i manifestacje. W przypadku Schmidta skargę administracyjną wniosła partia socjalistyczna uznając go za kolaboranta, bowiem po *Anschlussie* został dyrektorem koncernu *Herman Göring* w Austrii (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za czerwiec 1947 r.). Działania te nie przynosiły jednak zmiany polityki w kierunku poważnego traktowania sprawy. W czerwcu złagodowano nawet ustawę dotyczącą faszystowskich studentów. Wykluczeni z prawa do studiowania członkowie *Hitlerjugend* teraz mogli się ubiegać o przyjęcie na studia po „wykazaniu pozytywnego stosunku do demokracji i niepodległości Austrii, ujawnionego przed 27 kwietnia 1945 r.” (tamże). W opinii Mantla, polityka łagodnego traktowania byłych faszystów była kontynuowana w kolejnych miesiącach, co budziło protesty nie tylko komunistów, ale i radzieckich władz okupacyjnych. Zarzucały one nawet rządzącej partii, że organizuje zebrania byłych faszystów, by werbować ich do partii. W odpowiedzi ludowcy mieli twierdzić, że kurs antynazistowski został narzucony z zewnątrz, a partia ludowa potępia generalizowanie winy, postulując ukaranie tylko tych, którzy rzeczywiście zawinili (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za sierpień 1947 r.). W odpowiedzi mnożyły się informacje o zabronionej prawem działalności faszystowskiej. W raporcie z 1 kwietnia 1947 r. Mantel donosił, że wykryto spisek nazistowski. W związku z tym aresztowano tylko 70 osób stojących na jego czele, choć zamieszanych było ponad 1000 (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 1 III do 20 IV 1947 r.). W kwietniu w Grazu rozrzucono ponad 1000 portretów Hitlera ze swastyką i „nadrukiem wyrażającym posłuszeństwo i oddanie Führerowi” (tamże). W maju odnotowano jawną działalność faszystów w brytyjskiej strefie okupacyjnej w Styrii oraz w Dolnej Austrii, gdzie rozrzucano czerwone papierowe swastyki. Wychodziło też nazistowskie czasopismo „Der Aufbruch” (Zryw). Redagował je dr Zuzan – członek SS i „Legionu Condor”. Po interwencji radzieckich władz okupacyjnych MSW skonfiskowało wszystkie numery pisma i zakazało dalszego jego wydawania. Wskazywano też, że redaktorem czasopisma „Die Wirtschaft” jest Herman Mailler, redaktor wychodzącego w czasie wojny „Das kleine Volksblatt”. Pismo to było po wojnie głównym dziennikiem Partii Ludowej (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za maj 1947 r.). W czerwcu we francuskiej strefie okupacyjnej zamknięto czasopismo satyryczne „Homunculus”, zarzucając mu prowadzenie pangermańskiej propagandy (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za czerwiec 1947 r.). W sierpniu w Salzburgu wykryto przygotowania

do utworzenia komórki faszystowskiej, dokonano aresztowań przywódców, w tym urzędnika ubezpieczeniowego. Uwięzieni tłumaczyli się, że chcieli nieść pomoc zbiegłym nazistom. Podczas rewizji w domu jednego z nich znaleziono granaty i kilka karabinów. W sierpniu grupa młodych ludzi ułożyła się na plaży nad Dunajem tak, że tworzyli wielką swastykę. Obserwowało to wiele osób, nie reagując. Dopiero przechodzący urzędnik wezwał policję, która aresztowała 15 studentów i studentek uniwersytetu wiedeńskiego. „Żywa” swastyka została sfotografowana. Podczas rewizji w domach uczestników zajęcia znaleziono broń i materiały propagandowe. W listopadzie sprawa trafiła do sądu. Jak raportował Mantel: „mimo stwierdzenia, że większość oskarżonych należała do hitlerowskich organizacji młodzieżowych i to przeważnie piastowała w nich kierownicze stanowiska, i mimo faktu, że u jednego z uczestników znaleziono większą ilość broni i amunicji, sąd uznał ich zabawę za pozbawioną znaczenia igraszkę i uwolnił wszystkich od winy i kary” (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 1 do 30 listopada 1947 r. wrzesień 1947 r.). We wrześniu sądy rozpatrywały kilka spraw dotyczących działalności *NSDAP* wśród studentów i mimo zgromadzenia odpowiedniego materiału dowodowego, „wskazującego na tendencje neofaszystowskie wśród młodzieży uniwersyteckiej”, wydały wyroki uniewinniające (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za wrzesień 1947 r.).

Podobny problem występował też w szkolnictwie niższych szczebli. Jak podawał Mantel, 29% zatrudnionych stanowili tam narodowi socjaliści, a w niektórych krajach związkowych jeszcze więcej, np. w Tyrolu 50%, a w Vorarlbergu 57%.

Istnienie tajnych organizacji miało miejsce we wszystkich strefach. Także w strefie radzieckiej ujawniono duży magazyn amunicji i broni. Podejrzewano więc miejscowych chłopów o przynależność do tajnej organizacji. W opinii Mantla, dowodem na odradzanie się pangermanizmu w Austrii było przyznanie obywatelstwa austriackiego tysiącom *Volksdeutschów* i *Reichsdeutschów*. Podkreślano, że władze godzą się na tworzenie różnych stowarzyszeń i działalność tzw. parlamentu niemieckiego, składającego się z Niemców wysiedlonych z Polski, Czechosłowacji, Jugosławii, Węgier i Rumunii (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za sierpień 1947 r.). Tendencje te, w świetle raportów Mantla, stawały się dość powszechne. We wrześniu 1947 r. w Bad Ischl doszło do zajść antysemitycznych. Zorganizowana przez komunistów demonstracja przeciwko zarządzeniom władz amerykańskich zamieniła się w antysemitkę. Tłum udał się do obozu dla Żydów, wznosząc wrogie okrzyki. Policja nie podjęła interwencji, aresztowano za to komunistycznych organizatorów demonstracji i sąd skazał ich na długoletnie więzienie, mimo że byli to, jak pisał Mantel, osoby zaangażowane w działalność antyfaszystowską w czasie wojny (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za wrzesień 1947 r.). Wizytujący Wydziały Lekarskie uniwersytetów amerykańscy lekarze byli świadkami otwartego wyrażania nazistowskich poglądów. W Innsbrucku kierownik kliniki został wprawdzie pozbawiony stanowiska profesora ze względu na swą nazistowską przeszłość, ale nadal w niej pracował. Najsilniejsze tendencje antysemityczne odnotowano w Grazu. W uniwersyteckich bibliotekach

nie było książek Freuda, gdyż – jak stwierdzili studenci – był on Żydem (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za wrzesień 1947 r.). W połowie listopada 1947 r. przed koncertem filharmonii wiedeńskiej pod dyrekcją Furtwänglera doszło do demonstracji byłych więźniów politycznych, oskarżających dyrektora o współpracę z nazistami. Według relacji Mantla doszło tam do przepychanek, w czasie których wznoszono okrzyki faszystowskie, a na rozpoczęcie koncertu część publiczności powitała dyrektora oklaskami (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za okres od 1 do 30 XI 1947 r. wrzesień 1947 r.).

W maju 1947 r. na polecenie Rady Sojuszniczej rząd Austrii skierował do parlamentu projekt ustawy o obozach internowania dla niebezpiecznych narodowych socjalistów. Projekt przewidywał umieszczanie w tych obozach faszystów niebezpiecznych dla demokracji w Austrii. Skierowanie do obozu miało się odbywać na podstawie wyroku Sądu Ludowego na wniosek prokuratora, na okres 6 miesięcy. Okres ten mógł być przedłużany do dwóch lat. Zwolnienie mogło nastąpić na wniosek prokuratora, także przez Sąd Ludowy. Po 6 miesiącach każdy osadzony miał prawo żądać ponownego rozpatrzenia jego sprawy. Do obozu nie można było kierować osób niepełnoletnich i powyżej 50. roku życia w przypadku kobiet i 60. lat w przypadku mężczyzn. Więźniowie mogli być wykorzystywani do pracy. Nadzór nad obozami sprawowało MSW. Realizacja pomysłu natrafiła jednak na liczne przeszkody.

Problem rzeczywistej denazyfikacji wydawał się być nierozwiązywalny w aktualnych warunkach. W odpowiedzi na zalecenia Rady Alianckiej, podkreślającej zbyt dużą liczbę byłych faszystów w aparacie państwowym, socjaliści wnieśli do parlamentu wniosek o zmianę ustawy o narodowych socjalistach z 6 lutego 1947. r. Postulowali w niej zniesienie pewnych obostrzeń, uznając je za praktycznie niewykonalne. Jak zanotował w raporcie Mantel, „według oceny socjalistów, krąg osób obciążonych od mniej obciążonych jest zupełnie fałszywie odgraniczony i obowiązujące postanowienia nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, do której grupy należy zaliczyć konkretne osoby przy wykonywaniu obowiązku rejestracji”. W ten sposób w spisach obciążonych znalazły się osoby, które, poza przynależnością do partii, nie wykazywały wrogiej działalności. Sprawa była aktualna także z powodu powrotu jeńców wojennych z ZSRR. Byli oni automatycznie zaliczani do osób podlegających ustawie o narodowych socjalistach. Stosowanie represji wobec nich nie cieszyło się poparciem mieszkańców. Jak donosił Mantel, w prasie (np. „Salzburger Nachrichten”) pojawiły się artykuły podkreślające, że cierpieniami w niewoli odkupili swe winy. Coraz częściej pojawiały się więc hasła głoszące konieczność powszechnego zapomnienia i przebaczenia. (Dobrowolski 2015: 64). Organizacje młodzieżowe w Tyrolu skierowały do czterech komisarzy alianckich wniosek zakładający amnestię dla młodzieży, która w dniu 13 marca 1938 r. nie ukończyła 21 lat i w związku z tym – według prawa austriackiego – nie posiadała pełni praw obywatelskich. Osoby te miały być zwolnione z obowiązku rejestracji i nie powinno się wobec nich stosować żadnych ograniczeń. Przeszłyby tylko przesłuchanie przed komisją i w przypadku nieudowodnienia im czynów podpadających pod austriacki kodeks karny, powinny otrzymać amnestię.

Jak oceniał Mantel „Oczywiście tego rodzaju generalne zarządzanie kryje w sobie niebezpieczeństwo, że niejeden z winnych dzięki niemu skorzysta z dobrodziejstwa ustawy, ale wnioskodawcy uważają to za mniejsze zło, niż wpędzenie całej masy młodych ludzi, których państwo potrzebuje do odbudowy materialnej i duchowej, na skutek poczucia krzywdy w szeregi opozycji”. Mantel podkreślał jednak, że o udziale młodzieży w duchowej odbudowie Austrii można mówić dopiero w wypadku postępów w reedukacji, a to z kolei jest zależne od demokratycznego składu nauczycieli (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za wrzesień 1947 r.).

W tym okresie oczekiwanie na złagodzenie kursu było już powszechne. Jak donosił Mantel w raporcie, społeczeństwo austriackie spodziewało się, że alianci ogłoszą amnestię na Boże Narodzenie 1947 r. Jednak Rada Aliancka, która wielokrotnie zajmowała się tą sprawą, takiej decyzji nie podjęła (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za miesiąc grudzień 1947 r.).

Tymczasem w drugiej połowie 1947 r., w opinii szefa Misji, nastąpił w społeczeństwie austriackim dalszy wzrost nastrojów prawicowych. Coraz większa grupa mieszkańców opowiadała się za złagodzeniem ustawodawstwa dotyczącego byłych faszystów (T. Dobrowolski 2015: 65). Mantel uważał, że był to skutek słabości procesu denazyfikacyjnego. W służbie państwowej pozostawało nadal blisko 50 tys. byłych faszystów. Co szczególnie ważne, ponad 12 tys. stanowisk zajmowali ci, którym prawo tego zakazywało (AMSZ, sygn. z. 6, w. 38, t. 616, Sprawozdanie Misji Politycznej RP w Wiedniu za wrzesień 1947 r.).

Nieskuteczność prowadzonej denazyfikacji, przy rosnącym sprzeciwie austriackiego społeczeństwa, ale także w obliczu narastania zimnej wojny, a więc konfliktu pomiędzy mocarstwami, doprowadziły do zmian prawa. 21 kwietnia 1948 r. przyjęto ustawę przewidującą wcześniejsze zakończenie karania „mniej obciążonych winą”. Na jej podstawie z 524 tys. osób podlegających karze (dane te nie są ścisłe i różni autorzy podają inne) (Stourzh 2005: 58) zwolniono 487 tys. Co więcej, urzędnicy, którym obniżono uposażenia, nabierali odtąd praw do pełnego wynagrodzenia (Bundesverfassungsgesetz vom 21. April 1948 über die vorzeitige Beendigung der im Nationalsozialistengesetz vorgesehenen Sühnefolgen für minderbelastete Personen, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1948 nr 22, 5 VI 1948; Stourzh 2005: 56-57). Ustawa z 22 kwietnia zwolniła z kar nieletnich urodzonych po 31 grudnia 1918 r. (Bundesverfassungsgesetz vom 22. April 1948 über die vorzeitige Beendigung der im Nationalsozialistengesetz vorgesehenen Sühnefolgen für jugendliche Personen Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1948 nr 16, 28 IV 1948 r.).

W 1949 r. proces denazyfikacyjny praktycznie zanikł. Miało to duże znaczenie w związku z wyborami do Zgromadzenia Narodowego, co dawało byłym faszystom prawo do udziału w życiu publicznym. W obawie przed wzrostem wpływów komunistów, władze, w tym także socjaliści, prowadziły ugodową politykę w stosunku do tej grupy (AMSZ, z. 10, w. 55, t. 528, Sprawozdanie polityczne Polskiej Misji Politycznej w Wiedniu za okres od 1 do 30 IV 1950 r.). Dekretem prezydenta w 1953 r. wprowadzono akt łaski i ogłoszono amnestię (Wereszycki 1972: 339). W 1955 r. zli-

kwidowano Sądy Ludowe. W perspektywie wielkiej polityki sprawa rozliczenia byłych faszystów praktycznie znikła z austriackiej rzeczywistości.

Analizując sytuację w Austrii w drugiej połowie lat czterdziestych można dojść do wniosku, że praktyczne rozliczenie się Austriaków z niechlubną przeszłością było po prostu niemożliwe. Trzeba pamiętać, że kwestia odpowiedzialności nie dotyczyła tylko członków partii faszystowskiej czy jej „przybudówek”. W poważnym stopniu kolaboracja dotyczyła znacznie większego kręgu osób popierających politykę Austriaka Hitlera. Jej fiasko było nieprzyjemnym zaskoczeniem, ale nie oznaczało to, że w świadomości ludzi nastąpiła radykalna przemiana. Obawa, że na karaniu najaktywniejszych faszystów proces się nie skończy powodowała, że w społeczeństwie rosła niechęć do analizowania przeszłości, w której wielu z nich miało coś na sumieniu. Austria nie była przecież okupowana przez Niemcy, nie doświadczyła więc takiej polityki. Część mieszkańców skorzystała także na grabieży okupowanych krajów, więc w nowej rzeczywistości wołała, by nie wracać do tych kwestii. W tych warunkach dla większości mieszkańców fakt, że byli faszyci unikną odpowiedzialności za przeszłość, nie był zbyt ważny, jeśli tylko pozwalał im samym poczuć się bezpiecznie. Często pojawiała się więc teza, że problem denazyfikacji nie został rozwiązany do końca. Raporty F. Mantla dotyczące procesu denazyfikacji są ciekawym źródłem, analizującym sytuację w Austrii po II wojnie światowej. Oczywiście realizował on wytyczne warszawskiej centrali. Miał też świadomość, czego oczekują od niego zwierzchnicy. Na podkreślenie zasługuje jednak, że w wielu przypadkach analizował problemy w sposób wyważony i wchodził na obszary, które wykaczały poza nakaz. Krytycznie odnosił się nie tylko do partii niechętnie widzianych przez sowietów, wskazywał bowiem problemy, które krytycznie analizowały także politykę ZSRR. Raporty są więc bogatym źródłem wiedzy na ten temat. Sam autor w 1948 r. wybrał wolność pozostając na zachodzie.

Bibliografia

Źródła

- AMSZ, sygn. Zespół 6, Wiązka 37, Teczka 600, Raporty polityczne Szefa Misji Politycznej Rzeczypospolitej Polskiej w Wiedniu F. Mantla za okres 15 VI – 31 XII 1946 r.
- AMSZ, sygn. Z. 6, W. 38, T. 616, Raporty polityczne Misji Politycznej Rzeczypospolitej Polskiej w Wiedniu opracowane przez Szefa Misji F. Mantla za okres 1 I – 31 XII 1947 r.
- AMSZ, Z. 10, W. 55, T. 528, Sprawozdanie polityczne Polskiej Misji Politycznej w Wiedniu za okres od 1 IV do 30 IV 1950 r. Bundesverfassungsgesetz vom 21. April 1948 über die vorzeitige Beendigung der im Nationalsozialistengesetz vorgesehenen Sühnefolgen für minderbelastete Personen, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1948 nr 22, 5 VI 1948.
- Bundesverfassungsgesetz vom 22. April 1948 über die vorzeitige Beendigung der im Nationalsozialistengesetz vorgesehenen Sühnefolgen für jugendliche Personen Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1948 nr 16, 28 IV 1948.
- Verfassungsgesetz vom 8. Mai 1945 über das Verbot der NSDAP, Staatsgesetzblatt für die Republik Österreich 1945 nr 4 z 6 VI 1945 r.

Verfassungsgesetz vom 16 November 1945 über die Änderung und Ergänzung des Verbotsgesetzes vom 8. Mai 1945, Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1946 nr 16.
Bundesgesetz vom 20. Dezember 1955 über die Aufhebung der Volksgerichte und die Ahndung der bisher diesen Gerichten zur Aburteilung zugewiesenen Verbrechen, BGBl 1955/285.
Hauptaufgaben der neuen Regierung. Designierter Bundeskanzler Ing. Figl Das Kleine Volksblatt nr 110, 12 XII 1945.
Kanzler und Regierungen seit 1945, Bundeskanzleramt, <https://www.bka.gv.at/site/3355/default.aspx> (dostęp: 13.03.2022).

Opracowania

- Ableitinger A, Berr S., Staudynger E. (Hrsg.) (1998), *Österreich unter alliierter Besatzung 1945-1955*, Wien-Graz-Köln: Böhlau.
- Banasik K. (2012), *Rozrachunek z nazizmem i zwalczanie neonazizmu w Austrii*, „Prokuratura i Prawo” 7-8: 197-221.
- Batowski H. (1985), *Rok 1938 – dwie agresje hitlerowskie*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Dobrowolski T. (2015), *Proces włączania byłych nazistów do budowy demokracji liberalnej w Austrii*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 4: 61-84.
- Ebert K. (Hrsg.) (1998), *Festschrift zum 80. Geburtstag von Hermann Baltl*, Wien: Verlag Österreich.
- Faszyzmy europejskie (1922-1945) w oczach współczesnych i historyków* (1979), wybór i wstęp J. Borejsza, Warszawa: Czytelnik.
- Hanisch E. (1994), *Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert*, Wien: Ueberreuter.
- Hasiba G. D. (1996), *Das NS – Verbotsgesetz im Spannungsfeld von Rechtsakzeptanz und Rechtsstaatlichkeit*, w: K. Ebert (Hers.), *Festschrift zum 80. Geburtstag von Hermann Baltl*, Wien: Verlag Österreich.
- Kozeński J. (1970), *Austria 1918-1968. Dzieje społeczne i polityczne*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Ryszka F (1975), *U źródeł sukcesu i klęski. Szkice z dziejów hitleryzmu*, Warszawa: Czytelnik.
- Ryszka F. (1997), *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Schuschnigg K. von (1978), *W zmaganiu z Hitlerem*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Schwarz U. (2003), *Das Wiener Verlagswesender Nachkriegszeit: eine Untersuchung der Rolle der öffentlichen Verwalter bei der Entnazifizierung und bei der Rückstellung arisierter Verlage und Buchhandlungen. Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie aus der Studienrichtung Deutsche Philologie an der Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien*, Wien.
- Stiefel D. (1981), *Entnazifizierung in Österreich*, Wien-München-Zurich: Europaverlag.
- Stourzh G. (2005), *1945 und 1955: Schlüsseljahre der Zweiten Republik. Gab es die Stunde Null? Wie kam es zu Staatsvertrag und Neutralität?*, Innsbruck-Wien-Bozen: Studienverlag.
- Verosta S. (1945), *Die internationale Stellung Österreichs 1938 bis 1947*, Wien: Manzsche Verlagsbuchhandlung.
- Vollnhals C. (Hrsg.) (1991), *Entnazifizierung. Politische Säuberung und Rehabilitierung in den vier Besatzungszonen 1945-1949*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Wereszycki H. (1972), *Historia Austrii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wojna w oczach Austriaków*, rozmowa Martina Pollacka i Martina Haidingera, Polonika, <http://polonika.at> (dostęp: 13.03.2022).
- Zoellner E. (1984), *Geschichte Österreich*, Wien: Österreichischer Bundesverlag.

Prof. dr hab. Stanisław Jankowiak, Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (jans@amu.edu.pl)

Słowa kluczowe: denazyfikacja, polityka wewnętrzna Austrii, faszyzm, aliancka okupacja Austrii

Keywords: denazification, Austria's domestic policy, Fascism, allied occupation of Austria

ABSTRACT

The aim of the paper is to present the process of denazification carried out in post-war Austria until 1949, based on reports prepared by Feliks Mantel, chief of the Polish diplomatic outpost. He arrived in Vienna on May 13, 1946 and the diplomatic mission operated until 1958 when it was transformed into an embassy.

The focus of the paper is the problem of bringing former fascists to justice for their past conduct. The scale of collaboration, manifested among others by the large number of people engaged in the NSDAP, military service, participation in war crimes, etc. resulted in a gradual mitigation of the rules of their court trials. The cases of former fascists dragged on and the punishments imposed were disproportionate to the guilt. The process of the resolution of the legacy of fascism was also hampered by great politics, including the division of the post-war world into two blocks and the rivalry between the superpowers. This inconsistent process of judgment of the past continued for many decades.

The author puts forward the thesis that based on the analysis of the situation in Austria in the second half of the 1940s it can be concluded that a practical resolution of their shameful past by the Austrians was simply impossible. He also attempts to show the reasons which ultimately made this process largely ineffective. The problem of denazification was not fully resolved.

The reports of Feliks Mantel on the process of denazification were used in the study.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Sojusz w kryzysie. Prezydentura Donalda Trumpa i relacje transatlantyckie

Jadwiga Kiwerska

Instytut Zachodni

Poznań 2021

Prace Instytutu Zachodniego nr 99

SBN 978-83-66412-22-4, 258 ss.

Prof. Jadwiga Kiwerska bilansuje prezydenturę Donalda Trumpa, koncentrując uwagę czytelników na jego polityce wobec Europy. Niestandardowe podejście ex-biznesmena z Nowego Jorku do problemów i wyzwań międzynarodowych, jego styl uprawiania polityki i sposób traktowania sojuszników, wreszcie kontrowersyjna osobowość Trumpa spowodowały, że istniejący od ponad 70 lat alians transatlantycki znalazł się w głębokim kryzysie. Także asertywność Europy wobec żądań i oczekiwań administracji Trumpa, jak również silne artykułowanie własnych interesów i własnego punktu widzenia wywoływały sprzężenie zwrotne, nasilając turbulencje w relacjach amerykańsko-europejskich. Rozwinięcie zarysowanych czynników osłabiających kondycję układu transatlantyckiego oraz przedstawienie głównych płaszczyzn ówczesnego sporu na linii Ameryka-Europa wypełnia karty książki. Zamyka ją rozdział określający wyzwania i problemy, jakie po okresie prezydentury Trumpa stanęły przed administracją Joe Bidena. Na koniec postawiono zatem pytanie o perspektywę dla wspólnoty transatlantyckiej.

IZABELA WRÓBEL
Wrocław
ORCID: 0000-0001-7907-646X

SAMOBÓJSTWO WSPOMAGANE JAKO FORMA WYKONYWANIA PRAWA JEDNOSTKI DO SAMOSTANOWIENIA W AUSTRIACKIM SYSTEMIE PRAWNYM

WPROWADZENIE

Wspieranie jednostki w jej samobójstwie w Republice Austrii było do końca 2021 r. karalne na mocy § 78 ustawy federalnej z dnia 23 stycznia 1974 r. o czynach zagrożonych karą sądową (*Strafgesetzbuch – StGB*)¹, który brzmiał następująco: „Kto nakłania inną osobę do samobójstwa lub udziela jej w tym pomocy, podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do lat pięciu” (por. Mergel: 159). Zdefiniowany w ten sposób przez ustawodawcę udział w samobójstwie (*Mitwirkung am Selbstmord*) doktryna i judykatura tłumaczyły jako sytuację, w której osoba zmęczona życiem zabija się sama przy współudziale sprawcy (Madea: 633; Hermann: 268). Trybunał Konstytucyjny (*Verfassungsgerichtshof – VfGH*) wyrokiem z dnia 11 grudnia 2020 r., sygn. akt G 139/2019-71², uchylił – jako niezgodny z Federalną Ustawą Konstytucyjną (*Bundes-Verfassungsgesetz – B-VG*)³ – zakaz udzielania pomocy w samobójstwie, a konkretnie zwrot „lub udziela jej w tym pomocy” w § 78 *StGB*, ze skutkiem od dnia 1 stycznia 2022 r. Jednocześnie *VfGH* wezwał ustawodawcę do przyjęcia środków zapobiegających nadużyciom, w szczególności temu, by zainteresowani podejmowali decyzję o popełnieniu samobójstwa pod wpływem osób trzecich. Osoby pomagające powinny mieć bowiem pewność, że osoba chcąc popełnić samobójstwo podjęła decyzję rzeczywiście swobodnie i samodzielnie (por. Borkowska 2021: 61-63). Organy władzy wykonawczej i ustawodawczej odpowiedziały na wezwanie *VfGH*, dzięki czemu z początkiem 2022 r. stan prawny w Austrii

¹ Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (*BGBL*. Nr 60/1974).

² Tekst wyroku w języku niemieckim dostępny w Systemie Informacji Prawnej Federacji (*Rechtsinformationssystem des Bundes – RIS*) pod adresem: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Vfgh/JFT_20201211_19G00139_00/JFT_20201211_19G00139_00.pdf (dostęp: 31.01.2022) – dalej wyrok *VfGH*.

³ *BGBL*. Nr 1/1930.

w odniesieniu do samobójstwa wspomaganego zmienił się w sposób odpowiadający wykładni regulacji konstytucyjnych dokonanej przez *VfGH*.

Zarówno wyrok *VfGH*, jak i będące jego następstwem projekty legislacyjne i nowe przepisy ustawowe spotkały się z dużym zainteresowaniem w Europie ze względu na ich przedmiot, znacznie wykraczający poza kwestię penalizacji pomocy w samobójstwie, gdyż dotyczący rozumienia najistotniejszych praw podstawowych jednostki, i to w sposób liberalny, z trudem torujący sobie drogę w wielu współczesnych systemach prawnych, co do niedawna odnosiło się również do Austrii (por. Schmoller: 224).

Celem artykułu jest przeanalizowanie i dokonanie oceny zakresu i znaczenia zmiany normatywnej w austriackim systemie prawnym zainicjowanej wyrokiem *VfGH* dotyczącym dopuszczalności karalności samobójstwa wspomaganego, a jednocześnie definiującym na nowo prawo do samostanowienia jednostki. W toku podjętych badań weryfikacji podlega hipoteza, że z dniem 1 stycznia 2022 r. w austriackim systemie prawnym nastąpiła zmiana o fundamentalnym znaczeniu z punktu widzenia najistotniejszych praw podstawowych jednostki, w szczególności jej prawa do samostanowienia. Badania są prowadzone z zastosowaniem przede wszystkim metody dogmatycznoprawnej, zaś w niewielkim stopniu – również teoretycznoprawnej.

POJĘCIE SAMOBÓJSTWA WSPOMAGANEGO I POJĘCIA POKREWNE

W krajach niemieckojęzycznych posługiwanie się terminem eutanazja (*Euthanasie*) jako synonimem pomocy w śmierci (*Sterbehilfe*) nie mogło się upowszechnić z uwagi na negatywne konotacje, mające swe źródło w rasistowsko i eugenicznie motywowanych masowych mordach na osobach chorych i niepełnosprawnych, określanych mianem „żyć nie zasługujących na życie” (*lebensunwertes Leben*), w ramach „programu eutanazji” (*Euthanasieprogramm*) realizowanego w Niemczech w czasach narodowego socjalizmu (por. Grimm, Hillebrand 2009: 91). W istocie, jak się wskazuje w literaturze przedmiotu, obiektywnie współcześnie mamy do czynienia z szeroko pojętą grupą zachowań eutanatycznych, do których należy samobójstwo wspomagane (Burdziak 2019). Z uwagi na mnogość dostępnych pojęć odzwierciedlających stan faktyczny i wiedzę o nim w tej dziedzinie, zwłaszcza w krajach niemieckojęzycznych, rezygnacja z posługiwania się terminem eutanazja nie wydaje się jednak problematyczna.

Przez pojęcie *Sterbehilfe* można rozumieć, po pierwsze, pomoc w umieraniu czy też pomoc w zakończeniu życia (*Hilfe im Sterben*), tj. wspieranie w umieraniu (*Sterbebeistand*) lub towarzyszenie w umieraniu (*Sterbebegleitung*). Pomoc w śmierci w tym rozumieniu polega na wspieraniu umierającego poprzez opiekę, leczenie uśmierzające ból oraz ludzką uwagę. Po drugie, *Sterbehilfe* może oznaczać „pomoc do śmierci” (*Hilfe zum Sterben*), a zatem zabicie (*Töten*) lub pozwolenie na śmierć (*Sterbenlassen*) umierającej, ciężko chorej lub cierpiącej osoby z powodu jej własnego, wyraźnego lub w sposób dorozumiany wyrażonego żądania

lub interesu. W drugim przypadku mamy do czynienia z szeregiem sytuacji, z których jedną jest samobójstwo wspomagane. Najczęściej wyróżnia się cztery formy pomocy w śmierci w rozumieniu pomocy do śmierci: 1. pozwolenie na śmierć (*Sterbenlassen*) lub bierna pomoc w śmierci (*passive Sterbehilfe*), także bierna eutanazja – rezygnacja ze środków przedłużających życie (przy zachowaniu „opieki podstawowej” i leczenia przeciwbólowego), np. odłączenie urządzenia dostarczającego pacjentowi tlen; 2. pośrednia pomoc w śmierci (*indirekte Sterbehilfe*) lub pośrednia czynna pomoc w śmierci (*indirekte aktive Sterbehilfe*), także pośrednia eutanazja czynna – leczenie uśmierzające ból z akceptacją (niezamierzonego) ryzyka skrócenia życia, np. podawanie morfiny; 3. pomoc w samobójstwie (*Beihilfe zur Selbsttötung*), towarzyszenie w samobójstwie (*Freitodbegleitung*) lub samobójstwo wspomagane (*assistierter Suizid*) – udzielenie pomocy w popełnieniu samobójstwa np. przez zdobycie i udostępnienie medykamentu wywołującego śmierć, który zainteresowany sam przyjmuje; 4. aktywna pomoc w śmierci (*aktive Sterbehilfe*), bezpośrednia aktywna pomoc w śmierci (*direkte aktive Sterbehilfe*) lub zabójstwo na żądanie (*Tötung auf Verlangen*), także bezpośrednia eutanazja czynna – celowe i aktywne przyspieszenie lub doprowadzenie do nadejścia śmierci, przy czym, w przeciwieństwie do eutanazji pośredniej, śmierć jest w tym przypadku nie tylko akceptowana, lecz także zamierzona, np. wstrzyknięcie środka prowadzącego bezpośrednio do śmierci. W przypadku czwartej formy, w przeciwieństwie do samobójstwa wspomagane, ostateczna władza decyzyjna nie należy do osoby zainteresowanej, ale do osoby trzeciej (Hillebrand, Rose, Campe 2020; por. Pacian, Pacian, Skórzyńska i in. 2014: 21 and Deutsch, Schreiber: 63). Można spotkać także inne terminy pokrewne, takie jak: (*Bei-*)*Hilfe zum Suizid* (pomoc w samobójstwie), *ärztlich assistierter Suizid* (samobójstwo wspomagane przez lekarza/lekarzy), *Therapiezieländerung* (zmiana celu terapii), *Therapieverzicht* (rezygnacja z terapii), *Therapieabbruch* (zaprzeszanie terapii), *Sterben zulassen* (dopuszczenie śmierci), *palliative Sedierung* (paliatywna sedacja) czy leczenie na ostatnim etapie życia (*Behandlung am Lebensende*) (Dlubis-Mertens 2014: 7-8; por. Doroszevska 2019: 56-57; Pacian, Pacian 2011: 11-13).

Zakres znaczeniowy pojęcia *Sterbehilfe* jest zatem bardzo szeroki. Z perspektywy nauk medycznych obejmuje osoby umierające, ciężko lub nieuleczalnie chore (fizycznie lub psychicznie), które cierpią z powodu niedającego się znieść bólu lub nie widzą sensu kontynuowania życia i dlatego wyrażają pilne pragnienie „wybawienia” przez pomoc w zakończeniu życia. Zakres podmiotowy pomocy w śmierci obejmuje również pacjentów trwale nieprzytomnych lub tracących świadomość w ostatniej fazie choroby, którzy nie są już w stanie wypowiedzieć się na temat – możliwego z medyczno-technicznego punktu widzenia, ale terapeutycznie wątpliwego – zastosowania środków przedłużających życie, względnie zaprzestania ich aplikacji. W zakresie podmiotowym analizowanego pojęcia uwzględnia się także niezdolne jeszcze do wypowiedzania się, poważnie uszkodzone noworodki, których przewidywana długość życia jest bardzo niska lub których życie będzie wiązało się z wielkim cierpieniem (Hillebrand, Rose, Campe 2020).

Jak wynika z powyższych ustaleń, język niemiecki jest bardzo bogaty i elastyczny pod względem możliwości tworzenia pojęć na potrzeby nauki i praktyki, co pozwala oddać wielość aspektów czynności faktycznej i instytucji prawnej, jaką jest pomoc w śmierci czy też – w krajach spoza niemieckojęzycznego obszaru – eutanazja. Nie oznacza to, że w języku prawnym i prawniczym wszystkie pojęcia powstałe i funkcjonujące na gruncie innych nauk są rzeczywiście wykorzystywane. Wręcz przeciwnie, obserwuje się tu daleko idącą powściągliwość w rozbudowywaniu katalogu pojęć i związanej z nimi terminologii, co bardzo dobrze widoczne jest na przykładzie ustawodawstwa austriackiego. W niniejszym artykule, zgodnie z terminologią przyjętą w Austrii, ogólny termin *Sterbehilfe* jest stosowany na określenie samobójstwa wspomaganego. To ostatnie zaś jest rozumiane, zgodnie z propozycją Eriki Feyerabend, jako sytuacja, w której lekarz lub lekarze albo organizacja świadczą takie usługi zapewnia środek wywołujący skutek w postaci śmierci, jednakże ostatnia czynność, przyjęcie tego środka, jest dokonywana samodzielnie przez osobę chcącą popełnić samobójstwo i dlatego, przede wszystkim z prawnego punktu widzenia, czynność ta jest traktowana jako wyraz wolnej woli jednostki. W tym przypadku więc kontrola nad ostatnią czynnością należy do zainteresowanego (Feyerabend 2021: 250; por. Kopetzki: 16).

PRAWO JEDNOSTKI DO SAMOSTANOWIENIA WEDŁUG *VfGH*

W wyroku stwierdzającym niekonstytucyjność § 78 *StGB* w zakresie zwrotu „lub udziela jej w tym pomocy” oraz uchylającym ten fragment powołanego przepisu z upływem 31 grudnia 2021 r., *VfGH* za przyczynę niekonstytucyjności karnoprawnego zakazu jakiegokolwiek pomocy osoby trzeciej w popełnieniu samobójstwa uznał naruszenie konstytucyjnie zagwarantowanego prawa jednostki do swobodnego samostanowienia. Z wyroku tego wynika, że prawo do swobodnego samostanowienia, wywiedzione z prawa do życia prywatnego, prawa do życia i zasady równości, obejmuje zarówno prawo do kształtowania życia, jak i prawo do godnej śmierci. Zgodnie z poglądem *VfGH*, decyzja o odebraniu sobie życia musi opierać się na swobodnym samostanowieniu. Do głównych zasad wyroku należy też stwierdzenie, że oprócz odrzucenia środków podtrzymujących lub przedłużających życie, suwerenność jednostki w zakresie leczenia obejmuje w szczególności prawo do godnej śmierci oraz prawo do skorzystania z pomocy osoby trzeciej.

W uzasadnieniu swojego stanowiska *VfGH* wskazał, że demokratyczne państwo prawne, ustanowione przez Konstytucję Federalną, wymaga wolności i równości wszystkich ludzi. Wyraża to między innymi art. 63 ust. 1 Traktatu Państwowego z Saint-Germain (*Staatsvertrag von Sain-Germain*)⁴, który od czasu wydania *B-VG* w dniu 1 października 1920 r., na mocy jej art. 149, jest uznawany za ustawę konsty-

⁴ Tekst Traktatu w języku niemieckim dostępny w *RIS* pod adresem: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000044> (dostęp: 13.05.2022).

tucyjną i nakłada na państwo obowiązek „zapewnienia pełnej i całkowitej ochrony życia i wolności wszystkim mieszkańcom Austrii bez względu na urodzenie, przynależność państwową, język, rasę lub religię”. Obowiązek ten i wynikające z niego prawa jednostek są skonkretyzowane w wielu gwarancjach z zakresu praw podstawowych, a w szczególności w drodze prawa do życia prywatnego zgodnie z art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka⁵ i prawa do życia stosownie do art. 2 EKPC oraz zasady równości, sformułowanej w art. 2 Państwowej Ustawy Zasadniczej z 21 grudnia 1867 r. (*Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder – StGG*) i art. 7 ust.1 *B-VG*, z których wynika również konstytucyjnie gwarantowane prawo do swobodnego samostanowienia. Prawo to obejmuje zarówno prawo do kształtowania własnego życia, jak i prawo do godnej śmierci⁶.

Powołując się na EKPC, *VfGH* sięgnął do orzecznictwa strasburskiego⁷, zgodnie z którym odmowa spełnienia wyrażonego przez osobę pragnącą popełnić samobójstwo życzenia zakończenia – w jej oczach głęboko niegodnego i mozolnego – życia przy udziale osoby trzeciej stanowi ingerencję w prawo do poszanowania życia prywatnego stosownie do art. 8 EKPC⁸ (por. Garlicki 2008: 11; Gronowska 2014a: 21). Bez zanegowania w jakikolwiek sposób zasady nienaruszalności życia chronionego przez EKPC, ETPC uwzględnił fakt, że w dobie rosnącej złożoności procedur medycznych oraz podwyższonego wskaźnika oczekiwanej długości życia wielu ludzi obawia się, że będą zmuszeni do kontynuacji życia w okresie starości lub w sytuacji postępujących uszczerbków na zdrowiu fizycznym lub psychicznym, co stałoby w sprzeczności z ich wyobrażeniami na temat samych siebie i własnej tożsamości⁹ (por. Citowicz 2007: 34). Trybunał strasburski stwierdził również, że prawo jednostki do samodzielnego decydowania o tym, kiedy i w jakiej formie powinno być zakończone jej życie, przy założeniu, iż jednostka znajduje się w położeniu umożliwiającym swobodne podjęcie decyzji w tym zakresie i stosownie do tego działanie, stanowi aspekt prawa do poszanowania życia prywatnego w rozumieniu art. 8 EKPC¹⁰. Prawo to nie może być gwarantowane w sposób czysto teoretyczny czy wręcz iluzoryczny¹¹. Jednocześnie ETPC uznał, że przy badaniu zarzutu dotyczącego naruszenia art. 8 EKPC należy brać pod uwagę również pra-

⁵ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284) – dalej EKPC.

⁶ Wyrok *VfGH*, nb 64 i 65.

⁷ Wyrok *VfGH*, nb 67-71.

⁸ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) z 29 kwietnia 2002 r., 2346/02, *Pretty v. the United Kingdom*, pkt 61 i n. – dalej wyrok ETPC w sprawie *Pretty*.

⁹ Wyrok ETPC w sprawie *Pretty*, pkt 65 i 67. Por. wyrok ETPC z 19 lipca 2012 r., 497/09, *Koch v. Germany*, pkt 51 – dalej wyrok ETPC w sprawie *Koch*.

¹⁰ Wyrok ETPC z 20 stycznia 2011 r., 31322/07, *Hass v. Switzerland*, pkt 50 i 51 – dalej wyrok ETPC w sprawie *Hass*; wyrok ETPC w sprawie *Koch*, pkt 52.

¹¹ Wyrok ETPC w sprawie *Hass*, pkt 60. Por. wyrok ETPC z 13 maja 1980 r., 6694/74, *Artico v. Italy*, pkt 33.

wo do życia zgodnie z art. 2 EKPC, a zatem organy państwa są zobowiązane do chronienia osób wrażliwych przed działaniami, które zagrażają ich własnemu życiu oraz zapobiegania samobójstwu jednostki, jeżeli leżąca u jego podstaw decyzja nie została podjęta swobodnie i przy pełnej znajomości okoliczności¹². Ponieważ stan prawny w państwach będących stronami EKPC charakteryzuje się istotnymi różnicami w omawianym zakresie i nie rysuje się żaden konsensus, ETPC przyjął, że państwa korzystają ze znacznej swobody regulacyjnej w odniesieniu do prawa jednostki do samodzielnego określania czasu i sposobu zakończenia własnego życia¹³. Jeżeli państwo w tej dziedzinie kieruje się liberalnymi zasadami, musi podejmować działania odpowiednie dla ich wdrożenia oraz zapobieżenia nadużyciom. W szczególności prawo do życia chronione na podstawie art. 2 EKPC zobowiązuje państwa do wprowadzania środków gwarantujących, że decyzja rzeczywiście odpowiada wolnej woli osoby chcącej popełnić samobójstwo¹⁴. Ten ostatni przepis zobowiązuje zaś państwa będące stronami EKPC do obrony prawa do życia przed zagrożeniami nie tylko ze strony państwa, lecz także ze strony podmiotów niepaństwowych. Odnosi się to w określonych kwalifikowanych okolicznościach także do środków ochronnych na rzecz osób dotkniętych ryzykiem samobójstwa¹⁵. Nie jest jednak zadaniem ani obowiązkiem państwa ochrona przed samobójstwem, którego ktoś w sposób wolny sobie życzy (por. Berka, Binder, Kneihls 2019: 286).

Tak więc *VfGH* w pełni wykorzystał fakt, że – jak słusznie zauważyła Bożena Gronowska – ETPC zaczyna być coraz bardziej otwarty na problemy osób stojących przed najbardziej dramatycznymi wyborami dotyczącymi ich życia (Gronowska 2014b: 187). W polskiej doktrynie interpretacje orzecznictwa ETPC są zresztą ostrożne, w przeciwieństwie do nauki zachodnioeuropejskiej, w której już wyrok w sprawie *Pretty* jest postrzegany jako akceptacja poglądu, że art. 8 EKPC zawiera kwalifikowane prawo do wyboru sposobu i momentu własnej śmierci (Martin 2021: 6). W tym kontekście należy zauważyć, że w austriackim systemie prawnym, w przeciwieństwie do niemieckiego, prawo podstawowe do ochrony i rozwoju własnej osobowości (*Persönlichkeitsrecht*), aczkolwiek jest objęte ochroną konstytucyjnoprawną, jednakże nie jest gwarantowane na podstawie regulacji krajowej, lecz poprzez art. 2 i 8 EKPC. Austria wprowadziła bowiem EKPC do swojego porządku prawnego jako zbiór norm rangi konstytucyjnej bez wyłączania jego bezpośredniej stosowalności (*ohne Erfüllungsvorbehalt*), a zatem postanowienia EKPC wywołują takie same skutki prawne, jak normy krajowego prawa konstytucyjnego. W konsekwencji, jeżeli brakuje krajowych praw podstawowych, obowiązują wyłącznie konwencyjne prawa podstawowe, co wyjaśnia, dlaczego *VfGH* w zakresie, w jakim chodziło o prawo do życia i prawo do życia prywatnego, odwołał się wyłącznie do EKPC. W tym zakresie uwzględ-

¹² Wyrok ETPC w sprawie Hass, pkt 54. Por. wyrok ETPC z 5 czerwca 2015 r., 46043/14, Lambert and Others v. France, pkt 136 i n. – dalej wyrok ETPC w sprawie Lambert.

¹³ Wyroki ETPC: w sprawie Hass, pkt 55; w sprawie Koch, pkt 70; w sprawie Lambert, pkt 144.

¹⁴ Wyrok ETPC w sprawie Hass, pkt 56 i n.

¹⁵ Wyrok ETPC z 22 listopada 2016, 1967/14, Hiller v. Austria, pkt 50 i n.

nienie orzecznictwa strasburskiego było obligatoryjne, gdyż dualizm wykładni byłby niedopuszczalny (por. Huber 2020: 68).

Dalszą część analizy prawnej *VfGH* musiał już przeprowadzić samodzielnie. I tak, *VfGH* uznał, że z zasady równości określonej w art. 2 *StGG* i art. 7 ust. 1 *B-VG* wynika prawo jednostki do swobodnego samostanowienia odnośnie do kształtowania swojego życia oraz decyzji o (momencie) śmierci odpowiadającej godności człowieka. W swojej podstawowej treści, zgodnie z którą wszyscy ludzie są równi wobec prawa, zasada równości zakłada, że każdy człowiek jako istota indywidualna różni się *per se* od innych. Porządek praw podstawowych gwarantuje wolność człowieka, który w zakresie swojej osobowości i indywidualności jest sam za siebie odpowiedzialny. Zgodnie z wykładnią *VfGH*, do sfery swobodnego samostanowienia należy decyzja jednostki o sposobie kształtowania i prowadzenia własnego życia. Do sfery tej należy jednak także decyzja, czy i z jakich powodów jednostka chce godnie zakończyć swoje życie. Wszystko to zależy od przekonań i wyobrażeń jednostki i mieści się w ramach przysługującej jej autonomii. Zdaniem *VfGH*, wywodzone z *B-VG* prawo do swobodnego samostanowienia obejmuje nie tylko decyzję i działania osoby chcącej popełnić samobójstwo, lecz także prawo takiej osoby do skorzystania z pomocy (gotowej do tego) osoby trzeciej. Osoba pragnąca popełnić samobójstwo będzie bowiem wielokrotnie zdana na pomoc osób trzecich przy wykonaniu swej samodzielnie podjętej decyzji o samobójstwie ze względu na wybrany sposób jej wykonania. Stosownie do tego osoba chcąca popełnić samobójstwo ma prawo do samodzielnie określonej śmierci w godności i musi mieć możliwość skorzystania z pomocy osób trzecich gotowych takiej pomocy udzielić¹⁶.

NIEDOPUSZCZALNOŚĆ ZAKAZU SAMOBÓJSTWA Z POMOCĄ OSOBY TRZECIEJ WEDŁUG *VfGH*

Jak podkreślił sam *VfGH*, zasadnicza część jego wyroku dotyczy pierwszego czynu z § 78 *StGB*, tj. udzielania pomocy w samobójstwie, nie zaś czynu drugiego z § 78 *StGB*, tj. nakłaniania do samobójstwa. W tym kontekście *VfGH* stwierdził, że zakaz popełnienia samobójstwa z pomocą osoby trzeciej przedstawia szczególnie intensywną ingerencję w prawo jednostki. Ponieważ § 78 *StGB* w brzmieniu analizowanym przez *VfGH* zakazywał bez wyjątków samobójstwa z pomocą osoby trzeciej, przepis ten mógł w określonych okolicznościach skłaniać jednostkę do popełnienia samobójstwa w formie niegodnej człowieka, jeżeli znalazłaby się ona na mocy własnej swobodnej decyzji w sytuacji, która nie gwarantowałaby jej już życia opartego na samostanowieniu i zapewniającego osobistą integralność i tożsamość, a tym samym godność. W ocenie *VfGH*, jeżeli porządek prawny dopuszcza, że zainteresowany może zakończyć swoje życie z pomocą osoby trzeciej w godności na mocy swobodnego samostanowienia w wybranym przez siebie momencie, może to prowadzić do tego, że

¹⁶ Wyrok *VfGH*, nb 72-74.

w ten sposób umożliwi się zainteresowanemu dłuższe życie i nie będzie on czuł się zmuszonym do przedwczesnego jego zakończenia w sposób sprzeczny z godnością człowieka. Zainteresowany może więc w ten sposób zyskać dodatkowy czas życia, gdyż samobójstwo będzie mógł popełnić w późniejszym czasie z pomocą osoby trzeciej. Zakazując w sposób bezwzględny pomocy osoby trzeciej przy samobójstwie, § 78 *StGB* w rezultacie zabronił jednostce samodzielnego decydowania o śmierci w godności. W tym zakresie *VfGH* nie podzielił stanowiska Rządu Federalnego (*Bundesregierung*), zgodnie z którym ustawodawcy przy regulowaniu samobójstwa wspomaganego miałyby przysługiwać szeroka prawnopolityczna swoboda kształtowania brzmienia przepisów. Zgodnie z wykładnią *VfGH*, ponieważ regulacja z § 78 *StGB* dotyczyła egzystencjalnej decyzji o kształtowaniu życia i śmierci i – co za tym idzie – w bardzo istotnym stopniu prawa do samostanowienia jednostki, w tym zakresie właśnie nie istniała żadna szeroka prawnopolityczna swoboda ustawodawcy¹⁷.

Jak dalej zauważył *VfGH*, w przypadku konstytucyjnoprawnej kontroli § 78 *StGB* nie chodziło o wyważenie między ochroną życia osoby chcącej popełnić samobójstwo a jej prawem do samostanowienia. Jeżeli nie ma wątpliwości, że decyzja o samobójstwie opiera się na swobodnym samostanowieniu, ustawodawca musi to respektować. Błędem jest wyprowadzanie z prawa do ochrony życia na podstawie art. 2 EKPC obowiązku życia i w ten sposób czynienie z podmiotów praw podstawowych adresatów zobowiązania do ochrony. Ponieważ samobójstwo jest nieodwracalne, odpowiednie swobodne stanowienie osoby zdecydowanej na samobójstwo musi opierać się rzeczywiście na (nie jedynie przejściowej), lecz trwałej decyzji. Zarówno ochrona życia, jak i prawo do samostanowienia zobowiązują ustawodawcę do dopuszczenia pomocy osoby trzeciej w samobójstwie, o ile decyzja jest oparta na swobodnym samostanowieniu, a zatem na świadomie wyrażonej woli. Ustawodawca musi wziąć przy tym pod uwagę, że pomagająca osoba trzecia powinna mieć dostateczną podstawę do tego, by przyjąć, że osoba chcąca popełnić samobójstwo rzeczywiście podjęła decyzję o samobójstwie w ramach swobodnego samostanowienia¹⁸.

W uzasadnieniu wyroku w sprawie samobójstwa wspomaganego *VfGB* zauważył też, że różne przepisy w austriackim systemie prawnym pokazują, iż ustawodawca przypisuje centralne znaczenie prawu do samostanowienia jednostki w dziedzinie terapii medycznych. W szczególności przepisy o dyspozycjach pacjentów dowodzą, że ustawodawca także w związku z decyzją o zakończeniu życia uznaje prawo jednostki do samostanowienia. Zgodnie ze stanowiskiem *VfGB*, z perspektywy praw podstawowych nie ma, co do zasady, różnicy, czy pacjent w ramach swojej suwerenności terapeutycznej względnie w ramach dyspozycji pacjenta w wykonaniu przysługującego mu prawa do samostanowienia odrzuca środki medyczne przedłużające życie lub utrzymujące przy życiu, czy też osoba chcąca popełnić samobójstwo przy pomocy osoby trzeciej w wykonywaniu przysługującego jej prawa do samostanowienia chce zakończyć swoje życie, by umożliwić śmierć w godności, do której dąży osoba chcą-

¹⁷ Wyrok *VfGH*, nb 79-83.

¹⁸ Wyrok *VfGH*, nb 84-85.

ca popełnić samobójstwo. W dużo większym stopniu w każdym przypadku rozstrzygające jest, że dana decyzja została podjęta w ramach swobodnego samostanowienia. Nadto, austriacki ustawodawca dopuścił już wyraźnie w dziedzinie medycyny paliatywnej, w określonych, wąskich granicach, aktywną (pośrednią) pomoc w zakończeniu życia w postaci aplikowania umierającym środków, których korzyści w zakresie łagodzenia najcięższego bólu i agonii przeważają w stosunku do ryzyka przyspieszenia utraty vitalnych funkcji życiowych¹⁹. W przypadku tej formy pomocy lekarz bierze pod uwagę przyspieszenie śmierci w wyniku podania środków łagodzących ból jako niedający się uniknąć skutek uboczny jego działania. W tym kontekście *VfGB* wyjaśnił, że zgodnie z panującym w Austrii poglądem pośrednia aktywna pomoc przy śmierci (pośrednia eutanazja czynna) nie wypełnia obiektywnych znamion zabójstwa. Doktryna austriacka kwalifikuje pośrednią eutanazję czynną jako zachowanie społecznie adekwatne, z uzasadnieniem, że deklarowany lub domniemany interes umierającego w leczeniu bólu wyraźnie przeważa nad jego interese w zachowaniu życia „za wszelką cenę”. Austriacki system prawny dopuszcza także pomoc przy śmierci przez zaniechanie (eutanazja bierna). Zastosowanie jakiegokolwiek środka medycznego, który wpływa na integralność fizyczną lub wolność pacjenta, wymaga (wyraźnej lub domniemanej) zgody pacjenta²⁰. Pacjent może również w każdej chwili odwołać wyrażoną zgodę. Nie ma przy tym znaczenia, dlaczego pacjent zdolny do wyrażenia zgody na leczenie, takie jak leczenie ratujące lub przedłużające życie, odmawia tej zgody. Bierna eutanazja stanowi przykład zastosowania zasady suwerenności medycznej pacjenta – prowadzący leczenie lekarz musi w każdym przypadku uwzględnić świadomą decyzję pacjenta, czy i w jakich okolicznościach ten godzi się na zastosowanie środków leczniczych bądź je odrzuca, przy czym nie ma znaczenia, czy ta decyzja z medycznego punktu widzenia jest celowa, czy też nie²¹.

Podsumowując, *VfGB* dostrzegł sprzeczność między znaczeniem swobodnego samostanowienia jednostki, odzwierciedlonym, z jednej strony, w uzasadnionej na gruncie prawa konstytucyjnego suwerenności jednostki w zakresie procedur medycznych oraz z drugiej strony, w dopuszczonej ustawowo pośredniej eutanazji czynnej a zakazem jakiegokolwiek pomocy w związku z samobójstwem, ustanowionym w § 78 *StGB* w brzmieniu badanym przez *VfGH*. W uzasadnieniu swojego wyroku *VfGH* nie przeoczył przy tym faktu, że wpływ na swobodne samostanowienie mają również rozmaite socjalne i ekonomiczne okoliczności. Stosownie do tego ustawodawca musi przewidzieć (także) środki (instrumenty zabezpieczające) służące zapobieganiu nadużyciom, by zainteresowane osoby nie podejmowały swoich decyzji o samobójstwie pod wpływem osób trzecich. W związku z prawem do samostanowienia w kontekście samobójstwa należy też mieć na względzie, że w obliczu realnych stosunków spo-

¹⁹ Zob. § 49a ust. 2 Bundesgesetz über die Ausübung des ärztlichen Berufes und die Standesvertretung der Ärzte – Ärztesgesetz 1998 (*BGBI.* I Nr 169/1998).

²⁰ Por. np. § 252 i n. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie (*JGS* Nr. 946/1811) oraz § 110 *StGB*.

²¹ Wyrok *VfGH*, nb 91-95 i 97.

łecznych rzeczywiste warunki życia, które prowadzą do takich decyzji, nie są równe. Dlatego są konieczne ustawodawcze i inne działania państwa, by przeciwdziałać różnicom w warunkach życia zainteresowanych i umożliwić wszystkim dostęp do świadczeń z zakresu medycyny paliatywnej²².

REGULACJA USTAWOWA LEGALIZUJĄCA SAMOBÓJSTWO WSPOMAGANE

W odpowiedzi na wyrok *VfGH* w sprawie samobójstwa wspomaganego, do celów wypracowania nowej regulacji ustawowej, Federalne Ministerstwo Sprawiedliwości powołało do życia Forum Dialogu Wspomagane Samobójstwo (*Dialogforum Sterbehilfe*), w skład którego weszli eksperci i przedstawiciele społeczeństwa obywatelskiego. Wynikiem prac tego gremium był raport końcowy, przedstawiony 28 lipca 2021 r. Autorzy raportu wypowiedzieli się m.in. na temat następujących kwestii: rozszerzenia dostępności świadczeń paliatywnych i hospicyjnych, zapewnienia wolnej i opartej na samostanowieniu woli, określenia uprawnionych do korzystania z pomocy w samobójstwie, sposobu udzielania takiej pomocy oraz uprawnionych do jej udzielania, ustanowienia nadzoru państwowego. Raport nie zawierał jednak zaleceń uczestników ani opinii Federalnego Ministerstwa Sprawiedliwości, lecz stanowił przegląd stanowisk i podstawę dalszych kroków na rzecz implementacji wyroku *VfGH*. Jak podkreślono w części ogólnej raportu, uczestnicy Forum posługiwali się różnymi terminami na określenie samobójstwa wspomaganego, co uwzględniono w dokumencie, jednakże w tej części zostało użyte najbardziej precyzyjne sformułowanie, czyli właśnie samobójstwo wspomagane (*assistierter Suizid*). W dalszej części raportu przypomniano, że już w 2011 r. Komisja Bioetyczna opowiedziała się za używaniem innych terminów niż *Sterbehilfe*, który jest osobiwy z punktu widzenia języka niemieckiego, niedostatecznie oddaje przypisywane mu znaczenie oraz stoi na przeszkodzie wolnej od emocji rzeczowej debacie. W raporcie za neutralny z punktu widzenia prewencji uznano termin *Suizid*, także w jego wersji niemieckiej *Selbsttötung*²³.

Drugim krokiem było przedłożenie przez Rząd Federalny w dniu 23 października 2021 r. projektu w sprawie dyspozycji dotyczącej śmierci oraz rozszerzenia finansowania świadczeń hospicyjnych i paliatywnych²⁴. Pakiet rządowy obejmował nową ustawę oraz zmiany w dwóch ustawach już obowiązujących. Ustawa ramowa²⁵ została ostatecznie uchwalona 22 grudnia 2021 r. i opublikowana w ostatnim

²² Wyrok *VfGH*, nb 98-100 i 102.

²³ Schlussbericht des Dialogforums Sterbehilfe, Wien 2021, s. 5 i 34. Tekst raportu w języku niemieckim dostępny pod adresem: <https://www.bmj.gv.at/service/publikationen/Dialogforum-Sterbehilfe.html> (dostęp: 13.05.2022).

²⁴ Tekst projektu w języku niemieckim pod adresem: [https://www.bmj.gv.at/ministerium/gesetzsentwerfer/entw%C3%BCrfe-21/Bundesgesetz-%C3%BCber-die-Errichtung-von-Sterbeverf%C3%BCgungen-\(Sterbeverf%C3%BCgungsgesetz-%E2%80%93-StVfG\).html](https://www.bmj.gv.at/ministerium/gesetzsentwerfer/entw%C3%BCrfe-21/Bundesgesetz-%C3%BCber-die-Errichtung-von-Sterbeverf%C3%BCgungen-(Sterbeverf%C3%BCgungsgesetz-%E2%80%93-StVfG).html) (dostęp: 13.05.2022).

²⁵ Bundesgesetz, mit dem ein Sterbeverfügungsgesetz erlassen wird sowie das Suchtmittelgesetz und das Strafgesetzbuch geändert werden (*BGBI. I Nr. 242/2021*).

możliwym terminie, tj. 31 grudnia 2021 r. Z punktu widzenia tematyki niniejszego artykułu do najważniejszych zmian należy zaliczyć nowelizację § 78 *StGB*, którego tytuł zmieniono z *Mitwirkung am Selbstmord* na *Mitwirkung an der Selbsttötung* i ustępowi pierwszemu nadano następujące brzmienie: „Kto nakłania inną osobę do samobójstwa, podlega karze pozbawienia wolności od sześciu miesięcy do lat pięciu”. Ponadto, dodano ustęp drugi w brzmieniu: „Tej samej karze podlega, kto 1. osobie niepełnoletniej, 2. osobie z niegodziwej pobudki, 3. osobie, która nie cierpi na chorobę w rozumieniu § 6 ust. 3 ustawy w sprawie dyspozycji dotyczącej śmierci (*Sterbeverfügungsgesetz – StVfG*)²⁶ lub która nie otrzymała informacji od lekarza stosowanie do § 7 *StVfG*, udziela fizycznej pomocy w popełnieniu samobójstwa”. Powołana *StVfG* reguluje przesłanki i skuteczność dyspozycji dotyczącej śmierci jako dowodu trwałej, wolnej i podjętej w ramach samostanowienia decyzji (§ 1 ust. 1), a dokładnie takie zagadnienia, jak: dobrowolność współdziałania (brak obowiązku udzielenia pomocy) i zakaz krzywdzącego traktowania z powodu udzielenia pomocy lub odmowy udzielenia pomocy, definicje pojęć z centralnym pojęciem osoby chcącej umrzeć (*sterbewillige Person*), dyspozycja dotycząca śmierci (w zakresie treści, przesłanek, informacji, sposobu sporządzenia, dokumentacji i rejestru oraz nieskuteczności i możliwości odwołania), preparat, zakaz reklamy i zakaz czerpania korzyści ekonomicznych oraz związane z naruszeniem tych zakazów administracyjne kary finansowe. I wreszcie, w ustawie o środkach powodujących uzależnienie (*Suchtmittelgesetz*)²⁷ wprowadzono przepis, zgodnie z którym apteki mogą wydawać preparaty stosownie do § 3 pkt 9 i § 11 *StVfG*.

Zgodnie z całkowicie nowymi w austriackim systemie prawnym przepisami, dyspozycja dotycząca śmierci wyraża decyzję osoby chcącej umrzeć o samodzielnym zakończeniu swojego życia. Dyspozycja musi również zawierać wyraźne oświadczenie, że decyzja ta została podjęta swobodnie i w ramach samostanowienia po uzyskaniu wyczerpujących informacji (§ 5 ust. 1 *StVfG*). Osoba chcąca umrzeć musi być zarówno w momencie udzielania jej informacji, jak również w momencie sporządzania dyspozycji dotyczącej śmierci pełnoletnia i zdolna do podejmowania decyzji, przy czym zdolność do podejmowania decyzji nie może budzić żadnych wątpliwości (§ 6 ust. 1 *StVfG*). Decyzja osoby chcącej umrzeć o zakończeniu życia musi zostać podjęta swobodnie i w ramach samostanowienia, w szczególności musi być wolna od błędu, podstęp, oszustwa, fizycznego lub psychicznego przymusu oraz wpływu osób trzecich (§ 6 ust. 2 *StVfG*). Dyspozycję dotyczącą śmierci może sporządzić wyłącznie osoba, która cierpi na nieuleczalną, prowadzącą do śmierci chorobę lub na ciężką, przewlekłą chorobę z utrzymującymi się symptomami, których skutki trwale ujemnie oddziałują na daną osobę w zakresie wszystkich aspektów jej życia, przy czym choroba niesie z sobą stan cierpienia niedający się w przypadku danej osoby odwrócić w inny sposób (§ 6 ust. 3 *StVfG*). Sporządzenie dyspozycji dotyczącej śmierci muszą poprzedzić informacje udzielone przez dwóch lekarzy, z których jeden posiada kwali-

²⁶ Bundesgesetz über die Errichtung von Sterbeverfügungen (*BGBI. I* Nr 242/2021).

²⁷ Bundesgesetz über Suchtgifte, psychotrope Stoffe und Drogenausgangsstoffe (*BGBI. I* Nr 112/1997).

fikacje z zakresu medycyny paliatywnej i którzy niezależnie od siebie potwierdzą, że osoba chcąca umrzeć jest zdolna do podjęcia decyzji oraz wyraziła swobodną i opartą na samostanowieniu decyzję w rozumieniu § 6 ust. 2 *StVfG* (§ 7 ust. 1 *StVfG*). Informacje muszą zawierać co najmniej następujące treści: możliwe w danym przypadku alternatywy leczenia lub działania, w szczególności zapewnienie opieki hospicyjnej i wdrożenie środków z zakresu medycyny paliatywnej oraz wskazówki dotyczące sporządzenia dyspozycji pacjenta lub innych instrumentów zabezpieczenia prawnego, jak w szczególności pełnomocnictwo zabezpieczające (*Vorsorgevollmacht*) i dialog zabezpieczający (*Vorsorgedialog*), dawkowanie preparatu i niezbędne dla tolerancji preparatu leki towarzyszące, sposób przyjmowania preparatu, skutki i możliwe powikłania przy przyjmowaniu preparatu, możliwość odrzucenia w drodze dyspozycji pacjenta leczenia ratującego życie, wskazówki co do konkretnych ofert rozmowy psychoterapeutycznej oraz porady dotyczącej zapobiegania samobójstwu, a także wszelkich innych ofert poradnictwa, które mogą być przydatne w danym przypadku (§ 7 ust. 2 *StVfG*). Dyspozycja dotycząca śmierci może zostać skutecznie sporządzona po upływie co najmniej 12 tygodni od pierwszego udzielenia informacji w rozumieniu § 7 *StVfG*. Jeżeli lekarz potwierdzi, że osoba chcąca umrzeć cierpi na nieuleczalną, prowadzącą do śmierci chorobę i znalazła się w terminalnej fazie, sporządzenie takiej dyspozycji jest dopuszczalne po upływie dwóch tygodni (§ 8 ust. 1 zdanie pierwsze i drugie *StVfG*). Dyspozycję dotyczącą śmierci sporządza się pisemnie przed dokonyującą osobą (notariusz lub znający prawo pracownik urzędu rzecznika pacjentów), która poucza o aspektach prawnych czynności (§ 8 ust. 2 *StVfG*).

KONKLUZJE

Samobójstwo wspomagane w wielu krajowych ustawodawstwach wciąż nie jest wyraźnie uregulowane i drogę ku jego legalizacji otwierają orzeczenia sądowe, odzwierciedlające dominujące poglądy doktryny na ten temat (por. Weiffen, Heinrichs, Rose i in. 2020). Tak się stało również w przypadku Austrii, a kilka miesięcy wcześniej – w Niemczech²⁸, gdzie jednak, jak dotąd, na udało się wypracować nowej regulacji ustawowej. Dzięki wyrokowi *VfGH* i skrupulatnie wdrażającym go nowym przepisom ustawowym, Austria dołączyła do grona państw, w których wspomagane samobójstwo jest wprost dopuszczone albo nie jest zakazane, czy to na gruncie obowiązującego ustawodawstwa, czy to w związku z orzecznictwem sądowym. Są to następujące państwa: Szwajcaria (1942 r.), Kolumbia (1997 r.), USA (1997 r. – Oregon), Niderlandy (2001 r.), Belgia (2002 r.), Luksemburg (2009 r.), Kanada (2015 r.), Australia (2019 r. – Victoria), Włochy (2019 r.), Niemcy (2020 r.), Hisz-

²⁸ Zob. wyrok Federalnego Sądu Konstytucyjnego (*Bundesverfassungsgericht – BVerfG*) z dnia 26 lutego 2022 r. – tekst wyroku w języku niemieckim dostępny na stronie *BVerfG* pod adresem: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2020/02/rs20200226_2bvr234715.html (dostęp: 31 stycznia 2022).

pania (2021 r.), Nowa Zelandia (2021 r.)²⁹ (por. Michałek-Janiczek 2010: 35). Jak widać, grupa państw, w których samobójstwo wspomagane jest uznawane za legalne, nie jest liczna. W związku z tym należy zgodzić się z Austriackim Towarzystwem na rzecz Humanitarnego Kresu Życia (*Die Österreichische Gesellschaft für ein humanes Lebensende* – ÖGHL), że wyrok *VfGH* był historycznym przełomem nad Dunajem³⁰. W jego wyniku, od początku 2022 r. w Austrii są ustawowo dopuszczone nie tylko bierna i pośrednia pomoc w śmierci, lecz także samobójstwo wspomagane, co należy rzeczywiście uznać za istotną zmianę normatywną w porządku prawnym tego państwa. Nadal pozostaje natomiast zakazana czynna pomoc w śmierci.

Odnosząc się do ustawy w sprawie dyspozycji dotyczącej śmierci, należy podkreślić, że na aprobatę zasługuje prosta i neutralna terminologia wybrana przez jej twórców, którzy posłużyli się pojęciem osoby chcącej umrzeć, a nie np. osoby chcącej popełnić samobójstwo. Powyżej zostały przedstawione tylko wybrane przepisy tej ustawy, lecz na ich przykładzie widać, że funkcja ochronna nowej regulacji została osiągnięta poprzez liczne zabezpieczenia praw i interesów osób chcących umrzeć. Jednocześnie jest to regulacja krótka (15 paragrafów), napisana prostym językiem i łatwa w stosowaniu, a zatem nie tworzy barier prawnych ani po stronie osób chcących umrzeć, ani po stronie osób gotowych nieść pomoc w tym zakresie. Nie tworzy ich także dla tych, którzy nie chcą takiej pomocy udzielać. Również pod względem materialnym jest więc neutralna z punktu widzenia różnych motywacji i postaw podmiotów prawa. Nowa regulacja oddaje zatem znakomicie ducha leżącego u jej podstaw wyroku *VfGH*, który w centrum swych rozważań postawił prawo podstawowe jednostki do samostanowienia, lecz jednocześnie wskazał na potrzebę wprowadzenia zabezpieczeń prawnych, które zapobiegałyby nadużywaniu tego prawa. Najważniejszą konsekwencją tych rozważań jest jednak uznanie, że prawo jednostki do samostanowienia zawiera w sobie prawo do godnej śmierci, której formą jest także samobójstwo dokonane z pomocą osób trzecich. Jak bowiem słusznie zauważył Ulrich H. J. Körtner w kontekście wyroku *VfGH*, kluczową obecnie kwestią jest to, co ludzie rozumieją przez pojęcie dobrej śmierci (Körtner 2021: 4). W austriackim systemie prawnym nastąpiła zatem zmiana o fundamentalnym znaczeniu z punktu widzenia najistotniejszych praw podstawowych jednostki (prawa do życia, prawa do życia prywatnego i prawa do równego traktowania), w szczególności prawa do samostanowienia, gdyż poszerzeniu uległ ich zakres przedmiotowy (por. Wimmer, Kepler: 35). W ten sposób państwo wzmocniło suwerenność jednostki, w szczególności jednostki będącej pacjentem, we wciąż rzadko spotykanym na świecie stopniu.

²⁹ *Warum wurde das Verbot der Beihilfe zum Suizid vom VfGH aufgehoben und wie ist Sterbehilfe in ausgewählten Staaten geregelt?*, <https://fachinfos.parlament.gv.at/politikfelder/arbeit-soziales/warum-wurde-das-verbot-der-beihilfe-zum-suizid-vom-vfgh-aufgehoben-und-wie-ist-sterbehilfe-in-ausgewaehlten-staaten-geregelt> (dostęp: 31 stycznia 2022); *Physician-assisted dying legislation around the world*, <https://www.bma.org.uk/media/4402/bma-where-is-pad-permitted-internationally-aug-2021.pdf> (dostęp: 31 stycznia 2022).

³⁰ *Verfassungsgerichtshof: Weg für Sterbehilfe in Österreich frei*, <https://www.zdf.de/nachrichten/politik/oesterreich-sterbehilfe-verfassungsgerichtshof-100.html> (dostęp: 31 stycznia 2022).

Na marginesie niniejszych rozważań warto zauważyć, że polski ustawodawca w drodze art. 151 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny³¹ dokonał penalizacji samobójstwa wspomaganego (por. Gałęska-Śliwka, Śliwka 2009: 20), zwanego w Polsce najczęściej pomocą do samobójstwa (Budyn-Kulik 2021). Z łatwością można dostrzec, że art. 151 k.k. ma podobną konstrukcję, jak § 78 *StGB* w brzmieniu ocenianym przez *VfGH*, polska regulacja brzmi bowiem następująco: „Kto namową lub przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”. W Polsce argumentuje się jednak, że z konstytucyjnego i ustawowego obowiązku zapewnienia prawnej ochrony życia i zdrowia wszystkim obywatelom wynika zakaz wspomaganego samobójstwa (Pacian 2016: 19). W tym kontekście, nawet w sytuacji braku akceptacji dla stanowiska austriackiej doktryny i judykatury, odzwierciedlonego w ustawodawstwie obecnie obowiązującym nad Dunajem, przyjęty tam sposób interpretacji praw podstawowych jednostki, w szczególności jej prawa do samostanowienia, w odniesieniu do samobójstwa wspomaganego zasługuje na uwagę również nad Wisłą.

Bibliografia

- Berka W., Binder Ch., Kneihls B. (2019), *Die Grundrechte. Grund- und Menschenrechte in Österreich*, Wien: Verlag Österreich.
- Borkowska K.K. (2021), *Namowa i pomoc do samobójstwa w polskim i austriackim prawie karnym – rozważania komparatystyczne*, „Studia Prawnoustrojowe” nr 55: 53-76, DOI: <https://doi.org/10.31648/sp.7061>.
- Budyn-Kulik M. (2021), *Art. 151*, w: Mozgawa M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, Lex/el. 2021, <https://sip-1lex-1pl-1000037xr009a.han.wsb.wroclaw.pl/#/commentary/587736988/663780/mozgawa-marek-red-kodeks-karny-komentarz-aktualizowany?cm=U-RELATIONS> (dostęp: 31.01.2022).
- Burdziak K. (2019), *Samobójstwo w prawie polskim*, Warszawa 2019, <https://sip-1lex-1pl-1000037xr009a.han.wsb.wroclaw.pl/#/monograph/369455195/15/burdziak-konrad-samobojstwo-w-prawie-polskim?keyword=%22wspomagane%20samob%20C3%B3jstwo%22&cm=SREST> (dostęp: 31 stycznia 2022).
- Citowicz R. (2007), *Spory wokół „testamentu życia*, „Państwo i Prawo” nr 1: 32-44.
- Deutsch E., Schreiber H.-L. (2012), *Spezialfragen*, Deutsch E., Schreiber H.-L. (red.), *Medical Responsibility in Western Europe. Research Study of the European Science Foundation*, Heidelberg – New York – Tokyo 2012.
- Dlubis-Mertens K. (Hrsg.) (2014), *Ärztlich assistierter Suizid. Reflexionen der Deutschen Gesellschaft für Palliativmedizin*, Berlin: Deutsche Gesellschaft für Palliativmedizin e. V.
- Doroszewska K. 2019, *Sedacja paliatywna i kontrowersje związane z jej stosowaniem*, „Forum Prawnicze” nr 6: (56): 55-72, DOI: <https://doi.org/10.32082/fp.v6i56.239>.
- Feyerabend E. (2021), *Autonomie am Lebensende – ein (uneinlösbares) Versprechen?*, Repschläger U., Schulte C., Osterkamp N. (red.), *Gesundheitswesen aktuell 2021. Beiträge und Analysen*, Berlin: Barner.

³¹ T.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2345 ze zm. – dalej k.k.

- Gałęska-Śliwka A., Śliwka M. (2009), *Stan wegetatywny, eutanazja, zaniechanie uporczywej terapii*, „Państwo i Prawo” nr 11: 17-31.
- Garlicki L. (2008), *Wartości lokalne a orzecznictwo ponadnarodowe – „kulturowy margines oceny” w orzecznictwie strasburskim?*, „Europejski Przegląd Sądowy” nr 4: 4-13.
- Grimm C., Hillebrand I. (2009), *Sterbehilfe. Rechtliche und ethische Aspekte*, Freiburg – München: Alber.
- Gronowska B. (2014a), *O eutanazji w Strasburgu – refleksje na tle wyroków w sprawach Hass przeciwko Szwajcarii, Koch przeciwko Niemcom i Gross przeciwko Szwajcarii*, „Przegląd Sejmowy” nr 2(121): 182-188.
- Gronowska B. (2014b), *Czas a zobowiązania materialne państw-stron EKPCz – zarys problemu*, „Europejski Przegląd Sądowy” 8: 17-23.
- Hermann U. (2018), *Palliative Care im Fokus von Supervision. Eine ethnografisch-parizipative Untersuchung von Palliativ- und Hospizteams*, Wiesbaden.
- Hillebrand I., Rose Ch., Campe K. (2020), *Sterbehilfe. Einführung und grundlegende begriffliche Unterscheidungen*, Deutsches Referenzzentrum für Ethik in den Biowissenschaften <https://www.drze.de/im-blickpunkt/sterbehilfe/einfuehrung-und-grundlegende-begriffliche-unterscheidungen> (dostęp: 31.01.2022).
- Huber S. (2020), *Sterbehilfe in Deutschland und Österreich – zum Urteil des Bundesverfassungsgerichts*, „Journal für Medizin- und Gesundheitsrecht” 2: 67-69. DOI: <https://doi.org/10.37942/jmg202002006701>.
- Kopetzki Ch. (2000), *Country Report Austria*, Taupitz J. (red.), *Zivilrechtliche Regelungen zur Absicherung der Patientenautonomie am Ende des Lebens – Eine internationale Dokumentation*, Berlin – Heidelberg 2000.
- Körtner U.H.J. (2021), *Die VfGH-Entscheidung zur Suizidbeihilfe aus ethischer Sicht*, Österreichische Kommentare zu Medizinrecht, Medizin- und Bioethik (IERM Working Paper Nr. 5), https://www.ierm.at/fileadmin/user_upload/i_ierm/Presse/korr_WP_5_Ko_rtnr.pdf (dostęp: 31.01. 2022).
- Madea B. (2007), *Praxis Rechtsmedizin. Befunderhebung, Rekonstruktion, Begutachtung*, Berlin – Heidelberg.
- Martin S. (2021), *Assisted Suicide and the European Convention on Human Rights*, Abingdon – New York.: Routledge.
- Mergel H. (2017), *Sterben ja... aber in Würde! Plädoyer für mehr Selbstbestimmung*, Berlin.
- Michałek-Janiczek A. (2010), *Legalizacja eutanazji i samobójstwa wspomagane w Luksemburgu*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego”. 8: 35-48. DOI:10.26106/xwqt-8y14.
- Pacian J. (2016), *Obowiązek prawnej ochrony życia i zdrowia a eutanazja, kryptanazja i wspomagane samobójstwo*, „Przegląd Prawa Publicznego” nr 2: 19-30.
- Pacian J., Pacian A. (2011), *Stosowanie eutanazji – konieczność czy dowolność? Rozważania w kontekście prawnym*, „Przegląd Prawa Publicznego” nr 12: 9-18.
- Pacian J., Pacian A., Skórzyńska H., Kaczoruk M. (2014), *Eutanazja – zabójstwo człowieka czy uśmierzanie bólu. Regulacje prawne wybranych państw świata*, „Hygeia Public Health” nr 49(1): 19-25.
- Schmoller K. (2004), *Schmerztherapie und Palliativmedizin: rechtliche Aspekte*, Bernatzky G., Sittl R. (red.), *Schmerzbehandlung in der palliativmedizin*, Wien 2004.
- Weiffen M., Heinrichs B., Rose Ch., Campe K. (2020), *Sterbehilfe. Rechtliche Regelungen*, Deutsches Referenzzentrum für Ethik in den Biowissenschaften <https://www.drze.de/im-blickpunkt/sterbehilfe/rechtliche-regelungen> (dostęp: 31.01. 2022).
- Wimmer A., Kepler J. (2022), *Das Recht auf Gesundheit, eine rechtsvergleichende Perspektive. Österreich*, Brüssel.

Dr hab., prof. WSB Izabela Wróbel, Wyższa Szkoła Bankowa we Wrocławiu (izabela.wrobel@wsb.wroclaw.pl)

Słowa kluczowe: prawo austriackie, prawa podstawowe, prawo jednostki do samostanowienia, samobójstwo wspomagane, dyspozycja dotycząca śmierci

Keywords: Austrian law, fundamental rights, the right of an individual to self-determination, assisted suicide, disposition regarding death

ABSTRACT

In the Republic of Austria, until the end of 2021, supporting an individual in his or her suicide was punishable by the law which reads as follows: „Whoever incites or assists another person to commit suicide shall be liable to imprisonment for a term of between six months and five years”. The Constitutional Tribunal (Verfassungsgerichtshof - VfGH), in a court ruling of 11 December 2020, lifted the prohibition of assisting in suicide, with effect from 1 January 2022. At the same time, VfGH called on the legislator to adopt abuse prevention measures. The executive and legislative bodies responded to the VfGH's call and as a result changed the law in Austria with regard to assisted suicide in early 2022 in a way that corresponds to the interpretation of constitutional regulations by the VfGH. The aim of the paper is to analyse and assess the scope and significance of the normative change in the Austrian legal system initiated by the VfGH ruling.

In the course of the undertaken research, the hypothesis was verified that on January 1, 2022, there was a change in the Austrian legal system of fundamental significance in terms of the most important fundamental rights of an individual, in particular his/her right to self-determination.

The research was conducted primarily with the use of the dogmatic-legal method.

ŁUKASZ SŁAWOMIR FRASZKA

Łódź

ORCID: 0000-0002-1423-652X

TURECKA DYPLOMACJA RELIGIJNA W AUSTRII

WPROWADZENIE

System westfalski ograniczał relacje państwo-religia do sfery prywatnej, starając się usunąć religię ze sfery publicznej, co wiązało się z rosnącym znaczeniem rozumu i przekonaniem, że religia nie ma wpływu na inne elementy ludzkiego życia. Jednak wraz z upadkiem żelaznej kurtyny stosunek do religii zaczął się zmieniać. Uczestnicy stosunków międzynarodowych w ciągu ostatnich dwóch dekad zaczęli poszukiwać nowych strategii zwiększania swoich wpływów. W świetle tych zmian rozpoczęto badania nad tym, jak religia wpływa na rozwój państwa i jak skutecznie wykorzystywać ją w polityce zagranicznej. Takim instrumentem stała się „dyplomacja religijna”, należąca do kategorii dyplomacji publicznej, definiowanej przez Beatę Ociepkę „jako dialogową formę międzynarodowego komunikowania politycznego, które poprzez budowanie wzajemnie korzystnych relacji z partnerami za granicą, ułatwia realizację celów państwa środowisku międzynarodowym” (Ociepka 2011: 288).

Oczywiście zagadnienie „dyplomacji religijnej” jako odrębnej kategorii dyplomacji publicznej nie jest nowym problemem badawczym, jednak wydaje się być często pomijane w polskiej sferze naukowej. Autor postrzega „dyplomację religijną” jako działanie podejmowane przez uczestnika stosunków międzynarodowych w celu wykorzystania religii do promowania korzystnego wizerunku na arenie międzynarodowej. W efekcie zajmuje się ona promowaniem dyskursu (między)religijnego wśród uczestników stosunków międzynarodowych, takich jak państwa narodowe i ich społeczeństwa (Fraszka 2021: 559). Z kolei Marcin Rzepka utożsamia ją z „umiejętnością wykorzystywania religii do osiągania określonych celów, takich jak promocja (...) na arenie międzynarodowej, systematyczne budowanie wizerunku kraju koncyliacyjnego, a nade wszystko zdolnego prowadzić dialog” (Rzepka 2019: 201).

Alicja Curanović definiuje ją jako działalność państwa polegającą na wykorzystaniu czynnika religijnego w polityce zagranicznej, czyli ogółu mechanizmów współpracy państwa ze związkami wyznaniowymi w realizacji pragmatycznie pojętego interesu narodowego, wykorzystanie międzynarodowej aktywności instytucji religijnych, idei i symboli religijnych odpowiednio zinterpretowanych do bieżących celów politycznych (Curanović 2012: 7).

Abid Rohman wskazuje ponadto, że podstawowym celem „dyplomacji religijnej” jest współdziałanie rządu, sektora prywatnego, organizacji religijnych lub szerszej społeczności w dążeniu do osiągnięcia harmonii religijnej lub rozwiązywania konfliktów na tle religijnym (Rohman 2019: 5-6). „Dyplomacja religijna” może zostać wzmocniona poprzez zacieśnienie współpracy w różnych dziedzinach, zwłaszcza w dziedzinie kultury społecznej i edukacji (tamże: 13). Przedstawione definicje wskazują również, że „dyplomacja religijna” nie skupia się tylko na sferze *sacrum*, ale także może obejmować różne zdarzenia niepodlegające sferze duchowej (wydarzenia kulturalne, programy edukacyjne, *etc.*).

Pod przywództwem tureckiego prezydenta Recepta Tayyipa Erdoğan, którego partia Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (*Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP*) opiera się na tradycjach islamskich, religia stała się ważnym narzędziem w tureckiej polityce zagranicznej. Turcja, w ramach jej realizacji, buduje meczety, finansuje edukację religijną, promuje historię Imperium Osmańskiego i rozpowszechnia swój własny islamski styl przywództwa od Ameryki Łacińskiej po Afrykę Subsaharyjską (Ozkan 2014: 225). W związku z powyższym promowanie tureckiego modelu islamu, który jest przedstawiany jako umiarkowana wersja islamu, mogąca współistnieć z nowoczesnością i wielokulturowością, stało się głównym aspektem tureckiej dyplomacji religijnej (Tobak 2017: 94). Dzięki temu „dyplomacja religijna” stała się ważnym narzędziem *soft power* w umacnianiu międzynarodowej pozycji Turcji.

Aktywność polityczno-religijna Turcji w Austrii, która stanowi problem badawczy niniejszego artykułu, została zanalizowana przez pryzmat „dyplomacji religijnej”, która wydaje się czymś więcej niż próbą władz państwowych wykorzystania czynnika religijnego do promowania pozycji kraju na arenie międzynarodowej poprzez wpływanie i kształtowanie preferencji społeczeństw innych państw. Celem tego artykułu jest przedstawienie „dyplomacji religijnej” jako narzędzia polityki zagranicznej Turcji w dobie rządów *AKP*. Można postawić tezę, że okres rządów R. T. Erdoğan i *AKP* charakteryzuje zwiększone zaangażowanie rządu w kwestie promocji tureckiego modelu islamu. Promocja tureckiego islamu miała stać się istotnym aspektem tureckiej dyplomacji religijnej wśród Austriaków, zwłaszcza tych o tureckim pochodzeniu, ponieważ dla nich stanowi on podstawę wielokulturowego życia w świecie niemieckojęzycznym. Jednakże adekwatne wydaje się stwierdzenie, że turecką dyplomację religijną jako instrument wykorzystania religii do promowania kraju wśród rdzennych Austriaków należy uznać za nieskuteczną. Brak efektywności na tym polu spowodował, że turecka dyplomacja religijna w Austrii skupiła się na aktywizacji tureckiej diaspory w Austrii oraz kształtowaniu w niej tureckiej tożsamości.

Wydaje się, że czynnik religijny kształtuje obecną politykę Turcji w Europie, z drugiej strony jednak działanie na tym obszarze można jednocześnie ujmować jako próbę mieszania się w sprawy wewnętrzne innego państwa – jak to w dalszej części tekstu zostanie przedstawione na przykładzie Austrii. Imamowie, kaznodzieje i nauczyciele Koranu wysyłani z Turcji do Austrii to urzędnicy państwowi zatrudnieni

przez Prezydium ds. Religii¹, agencję państwową założoną w 1924 r. Z tego względu stan tureckiej dyplomacji religijnej w Austrii jest przeanalizowany na podstawie działalności polityczno-religijnej austriackiego oddziału tej agencji.

Diyanet to instytucja państwowa, która zgodnie z turecką konstytucją „stanowi część administracji ogólnej, wypełnia obowiązki określone w odrębnej ustawie, dotrzymując wierności zasadzie laickości, zachowując dystans wobec wszystkich politycznych poglądów i opinii oraz mając na celu narodową solidarność i jedność” (*Konstytucja Republiki Tureckiej* 2017). Na mocy tego przepisu *Diyanet* został powołany do nadzorowania religii, ale za rządów *AKP* przyjął nową rolę, która wiąże się z ambicjami tej partii, by uczynić z Turcji lidera wśród państw muzułmańskich na Bliskim Wschodzie oraz gwaranta stabilności i bezpieczeństwa w tym regionie (Smoleń 2011: 85), a także zredefiniować pozycję Turcji na arenie międzynarodowej. W związku z tym instytucja ta odpowiada za promowanie tureckiej kultury i języka poprzez programy edukacji religijnej, niwelując podziały między islamem sunnickim a tureckim nacjonalizmem (Tabak 2017: 89-90).

ISLAM W AUSTRII

Rozwój imperium Habsburgów oraz osiedlanie się pracowników gościnnych (*gastarbeiterów*) w Austrii w latach 60. i 70. XX w. to ważne czynniki w historii islamu w Austrii. Od tego czasu islam austriacki podzielił się na dwa odrębne nurty: bośniacki i turecki (Kolb 2020: 373). Konstytucja z 1867 r. chroniła wolność religijną w całym Cesarstwie, pozwalając muzułmanom na budowanie meczetów i praktykowanie swojej wiary (Sezgin 2019: 873). Ustawa o uznaniu religii z 1874 r. ustanowiła ramy prawne dla grup chrześcijańskich i niechrześcijańskich, w tym muzułmanów, do uznania ich za organizacje religijne. Przyznawała muzułmanom dodatkowe prawa i przywileje, takie jak prawo do samoorganizacji i administrowania swoimi społecznościami za pośrednictwem gmin, a także możliwość zakładania funduszy islamskich (tamże: 874).

Po podboju Bośni i Hercegowiny przez monarchię habsburską w 1878 r. znaczna liczba muzułmanów została zmuszona do życia pod panowaniem austriackim (Kolb 2020: 373). Wraz z formalnym uznaniem islamu w 1912 r. sytuacja prawna muzułmanów w Austro-Węgrzech zaczęła się różnić od sytuacji muzułmanów w innych państwach europejskich (Rayachi 2018: 581-582). Traktat z Saint-Germain-en-Laye, podpisany w 1919 r., uznał te prawa i przywileje, gwarantując bezpieczeństwo mniejszości w Cesarstwie Austro-Węgierskim i potwierdzając zdolność każdego obywatela-

¹ W polskiej literaturze można spotkać się z kilkoma przekładami nazwy tej instytucji. Są to: Prezydium do Spraw Religijnych (A. Szymański, K. Kościelniak), Urząd do Spraw Religii (K. Wasilewski, M. Matusiak), Kierownictwo do Spraw Religii (J. Reychman), Dyrekcja Spraw Religijnych (J. Kapłóńska), Dyrektoriat do Spraw Religijnych (J. Niemiec). Autor postanowił w dalszej części pracy używać określenia *Diyanet*.

la, niezależnie od religii i rasy, do zajmowania znaczących stanowisk państwowych (Sezgin 2019: 874).

Islam w Austrii dość wcześnie uzyskał status wspólnoty religijnej, zgodnie z międzynarodowymi standardami. Muzułmanie w Austrii otrzymali zasadniczo takie same prawa jak członkowie innych wspólnot religijnych na mocy ustawy o islamie (*Islamgesetz*). Ustawodawstwo skutecznie zagwarantowało prawo do publicznego praktykowania islamu, swobodnego zarządzania wewnętrznymi sprawami religijnymi oraz zakładania organizacji religijnych, edukacyjnych i społecznych, fundacji i finansów (Fürlinger 2010: 186).

W połowie lat 60. wspólnoty te zaczęły naciskać na rząd, aby ustawy cesarskie z 1874 i 1912 r., które dotyczyły kwestii islamu, zostały uznane za obowiązujące. W 1979 r. uznano jedynie szkołę hanaficką. W następnym roku wszystkie szkoły prawa islamskiego zostały uznane w wyniku orzeczenia austriackiego Trybunału Konstytucyjnego, który wskazał te ograniczenia za niesprawiedliwe (Marechal, Allievi, Dassetto i in. 2003: 165). Mimo to w 2008 r. Austria stała się pierwszym krajem, który uchwalił specjalną ustawę zakazującą budowy minaretów w Karyntii i Vorarlbergu (Allievi 2010: 33-34).

Według danych Austriackiej Akademii Nauk islam stał się największą religią mniejszościową w kraju – w 2016 r. wyznawało go 8% ludności. Większość mużulmanów w Austrii wyznaje islam sunnicki. Blisko 8% mieszkańców Wiednia, głównie Turków i Bośniaków, ale także Afgańczyków, Kurdów, Czeczenów, Irańczyków, Arabów i Pakistańczyków, wyznaje islam. Większość mużulmanów przybyła do Austrii jako pracownicy gościnni z Turcji i Jugosławii w latach 60. XX w. (Lamrani 2019: 82). W związku z tym „wszyscy mużulmanie, którzy żyją obecnie na terenie Austrii, są ludnością napływową, z wyjątkiem konwertytów, których liczba jest trudna do oszacowania; dane z różnych źródeł wahają się między 500 osobami a 2 tys. osób” (Nalborczyk 2003: 291).

W ostatnich dziesięcioleciach liczba mużulmanów w Austrii znacznie wzrosła, podobnie jak dysproporcje między nimi. Według szacunków z 2017 r. w kraju miałyby mieszkać 700 tys. mużulmanów. Około połowa austriackich mużulmanów to obywatele Austrii. Większość z nich ma korzenie tureckie. Drugą co do wielkości grupę demograficzną stanowią osoby pochodzenia bośniackiego. Mużulmanie szyiicki i Arabowie stanowią najmniejszą część społeczności mużulmańskiej w Austrii (Kolb 2020: 373).

TURCY W AUSTRII

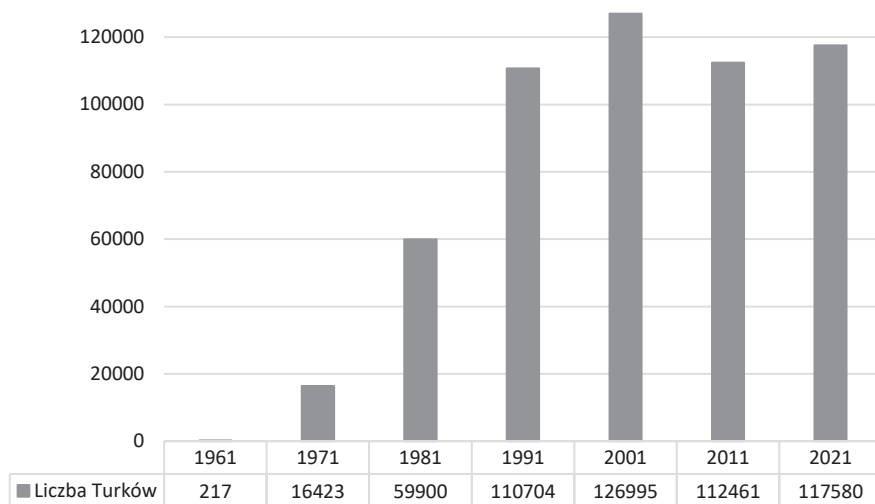
Na austriacką społeczność turecką składają się etniczni Turcy, którzy wyemigrowali z Turcji, oraz ich potomkowie urodzeni w Austrii, a także etniczne grupy tureckie z Bałkanów, zwłaszcza z Bułgarii, Grecji i Rumunii, oraz z Lewantu – Cypru i Syrii. Imigranci tureccy przybyli do Austrii na początku lat 60. ubiegłego wieku jako robotnicy zatrudniani bezpośrednio przez pracodawców i producentów, jeszcze przed podpisaniem oficjalnej umowy rekrutacyjnej. Indywidualne kontrakty przewidywały

czasową migrację z Turcji do Austrii, a po ich wygaśnięciu pracownicy musieli wrócić do kraju pochodzenia. Josef Klaus, ówczesny szef austriackiego rządu federalnego, postanowił zatrudnić tureckich pracowników zagranicznych. W tym celu 15 maja 1964 r. Turcja i Austria zawarły umowę dwustronną. Mimo że Austria i większość gastarbeiterów nie miała takiego zamiaru, wielu z nich pozostało w Austrii i założyło tam rodziny (Aslan, Heinrich 2010: 29-30).

Migracja z Turcji do Austrii zaczęła odgrywać istotną rolę dopiero na początku lat 70. ubiegłego wieku, kiedy to liczba pracowników przybywających do Austrii osiągnęła szczytowy poziom ponad 10 tysięcy. Według spisu powszechnego z 1971 r. w Austrii mieszkało około 16 tys. Turków, co stanowiło około 8% całej populacji migrantów. Mimo że oficjalna rekrutacja została wstrzymana w 1973 r., liczba tureckich imigrantów nadal rosła dzięki łączeniu rodzin, co miało znaczący wpływ na decyzję o osiedleniu się w Austrii. W związku z tym w 1975 r. uchwalono ustawę regulującą zatrudnianie imigrantów. Na mocy tej ustawy zachęcano również migrantów do powrotu do ojczyzny, stosując czynniki finansowe. Niemniej jednak w połowie lat 80. kwitnąca gospodarka austriacka potrzebowała dodatkowych pracowników, w związku z czym wzrósł popyt na tureckich pracowników gościnnych. W związku z tym przepisy mające na celu utrzymanie cudzoziemców poza granicami Austrii i ograniczenie imigracji, takie jak ustawa o zatrudnieniu cudzoziemców, która sformalizowała preferencyjne traktowanie Austriaków na rynku pracy, pośrednio przyczyniły się do osiedlenia się wcześniej mobilnej siły roboczej. Do końca lat 80. XX w. tureccy imigranci mogli wjeżdżać do Austrii na podstawie wizy turystycznej (Sievers, Ataç, Schnell 2014: 265).

Wykres 1

Liczba Turków mieszkających w Austrii

Opracowanie własne na podstawie: Statista 2022 oraz Sievers, Ataç, Schnell 2014: 265.

Turcy z Bałkanów przybyli jako pracownicy gościnni w latach 60. i 70. ubiegłego wieku, następnie w poszukiwaniu pracy po upadku bloku wschodniego w 1989 r., a ostatnio po 2007 r. w związku z przystąpieniem Rumunii i Bułgarii do Unii Europejskiej, co dało im prawo do swobodnego przemieszczania się jako obywatelom UE. Jeśli chodzi o imigrację Turków cypryjskich, zdecydowana większość przybyła do Austrii po 1974 r., czyli po rozpoczęciu konfliktu cypryjskiego. Kolejna fala związana była z przystąpieniem Cypru do UE w 2004 r. Napływ tureckich Syryjczyków związany jest z problemem migracyjnym w Europie w latach 2014-2019 oraz wojną domową w Syrii. Według Ambasady Turcji w Wiedniu, w Austrii mieszka około 300 tys. Turków (Minority Rights Group 2022). Dlatego oficjalne statystyki publikowane przez państwo austriackie, a więc także te przedstawione na wykresie, nie odzwierciedlają dokładnej liczby osób, które w pełni lub częściowo identyfikują się jako Turcy. Wiąże się to również z faktem, że mieszkańcy Austrii nie mogą deklarować swojego pochodzenia etnicznego w oficjalnych spisach powszechnych.

INSTYTUCJONALIZACJA ISLAMU W AUSTRII

W 1979 r. państwo austriackie uznało Islamską Wspólnotę Religijną w Austrii (*Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich, IGGiÖ*) za oficjalną reprezentację społeczności muzułmańskiej. Przyznało to *IGGiÖ* specjalne przywileje korporacyjne, w tym kontrolę nad nauczaniem religii islamskiej w austriackich szkołach publicznych oraz mianowanie nauczycieli religii. *IGGiÖ* była skierowana do wszystkich muzułmanów w Austrii, niezależnie od ich pochodzenia. Rozpoczęła również współpracę z większością lokalnych i krajowych organizacji muzułmańskich (Sunier, Landman 2015: 50).

W Austrii w ostatnich latach zauważalny jest również wzrost liczby oddziałów, ale tylko cztery z nich to meczety z minaretami – są one regularnie powodem emocjonalnych dyskusji politycznych. Znajdują się one w Telfs w Tyrolu, w Saalfelden w Salzburgu, w Bad Vöslau w Dolnej Austrii oraz w Wiedniu-Floridsdorfie. Ten ostatni jest również największym i najbardziej znanym meczetem w Austrii (*Islamische Glaubensgemeinschaft... 2017*).

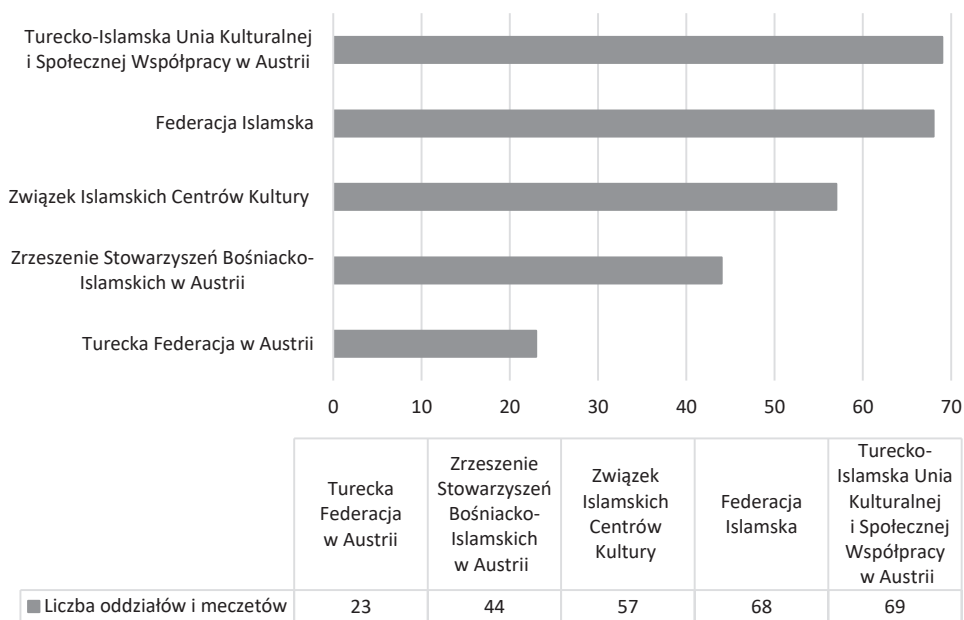
W momencie, kiedy *Diyanet* rozszerzył swoją sieć na Europę, odmówił uznania monopolu *IGGiÖ*, argumentując, że Turcy nie są dostatecznie reprezentowani w jej organach. W rezultacie zaczął przekazywać swoją działalność polityczną i religijną za pośrednictwem Turecko-Islamskiej Unii na rzecz Kulturalnej i Społecznej Współpracy w Austrii (*Avusturya Türk İslam Birliği, ATİB*), której zadaniem stało się promowanie tureckiego modelu islamu w państwie austriackim. Wynika to z silnych wpływów tureckich, m.in. dlatego, że na czele związku stoi attaché religijny ambasady tureckiej (Kroissenbrunner 2003: 194).

ATİB to największa austriacka organizacja islamska, która została założona jako stowarzyszenie w 1990 r. W chwili powstania składała się z 31 oddziałów; obecnie liczba ta wzrosła do 69. W ostatnich latach *ATİB* założyła i prowadziła kilka muzułmańskich

ośrodków kulturalnych i religijnych z salami modlitwy, m.in. w Bregencji w Vorarlbergu (2000), Schwaz w Tyrolu (2003), Lustenau w Vorarlbergu (2005), Hall w Tyrolu (2006), w Wiedniu, 10. okręg (2007), Landecku w Tyrolu (2009), w Wiedniu, 21. okręg (2010) oraz przez Federację Islamską w Linz w Górnej Austrii (2007) – wszystkie bez minaretu (Fürlinger 2010: 190). Wspólnoty te są samowystarczalne finansowo i mają osobowość prawną. Większość z nich znajduje się w Wiedniu i Vorarlbergu w zachodniej Austrii (Fürlinger 2015: 234). Austriacki oddział *Diyanet* jest odpowiedzialny za 69 z 269 oddziałów w całej Austrii (Sunier, Landman 2015: 50). *ATİB* była największą organizacją muzułmańską spoza *IGGiÖ* do 2011 r., kiedy to formalnie stała się jej członkiem.

Wykres 2

Liczba oddziałów i meczetów według wybranych organizacji muzułmańskich (luty 2019)

Źródło: Statista 2019.

Oprócz *ATİB* do największych organizacji zrzeszających społeczność pochodzenia tureckiego w Austrii należą Federacja Islamska (*IF*) oraz Związek Islamskich Centrów Kultury. Federacja Islamska jest austriackim oddziałem *Millî Görüş*, która została założona w 1987 r. i służy przede wszystkim muzułmanom pochodzenia tureckiego oraz ich potomkom. Do tej organizacji należą meczety, domy modlitwy i kluby w Wiedniu, Dolnej Austrii, Górnej Austrii i Salzburgu. Według organizacji, *IF* jest odpowiedzialna za 68 oddziałów. Z kolei Związek Islamskich Centrów Kultury jest organizacją suficką, która świadczy usługi religijne w 57 oddziałach na terenie całej Austrii (Mattes, Rosenberger 2015: 139).

Wszystkie organizacje muzułmańskie w Austrii zajmują się organizacją festiwali religijnych i imprez społecznych. Przykładem są uroczystości muzułmańskie i kolacje wspólnotowe w czasie ramadanu. Dodatkowo organizowane są uroczystości z okazji *Maulid*, święta narodzin proroka Mahometa, które obejmują śpiewanie pieśni i recytację poezji na cześć proroka oraz czytanie Koranu. Podczas ramadanu wielu muzułmanów przekazuje swój *zakat* (darowiznę) muzułmanom w mniej uprzywilejowanych państwach, co przyczynia się do wzmocnienia wspólnoty – *ummy* (Öktem 2017: 54). W przeciwieństwie do większości innych organizacji, organizacje tureckie są hierarchiczne i rozprzestrzeniły się na terenie całego kraju (Mattes, Rosenberger 2015: 138).

DZIAŁALNOŚĆ POLITYCZNO-RELIGIJNA ATİB PRZED 2015 R.

ATİB została pierwotnie założona w celu świadczenia usług religijnych, aby zniechęcić Turków mieszkających za granicą do wstępowania do organizacji islamskich, które nie zgadzają się z poglądami religijnymi rządu tureckiego. ATİB, jako organizacja islamska o największej liczbie członków w Austrii, po dojściu do władzy rządu AKP całkowicie zredefiniowała swoją politykę wobec społeczności muzułmańskiej. W tym procesie *Diyanet* chętnie korzysta z infrastruktury stowarzyszeń ATİB w Austrii (Aslan 2018: 9-10). Oprócz działalności religijnej, czyli oferowania usług za pośrednictwem imamów przysyłanych z Turcji, prowadzenia meczetów i domów modlitwy, ATİB promuje festiwale folklorystyczne i inne działania związane z turecką obyczajowością (Mattes, Rosenberger 2015: 138).

Kolejną ważną działalnością stowarzyszenia jest fundusz repatriacyjny na rzecz pochówku, w którym zarejestrowanych jest około 25 tys. rodzin muzułmańskich. To ciekawa kwestia, ponieważ w przypadku islamu usługa ta wymaga rytualnej ablucji zwłok zgodnie z płcią. Zakres tej usługi obejmuje umycie zwłok zgodnie z islamskimi obrzędami, owinięcie ich w całun oraz odprawienie modlitwy pogrzebowej, a także pochówek głową zwróconą w kierunku Mekki. W Austrii jednak pochówek bez trumny jest zabroniony, więc muzułmanie są chowani w trumnach wykonanych z drewna iglastego (ATİB Union 2021a).

ATİB oferuje również usługi edukacyjne, zarówno dla dzieci, jak i dla dorosłych. Dla najmłodszych organizowane są kursy języka niemieckiego, korepetycje i pomoc w odrabianiu lekcji. Dla dorosłych organizowane są różne zajęcia: malarstwa i grafiki, orientacji zawodowej, czytania i pisania, retoryki, wartości i orientacji oraz kursy językowe. Organizowane są także seminaria poświęcone tematyce ruchu drogowego, życia zawodowego, zdrowia i uzależnień (ATİB Union 2021b).

Diyanet promuje turecki model islamu, z jego rzekomymi cechami umiarkowania, racjonalności i sekularyzmu, jako przykład lub inspirację dla muzułmanów na całym świecie i w Europie. W rezultacie turecki model islamu jest promowany jako umiarkowany rodzaj islamu, który jest zgodny z nowoczesnością i wielokulturowością (Çitak 2010: 620). Dla samych Turków turecki model islamu „stał się centralnym elementem wielokulturowego życia w świecie niemieckojęzycznym” (Blaschke 1989: 7), a władze

w Ankarze uważają *Diyanet* za prawdziwego przedstawiciela narodu tureckiego, który powinien służyć jako model instytucjonalny dla krajów europejskich, które chcą zintegrować islam z istniejącymi krajowymi ramami religijnymi, zarówno pod względem koncepcji religijnych, misji instytucjonalnych, jak i możliwości (Çitak 2013: 177).

ATİB na swojej oficjalnej stronie internetowej zamieścił cztery zasady, których muszą przestrzegać wszystkie oddziały. Zasadami przewodnimi *ATİB* są Konstytucja Austrii i prawa podstawowe, dlatego kieruje się takimi wartościami jak demokracja, wolność i równość wszystkich ludzi. Ponadto *ATİB* uważa się za organizację obywatelską typu *non-profit*, która działa na rzecz pluralistycznego społeczeństwa poprzez działalność społeczną, kulturalną i religijną. Oddziały *ATİB* działają na zasadzie dobrowolności. Aby promować większą tolerancję i wzajemne zrozumienie, *ATİB* na pierwszym miejscu stawia zaangażowanie międzywyznaniowe z innymi wspólnotami religijnymi. Aby doświadczać i promować pokojowe współistnienie, *ATİB* przywiązuje dużą wagę do współpracy z austriackim i europejskim społeczeństwem obywatelskim oraz organizacjami pozarządowymi. *ATİB* stara się także pomagać i wspierać edukację młodych ludzi w dziedzinie społecznej, kulturalnej, sportowej i edukacyjnej, a także tworzyć odpowiednie warunki i infrastrukturę (ATİB Union 2021c).

Zgodnie z tymi zasadami, działalność *ATİB* powinna koncentrować się wyłącznie na organizowaniu religijnej, społecznej i kulturalnej działalności stowarzyszonych turecko-islamskich wspólnot meczetowych. Tymczasem rząd turecki udziela *ATİB* wsparcia finansowego i organizacyjnego, zapewniając kontynuację jej działalności. Z kolei przynależność *ATİB* do *Diyanet* przyczyniła się do postrzegania jej jako tureckiej instytucji rządowej (Çitak 2013: 178). Pod względem swojej wewnętrznej organizacji i celów *ATİB* jest tureckim podmiotem państwowym, który funkcjonując w austriackich ramach prawnych, jest zobowiązany wobec państwa tureckiego i ludności turecko-muzułmańskiej w Austrii (Fürlinger 2015: 234).

Tabela 1

Spory związane z oddziałami prowadzonymi przez ATİB

Lokalizacja	Przyczyna sporu	Formy sprzeciwu	Ostateczna decyzja
Telfs (Tyrol)	budowa minaretu przy meczecie Eyüp Sultan	- petycja przeciwko budowie minaretu, pod którą podpisało się 2400 osób - wybudowanie mniejszego minaretu spotkała się z krytyką ze strony muzułmanów	Zgoda władz lokalnych
Reutte (Tyrol)	przebudowa dawnego salonu samochodowego w centrum religijno-kulturalne, w którym mieściłaby się sala modlitewna, biuro, sale seminaryjne i młodzieżowe, sklep i dwa mieszkania	protest mieszkańców	Zgoda władz lokalnych

Wiedeń-Brigittenau (Dammstrasse 37, 20. dzielnica)	• plany rozbudowy centrum-modlitwy	• petycja przeciwko projektowi, pod którą podpisało się 4 tys. osób • wypowiedzenie się za przeniesieniem centrum i głosy przeciwko islamizacji Austrii • protest 700 osób przed ośrodkiem ATİB pod hasłem „Żadnego meczetu w Brigittenau!” (13 września 2007 r.) • demonstracja przeciwko tureckiemu meczetowi w centrum Wiednia, w której wzięło udział 700 osób (14 maja 2009 r.)	Zgoda władz lokalnych
Spittal nad Drau (Karyntia)	• przebudowa wnętrza budynku w celu utworzenia małej sali modlitewnej, biura i mieszkania dla imama	• petycja przeciwko domowi modlitwy • uchwała rady miasta przeciwko zmianie przeznaczenia budynku (ostatecznie uchylona)	Zgoda władz lokalnych
Mauthausen-Albern (Górna Austria)	• złożenie wniosku w sprawie zmiany przeznaczenia pomieszczeń w celu utworzenia nowego ośrodka z salą modlitewną, pomieszczeniami do prowadzenia zajęć młodzieżowych i sportowych oraz sklepem	• zebranie 2000 podpisów przeciwko projektowi • malowanie rasistowskich haseł na ścianach budynku	Brak zgody władz lokalnych
Hörbranz (Vorarlberg)	• wybór działki (ok. 960 m²) pod budowę nowego ośrodka	• teren przeznaczony pod działalność gospodarczą – odrzucono wniosek o zmianę przeznaczenia terenu	Brak zgody władz lokalnych
Nenzing (Vorarlberg)	• chęć kupna od miasta działki pod budowę meczetu	• petycja przeciwko budowie meczetu, pod którą podpisało się 200 osób	Rezygnacja z kupna działki
Bad Vöslau (Dolna Austria)	• złożenie w urzędzie miasta wniosku o budowę meczetu z dwoma minaretami (15 m wysokości), kopułą (12,5 m wysokości) i kilkoma małymi kopułami, z salą modlitewną dla 130 osób (250 m²), herbaciarnią, restauracją, biurami i dwiema salami lekcyjnymi	• protesty przeciwko budowie • petycja o nazwie „Centrum kultury bez minaretów”, którą do końca stycznia 2008 r. podpisało około 300 osób, a w lutym – 1470 osób • zorganizowanie masowej akcji mailingowej przeciwko projektowi budowy • demonstracja przeciwko budowie meczetu w centrum miasta pod hasłem „SOS Zachodzie”, gdzie wzięło udział 250 osób	Zgoda rządu federalnego
Bludenz (Vorarlberg)	• projekt budowy meczetu z minaretem	• podpalenie tureckiego konsulatu generalnego w Bregencji, stolicy Vorarlbergu • wysłanie do burmistrza listów i e-maili z apelami przeciwko budowie meczetu • rozpoczęcie kampanii na rzecz zmiany prawa budowlanego w celu uniemożliwienia budowy minaretów	Zgoda władz lokalnych

Na podstawie: Furlinger 2010: 190-212.

Realizacja tureckiej dyplomacji religijnej w Austrii przybiera różne formy, wśród których najważniejszą wydaje się prowadzenie oddziałów *ATİB*, zwłaszcza meczetów oraz domów modlitwy. O ile jednak austriaccy muzułmanie przyjmują to z zadowoleniem, o tyle wśród miejscowej ludności budzi to wiele emocji i kontrowersji. Skutkowało to wieloma sporami związanymi z meczetami i domami modlitwy prowadzonymi przez *ATİB*, w tym próbach zablokowania ich przebudowy bądź funkcjonowania. W większości przypadków po długich staraniach miejscowe władze wyraziły zgodę, a *ATİB* musiał iść na duże ustępstwa w kwestii ostatecznych projektów.

DZIAŁALNOŚĆ POLITYCZNO-RELIGIJNA *ATİB* PO 2015 R.

Brak zrozumienia przez imamów społeczeństwa austriackiego, a także ich krótki pobyt w Austrii i brak znajomości języka niemieckiego uważa się za przyczynę społecznej izolacji i słabej integracji muzułmanów. Dlatego w lutym 2015 r. parlament austriacki uchwalił nową *Islamgesetz*, która czyni nielegalnym finansowanie meczetów i wypłacanie pensji imamom z zagranicy (*BGBI. I* Nr. 39/2015). Imamowie z *ATİB* na mocy nowych przepisów nie mają już prawa do pracy jako tureccy pracownicy państwowi w Austrii. Ponadto dziewięciu finansowanych z zagranicy imamów zostało zmuszonych do opuszczenia Austrii (Öktem 2016: 53).

W ten sposób nowa ustawa islamska z 2015 r. poważnie zaszkodziła stosunkom rządu austriackiego z *ATİB*. Była ona postrzegana jako akt wrogości wobec rządu tureckiego, a Austrię oskarżono o islamofobię (Aslan 2018: 6). Ustawa ta zabrania imamom otrzymywania zewnętrznego finansowania, stawiając pod znakiem zapytania ich przyszłość w *ATİB*. Najbardziej widoczną konsekwencją nowej ustawy o islamie jest utrata środków do życia przez imamów i pracowników religijnych, których pensje były wcześniej wspierane przez organizacje z państw trzecich, głównie z Turcji (Öktem 2017: 46).

Jeden z elementów nowej *Islamgesetz* stanowi, że lokalne grupy członkowskie muzułmańskich organizacji parasolowych nie mogą powielać wzajemnie swoich regionów działalności, co może zagrozić przetrwaniu *ATİB*, ponieważ przepisy nakazują rozwiązanie takich grup (Skowron-Nalborczyk 2016: 72). Z drugiej strony, zakaz dotyczy islamskich związków wyznaniowych i ich wspólnot, a nie stowarzyszeń takich jak finansowane przez rząd turecki *ATİB* (Dautovic, Hafez 2019: 45-46). Co ciekawe, na nowego przewodniczącego *IGGiÖ* w czerwcu 2016 r. wybrano Turka Ibrahima Olguna, blisko związanego z rządem w Ankarze, a w grudniu 2018 r. zastąpił go Ümit Vural – syryjski Kurd tureckiego pochodzenia, który był wielokrotnie oskarżany przez swoich przeciwników o bycie „marionetką Ankary” i sprzyjanie *ATİB* w Radzie Szury (*Schurarat*), najwyższym organie *IGGiÖ*, który m.in. wybiera przewodniczącego organizacji (*Muslims elected...* 2021).

Obecnie *ATİB* ma silny wpływ na działalność *IGGiÖ* w Austrii. Przykładem tego jest zorganizowanie przez stowarzyszenia *ATİB* zakrojonej na szeroką skalę demon-

stracji przeciwko deklaracji Austriackiej Rady Narodowej o ludobójstwie Ormian w 1915 r. (Aslan 2018: 6). Wpływ tureckiej dyplomacji religijnej w Austrii był również widoczny podczas prorządowych protestów na austriackich ulicach popierających tureckiego prezydenta Erdoğan po próbie puczu z lipca 2016 r. Zaalarmowało to opinię publiczną, ponieważ pokazało wpływ dotychczasowych działań Ankary na społeczność turecką w Austrii (Öktem 2016: 52-53).

Wiele kontrowersji wzbudziła również instrumentalizacja meczetów i wykorzystywanie ich do celów politycznych, aby kształtować młode pokolenie poprzez formę tureckiego „wychowania patriotycznego”. Ćwiczenia wojskowe i musztra dla dzieci, rekonstrukcja bitwy o Gallipoli oraz przysięganie na Koran i miecz, że będą chronić Turcję przed jej wrogami, to tylko kilka przykładów (Aslan 2018: 7). Działania te stoją w opozycji do głównych celów islamskiej edukacji religijnej w Austrii, do których należy zapewnienie dzieciom i młodzieży prawdziwych i rzetelnych informacji, a także głębokiego zrozumienia własnej wiary i duchowego ukierunkowania. A w obliczu heterogenicznego świata, w którym dorastają dzieci, kolejnym celem jest kształtowanie wrażliwej i otwartej postawy wobec różnych kultur i przekonań (Rayachi 2018: 582).

Austria była jednym z pierwszych krajów europejskich, które podjęły działania mające na celu ograniczenie wpływów tureckich na swoim terytorium. Od 2018 r. na terytorium Austrii zakazane są wszystkie tureckie kampanie wyborcze. Była to reakcja na przyznanie przez Ankarę w 2012 r. biernego i czynnego prawa wyborczego Turkom mieszkającym za granicą, co miało wzmocnić polityczne więzi diaspory z ojczyzną. Sprawilo to, że tureckie partie polityczne zaczęły umieszczać przedstawicieli diaspory na swoich listach wyborczych oraz uwzględniać ich potrzeby i oczekiwania w swoich programach politycznych (Akçapar, Aksel 2017: 148; Basser, Öztürk 2019: 30-31).

W celu ograniczenia wpływu tureckiej dyplomacji religijnej, rząd austriacki zaczął organizować kursy i lekcje języka niemieckiego dla imigrantów, aby przybliżyć im wartości Republiki Austrii. Sebastian Kurz, jeszcze jako austriacki minister ds. integracji, stwierdził, że reformy zostały wprowadzone w celu wyraźnego przeciwdziałania skutkom ekstremizmu islamskiego w Austrii. W 2017 r. rząd austriacki zatwierdził ustawę o przeciwdziałaniu zakrywaniu twarzy (*Anti-Gesichtsverhüllungsgesetz*), zabroniono również publicznego rozpowszechniania Koranu (Öktem 2016: 53). Artykuł 2 ust. 1 stanowi:

„Kto zakrywa lub ukrywa rysy twarzy odzieżą lub innymi przedmiotami w miejscach publicznych lub w budynkach użyteczności publicznej w sposób uniemożliwiający ich rozpoznanie, popełnia wykroczenie administracyjne i podlega karze grzywny w wysokości do 150 euro. Wykroczenie administracyjne może zostać ukarane nakazem karnym zgodnie z art. 50 *VStG* [ustawy o karach administracyjnych – Ł.S.F.] w wysokości do 150 euro [...]” (BGBl. I Nr. 68/2017).

Co więcej, władze austriackie zamknęły w czerwcu 2018 r. siedem meczetów mających powiązania z *ATİB* i wydalili 60 z 260 tureckich imamów głoszących kazania w Austrii, oskarżonych o przyjmowanie funduszy od innych rządów (Jones 2020).

Decyzja ta była następstwem dochodzenia Urzędu do Spraw Religijnych w sprawie kilku meczetów w Wiedniu finansowanych przez Turków (Nazeef 2021). Zamknięto również szkołę *Imam Hatip*² w Wiedniu, którą *Milli Görüş* utworzyła w 2017 r. z funduszy tureckich (Aslan 2018: 7-8).

Ponadto turecka dyplomacja religijna stanęła w obliczu innych wyzwań. Pierwszym z nich jest postępująca sekularyzacja społeczności muzułmańskiej w Austrii, w tym tureckiej, gdyż około 15% austriackich muzułmanów odrzuca ustalone struktury organizacyjne i autorytety religijne. Jest to najbardziej widoczne wśród przedstawicieli drugiego – 33,3% i trzeciego pokolenia imigrantów – 11,1% (Kolb 2020: 386). Drugą kwestią jest rozproszenie mniejszości tureckiej w kilku różnych organizacjach na terenie Austrii, co uniemożliwia pełną koordynację działań, a tym samym wskazuje na słabość zarządzania diasporą turecką przez Ankarę. Ponadto dla władz tureckich diaspora jest środkiem do celu, a nie potencjalnym partnerem, a ich działania koncentrują się na unikaniu asymilacji Turków mieszkających w Austrii.

PODSUMOWANIE

Nowe podejście do dyplomacji publicznej i wykorzystanie „nowych” narzędzi w postaci wykorzystania czynnika religijnego pozwoliło Turcji na prowadzenie działań, dzięki którym jest ona obecna w codziennym życiu Turków. Turcja buduje swój wizerunek na arenie międzynarodowej, wykorzystując religijny wymiar dyplomacji, tzw. dyplomację religijną. Jednym z powodów stosowania tej kategorii dyplomacji jest fakt, że religia nadal odgrywa znaczącą rolę w życiu społeczno-politycznym współczesnych społeczeństw. Dlatego też „dyplomacja religijna” stała się ważnym instrumentem tureckiej *soft power*, jeśli chodzi o wzmacnianie międzynarodowej pozycji kraju.

Turecką dyplomację religijną charakteryzuje promocja tureckiego modelu islamu, a także wiele usług religijnych. Turcja pomaga mniejszości muzułmańskiej w Europie Zachodniej, jak i na całym świecie, finansując budowę i utrzymanie meczetów, a także działalność szkół koranicznych i innych organizacji religijnych. Ponadto, odpowiada za finansowanie duchownych, którzy są *quasi*-urzędnikami oraz jest w stanie kontrolować przestrzeganie nakazów i zakazów religijnych. Nie bez znaczenia jest też organizacja pielgrzymek do Mekki i różne obchody świąt religijnych (Szymański 2008: 35). Turcja odwołuje się do *ummy* w swojej polityce zagranicznej, ponieważ społeczność muzułmańska jest dźwignią, którą państwo tureckie pod rządami *AKP*

² Szkoły *Imam-Hatip* pierwotnie powstały w miejsce szkoły zawodowej, aby szkolić imamów zatrudnianych przez rząd po rozwiązaniu medres w Turcji przez ustawę o unifikacji edukacji w czasie reform Atatürka, są odpowiedzialne za program kształcenia duchownych. Jednak w przeciwieństwie do innych szkół zawodowych, ich programy nauczania zawierały taką samą ilość edukacji religijnej i świeckiej, jak w tradycyjnych szkołach średnich. Prezydent Turcji R. T. Erdoğan ukończył jedną z tych szkół (Butler 2018).

wykorzystuje do wzmacniania obecności w różnych częściach świata (Muhasilovic 2018: 64).

Turecka dyplomacja religijna w Austrii prowadzona jest za pośrednictwem austriackiego oddziału *Diyanet*, czyli Turecko-Islamskiej Unii na rzecz Kulturalnej i Społecznej Współpracy w Austrii, która jest największą organizacją społeczności tureckiej w tym kraju. *ATİB* koordynuje działalność religijną, społeczną i kulturalną turecko-islamskich wspólnot meczetowych. Jeśli chodzi o status prawny *ATİB*, mamy do czynienia ze skomplikowaną dwutorowością. *ATİB* jest stowarzyszeniem utworzonym zgodnie z ustawą o stowarzyszeniach (*Vereinsgesetz*). Działa jako organizacja parasolowa, która zrzesza 69 oddziałów z ponad 100 tys. członków w całej Austrii. Z drugiej strony, jest filią tureckiego *Diyanetu*.

Na podstawie powyższego można wywnioskować, że *ATİB* jest przedłużeniem instytucji rządu tureckiego w Austrii. Ze względu na tę zależność *ATİB* znajduje się pod ogromną presją społeczną w Austrii, gdzie coraz częściej jest postrzegana przez rodowitych Austriaków jako organizacja polityczna, a nie religijna. Poza tym brak efektywności związany jest również z podejściem społeczności austriackiej wobec islamu, czego najlepszym przykładem były spory i sprzeciwy wokół (prze)budowy meczetów i domów modlitewnych.

Wszystkie wskazane elementy przyczyniły się do porażki tureckiej dyplomacji religijnej jako umiejętności wykorzystania czynnika religijnego do promowania kraju w Austrii oraz wpływania i kształtowania preferencji austriackiego społeczeństwa. Ankarą w celu promowania tureckiego modelu islamu i ochrony obyczajów religijnych skupiła się na rozszerzaniu swoich usług głównie na Turków mieszkających w Austrii – turecka dyplomacja religijna została ograniczona do mobilizacji tureckiej diaspory. Rząd austriacki sprzeciwił się temu i wprowadził wiele środków mających na celu ograniczenie wpływów tureckich w tym kraju. Miało to jednocześnie negatywny wpływ na stosunki między oboma krajami. Turecka działalność polityczna i religijna, w tym działalność *ATİB*, została znacznie ograniczona w wyniku naruszania przez nią ustawy o islamie.

Bibliografia

Źródła

BGBI. I Nr. 39/2015.

BGBI. I Nr. 68/2017.

Konstytucja Republiki Tureckiej (2017), Warszawa: Kancelaria Sejmu, https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2017/08/Turcja_pol_010717.pdf (dostęp: 2.06.2022).

Raporty

Baser B., Öztürk A.E. (2019), *Turkey's Diaspora Governance Policies And Diasporas from Turkey In Germany: A Critical Reading Of The Changing Dynamics*, w: M. Hatay, Z. Tziarras (red.),

Kinship and Diasporas in Turkish Foreign Policy: Examples from Europe, the Middle East and the Eastern Mediterranean, „PRIO Cyprus Centre Report” 10, Nicosia.

Curanović A. (2012), *The Religious Diplomacy of the Russian Federation*, „Russie.Nei.Reports” 12.

Opracowania

- Akçapar Ş.K., Aksel D.B. (2017), *Public Diplomacy Through Diaspora Engagement: the Case of Turkey*, „Perceptions: Journal of International Affairs” 22(4): 135-160.
- Allievi S. (2010), *Mosques in Europe: real problems and false solutions*, w: S. Allievi (red.), *Mosques in Europe. Why a solution has become a problem*, Londyn: Alliance Publishing Trust.
- Aslan E., Heinrich P. (2010), *Austria*, w: J.S. Nielsen (red.), *Yearbook of Muslims in Europe*, Vol. 2, Leiden-Boston: Brill.
- Aslan E. (2018), *Diyanet und ihre politisch-theologischen Aktivitäten in Österreich*, „European Journal of Turkish Studies” 27, DOI: 10.4000/ejts.6010.
- Çitak Z. (2010), *Between ‘Turkish Islam’ and ‘French Islam’: The Role of the Diyanet in the Conseil Français du Culte Musulman*, „Journal of Ethnic and Migration Studies” 36(4): 619-634, DOI: 10.1080/13691830903421797.
- Çitak Z. (2013), *The Institutionalization of Islam in Europe and the Diyanet: The Case of Austria*, „Ortadoğu Etütleri” 5(1): 167-182.
- Dautovic R., Hafez F. (2019), *Institutionalizing Islam in Contemporary Austria: A Comparative Analysis of the Austrian Islam Act of 2015 and Austrian Religion Laws with Special Emphasis on the Israelite Act of 2012*, „Oxford Journal of Law and Religion” 8(1): 28-50, DOI: 10.1093/ojlr/rwy013.
- Fraszka Ł.S. (2021), „Dyplomacja religijna” jako instrument polityki zagranicznej państwa w późnowestfalskim systemie międzynarodowym, w: M. Stanulewicz, E. Plewa, C. Linowski (red.), *Państwo wobec religii. Teraźniejszość i przeszłość*, Łódź: ArchaeGraph Wydawnictwo Naukowe.
- Fürlinger E. (2010), *The politics of nonrecognition: mosque construction in Austria*, w: S. Allievi (red.), *Mosques in Europe. Why a solution has become a problem*, Londyn: Alliance Publishing Trust.
- Fürlinger E. (2015), *The Controversy Surrounding the Construction of Mosques by Turkish-Muslim Organizations in Austria: A Multidimensional Analytical Framework*, w: I. Sirkeci, G. Şeker, A. Tilbe, M. Ökmen, P. Yazgan, D. Eroğlu (red.), *Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings*, Londyn: Transnational Press London.
- Kolb J. (2020), *Constituted Islam and Muslim Everyday Practices in Austria: The Diversity of the Ties to Religious Organizational Structures and Religious Authorities in the Process of Change*, „Journal of Muslim Minority Affairs” 40(3): 371-394, DOI: 10.1080/13602004.2020.1819129.
- Kroissbrunner S. (2003), *Islam and Muslim Immigrants in Austria: Socio-Political Networks and Muslim Leadership of Turkish Immigrants*, „Immigrants and Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora” 22(2-3): 188-207, DOI: 10.1080/0261928042000244826.
- Lamrani H. (2019), *Status of Islamic Finance in Austria in 2019*, w: M. Hajjar (red.), *Islamic Finance in Europe. A Cross Analysis of 10 European Countries*, Cham: Palgrave Macmillan.
- Mattes A., Rosenberger S. (2015), *Islam and Muslims in Austria*, w: M. Burchardt, I. Michalowski (red.), *After integration, Islam, conviviality and contentious politics in Europe*, Wiesbaden: Springer.
- Marechal B., Allievi S., Dassetto F., Nielsen J. (2003), *Muslims in the Enlarged Europe: Religion and Society*, Leiden-Boston: Brill.
- Muhasilovic J. (2018), *Turkey's Faith-based Diplomacy in the Balkans*, „Rising Powers Quarterly” 3: 63-85.

- Nalborczyk A.S. (2003), *Muzułmanie w Austrii: od wojen z Turcją po lekcje islamu w szkole*, w: A. Parzymies (red.), *Muzułmanie w Europie*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Ociepka B. (2011), *Nowa dyplomacja publiczna – perspektywa teorii stosunków międzynarodowych i komunikowania politycznego*, w: A. Gałanek, E. Haliżak, M. Pietraś (red.), *Wielo- i interdyscyplinarność nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Studiów Międzynarodowych, Wydawnictwo Rambler.
- Ozkan M. (2014), *Turkey's Religious Diplomacy*, „Arab World Geographer” 17(3): 223-237.
- Öktem K. (2016), *Austria*, w: O. Scharbroadt (red.), *Yearbook of Muslims in Europe*, Vol. 8, Leiden-Boston: Brill.
- Öktem K., Alkan G. (2017), *Austria*, w: O. Scharbroadt (red.), *Yearbook of Muslims in Europe*, Vol. 9, Leiden-Boston: Brill.
- Rayachi M. (2018), *Islamic Religious Teachers as Bridge-Builders in Schools in Austria*, „Journal of Ecumenical Studies” 53(4): 581-587, DOI: 10.1353/ecu.2018.0042.
- Rohman A. (2019), *Chinese-Indonesian cultural and religious diplomacy*, „Journal of Integrative International Relations” 4(1): 1-21, DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4891831>.
- Rzepka M. (2019), *Rekonceptualizacja irańskiej dyplomacji religijnej. Iran i świat chrześcijański*, w: R. Czulda (red.), *Islamska Republika Iranu na arenie międzynarodowej. Motywacje i kierunki polityki*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sezgin Z. (2019), *Islam and Muslim Minorities in Austria: Historical Context and Current Challenges of Integration*, „Journal of International Migration and Integration” 20(3): 869-886, DOI: 10.1007/s12134-018-0636-3.
- Sievers W., Ataç I., Schnell P. (2014), *Editorial: Turkish migrants and their descendants in Austria Patterns of exclusion and individual and political responses*, „Migration Letters” 11(3): 263-274, DOI: 10.33182/ml.v11i3.222.
- Skowron-Nalborczyk A. (2016), *A century of the official legal status of Islam in Austria. Between the Law on Islam of 1912 and the Law on Islam of 2015*, w: R. Mason (red.), *Muslim Minority-State Relations. Violence, Integration, and Policy*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan.
- Sunier T., Landman N. (2015), *Transnational Turkish Islam: Shifting Geographies of Religious Activism and Community Building in Turkey and Europe*, Londyn: Palgrave Macmillan.
- Szymański A. (2008), *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa.
- Tabak H. (2017), *Manifestations of Islam in Turkey's Foreign Policy*, w: H. Tabak, Ö. Tüfekçi, A. Chiriatti (red.), *Domestic and Regional Uncertainties in the New Turkey*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Wets J. (2006), *The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Integration*, „Turkish Studies” 7(1): 85-100, DOI: 10.1080/14683840500520600.

Źródła internetowe

- ATIB Union (2021a), *Beerdigungshilfe*, <https://atib.at/beerdigungshilfe/> (dostęp: 2.06.2022).
- ATIB Union (2021b), *Unsere Angebote*, <https://atib.at/bildungsabteilung/unsere-angebote/> (dostęp: 2.06.2022).
- ATIB Union (2021c), *Über Uns*, <https://atib.at/> (dostęp: 2.06.2022).
- Butler D. (2018), *With more Islamic schooling, Erdogan aims to reshape Turkey*, „Reuters Investigates” 25 January 2018, <https://www.reuters.com/investigates/special-report/turkey-erdogan-education/> (dostęp: 2.06.2022).

- Islamische Glaubensgemeinschaft zählt Moscheen in Österreich* (2017), „Der Standard“ 21.07.2017, <https://www.derstandard.at/story/2000061598164/islamische-glaubensgemeinschaft-erhebt-zahl-der-moscheen-in-oesterreich> (dostęp: 2.06.2022).
- Jones S. (2020), *What is behind Austria's plan to outlaw 'political Islam'?* „Financial Times”, <https://www.ft.com/content/3c8f761d-94cc-405f-904c-0785a11891a7> (dostęp: 2.06.2022).
- Minority Rights Group (2022), *Turks*, <https://minorityrights.org/minorities/turks/> (dostęp: 2.06.2022).
- NewsBeezer (2021) 08.12.2018,
- Nazeef A. (2021), *Erdogan's tentacles: How Turkish socio-religious networks influence Europe's political landscape?*, „TRENDS Research & Advisory”, <https://trendsresearch.org/insight/erdogans-tentacles-how-turkish-socio-religious-networks-influence-europes-political-landscape/> (dostęp: 2.06.2022).
- Statista (2021), *Anzahl der islamischen Vereine und Moscheen in Österreich nach ausgewählten Dachverbänden mit Stand Februar 2019*, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/619801/umfrage/islamische-vereine-und-moscheen-in-oesterreich-nach-dachverbaenden/> (dostęp: 2.06.2022).
- Statista (2022), *Anzahl der Türken in Österreich von 2012 bis 2022*, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/587860/umfrage/tuerken-in-oesterreich/> (dostęp: 2.06.2022).

Mgr Łukasz Sławomir Fraszka, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki (lukasz.fraszka@gmail.com)

Słowa kluczowe: „dyplomacja religijna”, *Diyanet*, Turcy w Austrii, turecki model islamu, działalność polityczno-religijna

Keywords: “religious diplomacy”, *Diyanet*, Turks in Austria, Turkish model of Islam, political-religious activities

ABSTRACT

Turkey's political-religious activity in Austria, which constitutes the research problem of this paper, has been analysed through the prism of “religious diplomacy”. Therefore, the paper attempts to assess Turkish religious activity in contemporary Austria. The aim of this article is to determine the role and significance of “religious diplomacy” as a foreign policy tool of Turkey in the era of Justice and Development Party (AKP) rule. It can be argued that the period of Recep Tayyip Erdogan's and the AKP's rule is characterised by the government's increased commitment to promoting the Turkish model of Islam.

It seems that the religious factor is shaping Turkey's current policy in Europe, but on the other hand activity in this area can also be seen as an attempt to interfere in the internal affairs of another state – as will be presented on the example of Austria later in this text. The state of Turkish religious diplomacy in Austria has been analysed on the basis of the political-religious activities of the Austrian Diyanet branch, i.e., ATID. It seems adequate to state that in this respect Turkish religious diplomacy as an instrument for using religion to promote the country among native Austrians must be considered ineffective. The lack of effectiveness in this field resulted in Turkish religious diplomacy in Austria being reduced to activating the Turkish diaspora in Austria and forming a Turkish identity there.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Z badań nad stosunkiem mieszkańców Ziem Zachodnich i Północnych do historycznego dziedzictwa kulturowego Raport ze spotkań środowiskowych (1995-1996)

Opracowanie

Zbigniew Mazur

Do druku przygotowała

Maria Wagińska-Marzec

Instytut Zachodni

Poznań 2021

Seria Ziemie Zachodnie – Studia i Materiały nr 30

168 ss. + 80 barwnych fotografii

Format B5

Oprawa miękka

Publikacja „Raportu” jest efektem prac podjętych w ramach zainicjowanego przez Z. Mazura interdyscyplinarnego projektu badawczego realizowanego w latach 90. w Instytucie Zachodnim w Poznaniu, dotyczącego kwestii dziedzictwa kulturowego Ziem Zachodnich i Północnych po 1945 r.

Rozmowy z przedstawicielami lokalnych elit intelektualnych, czynnie zaangażowanych w budowanie powojennej rzeczywistości z racji działalności zawodowej, przeprowadzone w l. 1995-1996 podczas spotkań w różnych regionach Ziem Zachodnich i Północnych, przynoszą wiele interesujących spostrzeżeń dotyczących zagadnień związanych z wielowarstwową spuścizną historyczną regionów Górnego i Dolnego Śląska, Ziemi Kłodzkiej, Ziemi Lubuskiej, Pomorza oraz Warmii i Mazur. Dowodzą, jak odmienne było podejście różnych grup społecznych wobec zastanego krajobrazu kulturowego i że składało się na to wiele czynników. Unaoczniają wielowątkowy charakter i skalę problemów, jakie się wiązały z zaadaptowaniem istniejącej spuścizny kulturowej na obszarach o powikłanej historii na przestrzeni dziejów. Materiał ten pozwala lepiej zrozumieć dylematy, przed jakimi stawała wówczas ludność napływowa, a także lokalne władze oraz osoby, które z racji pełnionych funkcji sprawowały pieczę nad przejętą spuścizną. Praca ta może być inspiracją do dalszych pogłębionych badań, uwzględniających współczesną perspektywę i zmiany w nastawieniu społeczeństwa wobec artefaktów z przeszłości na Ziemiach Zachodnich i Północnych.

Maria Wagińska-Marzec

AGNIESZKA KISZTELIŃSKA-WĘGRZYŃSKA

Łódź

ORCID: 0000-0003-3682-4442

CULTURE IN AUSTRO-AZERBAIJAN BILATERAL CONTACTS

INTRODUCTION

The post-war Austrian diplomacy that operated independently during the Cold War, after 1955, had several clear strategic goals, the most important of which was to define and consolidate the principles of active neutrality, a crucial element of Austria's post-war national identity. After 1989, some of the previous paradigms regarding Austria's place in Europe changed. The new challenges brought about by the collapse of the bipolar world forced us to look at the position of the Danube republic from a different perspective. The foreign policy pursued by Vienna after the enlargement of the European Union (EU) in 2004 is on the one hand that of a political partner of the Central European countries and on the other hand that of a small country with a consolidated democracy that reacts very vividly to international crises, trying to draw the greatest benefits from them. Austria is a small country with great political ambitions, great economic potential and politically conscious citizens. International affairs are of great importance to the Austrian voters, and crises taking place abroad lead to considerable changes in the party system. After the enlargement of the EU in 2004, certain permanent elements emerged that came to dominate Austria's relations with European countries (Bischof, Karlhofer 2010: 5). The rapidly developing situation in the Middle East and Ukraine posed a number of challenges. Austria is trying to find its own solutions to the growing problems, solutions tailored to the needs of a neutral state located in the heart of the old continent and with the ambition of acting as an intermediary in international disputes and of fostering intercultural dialogue (Brix 2016: 244). The permanent elements of Austria's foreign policy, which have been slightly changed in the last dozen or so years, include the implementation of the principle of perpetual neutrality, integration within EU structures and establishment of relations with countries outside Europe (Kisztełińska-Węgrzyńska 2016a: 281-299). Changes in Viennese diplomacy have been seen in the use of soft power, provision of support for the Balkan states and cooperation with the Russian Federation during the conflict in Ukraine.

SOFT POWER AND TASKS OF AUSTRIAN PUBLIC DIPLOMACY

Austrian diplomacy has made great progress in creating a brand recognised around the world characterised by cultural heritage. For foreign policy, it is important for Vienna to gradually create an image of a country with an enormous culture-forming potential and human resources capable of fostering dialogue and cooperation between various cultures (Pierzchała 2013: 74). In the world of dominant propaganda messages focused on nurturing divisions and keeping the concerned parties in a state of permanent dispute, the role of cultural diplomacy will increase (Ryniejska-Kiełdano-wicz 2015: 159). Austria sees this as an opportunity for it to act as a mediator and promoter of changes, open to other cultures but fully convinced of the exceptional value of its own heritage (Parzymies 2012: 60–82; Puchowicz 2008: 457–472). Cultural exchange strengthened by positive actions by the government and not controlled from the top provides the basis for the development of a civil society internationally perceived as a trustworthy partner. Social and political development understood in this way provides a good basis for cooperation in the framework of bilateral relations, which are frequently and willingly returned to in international relations.

Cultural superpower is what Austria is known for in the contemporary international relations. The Danube republic worked systematically to obtain such a reputation throughout the entire post-war period (Burka 2012: 264). At that time, a system of disseminating the national heritage outside the country was created, called *Aus-landskulturpolitik* in the literature on the subject (ibidem: 152). Austria was consistently promoted as a multicultural state with a rich tradition of cooperation with other nations (Kisztełińska-Węgrzyńska 2016a: 280). Austrian former politics wrote about a kind of national brand (i.e. culture) as Austria's main export product and significant cultural enhancement of Austria's image abroad (Umińska-Woroniecka 2010: 47-73). These messages boil down to the thesis that Austria had ambitions to initiate culture-forming processes and was looking for suitable grounds for putting them into practice (Brix 2013: 97).

After 1989, Central and Eastern Europe, and later also the Balkans, were areas where it was possible to implement the aforementioned tasks in a quite effective way. It should be emphasised that the fall of the Iron Curtain only facilitated the processes that had been undertaken since the 1960s thanks to Austrian institutions (reading rooms, libraries, institutes or embassies operating, among others, through cultural forums). The role and tasks of Austrian diplomacy changed after the fall of the Iron Curtain (Kisztełińska-Węgrzyńska 2016a: 283). Among the new tasks demanded by public diplomacy in the time of globalisation, Austrian experts mention the need to adapt to the rapidly progressing changes in the re-evaluation of historical heritage: cultural, geographical, linguistic, religious and ethnic (Plasser, Seeber 2011).

It was also important to create a common discourse on the policy of collective memory in the context of events related to totalitarianism. The goals established in relation to this were to inspire the organisation of grassroots culture-forming activities in the future and to encourage dialogue, exchange or the adoption of the solutions

proposed by Vienna. Experts on the subject emphasise that public diplomacy, understood mainly as the export of the Austrian culture to the Central European countries, was carried out in parallel with the integration activities within the EU structures, or in such a way as to use only institutional opportunities thanks to the EU enlargement. This two-track cooperation did not exclude but even strengthened Austria's ties with the East that were re-established after 1989. In the reports summarising the implementation of the Austrian foreign policy after 2011, particular attention was paid to the 'Austrian contribution' to the infrastructure of the European cultural policy. The work was about building a new identity and assessing the war-related past. Activity in the region and searching for collaborators to build a common memory was the main task of developing cultural institutions (Tomczak 1997: 117).

RELATIONS WITH AZERBAIJAN

Cultural cooperation was also important in the context of the situation in the South Caucasus (*Foreign and European Policy Report 2014...*: 96). Austria's increased interest in this area in 2011–2013 was based on the area's natural resources and ability to transport resources by water (Schocher 2014). Armenia, Azerbaijan and Georgia are included in the economic assistance plan under the activities of the Austrian Development Cooperation. Armenia's refusal to sign the EU accession agreement and joining of the Russian-controlled Eurasian Economic Union (EEU) due to the Ukraine conflict encouraged the other Caucasian countries to do the same. At the time that Sebastian Kurz visited Azerbaijan in September 2014, the country was considering joining the EEU.

Vienna's prioritisation of its relations with Moscow remains important for the development of Austria's relations with the Caucasian states. The reason that Vienna politically supports the actions of the Kremlin authorities is the economic exchanges between Austria and Russia based on the export of raw materials. Although the involvement of the Austrian banking sector in Ukraine and Austria's support for the integration ambitions of the Ukrainians were visible, Austria did not engage in initiatives that violated Russia's political interests before 2022. Even the recognition of the Eastern Partnership (EaP) was not treated in terms of creating a counterbalance to Russia but was explained by the desire for synergy with a similar alliance being formed in the Balkan region. Austria remains Russia's greatest political and economic ally among the EU countries, and that the Austrian political elite continue to regard the Kremlin's actions in a positive light (Astrov 2009: 180–181; *Russian-Austrian...* 2016). Viennese diplomacy presents itself as an intermediary and mediator in the ongoing conflict and draws attention in media reports to how much Austria can gain or lose from such conflict (*South Stream...* 2014).

According to the European Neighbourhood Policy (ENP) annual report, ENP applies to the six neighbouring Eastern European countries (Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine) and to the ten EU neighbouring countries in the

Eastern and Southern Mediterranean regions (Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Lebanon, Libya, Morocco, Palestine/PNA, Syria and Tunisia), and although Belarus, Libya and Syria are included in the ENP, they do not fully participate in it (*Foreign and European Policy Report 2014...*: 24). As a successful twinning partner in Southeast Europe, Austria is also interested in becoming more closely involved in the European neighbourhood. Following its successful completion of a twinning project with the local energy control authority in Georgia, an E-Control follow-up project was established. In the context of TAIEX, the Austrian authorities sent experts to Algeria, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Israel, Moldova and Ukraine in 2015 to share their relevant specialised know-how in the fields of justice, home affairs, finances, health care, labour law and digitalisation.

According to Report, 'although Azerbaijan takes part in the EU's Eastern Partnership, it does not seek to conclude an Association Agreement but rather a "Strategic Modernisation Partnership" agreement that is to build on the principles of sovereignty, independence and territorial integrity'. The same report claims that Azerbaijan is important for the EU and Austria because of its rich oil and gas resources, among others. Azerbaijan's relations with the EU countries suffered a setback, however, when Brussels criticised the deteriorating human rights situation and lack of democracy in Azerbaijan, which was denounced by the latter as tantamount to interference in its internal affairs. In addition, the European Parliament adopted a resolution on September 10, 2015 calling on Azerbaijan to release the foreign journalists and human rights activists it had held captive and to take measures to combat corruption.

The inter-parliamentary cooperation between the two countries is carried out by the Working Group on Azerbaijan-Austria inter-parliamentary relations. Milli Majlis established the Working Group on Azerbaijan-Austria inter-parliamentary relations on 5 December 2000. According to the decision of Milli Majlis dated 4 March 2016, the head of the Working Group on Azerbaijan-Austria inter-parliamentary relations is Javid Gurbanov. The head of the working group from the Austrian side is Carl Ollinger.

The Karabakh area has a special place in Austria's relations with Azerbaijan. Over the centuries, the hostile attitude of the Armenian to Azerbaijani people in the Caucasus was fuelled by the Russian administrations. The beginnings of disputes over Nagorno-Karabakh arose from the emerging Armenian and Azerbaijani struggle for statehood after the fall of Tsarist Russia (Adamczewski 2012: 67). Even then, they were part of a wider conflict between the great powers and the need to seek alliances, either in agreement with Russia or Turkey. Polish research on this topic is developing. It is enough to mention the works of Paweł Adamczewski (2012), Paweł Olszewski (2010) and Tadeusz Świątochowski (2006). The administrative division established by the Bolsheviks in the Caucasus at the beginning of the 20th century has survived with minor changes to the present day. The next changes concerned only the independence of the previously existing administrative units formed during the USSR times. Next level of this conflict was created as a result of the 1980s Armenian-Azerbaijani conflict, with the territory of the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast and seven adjacent Azerbaijani provinces (Legieć 2021; Rokita 2010: 135–147).

Looking at the region in a broader context, the so-called independence proclaimed by Nagorno-Karabakh in 1991 was proclaimed without the Azerbaijani people living in the area. Armenia claims that Nagorno-Karabakh had the same right to declare independence in 1991 as Armenia and Azerbaijan. It should be noted that Soviet law allowed for the secession of the republics, not the autonomous regions, and that was the status of Nagorno-Karabakh. The independence of Armenia and Azerbaijan was confirmed on the basis of the *uti possidetis* principle, which means recognition within the existing borders. Armenia wanted a guarantee that Azerbaijan would not attack the Armenians from Nagorno-Karabakh and that peacekeepers could be deployed there. Azerbaijan's main argument was territorial integrity. Nagorno-Karabakh was part of Azerbaijan during the Soviet era, so it should remain so, according to diplomats from Baku (Potocki 2020: 1). Armenia replies that these territories have belonged to Armenians for centuries and opposes the principle of self-determination to territorial integrity. In reference to Adamczewski's research, censuses of the population of Nagorno-Karabakh from 1810-1897 indicate the domination of Tatars – 76% over Armenians – 21% (Adamczewski 2012: 66). The demography of this region in historical terms is a separate issue, often raised by both sides of the conflict.

The armed conflict of 1991 ended with the signing of a ceasefire in 1994 by representatives of Azerbaijan, the Nagorno-Karabakh Republic and Armenia. In 1998, OSCE (Organization for Security and Co-operation in Europe) proposed its own idea of resolving the conflict: creating a combined Azerbaijan and Nagorno-Karabakh state. Here, Nagorno-Karabakh would be freely associated with Azerbaijan, although the Armenians would have the right to have their own armed forces and land connections with Armenia, and the right to self-determination. The OSCE proposal, however, was rejected by both parties in the conflict. During the negotiations, the Azerbaijani authorities invoked the principle of territorial integrity and agreed only to the grant of broad autonomy for Nagorno-Karabakh within Azerbaijan. The Armenians, on the other hand, demanded recognition of the complete independence of the area from Azerbaijan because they had won the war and because they believed that the power in Yerevan belonged to the people from Nagorno-Karabakh (Olszewski 2012: 180–185).

During past years, the Minsk Group formed in OSCE to lead the negotiation process met every two or three months and made small and gradual progress. In 2001, the leaders of Armenia and Azerbaijan met with US Secretary of State Colin Powell in the US. At that time, a new peace plan was discussed, consisting in the creation of a political structure from Nagorno-Karabakh governed by the Armenians but under the authority of the US, France and Russia (Khalid 2008). The remaining lands occupied by the Armenians and the Meghr region were to be returned to Azerbaijan (Olszewski 2012: 185–186). The failure of the subsequent negotiations resulted in an attempt by Azerbaijan to end the dispute by deploying armed forces. The difficult socio-economic situation in Azerbaijan then (falling oil prices, mounting social frustration and protests) may have been Azerbaijan's motivation to escalate the conflict. That is, the Azerbaijani government wanted to divert the people's attention from the country's social problems then through the war (Jarosiewicz, Falkowski 2016).

Azerbaijan also expected the EU to intensify its efforts to resolve the Nagorno-Karabakh conflict as hardly any progress had been achieved then on such matter despite the international mediation efforts and the activities carried out by the co-chairs of the OSCE Minsk Group (*Report of the OSCE...* 2011: 1). In the second half of the year, military escalation occurred along the contested Line of Contact between Nagorno-Karabakh and Azerbaijan after the Azerbaijani armed forces used heavy weapons for the first time since the 1994 ceasefire (artillery) declaration. This led to the death of numerous soldiers and to the wounding of many others (Khalid 2008). In June, the 2015 European Games were held in Baku, and the opening ceremony was attended by Karlheinz Kopf, the second president of the National Council, who represented Austria (*Foreign and European Policy Report 2014...*: 105). Meanwhile, in 2016, there were four-day clashes around the occupied cities of Cabrayıl and Füzula. Azerbaijan has moved several kilometres forward and stopped to force talks. This should also be seen in the context of Armenia's domestic policy. The government that was formed in 2018 declared Karabakh to be Armenian.

In the context of the development of the conflict over Nagorno-Karabakh, Prime Minister Nikola Pashinyan called for the inclusion of a Nagorno-Karabakh representation in Austria's negotiations with Azerbaijan. After several informal meetings held in Vienna at the end of March, the three co-chairs of the OSCE Minsk Group were able to provide mediation, Pashinyan had an official talk with Azerbaijan President Ilham Aliyev, several meetings at the level of foreign ministers were held and another informal meeting took place between Pashinyan and Aliyev (*Außen- und Europa-politischer...* 2020: 45).

Despite the foregoing, however, the human rights situation in Nagorno-Karabakh remained problematic. In October and November 2019, the demonstrations by the opposition and women's rights defenders were brutally suppressed. Soon after, resignations and reshuffles in the power apparatus occurred, including the appointment of Ali Asadov as prime minister, which initiated a rejuvenation of power. At the end of November, a decision was made to dissolve the parliament and to hold elections in early 2020. Confidence-building measures have since been implemented. Nevertheless, Austria has expressed a growing frustration over the armaments in Azerbaijan. Azerbaijan follows a moderate course in its relations with the EU. Negotiations on a comprehensive strategic agreement started in 2017. Azerbaijan, however, remains Austria's most important trading partner in the South Caucasus. SOCAR (State Oil Company of the Azerbaijan Republic), an Azerbaijani oil company, has opened its first gas station in Austria. President Ilham Aliyev met with Federal President Alexander Van der Bellen and Federal Chancellor Sebastian Kurz in March 2019. In October, Federal Minister Andreas Reichhardt visited Azerbaijan, met with a business delegation there and signed an agreement with Azerbaijan's economy and sustainable-development minister Natia Turnava (Report 2019: 46).

In 2020, the Nagorno-Karabakh conflict was revived. After two months of fighting, both sides announced a ceasefire on the night of November 9-10. The war turned out to be a major victory for Azerbaijan. The truce assumed the detention of the

captured territories; in addition, by December 1, the Armenians were to hand over to Azerbaijan the Azerbaijani territories adjacent to Nagorno-Karabakh that the Armenians had occupied since 1994. The Armenians were left with only the northern part and with Stepanakert (the capital of the region) and the land corridor leading to it. Russian peacekeepers were sent to the territory of Nagorno-Karabakh (Górecki 2020a). For Azerbaijan, the result of this conflict was a great victory that strengthened the position of President Ilham Aliyev and resolved the problem of the Azerbaijani refugees from Nagorno-Karabakh who may return to their abandoned homes (*ibidem*). Armenia, on the other hand, perceived the result of the war as a great defeat on its part. There were many protests in Yerevan on the night of the announcement of the truce (Górecki 2020b).

According to the Austrians, it was Russia that settled the last dispute over the conflict of Nagorno-Karabakh. 'In Nagorno-Karabakh, where, on 10 November, Russia had, for the time being, succeeded in ending military clashes between Armenia and Azerbaijan that had lasted over several weeks, and deploying peacekeepers, the role played by Turkey in the conflict reconfigured the regional balance of power in the South Caucasus' (*Foreign and European Policy Report 2019...*: 42). The Minsk Group was limited in its activities. As a result of the COVID-19 pandemic, a large number of the planned meetings were either not held, had to be postponed or were held only as video conferences. The repression of the protest movement, which had flared up in Belarus in the wake of the electoral fraud, and the armed conflict over Nagorno-Karabakh also had a negative impact on the work of the EaP. Austria has provided two million euros from the Foreign Disaster Fund to counter the impact of COVID-19 in the South Caucasus and one million euros managed by the Red Cross as humanitarian aid in the wake of the Nagorno-Karabakh conflict (*ibidem*: 42).

In the South Caucasus Austria is trying to balance the influence of Russia and Turkey (Özertem 2020). In the long term, however, Vienna supports Russia's goals in the modern times. Russia continues to exert efforts to convince Azerbaijan, which is important to it due to its strategic geographic location and rich natural resources, to join the EEU, but Azerbaijan has to date shown little interest in doing so. In addition, the hostile relations between Azerbaijan and Armenia, an EEU member, due to the Nagorno-Karabakh conflict may constitute an insurmountable obstacle to the foregoing (Rahimov 2020). Turkey, on the other hand, is seen in Azerbaijan as a 'fraternal country'. The motto 'One nation, two states' is still valid, and Turkey is historically seen by the Azerbaijanis as a 'geopolitical reinsurance' considering that it is in Azerbaijan's immediate neighbourhood (*Foreign and European Policy Report 2018...*).

According to Austria by the end of the year 2020, the legal status of Nagorno-Karabakh remained unresolved. Both Russia and Turkey were able to massively expand their presence in the South Caucasus. The existing format for conflict resolution around Nagorno-Karabakh, namely the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group (USA, Russia and France) as such and the European Union were unable to exercise any tangible influence on events (*Foreign and European Policy Report 2019...*: 47). Austria's Multilateral Engagement was visible in 2020 due to activity in the OSCE's meetings.

Crisis settlement formats were impacted by the COVID-19 pandemic and were thus not able to contribute significantly to improving the situation.

In one year after the conflict on November 10, 2021 Azerbaijan marked the victory and called for regional cooperation. In the same time Armenia appealed to its Russian ally for military support under the Collective security Treaty Organization pact, which obliges Moscow to protect it in the event of a foreign invasion. The reason was the report of the killing of 6 Armenian soldiers in clashes with Azerbaijan. Russian President Vladimir Putin discussed the situation with a Prime Minister Nikola Pashinyan and agreed to “continue the contacts” on the matter (Compass 2021: 9). Since the war in 2020, both Armenia and Azerbaijan have reported occasional cross-border firing.

At present, the most important task in the bilateral relations in the area of culture is cooperation for the preservation and protection of cultural objects. Austria has been dealing with a common question about the fate of cultural heritage in an area of recurrent conflict, and has been providing aid in the field of monument protection for years. Bilateral humanitarian aid provided by Austria is funded and overseen by the MFA (Austrian Federal Ministry for Europe, Integration, and Foreign Affairs) and other federal ministries, including the Federal Ministry of the Interior, the Federal Ministry for Sustainability and Tourism, the Federal Ministry of Defence, and the federal provinces and municipalities as well as other public bodies and institutions (*Foreign and European Policy Report 2019...*: 186). Support of 1 million euros from the FDF (Foreign Disaster Fund) channelled through the ICRC (International Committee of the Red Cross) was also provided to alleviate the plight of the people of Nagorno-Karabakh in the wake of the renewed fighting. Austria also seeks to contribute to visibly shaping UNESCO’s work including through concrete projects on the protection of World Heritage.

CULTURAL HERITAGE IN AZERBAIJAN AND NAGORNO-KARABAKH AND ITS PRESERVATION

Considering the complicated political situation in the Caucasus (mutual claims, interference by third-party countries and loss accounts), it is necessary to remember that the centuries-old cultural heritage of this area constitutes the common good of all people. Wealthy countries have the responsibility to provide support for the efforts to protect cultural heritage, especially where it is being threatened by conflicts. This support can vary in size and should be adapted to both the local conditions and the needs of the communities concerned. The 21st century offers many opportunities for the dissemination and protection of cultural heritage in both the broader dimensions (state, country, region) and the narrower dimensions (individuals, people, participants in culture-forming processes). It seems that one of the most important tasks nowadays is to foster an awareness of the need to secure everything that concerns our common past as humans.

The most difficult issue to solve in the context of the protection of common heritage is the area of Nagorno-Karabakh. The Nagorno-Karabakh conflict is a complicated conflict that is difficult to end peacefully through compromise. The hostility and distrust between the Azerbaijanis and the Armenians preclude the settlement of the dispute on the basis of mutual renunciation and forgiveness. Gaining allies on the international forum was a visible sign of Azerbaijani diplomacy since the beginning of the 1990s. To this end, the topics of the harm suffered as a result of the Karabakh conflict have been raised. They have repeatedly called on the EU, the Council of Europe and the OSCE to intervene or help. An example may be the stoppage of logging of plane trees in the Zangilian region (Adamczewski 2012: 287). Unfortunately, the destruction of cultural goods is often used objectively by both sides of the conflict. An example is the proposal to renovate the mosque in Shusha, commissioned by the Armenians to Iranians, and protested by Azerbaijan. Protests are also taking place during the presentation of Nagorno-Karabakh's cultural heritage in the capitals of third countries (European Parliament 2006). Accused of destroying the achievements of the Armenians cemetery at Djulfa or the Dadiwank monastery, Azerbaijan also tried to show its own losses. According to Adamczewski, the international community, reluctant to Azerbaijan, began to change its attitude after the Armenians moved the conflict beyond the territory of Nagorno-Karabakh and the multitude of refugees presented Azerbaijan with the prospect of a humanitarian catastrophe. In the following years, the development of raw material extraction was to further warm this image.

The UN entrusted the task of leading the peace process, including the protection of the cultural property of Nagorno-Karabakh, to a special team of negotiators operating within the framework of the OSCE. This team proved useless, which resulted mainly from the lack of a common position on the international forum regarding the conflict. Mediators operating in the Minsk Group will not work out a common position until there are agreements on the division of spheres of influence in the Caucasus between the US and Russia.

The problem of Nagorno-Karabakh and attempts to resolve it after 1991 directed Azerbaijan towards cooperation with the international community. An important aspect was drawing the attention of international opinion to issues related to human rights or the protection of cultural heritage. It was also a stage of defining common and different elements of the culture of this region and using some of them in political or propaganda activities. The possibility of using aid programs under the UN, the EU or the Eastern Partnership was to sanction the influence and power of individual political groups.

In 2005, Azerbaijan signed the instrument resulting from the UNESCO convention 'Diversity of Culture Expressions' (*Convention...* 2005). Thirteen years later, a report was prepared in relation to it. This document contains the main goals in relation to the mentioned elements, the challenges posed by them and the legislative acts that were made, measures that were taken and cooperation that was undertaken in relation to such elements (*Azerbaijan 2018 Report*). This report was the result of the multi-stakeholder consultation process initiated by the Ministry of Culture.

On January 30, 2018, the ministry organised the first meeting of all the government stakeholders involved in the preparation of the report, that is the government stakeholders, a number of civil-society organisations and representatives of local authorities. Experts were also asked to prepare the relevant documents for the meetings of the working group. The experts undertook consultations in March–April 2018 with representatives of civil-society organisations, such as Yarat Contemporary Art Space, Arts Council Azerbaijan and ASMArt Creative Hub, and coordinated the second meeting of the working group on April 26, 2018.

The Ministry of Culture is currently drawing from the results of the aforementioned process and of the partnerships that were established to build synergies with the mechanisms and activities under other international programmes (e.g. Creative Europe) directly related to the implementation of the 2005 convention in Azerbaijan (*Azerbaijan 2018 Report; The Law of the Republic of Azerbaijan...*). When we asked how much has been changed in the Azerbaijani cultural-policy report, the response was as follows. The direct impact of the convention resulted in a number of external assistance partnerships, based on the methodologies and tools developed by UNESCO. The revised ‘Law on Culture’ of 2012 and the ‘Culture Concept’ of 2014 are clear examples of such impact policies in Azerbaijan. The new Law on Culture directly articulates that ‘the national cultural policy is based on the principles of equal opportunities to create and use cultural values in Azerbaijan, in line with Article 40 of the Constitution on cultural rights, underlines the right of every person to create, use and disseminate cultural values irrespective of her or his social and material status, nationality, race, religion and gender. Based on [the] principles of equality, democracy, humanism, integration, balance, quality, efficiency and talent, the Culture Concept of 2014 in its turn puts emphasis on actions to support and enhance the development of creative activity [and] promotion of participation in cultural life, [and] promotes better balance between culture industries and markets of cultural products and services’ (*Azerbaijan 2018 Report*).

On April 13th 2021 the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group: Igor Popov of the Russian Federation, Stephane Visconti of France, and Andrew Schofer of the United States of America released the statement connected with the future of Nagorno-Karabakh. The Co-Chairs welcome the significant achievements with regard to the return of the remains of the deceased, and the ongoing progress with regard to the resettlement of those displaced by the conflict, provision of humanitarian assistance and adequate living conditions, as well as constructive discussions aimed at unblocking transportation and communication lines throughout the region. The Co-Chairs reminded that additional efforts are required to resolve remaining areas of concern and to create an atmosphere of mutual trust conducive to long-lasting peace. These include issues related to the preservation and protection of religious and cultural heritage; and the fostering of direct contacts and cooperation between communities affected by the conflict as well as other people-to-people confidence-building measures. The Co-Chairs also expressed their strong support for the continuing activities and possible expansion of the mission of the Personal Representative of the OSCE Chair-in-Office

(PRCiO) and call on both sides to provide full access and support to its efforts. They underscored their readiness to resume working visits to the region, including Nagorno-Karabakh and surrounding areas, to carry out their assessment and mediation roles (OSCE 2021).

After the second Nagorno-Karabakh war ended, the Azerbaijani parliament set discussions on the restoration of the destroyed cultural monuments. There is now a roadmap for the conservation and restoration of the destroyed historical monuments in the liberated regions. Undoubtedly, both local and foreign experts can make a valuable contribution in this effort (İsmayılov 2016). Historically, the caravan trade routes connecting Asia with Europe, including the Silk Road, passed through Azerbaijan and Nagorno-Karabakh. At the end of the 19th century, there were 17 mosques, 6 caravanserais, 8 cultural houses, 31 libraries and 10 museums there. After the Armenian seizure of the city of Shush, Azerbaijani diplomats intervened in the United Nations. The Security Council called for the restoration of communication in the region. It was not treated much as interstate, but merely ethnic. The political steps taken by Azerbaijan were justified by the need to protect their identity and culture.

THE ROLE OF CULTURE

Austria's contemporary public diplomacy, however, is facing new challenges. In the introduction to the report published by the Austrian foreign affairs minister Michael Spindelegger in 2011, we read that Austria wanted to focus its efforts on initiatives to foster dialogue between religions and cultures. The role of culture as an 'image transmitter', however, was definitely not enough at a time when this dialogue became a difficult everyday reality (*Speech...* 2011). In the era of the migration crisis and reports of terrorist attacks in European countries, the decisions to ban the wearing of the burqa and to close the Muslim kindergartens in Vienna were met with severe criticism (Treichler 2016). At the same time, Austrian politicians were not afraid to distance themselves from EU policies when the latter were bringing about losses (Gusenbauer 2008: 172–173).

For decades, Austria has worked to ensure that the international environment perceives and describes it as a culture-forming power (Kisztelińska-Węgrzyńska 2016b: 286). This became a reality not only because Vienna strengthened such an image in the international discourse but also because it actively responded to the social and cultural needs of contemporary world. The Danube republic was able to offer other nations what it grew up on: its identity and sense of value, or the belief that what comes from Austria is valuable and worth knowing. It should be emphasized that it was doing it for the sake of achieving its own long-term political goals, strengthening its position in the region and building economic independence.

Austrian activity related to the promotion of Azerbaijan's cultural heritage may prove to be of great support. Cultural heritage is the national cultural and historical wealth of the people, and it is unacceptable for one nation to destroy or vandalise the

cultural heritage of another nation. Such actions are also prohibited by international law and conventions. The Hague Convention of 1954 on the Protection of Cultural Property in the Event of Conflict states that in times of military conflict involving its members, the participating states must protect both the cultural values located in each state's territory and those located in the territory of the opposing party, including both movable and immovable cultural values such as architecture, art, historical monuments and archaeological excavations. In addition, all the state parties to the convention should enact a law penalising both those who will violate the aforementioned provision and those who will instruct them to do so. The Republic of Azerbaijan's Law on the Protection of Historical and Cultural Monuments adopted by the Azerbaijani parliament Milli Majlis on April 10, 1998 mandates the registration, study, protection, restoration, reconstruction, use and protection of monuments throughout the country so that independent and centralised measures can be taken by state bodies and non-governmental organisations to prevent or address the loss of such cultural goods.

The Azerbaijani-Austrian Inter-parliamentary Working Group is functioning in the Milli Majlis (Parliament) of the Republic of Azerbaijan and Austrian-South Caucasus Bilateral Parliamentary Group is functioning in the Austrian Parliament. Both groups play an important role in expanding inter-parliamentary relations. The signing of the 'Joint Declaration on Friendship and Partnership between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Austria' on May 13, 2013 during the official visit of the President of the Republic of Azerbaijan H. E. Mr. Ilham Aliyev to Austria was an important event in bilateral relations. The opening ceremony of the Azerbaijani Cultural Center was also held during the visit (President 2013). In 2018, the Austrian-Azerbaijani Cooperation Council was established in Vienna. Within the framework of the visit of the President of the Republic of Azerbaijan H. E. Mr. Ilham Aliyev to Austria on March 28-30, 2019, the first meeting of Council's Advisory Board consisting of government members of both countries was held in Vienna. During the pandemic, the Center significantly reduced its activity.

Good practices implemented by Austria in the field of promotion of cultural goods are adopted and could be adopted by Azerbaijan mainly through international institutions. Azerbaijan is listed by UNESCO on Intangible Cultural Heritage lists and distribution over the five domains of the 2003 Convention. Among the 15 elements distinguished from the group of 577 world monuments, Azerbaijan is described as the seat of: art of creating and playing Kamantcheh/ Kamaancha a bowed string musical instrument; craftsmanship and performance art of the Tar, a long-necked string musical instrument; Dolma making and sharing tradition, a marker of cultural identity; art of miniature; Yalli (Kochari, Tenzere), traditional group dances of Nakhchivan; heritage of Dede Qorqud / Korkyt Ata / Dede Korkut, epic culture, folk tales and music; art of Azerbaijani Ashiq; flatbread making and sharing culture: Lavash, Katyrma, Jupka, Yufka; traditional art of Azerbaijani carpet weaving in the Republic of Azerbaijan; traditional art and symbolism of Kelaghayi; making and wearing women's silk headscarves; Nar Bayrami, traditional pomegranate festivity and culture; Novruz, Chovqan, a traditional Karabakh horse-riding game in the Republic of Azerbaijan;

Azerbaijani Mugham (UNESCO 2022). Proper, interesting, modern and adapted to different types of audiences presentation of cultural achievements is a very important element of modern diplomacy. In this respect, the use of global information channels and the use of selected elements in bilateral relations has become indispensable.

There were a number of policy initiatives, such as the state programme ‘The Theatre of Azerbaijan in 2009–2019’ and ‘State Programme on Development of Children’s Music, Art and Painting Schools in the Republic of Azerbaijan 2014–2018’ (*State Program...*). There was also the ‘Law on Culture’ adopted in 2012. Signed by the Azerbaijani president in 2012, it replaced the old ‘Law on Culture’ of 1998. The ‘Law on Culture’ was the result of the large-scale consultation process undertaken by the Ministry of Culture and Tourism of Azerbaijan from January 2010 to September 2012. The law made it clear that the national cultural policy is based on the principle of equal opportunities to create and use cultural values and to preserve the heritage (both tangible and intangible) in Azerbaijan. The law also included the ambitious objective of creating an enabling environment that would support the development of cultural industries through investments in these areas. This means that the government aims to explore opportunities to reduce the barriers to investments in the creative industries, such as architecture, arts, crafts, design, fashion, film making, music, performing arts and publishing, and to use all opportunities to attract internal and external investments in the development of these areas (Nichol 2012; *Adoption of the Law...*).

According to the 2018 report, Culture Concept of the Republic of Azerbaijan was developed to refine the European cultural-policy principles and aims to ensure the development of the Azerbaijani culture, the enhancement of Azerbaijan’s cultural policies, the strengthening of the country’s resilience against internal and external threats, the successful integration of the country into the world culture and the protection of human and civil rights and freedoms in the field of culture. The details are shown below.

‘The Culture Concept attempts to develop the mechanisms of guaranteeing [the] development of all aspects of culture, including cultural policies, such as governance, legal, financial, information, human resources, material and technical infrastructure and international cooperation, [a] high level of cultural awareness and reform of cultural heritage management mechanisms. The main policy objectives comprise the adjustment of culture policy mechanisms to [the] actual requirements and reality of this area: 1) protection of cultural heritage, 2) support and development of creative activity, with the focus on the integrity of the people, 3) promotion of identity and diversity, and participation in cultural life. [The] cultural policy objectives of the concept are implemented using the following mechanisms: 1) development of legal guarantees, 2) implementation of modern methods in culture and arts administration, 3) diversification of financing sources, 4) enhancement of information provision, 5) human resources development, 6) modernization of the material and technical bases, and 6) development of international cooperation’. (*Culture Concept...*)

The listed goals are consistent with those pursued by Austrian diplomacy in the Caucasus. Part of the bilateral cooperation for culture is carried out thanks to in-

ternational programs such as Multilaterale Auslandskulturpolitik. The most fruitful initiatives include the establishment of the UNESCO research team + UNESCOUNA archaeological team and the establishment of the Azerbaijani-Armenian archaeological team operating in the area of Nagorno-Karabakh. Under UNESCO supervision, several historical sites and a part of the cultural heritage have been distinguished (15 elements in all). A list of the intangible cultural heritage in need of urgent protection has been prepared (Österreichische UNESCO-Kommission n.d.). This list was supported by a UNESCO report (UNESCO 2022). Included in the said list are miniature art, the Chovqan game, the traditional Mugam ensembles and Shusha Historical and Architectural Reserve (*Craftsmanship and performance...*). Most of these have initiatives contributed to the development of safe tourism and the increased awareness of the region's potential (Anders, Hereźniak 2008: 69–79).

Austria awards various types of grants and scholarships. One of the most important patrons is the Austrian Agency for International Mobility and Cooperation in Education, Science and Research. For talented youth, there is also the Executive Training Program for Junior Diplomats and Civil Service Officials from the Black Sea Region and South Caucasus. In addition, funds are granted by the Nationale Kulturinstitute der Europäischen Union and the OeAD based in Baku. OeAD-GmbH has established an information office at the Azerbaijan University of Languages in Baku, Azerbaijan. The interest in cooperation, mobility and exchange between Austria and Azerbaijan is increasing; thus, the Information Office aims to advertise the study options in Austria and to explain these onsite, and to support delegations in their cooperation efforts in both directions (OeAD Website n.d.).

The main part of the Azerbaijani diplomatic activity in the field of culture involves the establishment of Azerbaijani cultural centres abroad. The overall objective of such centres is to support the bilateral and multilateral foreign cultural policy of Azerbaijan by promoting the culture and language of Azerbaijan in the host countries and creating an atmosphere of mutual understanding and cooperation among the peoples of Azerbaijan and the host states. To date, such centres have been established within the embassies of the Republic of Azerbaijan in Tashkent (Uzbekistan), Paris (France) and Vienna (Austria).

The specific objectives of the Azerbaijani cultural centres are the following: (1) to raise the awareness of the general public in the host state about the internal and external policies, culture, history, socioeconomic development and scientific/technical and tourism potentials of the Republic of Azerbaijan; (2) to provide access to books, newspapers, magazines and multimedia and cultural, scientific and technical documents of Azerbaijan to the general public in the host country; (3) to initiate and reinforce the teaching and promotion of the Azerbaijani language in the host state; (4) to participate in establishing and maintaining contacts with the citizens of the Republic of Azerbaijan studying in the host state and with the citizens of the host state studying in the Republic of Azerbaijan and (5) to establish relationships with the Azerbaijanis living in the host state and to strengthen, within the limits of its authority, the development of bilateral cooperation with the host state (*Azerbaijan 2018 Report*).

The Center in Vienna is supported Azerbaijani diplomacy in promotion activity dedicated to the territories liberated in 2021. The website of the Centre is informing about funds earmarked for the restoration of infrastructure (electricity, gas, water, communications, roads, education, health, etc.), as well as cultural and historical monuments. The Centre is also trying to draw international funds for the reconstruction of the region. Declaring 2022 as the 'Year of Shusha', Azerbaijan clearly designated its priority for the upcoming year. The government of Azerbaijan is determined to rebuild and make Shusha the cultural centre of the Caucasus and uses the institutions to inform public opinion about this task (Honorary Consulate n.d.).

The Austrian Embassy in Baku promotes two programmes in the field of education and science. One of these is the Azerbaijan-Austrian Tourism Programme (AATP 2021). Since 2007, there has been cooperation between IMC FH Krems and the Azerbaijan University of Tourism and Management University. According to the curriculum of FH Krems' Executive Training Programme for Junior Diplomats and Civil Service Officials from the Black Sea Region and South Caucasus, students in Azerbaijan can obtain bachelor's or master's degrees in business in the fields of tourism and leisure management through such programme. Tourism as a recreation form and as a heritage revitalisation tool includes controversial areas such as the country's industrial or socialist past (Hall 2011).

The Diplomatic Academy of Vienna offers a 4-week special course on European and international affairs every summer. Representatives of selected countries from the Black Sea and South Caucasus are invited (Programme 2021). The cooperation is implemented through state programs on cultural activities, which are presented for endorsement by the president of the Republic of Azerbaijan. The implementation of the Culture Concept implies the involvement of local authorities, cultural institutions and civil-society organisations in the related process, and the activities of the state bodies in this area and of the foreign and local investors. The main ideas are implemented through state budget allocations and alternative financing mechanisms, and their implementation has been coordinated by the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Azerbaijan (*Azərbaycan Respublikasının...* 2014).

From Austrian perspective the human rights situation in Azerbaijan remains problematic. In October and November 2020, demonstrations by the opposition and women's rights groups were dispersed by use of violence. Shortly afterwards, a rejuvenation of the apparatus was launched, initiated by resignations and reshuffles among senior officials, culminating in the appointment of Ali Asadov to the office of Prime Minister. In late November 2019, the dissolution of parliament and early elections scheduled for the beginning of 2020 were adopted (*Foreign and European Policy Report 2019...*: 44). From the point of view of economic development, the regulations on the use of Azerbaijan's economic resources should be considered in such a way that they could target state programs and strategies for regulating and organizing the use of human resources. In this regard, good practices and world experience should be developed and implemented taking into account Caucasian conditions (Namazova 2021).

The latest document on the protection of culture in an endangered region is the Resolution of the European Parliament of 10 March 2022 on the destruction of cultural heritage in Nagorno-Karabakh (European Parliament 2022). The European Parliament regarded the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) Minsk Group co-chairs' statement of 11 November 2021 reiterating the importance of protecting historic and cultural sites in the region. In this area, 1 456 monuments, mainly Armenian, came under Azerbaijan's control after the ceasefire of 9th November, 2020. It was mentioned in the document that a deliberate damage was caused by Azerbaijan to Armenian cultural heritage during the 2020 war, particularly during the shelling of the Gazanchi Church, the Holy Saviour/Ghazanchetsots Cathedral in Shusha/Shushi, as well as the destruction, changing of the function of, or damage to other churches and cemeteries during and after the conflict, such as Zoravor Surb Astvatsatsin Church near the town of Mekhakavan and St Yeghishe in Mataghis village in Nagorno-Karabakh were also enumerated. In this document, there were noticed that safeguarding cultural heritage has a key role in promoting lasting peace by fostering tolerance, intercultural and inter-faith dialogue and mutual understanding, as well as democracy and sustainable development. Public opinion welcomed UNESCO's proposal to send an independent expert mission and calls for it to be sent without delay. Stressed that Azerbaijan must grant unhindered access to all cultural heritage sites in order for the mission to draw up an inventory on the ground and to see what has happened to the sites. European Parliament in its resolution strongly insisted that Azerbaijan enable UNESCO to have access to the heritage sites in the territories under its control, in order to be able to proceed with their inventory and for Azerbaijan to ensure their protection. UE urged Azerbaijan to ensure that no interventions on Armenian heritage sites occur prior to a UNESCO assessment mission, and that Armenian and international cultural heritage experts are consulted prior to and closely involved during interventions on Armenian cultural heritage sites. The resolution called for the full restoration of demolished sites and for greater involvement of the international community, particularly UNESCO, in protecting the world heritage sites located in the region.

Austria may be an important political and economic partner for Azerbaijan, strengthening the tasks performed by that state in the context of international obligations. Support for the peace process in the Nagorno-Karabakh area and support for activities aimed at protecting the common heritage may visibly strengthen President Aliyev's diplomacy. As Austria's modern foreign ministry officials are more communication-focused mediators than the old-fashioned diplomats, they are using the new media in addition to the traditional media to reinforce the positive messages about Austria and its partners. It should be emphasised that it is not intended to influence only the media and political actors, but also international community.

In May 2022 the 10th meeting of the Joint Commission on Economic, Agricultural, Industrial, Technical and Technological Cooperation between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Austria was held in Baku. There was an exchange of views on the prospects for cooperation in trade, tourism and culture. Austria

was represented by Franz Wessig, co-chairman of the Joint Commission and head of the Foreign Economic Relations Group of the Federal Ministry of Digital and Economic Affairs of the Republic of Austria (Ministry of Digital Development and Transport 2022). While speaking of cooperation issues between Azerbaijan and Austria, Rashad Nabiyev, the co-chairman of the Commission from the Azerbaijani side and Minister of Digital Development and Transport informed the Austrian delegation of the reconstruction and restoration work carried out on the territories in Nagorno-Karabakh. He said that further support for bilateral cooperation would be possible due to the document 'Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development', approved by the Order of President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev in February 2021. This document highlighted the development of small and medium enterprises, export growth and the promotion of private investment as drivers of economic growth. These regulations could be important to regularly exchange information on Azerbaijani and Austrian exporters and their products and establish direct contacts between business circles. The Joint Commission serves as an effective platform to facilitate this exchange of information and establish new business relations. Furthermore the meeting discussed the current state of scientific and technical cooperation between the two countries.

SUMMARY

Austria is an example of a country that endeavours to create a positive image of itself in the world and to strengthen such image through historical politics. An effective tool for such is cultural policy, without which it is difficult to imagine a political culture today. This field requires a new self-definition corresponding to the requirements of the present day, defining the directions and methods of action by adopting appropriate legal and organisational regulations. In promoting individual countries' cultures abroad, learning the mother tongue is treated as a necessary supplement or source of income rather than as a *sine qua non*.

Austria's role in the international environment is systematically growing thanks to the country's ability to use difficult and crisis situations to achieve its own political goals. Austria's political activities since the end of the 20th century have focused on integration with the EU, cooperation with Central and Eastern Europe and participation in OSCE missions, and it has come to be known as the 'grey matter' of a neutral EU state. A definite change took place with the development of public diplomacy, the export of Austrian culture and the work on historical policy. Austria's search for new ways of development, tightening of its relations with Russia and the Balkan and Caucasian states and hostile attitude towards Turkey are not only acts of political defiance but are the results of cold calculation that will bring material benefits to the country. The generation of Austrian politicians who were particularly active in the EU forums at the turn of the 20th and 21st centuries developed principles that work well in political practice and influence the development of the republic.

From Austrian perspective Azerbaijan was seen as a central transport hub on the international north-south and east-west axes of the new Silk Road. As part of the related efforts, an agreement between the port of Baku, ÖBB (Austrian Federal Railways) Rail Cargo and a Dutch group was signed in November 2019 (*Foreign and European Policy Report 2019...*: 44). The current priorities visible in Austrian-Azerbaijani relations are clustered into a few programmes: ‘Stronger Economy’, ‘Stronger Governance’, ‘Stronger Connectivity’ and ‘Stronger Society’ as well as on engagement with civil society, women empowerment and gender balance, and strategic communication. A space of political and economic stability, governmental and societal resilience against internal and external threats, and economic growth and increased prosperity close to the EU’s external borders is also in the interest of the EU as well as of Austria. Following a policy of diversification and ‘more-for-more’, the EU deals with each partner country individually and concludes agreements and work programmes based on the wishes of the country and the possibilities of the EU.

The results of the Austro-Azerbaijani cooperation in the field of culture can be observed in many areas, primarily in the protection of cultural goods and in the multi-lateral cooperation on the reconstruction of destroyed cultural goods. Research teams from neighbouring Caucasian countries, supported by good practices in this area coming from Europe, are of particular importance in this regard. Creation of the cultural brand of the region and promotion of the Azerbaijani cultural heritage can also be observed. Thus, not only the interest in this region is increasing, but also the interest in its centuries-old achievements. Cultural tourism and support in building infrastructure and management (especially OeAd programs) and the rise of a financing culture have also become elements of the regional identity (Ivy, Copp 1999). Observing negotiations on a comprehensive Strategic Agreement, Austria confirms that the EU-Azerbaijan relations are pursuing a moderate course of rapprochement.

In this regard, a number of priorities have been formulated in bilateral and multi-lateral activities. The most important ones include identifying centres that can obtain the status of a city of culture, focusing the international attention on and raising awareness of the cultural values of Azerbaijan and Nagorno-Karabakh, co-organising holidays and cultural festivals, cooperating with non-governmental and international organisations such as the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), using technology for the renovation of devastated objects (3D modelling, geographic information system) and helping construct information panels/boards with translations to support the development of international tourism.

The different contexts of functioning of cultural centres have already been proven to be valuable tools for promoting knowledge about the Azerbaijani culture and creativity. The numbers of tourist arrivals from the countries hosting the cultural centres have tripled since 2010, and the tourist arrivals from France, Uzbekistan and Austria totalled 27,500 in 2016 (*Azerbaijan 2018 Report*). The implementation of cooperation programs in the fields of culture, science, education, tourism and information and communication is expected to continue, and exchange of information and promotional materials in these fields is expected to be carried out. The cultural centres are

now offering Azerbaijani language courses for the locals, the diaspora and foreigners. Apart from the results obtained so far, the cultural centres are expected to further contribute to exchanges among the Azerbaijani and the host countries' artists, policy-makers and cultural workers that can potentially enhance and reinforce intercultural links and investments in the field of culture, further boost tourism and promote respect for cultural diversity (ibidem).

Austria has an enormous track record in emphasising the role of culture in the development of international relations and in creating the state's image among foreign partners, paying attention to various sources of financing and the possibility of obtaining funds during the implementation of international projects. The use of the project method can increase the number of foreign partners that can permanently cooperate in the protection and development of culture, but these activities are also perceived as creating a structure of goals and linking them with the state policy. In addition, poor economic and environmental conditions require continuous infrastructure development, which in turn requires the support of external partners. For the formation of the future political elite and the management of cultural development, an orientation towards innovation and exchange of experiences seems to be of key importance. Thus, some institutions have been organising and offering training courses and workshops for this purpose for years. Indeed, supporting culture in bilateral relations and promoting the achievements of a developing country are important for the development of civil society.

Bibliography

- Adamczewski P. (2010), *Konflikty na Kaukazie Południowym*, Poznań: UAM.
- Adamczewski P., (2012), *Górski Karabach w polityce niepodległego Azerbejdżanu*, Kraków: Wydawnictwo Akademickie Dialog.
- Adoption of the Law on Culture in 2012*, <https://en.unesco.org/creativity/governance/periodic-reports/2018/azerbaijan> (accessed: 17.01.2021).
- Anders J., Hereźniak M. (2008), *Komercjalizacja elementów kultury narodowej jako narzędzie budowania międzynarodowego wizerunku kraju*, in: T. Domański (ed.), *Marketing kultury. Nowe wyzwania oraz nowe kierunki działania*, Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Außen und Europapolitischer Bericht 2019* (2020), https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Aussen-_und_Europapolitischer_Bericht_2019.pdf (accessed: 08.08.2021).
- Astrov V. (2009), *Austria: Relations with Russia and Implications for the EU Eastern Partnership*, in: (eds.) *EU-Russian relations and the Eastern Partnership: Central-East European member state interests and positions*, *East European Studies*, Budapest: Institute for World Economics of the Hungarian Academy of Sciences.
- Azerbaijan 2018 Report*, <https://en.unesco.org/creativity/governance/periodic-reports/2018/azerbaijan> (accessed: 17.01.2021).
- AATP (2021), *Azerbaijan-Austrian Tourism Programme*, <https://www.youtube.com/watch?v=IigFuSKKazY> (accessed: 10.08.2021).

- „Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında (2014), <http://www.e-qanun.az/framework/27056> (accessed: 17.01.2021).
- Brix E. (2013), *Austrian Cultural and Public Diplomacy after the End of the Cold War*, in: (eds.), *Austria's International Position after the End of the Cold War*, New Orleans: University of New Orleans Press.
- Brix E. (2016), *The State of Austrian Foreign and Security Policy in Times of Geopolitical Change*, in: (eds.) *Austrian Studies Today* New Orleans: University of New Orleans Press.
- Burka A. (2012), *Was blieb vom Fenster in der Westen? Zur Auslandskulturpolitik Österreichs in Ostmitteleuropa seit 1945 am Beispiel Polens und der Tschechoslowakei/ Tschechiens*, Frankfurt am Main: Lang.
- Culture Concept of the Republic of Azerbaijan*, <https://en.unesco.org/creativity/governance/periodic-reports/2018/azerbaijan> (accessed: 17.01.2021).
- Craftsmanship and performance art of the Tar, a long-necked string musical instrument*, <https://ich.unesco.org/en/RL/craftsmanship-and-performance-art-of-the-tar-a-long-necked-string-musical-instrument-00671> (accessed: 17.01.2021).
- Compass (2021), *Country Policy Communique. News from Central Asia and the Eastern Neighbourhood*, November 2021, Kent-Cambridge.
- Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions* (2005), <https://en.unesco.org/creativity/convention/texts> (accessed: 17.01.2021).
- European Parliament (2006), *European Parliament resolution on cultural heritage in Azerbaijan*, Strasbourg 16.02.2006, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2006-0069_EN.html (accessed: 12.05.2022).
- European Parliament (2022), *European Parliament resolution on the destruction of cultural heritage in Nagorno-Karabakh*, 09.03.2022, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/RC-9-2022-0146_EN.html (accessed: 12.05.2022).
- Foreign and European Policy Report 2014. Report by the Federal Minister for Europe, Integration and Foreign Affairs* (2015), https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/Foreign_and_European_Policy_Report_2015.pdf (accessed: 08.08.2021).
- Foreign and European Policy Report 2018. Report by the Federal Minister for European and International Affairs* (2019), https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/APB_2018_EN_final.pdf (accessed: 08.08.2021).
- Foreign and European Policy Report 2019. Report by the Federal Minister for European and International Affairs* (2020), https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Publikationen/AEPB/APB_2019_EN_integral.pdf (accessed: 25.04.2022).
- Górecki W. (2020a), *Górski Karabach: sukcesy militarne Azerbejdżanu*, Analizy OSW, 20.10.2020, osw.waw.pl (accessed: 31.08.2021).
- Górecki W. (2020b), *Górski Karabach: kapitulacja Armenii, sukces Rosji*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-11-10/gorski-karabach-kapitulacja-armenii-sukces-rosji> (accessed: 17.01.2021).
- Hall D. (2011), *Tourism development in contemporary Central and Eastern Europe: Challenges for the industry and key issues for researchers*, „Human Geographies. Journal of Studies and Research in Human Geography” 5(2): 5-12, Honorary Consulate of the Republic of Azerbaijan in Slovakia (n.d.), <https://azconsulate.sk/en/news/for-azerbaijan-2022-will-be-the-year-of-shusha/> (accessed: 12.05.2022).
- İsmayilov F. (2016), *Azərbaycanın işğal olunmuş Ərazilərindəki Tarix və Mədəniyyət Abidələrinə vurulan zərər*, Baki, <http://anl.az/el/emb/D.QARABAQ/pdf/2016-2229.pdf> (accessed: 31.08.2021).

- Ivy R., Copp Ch. (1999), *Tourism patterns and problems in East Central Europe*, „Tourism Geographies” 1(4): 425-442, DOI: 10.1080/14616689908721335.
- Jarosiewicz A., Falkowski M. (2016), *Wojna czterodniowa w Górskim Karabachu*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2016-04-06/wojna-czterodniowa-w-gorskim-karabachu> (accessed: 17.01.2021).
- Khalid I. (2008), *Nagorno-Karabakh Conflict*, „Journal of Political Studies” 14.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A. (2016a), *Austriacka polityka zagraniczna w XXI wieku. Kontynuacja i zmiana*, „Przegląd Zachodni” 4: 281-299.
- Kisztelińska-Węgrzyńska A. (2016b), *Rola instytucji kultury w rozwoju stosunków polsko-austriackich po 1989 roku*, in: A. Warakomska et. al. (eds.), *Dialog kultur. Studia nad literaturą, kulturą i historią. Prace ofiarowane Profesorowi Tomaszowi G. Pszczółkowskiemu z okazji 65 urodzin*, Warszawa: Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, 277-288.
- Legieć A. (2021), *Perspektywy rozwiązania konfliktu o Górski Karabach*, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 168(1963), https://pism.pl/publikacje/Perspektywy_rozwiazania_konfliktu_o_Gorski_Karabach_ (accessed: 16.01.2021).
- Namazova N. (2021), *Azerbaijan's economic development resources and problems of improving their efficient use (human, fuel, energy and financial)*, The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Manuscript, Baku, https://www.researchgate.net/publication/354601210_AZERBAIJAN%27S_ECONOMIC_DEVELOPMENT_RESOURCES_AND_PROBLEMS_OF_IMPROVING_THEIR_EFFICIENT_USE_HUMAN_FUEL_AND_ENERGY_AND_FINANCIAL?channel=doi&linkId=6141dab6e25fc1353afa60d1&showFulltext=true (accessed: 16.05.2022).
- Nichol J. (2012), *Azerbaijan: Recent Developments and U.S. Interests*, „Congressional Research Service”.
- Ministry of Digital Development and Transport of the Republic of Azerbaijan (2022), *10th meeting of Joint Commission on Cooperation between Azerbaijan and Austria held*, 16.06.2022, <https://mincom.gov.az/en/view/news/1520/10th-meeting-of-joint-commission-on-cooperation-between-azerbaijan-and-austria-held> (accessed: 16.05.2022).
- Mədəniyyət Nazirliyindən Qazançı kilsəsinin bərpası ilə bağlı – Açıqlama*, <https://www.azerbaycan24.com/medeniyyet-nazirliyinden-qazanci-kilsesinin-berpasi-ile-bagli-aciqlama/> (accessed: 31.08.2021).
- OeAD Website, <https://oead.at/en/to-austria/science-cooperation-offices/baku/> (accessed: 17.01.2021).
- Olszewski P. (2010), *Konflikty zbrojne na Kaukazie Południowym po I wojnie światowej*, in: (ed.), *Konflikty na Kaukazie Południowym*, Poznań: UAM.
- Olszewski P. (2012), *Konflikt azerbejdżańsko-ormiański o Górski Karabach*, in: R. J. s, *Sąsiedztwo i pogranicze – między konfliktem a współpracą*, t. 1, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- OSCE (2021), *Statement by the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group*, Moscow-Paris-Washington 13.04.2021, <https://www.osce.org/minsk-group/483416> (accessed: 12.05.2022).
- Österreichische UNESCO-Kommission*, <https://www.unesco.at/kultur/immaterielles-kulturerbe/artikel/article/die-floesserei-multinationale-einreichung-als-immaterielles-kulturerbe> (accessed: 10.08.2021).
- Özertem H.S. (2020), *Turkish-Russian Relations before and after the Six-Week War in the Caucasus*, Valdai Discussion Club 10.12.2020.
- Parzymies S. (2012), *Zagraniczna polityka kulturalna Francji w procesie reform*, „Stosunki Międzynarodowe” 2: 60–82.

- Pierzchała M. (2013), *Public diplomacy in Polish-Austrian relations: The experience of Poland in 2007–2009* (dissertation), Vienna: Universität Wien.
- Plasser F., Seeber G. (2011), *The Europeanization of Austrian Political Culture*, in: G. Bischof, F. Plasser, A. Pelinka, A. Smith (Eds.), *Global Austria: Austria's place in Europe and the world*, New Orleans: UNO Press.
- Potocki M. (2020), *Były urzędnik MSZ Azerbejdżanu - Nikomu nie zagrażamy*, „Gazeta Prawna” 02.10.2020. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1492404,gorski-karabach-niepodleglosc-wojna-historia-armenia-azerbejdzan.html> (access: 25.04.2022).
- President of the Republic of Azerbaijan (2013), *Ilham Aliyev attended the opening of the Azerbaijani Cultural Center in Vienna*, 13.05.2013, <https://president.az/en/articles/list/documents/1> (accessed: 12.05.2022).
- Puchowicz R. (2008), *Polityka kulturalna Niemiec do 2007*, „Politeja” 1: 457–472.
- Rahimov R. (2020), *Perceptions of Russia in Azerbaijan: Challenge for Moscow's Peacekeeping Mission*, „Eurasia Daily Monitor” 17(174), <https://jamestown.org/program/perceptions-of-russia-in-azerbaijan-challenge-for-moscows-peacekeeping-mission/> (accessed: 03.09.2021).
- Russian-Austrian relations developing, of great significance to Russia* (2016), <http://www.interfax.com/newsinf.asp?id=664229> (accessed: 31.08.2016).
- Ryniejska-Kiełdanowicz M. (2015), *Rola dyplomacji publicznej w kształtowaniu zewnętrznego obrazu Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni” 1: 157–174.
- Schocher S. (2014), *Im Südkaukasus gute Chancen für Österreich*, „Kurier” 11.09.2014.
- Georgien, Armenien, Aserbajdschan – Außenminister Sebastian Kurz zieht eine Bilanz seiner Reise, ÖVP*. <http://www.oevp.at/team/kurz/Suedkaukasus-Reise.psp> (accessed: 31.08.2021).
- South Stream: Faymann bestätigt Gespräch mit Putin* (2014), „Kurier” 10.12.2014. <http://kurier.at/wirtschaft/wirtschaftspolitik/south-stream-faymann-bestaetigt-gespraech-mit-putin/101.747.401> (accessed: 31.08.2021).
- Speech of Foreign Minister Michael Spindelegger: Austria's foreign policy focus on the Black Sea and Caucasus region* (2011), <https://www.bmeia.gv.at/en/the-ministry/press/speeches-and-interviews/2011/speech-of-foreign-minister-michael-spindelegger-austrias-foreign-policy-focus-on-the-black-sea-and-caucasus-region/> (accessed: 31.08.2021).
- Świętochowski T. (2006) *Azerbejdżan*, Warszawa: Trio.
- Report of the OSCE Minsk Group Co-Chairs' Field Assessment Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh* (2011), <https://www.osce.org/mg/76209> (accessed: 25.04.2019).
- Rokita Z. (2010), *Historia konfliktu górskokarabaskiego i jego miejsce w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, „Pisma Humanistyczne” 7: 135–147.
- State Program „The theatre of Azerbaijan in 2009–2019”*, <https://en.unesco.org/creativity/governance/periodic-reports/2018/azerbaijan> (accessed: 17.01.2021).
- Tomczak M. (1997), *Austriacy w poszukiwaniu tożsamości*, „Przegląd Zachodni” 1: 117–128.
- The Law of the Republic of Azerbaijan on Protection of Historical and Cultural Monuments*, <https://whc.unesco.org/document/171555> (accessed: 31.08.2021).
- Treichler R. (2016), *Schleiertaeenze*, „Profil” 20.08.2016. <http://www.profil.at/oesterreich/leitartikel-robert-treichler-schleiertaeenze-7532055> (accessed: 31.08.2021).
- Umińska-Woroniecka A. (2010), *Dyplomacja kulturalna w działaniach polskiej służby zagranicznej*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 5–6: 47–73.
- UNESCO (2022), *Culture. Intangible heritage*, <https://ich.unesco.org/en/dive&display=domain#tabs> (accessed: 12.05.2022).

Dr hab. prof. UŁ Agnieszka Kisztelińska-Węgrzyńska, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki (agnieszka.kisztelinska@wsmip.uni.lodz.pl)

Słowa kluczowe: Austria, Azerbejdżan, miękka siła, Górski Karabach, dziedzictwo kulturowe, archiwum historii mówionej

Keywords: Austria, Azerbaijan, soft power, Nagorno-Karabakh, cultural heritage, oral-history collection

ABSTRACT

The paper characterizes bilateral relations between Austria and Azerbaijan, with particular emphasis on culture as a field of cooperation of the two countries. Azerbaijan is an important power in the South Caucasus due to its strategic geographic location and ample energy resources, but it faces challenges to its stability, the conflict over Nagorno-Karabakh included. Austrian diplomacy has long been developing relations with the Caucasus states, adopting a clear stance on the Nagorno-Karabakh conflict. The main research problem tackled in the paper concerns the role of culture in bilateral relations between Austria and Azerbaijan.

The adopted research hypothesis focuses on the scope of support that can be extended by a country with considerable experience in the growth and promotion of its culture to a country which is in the course of developing its legal and political spheres and wishes to safeguard the role of culture in this process. The paper comprises four parts. Part one describes the tasks of Austria's public diplomacy, part two discusses the foundations of present day relations between Austria and Azerbaijan, part three highlights activities undertaken jointly by the two countries to safeguard the cultural heritage of Nagorno-Karabakh, and finally part four recaps the cultural component in bilateral relations as well as presents the currently implemented cultural and scientific projects.

The conclusions focus on the evaluation of programs, projects and legal regulations signed in the last dozen years, aimed at fostering cooperation between democratic states and a country involved in the Nagorno-Karabakh conflict. An additional element was the assessment of the cooperation for the protection of the cultural heritage in the conflict area. Support for cultural institutions, scholarship programs, material-heritage protection and education is the best investment in the development of the civil society in developing countries, but is also a tourism incentive and stimulates investment. The bilateral relations between Austria and Azerbaijan aim to develop democratic institutions and the civil society in Azerbaijan, support the growth of the non-oil sectors of its economy and bolster its ability to combat terrorism, trafficking and other transnational crimes.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Ziemie Zachodnie i Północne (1945-2020)

Nowe konteksty

Praca zbiorowa pod redakcją Małgorzaty Bukiel, Andrzeja Saksona
i Cezarego Trosiaka

Instytut Zachodni

Poznań 2020

Seria Ziemie Zachodnie – Studia i Materiały nr 29

416 ss. + 63 fotografie (w tym barwne)

Oprawa twarda

Format B5

Kilkunastu autorów skupia uwagę na zjawiskach i procesach niezwykle istotnych dla formowania się współczesnego społeczeństwa w Polsce XX wieku, mających znaczący wpływ na jego obraz także w pierwszych dekadach XXI wieku. Procesy migracyjne na tzw. Ziemie Zachodnie i Północne po II wojnie światowej rozpoczęły zupełnie nowy etap w formowaniu się więzi i relacji w społeczeństwie polskim. Przy tym zachodziły w bardzo zróżnicowanych warunkach, które ograniczają możliwości dokonywania większych generalizacji wniosków płynących z analiz zjawisk, będących ich efektem. Już sama specyfika kulturowa poszczególnych regionów Ziem Zachodnich i Północnych stwarzała odmienne warunki bytowe dla przybywających osób. Odmienny był kontekst społeczno-kulturowy tych migracji, przykładowo bardzo specyficzny na Górnym Śląsku i Opolszczyźnie, gdzie migranci spotykali liczną ludność rodzimą, poddawaną upolitycznionej weryfikacji narodowościowej. Silnie zróżnicowani byli sami migranci ze względu na posiadany bagaż kulturowy oraz przyczyny podejmowanej wędrówki (migracje przymusowe ludności z ziem polskich przyłączonych po wojnie do ZSRR, osadnictwo wojskowe, migracje „sąsiedzkie” z terenów przygranicznych polsko-niemieckiej granicy z okresu przedwojennego). Warto wspomnieć także o konsekwencjach dywersyfikacji czasowej kolejnych fal migracyjnych.

*

Książka stanowi cenny wkład do naukowej wiedzy dotyczącej procesów zachodzących na Ziemiach Zachodnich i Północnych w perspektywie diachronicznej. Większość artykułów zawiera istotne dane empiryczne, uzupełniające naszą wiedzę w tym zakresie. W szczególności odnosi się to do wielu analiz w formie studiów przypadku, poświęconych społecznościom lokalnym i regionalnym. Opracowanie niewątpliwie powinno się stać lekturą obowiązkową wszystkich zainteresowanych problematyką społecznych, kulturowych i politycznych zjawisk i procesów, które zaszły i nadal zachodzą na terenach przyłączonych do Polski po II wojnie światowej.”

Dariusz Niedźwiedzki

MAGDALENA ŻAKOWSKA
Łódź
ORCID: 0000-0002-0273-3297

AUSTRIACKO-ROSYJSKIE DIALOGI PAMIĘCI WSPÓŁCZESNE KONTEKSTY NARRACJI HISTORYCZNYCH O DZIAŁANIACH ARMII CZERWONEJ W AUSTRII

Zgodnie z brzmieniem deklaracji moskiewskiej, ogłoszonej przez aliantów 1 listopada 1943 r., Austria to pierwszy kraj, który padł ofiarą hitlerowskiej agresji (Rauchensteiner 2015: 14). Wspomniany dokument antycypował ideę Drugiej Republiki jako pokojowej wspólnoty, przeznaczonej do odegrania pozytywnej roli w rekonstrukcji powojennej Europy. Wizja ta okazała się dalekosiężna. Po podpisaniu w 1955 r. traktatu państwowego, kończącego dziesięcioletnią okupację kraju przez aliantów, Austria stała się państwem aktywnym na arenie międzynarodowej, zaś status trwałej neutralności, wzmocniony przez boom gospodarczy, pozwolił jej – w okresie zimnej wojny i po jej zakończeniu – odegrać rolę pomostu między Wschodem a Zachodem.

Pokonanie Hitlera i odbudowa państwowości Austrii nastąpiły w znaczącym, jeśli nie w decydującym stopniu, za sprawą polityki radzieckiej, zwłaszcza bezwzględnych działań militarnych Armii Czerwonej. To samokrytyczne stwierdzenie, które zawarł m.in. w swoich wspomnieniach późniejszy kanclerz Bruno Kreisky, należy jednak w społeczeństwie austriackim do rzadkości. Prawie siedemdziesiąt lat po wycofaniu się w 1955 r. radzieckich wojsk ich wizerunek w Austrii jest niezmiennie negatywny, silnie naznaczony zarówno złą sławą wspomnianej armii, utrwaloną w pamięci biograficznej, jak i stosunkiem Austriaków do dzisiejszej wewnętrznej i zagranicznej polityki Rosji (por. Zöchling 2012).

Celem artykułu jest zdefiniowanie specyfiki oraz bieżących kontekstów współczesnych narracji prezentowanych na łamach opiniotwórczych czasopism austriackich i rosyjskich, reprezentujących różne opcje polityczne i dotyczących działań Armii Czerwonej w Austrii pod koniec i po zakończeniu drugiej wojny światowej. Autorka pragnie odpowiedzieć na następujące pytania badawcze:

- Czym różnią się i czym uwarunkowane są współczesne narracje historyczne o drugiej wojnie światowej, obecne w dominujących dyskursach historycznych i medialnych w Austrii i Rosji?
- Na czym polega specyfika narracji dotyczących ZSRR i Rosji kreowanych przez instytucje edukacyjne i prasę związaną ze „zreformowaną” Wolnościową Partią Austrii (*FPÖ*) po 2005 r.?

- Czy można mówić o austriacko-rosyjskim dialogu pamięci rozumianym jako dwustronny proces wymiany poglądów i dążenia do wypracowania wspólnych, kompromisowych treści i form narracji historycznych o drugiej wojnie światowej?

Postawione pytania są ważne o tyle, że historia – i to w czasach obecnych zapewne bardziej niż kiedykolwiek – to symboliczna broń, narzędzie w walce o prawdę, sprawiedliwość, tożsamość. Służy ona legitymacji określonych idei, polityk, a nawet istnieniu w określonej formie konkretnych państw; można skutecznie zablokować międzynarodowe porozumienia, a nawet tylko sam wstępny proces dialogu. Może służyć przewyciężaniu uprzedzeń i krzywd, a dzięki temu – dać zielone światło długim, stopniowym i żmudnym procesom pojednania. Niewłaściwie zinterpretowana lekcja historii może z kolei prowadzić do politycznych i ludzkich dramatów, jak dowodzą tego wydarzenia po 24 lutego 2022 r., dniu agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę.

„PRZEWYCIEŻANIE” HISTORII

W jakim sensie diagnozy przytoczone wyżej odnoszą się do tożsamości historycznej Austrii i Rosji? W przypadku obu państw można mówić o ambiwalencjach związanych zarówno z przepracowywaniem, jak i obejmowaniem społeczną amnezją newralgicznych faktów z dwudziestowiecznej przeszłości.

Tożsamość historyczna Austriaków po drugiej wojnie światowej oparta została o dwa mity: o dziedzictwie wielokulturowej, tolerancyjnej monarchii Habsburgów oraz o byciu „pierwszą ofiarą Hitlera” (por. Timms 1991: 898-907; Karner 2008: 168; Żakowska 2020: 247-254). W odróżnieniu od procesu „przewyciężania”, czy też krytycznego przepracowywania przeszłości (*Vergangenheitsbewältigung*) w RFN, który od lat 60. czasami budził kontrowersje, lecz przebiegał stosunkowo swobodnie, podobne działania w Austrii z reguły natrafiały na znacząco większy opór. „Mit ofiary” (*Opfermythos*) pozwolił stworzyć warunki, w których problem narodowego socjalizmu mógł zostać eksternalizowany, potraktowany jako drugorzędny dla Austriaków, ponieważ należał rzekomo tylko do historii Niemiec, nie zaś ich kraju (Lepsius 1989: 247-264; por. Berg 2008: 48).

W latach 80. kilka czynników przyczyniło się jednak do otwarcia debaty wokół *Opfermythos*: kontrowersje związane z wyborem Kurta Waldheima na prezydenta Drugiej Republiki; wzrost popularności Jörga Haidera jako lidera Wolnościowej Partii Austrii (*FPÖ*) i późniejszy renesans skrajnie prawicowego spektrum politycznego w Austrii, a także refleksje związane z pięćdziesiątą rocznicą *Anschlußu* oraz zmiana pokoleniowa, która znalazła swój wyraz w austriackiej kulturze politycznej, „przewyciężającej przeszłość”, w świecie akademickim i w sztuce (Berg 2008: 48).

W efekcie przemian, które określić można odpowiednikiem zmian w tożsamości historycznej Niemców z końca lat 60., badanie austriackiej opinii publicznej z 1991 r. ujawniło, że już tylko jedna trzecia alpejskiego narodu uważała swój kraj za pierwszą

ofiarę Hitlera (Bukey 2000: 233). Zmianom społecznym towarzyszyły przemiany na scenie politycznej. Kanclerz Franz Vranitzky oświadczył 8 lipca 1991 r. na forum parlamentu, że Austriacy ponoszą współodpowiedzialność za cierpienia jednostek i całych narodów, natomiast 15 listopada 1995 r. prezydent Thomas Klestil przyznał w Knesecie, że część najgorszych okrucieństw nazistowskiego reżimu została popełniona właśnie przez Austriaków (Berg 2008: 53-54).

Deklaracjom politycznym towarzyszył klimat skruchy i woli naprawienia krzywd historycznych. W 1995 r. parlament austriacki powołał do życia Fundusz Narodowy, uznający obowiązek Austrii dokonania rekompensat wobec ofiar nazistowskiego terroru, zaś w 1997 r. proklamował dzień 5 maja, datę wyzwolenia obozu koncentracyjnego Mauthausen, Dniem Refleksji nad Przemocą i Rasizmem. W 1998 r. kanclerz Viktor Klima utworzył niezależną Komisję Historyków, mającą na celu badanie kwestii zawłaszczania mienia żydowskiego oraz wykorzystywania pracy przymusowej przez firmy znacjonalizowane przez Drugą Republikę, a także sformułowanie ofert rekompensat (tamże: 53-54). Jej pokłosiem stał się austriacki Fundusz na rzecz Pojednania, Pokoju i Współpracy (*Fonds für Versöhnung, Frieden und Zusammenarbeit*), rozporządzający w latach 2000-2005 m.in. odszkodowaniami dla byłych robotników przymusowych, które sięgały kilku tysięcy euro i nierzadko zasilane były pieniędzmi od prywatnych darczyńców (Ruff 2014: 32, 121).

Wzrosła też otwartość Austriaków na krytykę ich kraju z zewnątrz. W 2000 r. większość Austriaków nie negowała zasadności obaw międzynarodowej opinii publicznej związanych ze stworzeniem przez konserwatywną *ÖVP* koalicji ze skrajnie prawicową, populistyczną *FPÖ*. O przemianach w austriackiej kulturze pamięci świadczą też wydarzenia jubileuszowego 2005 r., przesyczonego obecnością samokrytycznych introspekcji w historię III Rzeszy.

Równocześnie austriacka opinia publiczna stawiała się coraz mniej tolerancyjna wobec wypowiedzi osób publicznych podważających wspomniany krytyczny konsensus. Świadczą o tym burze medialne wokół mniej lub bardziej kontrowersyjnych wypowiedzi poszczególnych polityków. W kwietniu 2005 r. John Gudenus, działacz *FPÖ*, wyraził niechęć wobec projektu rehabilitacji dezertierów z *Wehrmachtu*, zgłoszonego w parlamencie przez socjalistów i Zielonych, a jego pogląd poparł kolega partyjny Siegfried Kampl, stwierdzając, że denazyfikacja w Austrii posunęła się za daleko. Po skandalu w prasie ten ostatni złagodził wprawdzie swoje wypowiedzi, podkreślając wagę pojednania i ułaskawień dla dezertierów, narodowych socjalistów, dipisów, a także społeczności Sinti i Romów, lecz nie złagodził nastroju w mediach. Za rzecz niedopuszczalną uznały one bowiem fakt, że Austriaków poddanych denazyfikacji potraktował on jako tę samą kategorię ofiar III Rzeszy, co więźniów obozów koncentracyjnych; dziennikarze zaś całkowicie zignorowali część jego wypowiedzi, która wiązała się z apelem o ogólnonarodowe pojednanie. Może to sugerować – zdaniem Matthew P. Berga – „nasiloną wrażliwość na brak wrażliwości”, czyli niechęć do dalszego akceptowania utrwalonych tuż po wojnie form pamięci komunikacyjnej związanych z autowiktyimizacją Austriaków (Berg 2008: 54-69).

ZWALCZANIE „OSZCZERCÓW”

Powojenna tożsamość narodowa Rosjan została natomiast oparta zasadniczo na jednym micie – starym, wieloaspektowym micie mesjańskim, związanym z wizją nieugiętego, niepokonanego mocarstwa-zwycięzcy, wyzwoliciela i obrońcy innych narodów. Poza tym, polityka pamięci w tym kraju kształtowana była, i w znacznym stopniu jest do tej pory, odgórnie, przez autorytarne państwo i w duchu etosu państwowego (Curanović 2020: 101-141).

Badania opinii publicznej wskazują na kluczową – i wciąż wzrastającą – rolę zwycięstwa ZSRR w drugiej wojnie światowej jako jedynego pozytywnego doświadczenia integrującego przedstawicieli młodszych i starszych pokoleń Rosjan. Wywołuje ono największe uczucie dumy spośród wszystkich wydarzeń w ponad tysiącletniej historii tego kraju, przy czym w 1996 r. przywołało je w tym znaczeniu 44%, natomiast w 2003 r. aż 87% pytanym (Горков 2005: 86-90).

W totalitarnym państwie Stalina wielka wojna ojczyźniana i zwycięstwo w niej służyły nade wszystko umacnianiu autorytetu przywódcy państwa, w dalszej kolejności zaś – cementowaniu podziału na „obcych” i „swoich”. Główna linia podziału przebiegała na zasadzie dychotomii: „zwycięzcy” (naród i partia) i „pokonani” (Niemcy i faszyzm). Wspomniana logika prowadziła do działań z dzisiejszego punktu widzenia niezrozumiałych, takich jak karanie przez władze ZSRR radzieckich jeńców wojennych oraz robotników przymusowych III Rzeszy za „zdradę” ojczyzny, związaną z „odmową” walki o wyzwolenie kraju, czy wręcz pracą na rzecz wroga (Ruff 2014: 39). W latach 70., w czasach Breżniewa, miejsce „pokonanych” w oficjalnej pamięci o wojnie zajęli „wyzwoleni” – ponieważ to właśnie ich wyzwolenie legitymizowało hegemonię ZSRR we wschodniej Europie. Wówczas też uczyniono 9 maja, Dzień Zwycięstwa, wolnym od pracy świętem zwykłych Rosjan, nade wszystko weteranów (Лангеноль 2005: 415-417).

Dopiero pod koniec istnienia ZSRR, w drugiej połowie lat 80., pojawił się nowy sposób konceptualizacji narracji o wojnie – bliski opisywanemu wcześniej podejściu, które w końcu lat 60. pojawiło się w Niemczech, zaś w latach 80. w Austrii – czyli spojrzenie na nią z perspektywy oprawców i ofiar. Antysowieccy intelektualisci zaczęli charakteryzować zarówno zwycięzców, jak i wyzwolonych, jako ofiary sowieckiego reżimu. W konsekwencji władze ZSRR – później zaś zwłaszcza pierwszy prezydent Federacji Rosyjskiej, Borys Jelcyn – zdecydowały się na działania związane z „przezwyciężaniem historii”, takie jak otwarcie radzieckich archiwów oraz ujawnienie przemilczanych lub zafałszowywanych faktów, w tym prawdy o tajnym protokole towarzyszącym paktowi Ribbentrop-Mołotow czy o zbrodni katyńskiej. Miały one także wymiar międzynarodowy: wiązały się ze wspieraniem idei pojednania w relacjach Rosji z demokratyzującymi się państwami Europy Środkowej i Wschodniej (tamże: 416-418).

W polityce wewnętrznej wspomniane przemiany znalazły odzwierciedlenie m.in. w pogłębionych dyskusjach o wyjątkowo wysokiej cenie zwycięstwa nad faszyzmem oraz o potrzebie rehabilitacji i zadośćuczynienia szerokiej kategorii ofiar nazistow-

skiego i sowieckiego reżimu. Dlatego też m.in. w 1995 r. Jelcyń podpisał ustawę „O przywróceniu ustawowych praw obywatelom rosyjskim – byłym radzieckim jeńcom wojennym i cywilom, którzy podczas Wielkiej Wojny Ojczyźnianej i w okresie powojennym byli repatriowani”. Zgodnie z nią zostali oni zrównani z weteranami, a zła sława, której doświadczali za czasów radzieckich, odeszła w niepamięć. *Notabene*, nastąpiło to w znacznym stopniu też za sprawą odszkodowań, które byli radzieccy robotnicy przymusowi uzyskali z Austrii i Niemiec (Ruff 2014: 156).

Proces związany z demitologizacją, „odbrązawianiem” pamięci o drugiej wojnie światowej w latach 90., doprowadził jednak równocześnie do konfliktu rosyjskich środowisk demokratycznych, nastawionych krytycznie wobec epoki komunizmu, ze znaczącą częścią społeczeństwa, w tym kręgów władzy. W opinii wielu mieszkańców Federacji Rosyjskiej wspomniane zjawisko stanowiło syndrom społecznego kryzysu wśród Rosjan oraz ważny czynnik związany z osłabianiem dobrego imienia ich kraju na arenie międzynarodowej. Dwudziestolecie rządów Władimira Putina scharakteryzować można jako okres nawiązywania do wszystkich wspomnianych wyżej kultur pamięci, z głównym naciskiem położonym jednak na kultywowanie dziedzictwa radzieckich bohaterów i ofiar drugiej wojny światowej i na zwalczanie interpretacji historii odmiennych od tych głoszonych przez Kreml.

Współcześnie można upraszczając twierdzić, że w państwach Europy Zachodniej pamięć o drugiej wojnie światowej zawiera wiele wspólnych komponentów, że – w tym sensie – jest pamięcią uniwersalizowaną. W Rosji natomiast zaszło w XXI w. zjawisko po części odwrotne, związane z petryfikowaniem i utrwalaniem specyficznie rosyjskiej wizji historii. Po 2008 r., szczególnie zaś po 2014 r., w związku z wybuchem wojny na wschodzie Ukrainy, spór o rolę ZSRR w drugiej wojnie światowej zyskał wręcz rangę narzędzia w „wojnie historycznej”, mającej być komponentem wieloaspektowej konfrontacji Zachodu z Rosją (Clarke, Wóycicka 2019: 84-85). Jako przejaw takiej właśnie woli konfrontacji, na wzór tej z czasów zimnej wojny, potraktowany został w Rosji fakt ustanowienia w 2008 r. przez Parlament Europejski dnia 23 sierpnia, rocznicy podpisania paktu Ribbentrop-Mołotow, Dniem Pamięci o Ofiarach Nazizmu i Komunizmu¹. Na Zachodzie z kolei w ten sam sposób zinterpretowana została podpisana przez Putina 5 maja 2014 r. ustawa mająca zapobiegać rehabilitacji nazizmu, w tym negowaniu Holokaustu. Wzburzenie wzbudził w niej mianowicie zapis o pociąganiu do odpowiedzialności karnej instytucji i osób stawiających pod adresem ZSRR oskarżenia o współudział w rozpętaniu drugiej wojny światowej, a także w zbrodniach wojennych i okupacji Europy Wschodniej (tamże: 78-109).

¹ Przykładowo historyk Nikołaj Starikow stwierdza, że „nadmierne” skupianie się na ofiarach reżimu stalinowskiego prowadzi do umniejszenia zbrodni popełnionych na obywatelach ZSRR przez III Rzeszę: „Najpierw zaczęto mówić, że ZSRR był winien wybuchowi wojny z Hitlerem nie mniej od samego Hitlera. Potem, że straty Związku Radzieckiego w walce są na sumieniu tegoż ZSRR, a Führer był wręcz zmuszony bronić się 22 czerwca 1941 r. Obecnie teza o porównywalności Hitlera ze Stalinem stała się wspólnym mianownikiem w rozważaniach zachodnich polityków i rosyjskich liberałów” (Стариков 2017: 5).

NIEPOTRZEBNA PRAWDA O *GRAND PEUR*?

Różne okoliczności związane z kształtowaniem pamięci i polityki historycznej w Austrii i w Rosji wpłynęły w znaczącym stopniu na fakt, że w ramach narracji o drugiej wojnie światowej i rzeczywistości wczesnych lat powojennych akcentowane są różne ich aspekty w obu państwach. W sytuacji, gdy od końca XX w. społeczeństwo Austrii w coraz większym stopniu poddaje publicznej debacie kwestie związane z mitem własnego kraju jako „pierwszej ofiary Hitlera”, analizowany jest też problem jego „wyzwolenia” i samych „wyzwolicieli”. W dyskursie edukacyjnym znajduje to odzwierciedlenie w próbach konfrontowania ze sobą różnych percepcji rzeczywistości, tym samym zaś – w unikaniu jednoznacznych sądów w odniesieniu do faktów historycznych. Klaus Bachmann zauważa, że jedynym w pełni zrozumiałym punktem odniesienia staje się wówczas perspektywa zwykłych ludzi, jednostek, będących nie tyle podmiotami, co niemymi świadkami i często ofiarami „wielkiej historii” (Bachmann 2005: 163-169).

Centralnym elementem postrzegania drugiej wojny światowej przez Austriaków jest pamięć o narodowym socjalizmie i Holokauście. Temat Związku Radzieckiego, choć kraj ten odegrał kluczową rolę w tworzeniu Drugiej Republiki, jest natomiast poruszany w sposób powściągliwy i oszczędny. W podręcznikach szkolnych można znaleźć rzeczową relację dotyczącą polityki międzynarodowej, w tym pertraktacji dyplomatycznych doby zimnej wojny, lecz już nie na temat specyfiki stosunków austriacko-radzieckich. Problem walk toczonych przez upadającą III Rzeszę na terytorium *Ostmark* ujmowany jest bardzo lapidarnie, w pojedynczych zdaniach mówiących o „szczególnie ciężkich walkach” toczonych przez Armię Czerwoną w Burgenlandzie i o zdobyciu przez nią Wiednia. W charakterze materiału służącego za źródło dyskusji pojawia się plakat radziecki mówiący o wyzwoleniu Wiednia 13 kwietnia 1945 r. i zawierający tekst deklaracji moskiewskiej aliantów z 1943 r. Sam plakat nie jest obudowany żadnym komentarzem; pojawia się on jedynie w tzw. poradniku maturzysty, w którym autorzy podręcznika sugerują jeden ze sposobów jego interpretacji: „Choć Armia Czerwona – razem z innymi aliantami – znacząco przyczyniła się do zakończenia panowania nazistów, to wyzwolenie [kraju] przez Armię Czerwoną nie było tak postrzegane przez wszystkie grupy ludności, zwłaszcza zaś nie przez zwolenników reżimu nazistowskiego” (Staudinger, Ebenhoch, Scheucher i in. 2013: 77). Na uwagę zasługuje też m.in. tekst źródłowy, w którym mowa jest o austriackich jeńcach wojennych w ZSRR i ich repatriacji. Mimo że porusza on drażliwe, humanitarne kwestie, spełnia on kryteria związane z dążeniem do możliwie dużej obiektywności przekazu:

„ZSRR był (podobnie jak Jugosławia) państwem [...], które najdłużej przetrzymywało jeńców wojennych, zaś warunki w radzieckich obozach były zdecydowanie najgorsze [...]. Należy przy tym podkreślić, że Związek Radziecki, obok Polski, był tym krajem, który najbardziej ucierpiał z powodu działań Wehrmachtu. Praca jeńców wojennych – również Austriaków – traktowana była przez Moskwę [...] jako uprawniona część reparacji” (Eisterer 1997: 167 cyt za: Staudinger, Ebenhoch, Scheucher i in 2014: 20).

Patrząc z punktu widzenia opisu wielkiej polityki, ZSRR na kartach podręczników historii daje się poznać po prostu jako jedno z mocarstw alianckich, a następnie okupacyjnych, natomiast Austria przed 1955 r. przedstawiona zostaje jako bierna „karta przetargowa” i „zakładnik zimnej wojny” (por. Żakowska 2020: 254-255).

Na tle przytoczonych narracji treść współczesnych rosyjskich podręczników do historii, opisujących zajęcie i okupację Austrii przez wojska Armii Czerwonej, wydaje się wręcz zdawkowa. Nie są to jednak, w odróżnieniu od austriackich materiałów edukacyjnych, komentarze nakierowane na demaskowanie mitów i przełamywanie utrwalonej kultury pamięci, lecz przekazy zbudowane na zasadzie powtarzanego przez dziesięciolecia pakietu informacji o zwycięskim, wyzwolicielskim pochodzie radzieckich wojsk. Ze wszystkich przeanalizowanych przez autorkę podręczników można dowiedzieć się, pośrednio lub *expressis verbis*, że wojska Armii Czerwonej, „prowadząc potężne natarcie od Bałtyku do Karpat”, wyzwoliły Polskę, Jugosławię, Węgry i Czechosłowację, następnie zaś **oswobodziły Austrię**².

Monumentalizm i patos obszernych relacji i fotografii z przebiegu walk w Europie Środkowej i Wschodniej, zawarty w omawianych podręcznikach, dobrze oddaje cytaty z wojennych wspomnień marszałka Konstantego Rokossowskiego, którego szlak bojowy nie przebiegał wprawdzie przez Austrię, lecz odnosi się *de facto* do ogółu radzieckich i rosyjskich narracji o finale drugiej wojny światowej:

„Drogami Niemiec ciągnęły nie tylko smutne kolumny jeńców. Na drogach unosiła się, wzlatywała przez kraj także zwykła ludzka radość. Tłumy ludzi krzykami triumfu witały nas, pozdrawiały we wszystkich językach świata. Serce zamierało na widok tego wielonarodowego ludzkiego morza. Wielu było w łachmanach, koszmarnie wychudzonych, ledwo trzymali się na nogach, podtrzymywali jeden drugiego, by nie upaść. A w oczach – szczęście. To wczorajsi więźniowie faszystowskich obozów, ludzie, na których czekała śmierć. Ich wyzwoliliśmy, przywróciliśmy do życia my, radzieccy żołnierze...” (Rokossowski 1968 cyt. za: Никонов, Девятков 2020: 259).

Nie ma też zapewne przesady w słowach austriackiej dziennikarki Christy Zöchling, która odnosząc się do wspomnień weteranów Armii Czerwonej, zauważa, że słowa, które kojarzą im się z Austrią, to „wiosna, zwycięstwo, młodość, walce i miłość” (Zöchling 2012).

Przytoczone narracje, dominujące w dyskursach edukacyjnych w Austrii i w Rosji, pomijają natomiast milczeniem wiele faktów, stawiających w znacznie bardziej

² Wszystkie wytuszczenia M.Ż. Por. „Wyjście z wojny Węgier i zajęcie [...] Bratysławy, otworzyło drogę do Austrii; **oswobodzono** jej stolicę Wiedeń” (Волобуев, Карпачев, Клоков 2021: 200); „Równocześnie z operacją Wisła-Odra wojska radzieckie przeprowadziły potężne natarcie na szerokim froncie od Bałtyku do Karpat, w ramach którego nastąpiło wyzwolenie Polski i Jugosławii; zaczęto też **wyzwalać Austrię**” (Волобуев, Клоков, Пономарев, Рогожкин 2020: 178: „16 marca [1945 r.] rozpoczęła się operacja wiedeńska, w ramach której [...] wojska drugiego i trzeciego frontu ukraińskiego całkowicie oczyściły Węgry, następnie – znaczną część Czechosłowacji i 13 kwietnia po siedmiodniowych walkach **wkroczyły do Wiednia**” (Никонов, Девятков 2020: 258-259); „Również w 1945 r. wojska radzieckie dokonały wyzwolenia Czechosłowacji i Węgier i **wkroczyły na terytorium Austrii**” (Пазин, Морозов 2019: 260).

mrocznym świetle działania wojenne w Austrii w 1945 r. Zachodni historycy są zgodni, że większość mieszkańców *Ostmark* do końca wspierała reżim hitlerowski, spajał ich zaś nade wszystko „strach przed nieporządkiem i bolszewizmem” (Bukey 2000: 227). Znajdując się pod wpływem wielu lat propagandy antykomunistycznej i strasznych opowieści o wydarzeniach w Prusach Wschodnich, w ostatnich miesiącach wojny byli oni przerażeni tym, co Ernst Hanisch, historyk z Salzburga, nazwał *grand peur*, wielką grozą ze Wschodu, sięgającą opowieści o inwazjach węgierskich w średniowieczu oraz o wojnach tureckich w XVII w. (Rauchensteiner 2015: 220).

Czy słusznie? 10 kwietnia 1945 r. Rosjanie weszli do Wiednia, po części zniszczonego z powodu ostrzału przez artylerię, w którym nie toczono jednak wcześniej zażartych walk wręcz z ludnością cywilną. Doszło do kradzieży i płądowań, rozpoczętych przez samych mieszkańców miasta, później zaś do incydentów związanych z gwałtami i przemocą, których sprawcami byli głównie żołnierze Armii Czerwonej (Bukey 2000: 225). Grozę odczuwaną przez Austriaków w związku z obecnością Armii Czerwonej, nawet nie w roli agresora – dokumentuje fragment kroniki opactwa benedyktynów w Vorau opowiadający o przemarszu Rosjan 16 kwietnia 1945 r.:

„Patrol 10 mężczyzn (Rosjan) przybył jako pierwszy [...]. Wkrótce przeciągnęła [...] cała dywizja ludzi, koni i samochodów. Był to niedający się opisać, zalewający nas orszak zwycięzców. Były tam trofea z Węgier, konie, samochody, piękne dywany, całe fura łupów, łóżek i sprzętów, wszystkiego, co można sobie wyobrazić. Całe stado bydła i koni, potem znów auto wyglądające jak salon wystawowy, z obrazami Lenina i Stalina. Ich wjazd do Vorau przebiegał tak samo jak na Węgrzech i wszędzie indziej. Do szpitala zabrali Ukrainkę, gdzie zgwałciło ją ponad 40 Rosjan” (Rauchensteiner 2015: 268-269).

Wymowny jest także dobór i treść dokumentów, które obrazują wydarzenia związane z radziecką okupacją Austrii, zgromadzonych i opublikowanych przez zespół historyków austriackich i rosyjskich w 2005 r. Znaczną ich część stanowią stenogramy rozmów i wyciągi z korespondencji dyplomatycznej czołowych polityków i dowódców wojskowych obu państw. Są w nich przykłady wysublimowanych prób wynegocjowania przez Austriaków ustępstw Rosjan w zakresie uprawnień władz okupacyjnych oraz skali wojennych reparacji, podobnie jak wysiłków radzieckich władz na rzecz unaocznienia Austriakom humanitarnej postawy ZSRR, która „pokazuje, że nie wywieramy zemsty, szczególnie na Austrii”³. Znalazło się tam również m.in. wiele pism dotychczas tajnych, takich jak dokumenty opisujące problemy związane z naruszeniem dyscypliny przez oddziały Armii Czerwonej w Austrii, w których mowa jest o „pojedynczych zbrodniczych elementach”, „zapominających o wojskowych obowiązkach i znajdujących upodobanie w hulastycznym trybie życia, żądzy wzbogacenia się, a także zaspokojenia niskich instynktów”⁴.

³ Dokument nr 44: stenogram rozmowy marszałka Iwana Koniewa z kanclerzem Karlem Rennerem na temat sytuacji w Austrii; 9.07.1945. Źródło: Karner, Stelzl-Marx, Tschubarjan 2005: 207.

⁴ Dokument nr 127, powstały „nie później niż 11.12.1946”. Źródło: Karner, Stelzl-Marx, Tschubarjan 2005: 631.

Na uwagę zasługują wreszcie dokumenty z epoki, świadczące o zaniepokojeniu władz radzieckich w Austrii silną, skuteczną propagandą wymierzoną w ZSRR, odwołującą się m.in. do etosu „przyczółka Europy” i „muru chroniącego kulturę zachodnią przed bolszewizmem”, czyli do haseł analogicznych do obecnych wcześniej w retoryce narodowosocjalistycznej⁵. O tym zresztą, jak wiele z retoryki III Rzeszy czerpali austriaccy dziennikarze, politycy, a nawet księża, świadczyć może wypowiedź przyszłego biskupa Linzu Josephusa Calasanza Fließera, który w liście duszpasterskim rozpowszechnianym wśród wiernych latem 1945 r. stwierdzał, że jedną z największych kar narodu niemieckiego za popełnione grzechy stał się problem socjalno-etniczny w postaci wielu tysięcy zhańbionych kobiet niemieckich oraz ich dzieci, posiadających „obcy rasie i narodowi, skażony materiał genetyczny”⁶.

ARMIA CZERWONA W AUSTRIACKIM I ROSYJSKIM DYSKURSIE MEDIALNYM W LATACH 2005-2022

W poniższych rozważaniach poruszyć pragnę kwestię tego, w jak dużej skali i w jakim kontekście problematyka zakończenia wojny i obecności Armii Czerwonej w Austrii poruszana jest na łamach współczesnej prasy popularnej i opiniotwórczej w Austrii i w Rosji. W celu uchwycenia dyskursów prasowych reprezentujących możliwie szerokie spektrum poglądów politycznych oraz możliwie szerokie kręgi społeczeństwa, zdecydowałam się na wybór następujących tytułów prasowych:

- dwóch austriackich tygodników o profilu lewicowo-liberalnym („Profil” i „Der Standard”) oraz jednego odwołującego się do wartości *stricte* liberalnych („Kurier”), a także konserwatywnego dziennika „Die Presse”; badaniu poddano też prasę powiązaną ze skrajnie prawicową partią FPÖ („Neue Freie Zeitung”, „Unzensuriert.at”, „Wochenblick”, „Info Direkt”, „Die Aula”, „Freilich”) i treść materiałów informacyjnych zamieszczanych na portalu Instytutu Edukacyjnego FPÖ (FPÖ-Bildungsinstitut);
- największego niezależnego dziennika w Rosji, reprezentującego poglądy prawicowo-liberalne („Kommersant”), najbardziej poczytnej gazety rosyjskiej, o formacie tabloidu („Komsomolskaya Pravda”) oraz innych wydawnictw posiadających duże oddziaływanie społeczne („Moskovskiy Komsomolec”, „Rossijskaya Gazieta”, „Argumenty i Fakty”); przeanalizowano także media, które można *stricte* zaliczyć do kategorii opozycyjnych wobec Kremla („Novaya Gazeta”, „TV Dozhd”, portal „Echo Moskvy”).

⁵ Dokument nr 153 z 19 listopada 1946 r.: sprawozdanie tajnych służb ZSRR odnośnie do postawy SPÖ wobec ZSRR na przykładzie relacji z wypowiedzi redaktora „Arbeiter-Zeitung”, Oscara Pollaka, na konferencji partii socjalistycznych w Wielkiej Brytanii. Źródło: Karner, Stelzl-Marx, Tschubarjan 2005: 715.

⁶ Załącznik do „Linzer Diözesanblatt” 1945, nr 9, s. 3 za: Putz 2008: 265-267.

⁷ Do czasu zaostżenia zasad cenzury mediów w Rosji po 24 lutego 2022 r.

Selekcja poszczególnych artykułów, opublikowanych w latach 2005-2022, dokonana została z wykorzystaniem wyszukiwarek słów kluczowych, zamieszczonych na stronach internetowych wymienionych wyżej czasopism (i portali medialnych) oraz na stronie internetowej *FPÖ-Bildungsinstitut*. Poszukiwano tekstów zawierających następujące słowa kluczowe: w języku niemieckim: *Rote Armee, Zweiter Weltkrieg, Sowjetunion, Moskauer Deklaration, Denkmal, Mahnmal, Vergangenheitsbewältigung, Opfermythos*; w języku rosyjskim: *Вена 1945 i Победа 1945*. Wyselekcjonowane w ten sposób artykuły poddane zostały analizie jakościowej związanej z metodologią krytycznej analizy dyskursu⁸.

W ramach kwerendy autorka zgromadziła i przestudiowała ok. 70 artykułów odnoszących się bezpośrednio do wzmiankowanej we wstępie problematyki. Poniżej zawarte zostały zsyntetyzowane wnioski dotyczące wątków narracyjnych najczęściej pojawiających się w wyselekcjonowanych tekstach, ze szczególnym uwzględnieniem artykułów, które *expressis verbis* poświęcone są specyfice tożsamości historycznej i poglądów politycznych współczesnych Austriaków i Rosjan.

GWAŁTY I NACJONALIZM

Analiza artykułów i tekstów informacyjnych pozyskanych ze źródeł austriackich wykazała istnienie znaczących różnic między prasą głównego nurtu oraz materiałami publikowanymi przez środowiska związane z *FPÖ*. Prasę konserwatywną, liberalną i lewicowo-liberalną cechuje, obok samokrytycznego podejścia do historii rodzimej, również krytyczne spojrzenie na założenia współczesnej polityki historycznej Rosji.

Najdłuższy artykuł znaleziony przez autorkę, to opublikowane przez Christę Zöchling obszerne „studium historii najnowszej”, poświęcone obecności żołnierzy Armii Czerwonej jako armii okupacyjnej na terytorium powojennej Austrii. Jest ono *de facto* opowieścią o mentalności, motywacjach i życiu codziennym żołnierzy-Sowietów. Można dostrzec u dziennikarki próbę zdystansowania się i „oddemonizowania” otaczającej czerwonoarmistów czarnej legendy, równocześnie jednak też konstatację o zawartym w niej „ziarnie prawdy”. Widoczna jest próba zrozumienia

⁸ Termin „dyskurs” rozumiany jest tu – zgodnie z myślą Michela Foucault – jako „jedność konstytuująca dany zbiór wypowiedzi”. Według Foucaulta:

„Analiza pola dyskursywnego [...] ma [...] uchwycić wypowiedź w szczupłości i jednostkowości zdarzenia, określić warunki jej istnienia, oznaczyć jak najdokładniej jej granice; ustalić współzależności sytuujące ją wobec innych wypowiedzi, z którymi może się wiązać, wreszcie wskazać, jakie formy wypowiedzania wyklucza. Trzeba pokazać, dlaczego dana wypowiedź nie może być inna niż jest, w czym inne wypowiedzi wyklucza, w jaki sposób zajmuje pośród nich – i w stosunku do nich – pozycję, której żadna inna zajmować by nie mogła”. Dlatego „jeżeli wydzielamy [...] moment zdarzenia dyskursywnego [...] to [...] zdobywamy w ten sposób pewność, iż nie odnosimy owego momentu do czynników syntetyzujących, czysto psychologicznych [...] i że możemy uchwycić inne formy regularności, inne typy stosunków. Będą to stosunki między wypowiedziami [...], między [...] grupami wypowiedzi [...] wreszcie, stosunki pomiędzy wypowiedziami lub grupami wypowiedzi a zdarzeniami zupełnie innej natury (technicznej, ekonomicznej, społecznej, politycznej)” (Foucault 2002: 31-33).

żołnierzy radzieckich, którzy przekraczając granice Austrii „mieli za sobą obarczony największymi stratami [wojenny] marsz [...] [a] tylko podczas walk o Wiedeń z zaciękłymi potyczkami o każdy dom zginęło ich jeszcze 20 tys.”; ludzi, którzy „przybyli jako wybawcy, nie zostali jednak za nich uznani” (Zöchling 2012). Dużo miejsca poświęca Zöchling „ciemnej stronie okupacji” w postaci 270 tys. gwałtów popełnionych przez żołnierzy Armii Czerwonej na austriackich kobietach, przytaczając statystyki, w myśl których gwałciicielem mógł być nawet co drugi przybyły na ziemię III Rzeszy żołnierz radziecki. Pojawiają się też jednak próby wczucia się w sytuację szeregowych Rosjan, przybywających do bogatych zachodnich miast, takich jak Wiedeń i narażonych w nich na pokusy szczęśliwszego życia. Czerwonoomiastom doskwierała nędza, skarżyli się oni na głodowe racje żywnościowe i „nie rozumieli, dlaczego ich wysoki komisarz w pierwszych miesiącach okupacji prowiant na wyposażeniu armii kazał rozdzielić między austriacką ludność cywilną”. Jak na ironię zaś tym – pisze Zöchling – na co szczególną uwagę zwracało radzieckie dowództwo, były „uroczystości składania wieńców na grobach austriackich kompozytorów” (tamże).

Obok artykułów bezpośrednio odnoszących się do trudnej historii obecności wojsk radzieckich w Austrii, znaczącą część wyselekcjonowanych tytułów stanowią teksty z komentarzami na temat założeń polityki historycznej putinowskiej Rosji, zwłaszcza po 2012 r. Zasadniczo można skonstatować, że nakierowanie na „wczucie się” w specyfikę tożsamości narodowej współczesnych Rosjan jest bardziej charakterystyczne dla tygodnika „Der Standard”, reprezentującego poglądy zbliżone do lewicowych, niż dla liberalnego czasopisma „Kurier”. Za przykład może posłużyć tekst zamieszczony w „Der Standard” z okazji rosyjskich obchodów siedemdziesiątej piątej rocznicy zakończenia drugiej wojny światowej:

„Nigdzie w Europie wojna rozpętała przez Hitlera nie toczyła się z takim okrucieństwem jak w Związku Radzieckim. Jako wojna na wyniszczenie w celu zdobycia 'przestrzeni życiowej na Wschodzie' wymierzona była również z całą brutalnością w ludność cywilną – starców, kobiety i dzieci. Prawie 30 mln obywateli radzieckich zostało pozbawionych życia. Nie tylko w wyniku działań militarnych, lecz również zbrodni wojennych, takich jak masowe morderstwa na Żydach czy blokada Leningu. [...] W związku ze skomplikowaną historią współczesnej Rosji, w ramach której eksperymenty z socjalizmem i dzikim kapitalizmem spowodowały wielką daninę krwi, [Dzień Zwycięstwa] jawi się jako jedyne święto, które wszystkich mieszkańców napelnia [...] dumą” (Ballin 2020).

Krytyczny w treści jest już jednak opublikowany w tym samym czasopiśmie artykuł Paula Lendvai’a, zatytułowany *Wyzwolenie i niewola*. Austriacki dziennikarz węgierskiego pochodzenia stwierdza w nim, że „historia drugiej wojny światowej pisana jest przez wielkorusyjski, nacjonalistyczny reżim Putina na nowo, zaś świętowanie jubileuszu 8 maja – instrumentalizowane poprzez zafałszowywanie od dawna znanych faktów historycznych”. Krytyczna postawa autora odnosi się przy tym nie tylko do haseł nacjonalistycznych, promowanych przez Moskwę, a do szerszego zjawiska przeinaczania historii oraz traktowania jej jako broni, „służącej politycznym interesom aktualnie rządzących” w innych krajach we wschodniej części naszego kontynentu. W tym właśnie kontekście Lendvai komentuje relacje rosyjsko-polskie oraz politykę

historyczną prowadzoną obecnie w Polsce i na Węgrzech. Stanowi ona – zdaniem dziennikarza – przykład „nieprzerwanej kontynuacji nacjonalizmu i antysemityzmu”, negatywnych zjawisk rzucających cień na „dzień wyzwolenia” (Lendvai 2020).

W sposób zasadniczo polemiczny temat rosyjskiej pamięci o drugiej wojnie światowej ujmują tygodnik „Kurier”, łączący krytykę określonej polityki historycznej z osobistymi refleksjami pod adresem Władimira Putina. Przykładowo w jednym z artykułów z 2013 r. pada stwierdzenie, że rosyjski projekt ustawy o penalizowaniu wypowiedzi zaprzeczających zbrodniom nazistowskim, dotyczy *de facto* „krytyki okrucieństw popełnianych przez Armię Czerwoną” i ma na celu „uciszenie krytyków Kremla [analogicznie do] uchwalonego wcześniej prawa dotyczącego kar za obrażę uczuć religijnych” (*Kreml stellt Kritik...* 2013).

W tekstach publikowanych na łamach „Kuriera” zwraca także uwagę tendencja do posługiwania się ironią, zwłaszcza gdy mowa jest o zmilitaryzowanej, monumentalnej, imperialnej oprawie moskiewskich obchodów Dnia Zwycięstwa:

„Prezydent Rosji pragnął w wielkiej katedrze oddać hołd Armii Czerwonej, Stalinowi i samemu sobie. [...] 9 maja miał być jego dniem. Tysiące żołnierzy na Placu Czerwonym, grzmiące działa, powiewające flagi. Uwznioślające poczucie zwycięstwa, narodowej jedności, wyższości; Władimir Putin w środku, otoczony zachodnimi politykami, takimi jak Emmanuel Macron. [...] Wszystko poszło nie tak. Kres planom prezydenta i to już po raz drugi w krótkim czasie położył koronawirus. Już w kwietniu Putin musiał, zgrzytając zębami, przełożyć termin referendum mającego zapewnić mu przedłużenie władzy” (Peternel 2020).

Dyskurs na temat ZSRR i Rosji, widoczny na łamach prasy oraz instytucji edukacyjnych związanych z FPÖ po 2005 r., nawiązuje z kolei wyraźnie do uprawianej przez tę partię krytyki austriackiej „polityki wstydu” i zasady „politycznej poprawności” propagowanej – jak utrzymują liderzy tej partii – zwłaszcza w kręgach lewicowych. Wolnościowa Partia Austrii, kierowana w latach 2005-2019 przez Heinza-Christiana Strache, zaś od 2016 r. współpracująca oficjalnie z kremłowską Jedną Rosją, pozytywny, „zdrowy” wzorzec polityki historycznej kreowanej przez państwo dostrzega współcześnie właśnie w działaniach podejmowanych w tym zakresie przez reżim Władimira Putina (por. Hobek 2018: 192-200).

Jak wspomniany fakt wpływa na formułowane przez organy związane z FPÖ komentarze dotyczące działań Armii Czerwonej wymierzonych w III Rzeszę? W pierwszej kolejności w oczy rzuca się *de facto* brak tematów poruszających problematykę obecności wojsk radzieckich właśnie na terytorium Austrii. Przemilczenia te są zaś symptomatyczne o tyle, że temat „tysięcy aktów zemsty”, dokonywanych przez Armię Czerwoną, uwidacznia się chociażby w artykułach dotyczących martyrologii ludności niemieckiej wypędzonej po wojnie z krajów Europy Środkowej (Kluibenschädl 2021).

Po drugie, dziennikarze kładą silny nacisk na kontrowersje, jakie wzbudza w Rosji zacieranie w państwach takich jak Polska pamięci o radzieckich poległych i bohaterach wojennych. Za przykład posłużyć może artykuł opublikowany w styczniu 2018 r. w czasopiśmie „Info-Direkt”. Dowiadujemy się z niego, że „polski rząd

21 października 2017 r. uchwalił kontrowersyjną ustawę o demontażu pomników radzieckich”, w wyniku której ma zostać usuniętych aż 230 pomników Armii Czerwonej”. Podobne działania wzbudzają sprzeciw strony rosyjskiej, ponieważ – jak zauważa autor tekstu – „na ziemiach polskich zginęło podczas drugiej wojny światowej 600 tysięcy żołnierzy radzieckich [zaś pochowanych zostało] około 700 tysięcy – 1 mln radzieckich jeńców wojennych” (*Neues Gesetz...* 2018). Demontaż radzieckich pomników można więc w domyśle rozumieć jako przejaw uprawianej przez polski rząd polityki „wymazywania” historii.

Sympatycy FPÖ, partii, tradycyjnie upominającej się o „niekalanie” dobrego imienia „zwykłych Austriaków”, którzy – zgodnie z jej retoryką – po prostu walczyli i ginęli za ojczyznę w szeregach *Wehrmachtu*, mogliby więc utożsamiać się ze słowami, zawartymi w artykule *Czego moglibyśmy nauczyć się od Rosji*, opublikowanym w 2017 r. również na łamach „Info-Direkt”:

„Rosja ma bardziej otwarty stosunek do przeszłości [niż Austria]. Dla nas, Austriaków, którzy zaakceptowaliśmy drogę do Canossy jako część naszego życia, jest to czymś nowym. Aktorzy uliczni przebrani za Stalina, oferujący zdjęcia turystom, konne pomniki rosyjskich narodowych bohaterów zdobiące każdy większy plac oraz świece i wieńce położone pod ścianą Kremla dla uczczenia zmarłych narodowych bohaterów. W Rosji można dostrzec, co to znaczy być narodem zwycięzców” (Magnet 2017).

Na szczególną uwagę zasługują jednak – moim zdaniem – działania podejmowane przez Instytut Edukacyjny FPÖ, związane z upamiętnianiem wybranych wydarzeń z historii drugiej wojny światowej przy współudziale ważnych postaci z rosyjskiego życia kulturalnego i politycznego. Ze strony internetowej FPÖ-Bildungsinstitut dowiadujemy się więc o uroczystej projekcji rosyjskiego filmu *Sobibór: niezniszczalność tego, co kruche*, opowiadającego o buncie i ucieczce żydowskich, polskich i sowieckich więźniów z nazistowskiego obozu koncentracyjnego w Sobiborze, które zostały zorganizowane przez żołnierza Armii Czerwonej. W uroczystości oraz dyskusji, która po niej nastąpiła, wziął udział m.in. ambasador Federacji Rosyjskiej w Austrii. O randze wydarzenia świadczy fakt, że obszernie komentarze na temat wspomnianej „prorosyjskiej imprezy” pojawiły się także w austriackiej prasie opiniotwórczej. Przykładowo „Der Standard” z zaniepokojeniem zasugerował, iż główne przesłanie omawianej uroczystości dotyczyło rzekomych zagrożeń dla Austrii i całego świata Zachodu, związanych z napływem imigrantów muzułmańskich (Sulzbacher 2018). Nie bez powodu. Jeden z uczestników wydarzenia, polityk FPÖ Klaus Nittman, w swoim wystąpieniu, zacytowanym następnie na stronie internetowej *Bildungsinstitut*, zadeklarował, że „przerażeniem napawa go umacnianie się antysemityzmu, który rozprzestrzenia się [współcześnie w Europie] za sprawą niekontrolowanej masowej migracji” (tamże).

Analiza ilości i treści artykułów dotyczących działań Armii Czerwonej w Austrii nie wykazała natomiast silnej zmiany akcentów i wątków narracyjnych po 24 lutego 2022 r. Jako przykłady podejmowania przez dziennikarzy austriackich problematyki agresji Rosji na Ukrainę, chciałabym przywołać cztery artykuły. Konserwatywny

dziennik „Die Presse”, pisząc o „upamiętnianiu radzieckich ofiar, lecz bez Putina”, zauważa, że „rosyjskie MSZ przypomniało austriackiemu rządowi po raz kolejny o 26 tys. żołnierzy radzieckich, którzy oddali życie za wyzwolenie Austrii”. Matthias Kaltenbrunner dodaje jednak już w zdaniu następnym, stanowiącym jego swoisty odautorski komentarz, że działanie takie „stanowi jeden z wielu przykładów współczesnego instrumentalizowania radzieckich poległych w drugiej wojnie światowej dla prawomocnienia bezprecedensowego ataku na Ukrainę” (Kaltenbrunner 2022).

Lewicowo-liberalny „Der Standard” w symbolicznym, obszernym artykule opublikowanym 9 maja 2022 r., podkreśla, że „wojna na Ukrainie przesłania uroczystości związane ze świętowaniem zakończenia wojny”. Jak zauważa David Krutzler, opinia międzynarodowa z napięciem oczekuje przemówienia Władimira Putina:

„Rosyjski prezydent będzie bez wątpienia po raz kolejny skarżył się, że sławetne zwycięstwo Armii Czerwonej zostało na Zachodzie uwalane błotem. I pojawią się ataki werbalne na NATO i USA. Putin zaś ogłosi, bo wszak musi ogłosić, jakieś zwycięstwo. Tylko jakie?” (Krutzler 2022).

Przejawy najsilniejszej krytyki pod adresem Rosji można natomiast odnaleźć – w opinii autorki – w artykułach zamieszczonych w liberalnym „Kurierze”. Przykładowo tekst z 7 maja 2022 r., zatytułowany *Jak rosyjscy okupanci wkraczali do Austrii*, bezpardonowo stwierdza, że „wyzwolenie Austrii przez Armię Czerwoną w maju 1945 r. miało dla setek tysięcy Austriaczek skutki przerażające”. W pierwszym akapicie tekstu czytamy:

„Gdy kilka tygodnie temu w mediach pojawiły się pierwsze obrazy wkraczającej armii rosyjskiej, historyk Barbara Stelzl-Marx podzieliła się następującą refleksją: Jak długo jeszcze potrwa, zanim również ta wojna odsłoni wszystkie swoje przerażające strony? Płądrowanie, gwałty, bezsensowną przemoc wobec ludności cywilnej?” (*Wie Russlands Besatzer...* 2022).

Wspomniane słowa posiadają doniosłą wagę symboliczną, padają w nich bowiem oskarżenia zarówno pod adresem Rosji współczesnej, jak i ZSRR, z którego wzięła ona początek; nie tylko w odniesieniu do współczesnych żołnierzy armii Federacji Rosyjskiej, ale i czerwonoarmistów, którzy, zgodnie ze słowami autora artykułu, wkraczając na terytorium Austrii potwierdzili poprzedzającą ich czarną legendę „rosyjskiej hordy” (tamże).

Na uwagę zasługuje również treść czwartego z wyselekcjonowanych tekstów. Skrajnie prawicowy „Unzensuriert” w obszernym artykule opublikowanym 8 maja 2022 r. przytacza poglądy Herberta Kickla, obecnego szefa FPÖ, zgodnie z którymi koniec drugiej wojny światowej nie oznaczał bynajmniej dla Austriaków „początków epoki szczęścia i zadowolenia” i jako taki nie jest przez niego traktowany jako okazja do świętowania. Dużo bardziej, stwierdza Kickl, ceni on sobie status neutralności wynegocjowany w 1955 r. przez Austrię; dorobek z nim związany może zostać jednak zaprzepaszczone – jak utrzymuje polityk – jeśli Druga Republika „nieodpowiedzialnie” przyłączy się do idei embarga na surowce energetyczne, które UE pragnie nałożyć obecnie na Rosję (*FPÖ-Chef Kickl...* 2022).

WIEDEŃSKI KAMERTON I ZAPOMNIANI BOHATEROWIE

Analiza rosyjskich dyskursów prasowych dotyczących wyzwalań i okupacji przez Armię Czerwoną Austrii wskazuje z kolei na istnienie odmiennych niż w przypadku mediów austriackich paradygmatów narracyjnych. Ani popularna prasa zbliżona do środowisk rządowych, ani w miarę niezależna prasa liberalna, ani prasa bulwarowa, ani nawet rozgłosnie i czasopisma wyraźnie polemiczne wobec polityki Kremla, nie podejmowały w całym badanym okresie obejmującym lata 2005-2022 tematów kontrowersyjnych z punktu widzenia dominującej rosyjskiej pamięci i polityki historycznej⁹. O postulatach bliskich idei odbrażniania historii można natomiast mówić w kontekście tych artykułów „Kommiersanta”, które odnoszą się ironicznie do wszechobecnej poprawności politycznej i obaw przed „wywołaniem demonów przeszłości” w 2005 r., roku „tonącym w oficjalnych celebrach 60-lecia zakończenia drugiej wojny światowej”. W ten właśnie sposób redaktorzy gazety zareagowali na – neutralną w formie i treści – wystawę „Wyzwolony Wiedeń”, przygotowaną wspólnie i wystawianą kolejno przez stronę austriacką i rosyjską (Толстова 2005).

Wśród artykułów z prasy rosyjskiej nawiązujących do wspólnej historii Austriaków i Rosjan, zwłaszcza przed 2014 r., na uwagę zasługują teksty wskazujące na Austrię jako pozytywny przykład kraju nie tylko nie uprawiającego propagandy antyrosyjskiej, lecz na dodatek wspierającego rosyjską wizję świata opartego na wielobiegunowości. Jako przykład warto przywołać obszerny tekst zamieszczony na łamach dziennika „Komsomolska Prawda” w listopadzie 2008 r. Artykuł, zatytułowany *Wiedeński kamerton dla światowej „orkiestry”*, w nostalgiczny sposób opiewa Wiedeń, miasto „utrwalonego ducha harmonii, [którego] żadne światowe problemy i kataklizmy historii nie zdołały [...] odmienić”:

„Weźmy chociażby operę wiedeńską. W 1945 r., kiedy radzieckie wojska [...] wyzwalały miasto od faszystów, spadła tam bomba, która uderzyła prosto w scenę. Teatr poniósł kolosalne straty [...]. 10 lat trwała odbudowa budynku. W Wiedniu jednak nikt nie zrzuca za to winy, powiedzmy, na Rosjan [...]. [Poza tym,] pomimo powojennej okupacji [...] w Austrii nikt nie nazywa tego okresu tragicznym” (*Венский камертон...* 2008).

Wiele słów krytycznych pod adresem Austrii, w tym Austrii *Anno Domini* 1945, można się jednak dopatrzeć w prasie rosyjskiej po 2014 r. Przykładowo analizowane dzienniki głównego nurtu uznają za istotne informować czytelników o kolejnych przypadkach „bezcieszczenia przez wandalów” radzieckiego pomnika wojennego w centrum Wiednia. Dziennikarze dostrzegają też związek wspomnianych aktów z bieżącą polityką. W relacji z 2015 r. dotyczącej Schwarzenbergplatz, gdzie stoi mo-

⁹ Warto natomiast podkreślić stale pogarszającą się sytuację prawną instytucji medialnych takich jak TV Dozhd', rozgłosnia Echo Moskwy czy niezależna „Novaya Gazeta”. Wszystkie one zostały zamknięte przez władze w marcu 2022 r.

nument, czytelnik dowiaduje się, że „to nie pierwsze zbezczeszczenie pomnika, [ponieważ] w zeszłym roku sześcian u podstawy pomnika został pomalowany w kolory flagi Ukrainy, a we wcześniejszych latach pomnik oblewano czarną farbą”. O tym, że podobne zdarzenia nie powinny mieć miejsca, przypomina natomiast końcowe zdanie artykułu, w którym dziennikarz „Kommiersanta” przypomina, że „zgodnie z układem państwowym z 1955 r. o przywróceniu suwerenności Austrii, pomniki wojenne na terytorium kraju znajdują się pod ochroną władz Austrii i na ich utrzymaniu” (Вандалы... 2015).

Natomiast w samym tylko 2020 r. pojawiło się wiele artykułów nagłaśniających treść dokumentów odtajnionych przez rosyjskie ministerstwo obrony z okazji siedemdziesięciopięciolecia „wyzwolenia Wiednia od okupacji niemiecko-faszystowskiej” (Минобороны... 2020). Odzew prasy wzbudziły zwłaszcza losy radzieckich jeńców wojennych uwięzionych w nazistowskich obozach koncentracyjnych. W tym miejscu pragnę przytoczyć treść dwóch tekstów im poświęconych. Obszerny artykuł, zamieszczony w dzienniku „Kommiersant” i przypominający dzieje żołnierzy Armii Czerwonej, którzy w nocy z 1 na 2 lutego 1945 r. sforsowali mur i druty kolczaste wokół obozu koncentracyjnego Mauthausen, opisuje zwłaszcza losy dziewięciu zaledwie zbiegów, którym udało się wspomnianą ucieczkę przeżyć. Autor tekstu, Aleksiej Aleksiejew, nie szczędi czytelnikom drastycznych szczegółów oblawy, w której na wezwanie dowództwa obozu uczestniczyły nie tylko oddziały SS i *Wehrmacht*, lecz także miejscowi rolnicy i młodzież z *Hitlerjugend*. Oblawa ta zyskała w okolicy miano „polowania na zające w Mühlviertel”. Autor tekstu koncentruje się jednak przede wszystkim na znaczeniu pamięci o ucieczce i śmierci prawie pięciuset radzieckich żołnierzy dla dzisiejszych Austriaków i Rosjan:

„O czynie więźniów 20. bloku obozu koncentracyjnego Mauthausen w ZSRR przez długi czas nic nie wiadano. Zgodnie z poglądami towarzysza Stalina byli oni nie bohaterami, a zdrajcami, ponieważ dostali się do niewoli. [...] Kraj o czynie więźniów obozu dowiedział się dopiero w 1963 r., gdy została opublikowana książka Siergieja Smirnowa *Bohaterowie bloku śmierci*. [...] A potem znów o nich zapomniano. I przypominano dopiero w latach 2000, kiedy prawie żaden z bohaterów już nie żył. W Rosji pojawiły się artykuły w gazetach i Internecie, reportaże telewizyjne i dokumentalny film. W Austrii wydano kilka książek o ucieczce z Mauthausen, a pełen skruchy film *Polowanie na zające* stał się w 1994 r. najpopularniejszym filmem roku” (Алексеев 2020).

Drugi artykuł został opublikowany w kwietniu 2020 r. na łamach dziennika „Komsomolskaja Prawda”. Autor tekstu, Igor Jakunin, stwierdza w nim *de facto*, że martyrologię Rosjan z rąk nazistów da się porównać jedynie z tą, zaznaną przez Żydów. W ten właśnie oskarżycielski sposób dziennikarz pisze o gehennie radzieckich jeńców wojennych w hitlerowskim obozie koncentracyjnym w Kaisersteinbruch, znajdującym się 46 kilometrów od Wiednia:

„Oprócz Rosjan w obozie przebywali Anglicy, Amerykanie, Francuzi, Serbowie, Polacy, Rumuni. Lecz tylko baraki dla Rosjan otoczone były dodatkowym drutem kolczastym, i tylko

one zimą nie były ogrzewane. [...] Z powodu braku jedzenia, bicia, nadmiernej pracy w obozie szybko zwiększyła się zachorowalność na gruźlicę [...] Chorzy [...], nie przechodząc potrzebnego leczenia, byli zmuszeni codziennie pokonywać dystans 15 km w drodze na ciężkie roboty i byli przeznaczani na śmierć. Ludzie tracili świadomość; w stanie nieświadomości zakopywano ich żywcem. [...] Charakterystyczne było też odnoszenie się przez nazistów do jeńców po śmierci. Za murami Kaisersteinbruch stworzono dla nich cmentarz obozowy. Dla Anglików i Amerykanów przeznaczony był osobny teren z ogrodzeniem, na każdej mogile był krzyż i tabliczka z imieniem i nazwiskiem, datą urodzenia i śmierci oraz narodowością. Zmarłych Rosjan zrzucano w kilku rzędach do 100-metrowych dołów, zasypywano ziemią, zaś na wierzchu tytkano tabliczkę z liczbą pogrzebanych” (Якунин 2020).

Swoistą klamrę zamykającą rozważania o mrocznych dziejach obozu w Kaisersteinbruch stanowi stwierdzenie Jakunina o konieczności „przypominania o zbrodniach nazistowskich wszystkim tym, którzy obwiniają Armię Czerwoną «o bestialstwa na terytorium Europy» w 1945 r.” (tamże).

WNIOSKI

Na przykładzie zaprezentowanej powyżej analizy austriackich i rosyjskich dyskursów prasowych można – moim zdaniem – sformułować kilka wniosków dotyczących współczesnych kontekstów narracji historycznych o działaniach Armii Czerwonej w Austrii oraz austriacko-rosyjskich dialogów pamięci. Przede wszystkim, inspirację do przypominania wydarzeń 1945 r. dziennikarze obu krajów czerpią w istotnym stopniu z wydarzeń jubileuszowych, dotyczących kolejnych rocznic zakończenia drugiej wojny światowej i podpisania traktatu o suwerenności Austrii, jak miało to miejsce chociażby w 2005 r. Z drugiej strony jednak, szczególnie w minionym dziesięcioleciu, czynnikiem rozpalającym dyskusje wokół zdarzeń końca wojny, okazują się z reguły wydarzenia rozgrywające się współcześnie, takie jak konflikt Rosji z Ukrainą po 2013 r. oraz „wojny historyczne” prowadzone przez Rosję chociażby z Polską.

Austriacka prasa głównego nurtu narracje o Rosji włącza w paradygmat *Vergangenheitsbewältigung*, wiążą się one jednak mniej z odbrażwianiem austriackiej historii, bardziej zaś z krytyką pod adresem nacjonalistycznej retoryki FPÖ oraz analogicznej polityki historycznej Federacji Rosyjskiej. Artykuły tam publikowane cechuje także ogólnie postawa krytyczna wobec państw i reżimów politycznych naruszających wartości liberalno-demokratyczne. Pojawiają się w niej jednak również dyskursy nakierowane na „rozumiejące”, empatyczne spojrzenie na Rosję dawną i współczesną, choć mniej widoczne niż w lewicowej prasie niemieckiej, kojarzonej z fenomenem *Russlandverstehers* (por. Żakowska 2020: 284-290).

Odwrotne zjawisko można natomiast zaobserwować w prasie i instytucjach edukacyjnych związanych ze skrajnie prawicową FPÖ. Ta pierwsza wypowiada się pozytywnie o wielu aspektach rzeczywistości politycznej, gospodarczej i kulturowej Rosji współczesnej, włączając w to narodowy paradygmat obowiązujący

w rosyjskiej polityce historycznej. W prasie tej dostrzec też można tendencję do nie tyle „odbrażawiania”, co zwyczajnie pomijania milczeniem faktów historycznych mogących stworzyć przeciwwagę dla wspomnianego wizerunku. Świadczy to – z dużą dozą prawdopodobieństwa – o tendencji do utylitarного, pragmatycznego traktowania historii przez polityków i dziennikarzy sympatyzujących z *FPÖ*. Jednym z celów tworzonych przez nich historycznych dyskursów jest bez wątpienia polemika, czy wręcz dyskredytacja obecnej oficjalnej austriackiej polityki historycznej, opartej – w opinii działaczy *FPÖ* – w nadmiernym stopniu na winie, wstydzie i skrusze. Wybiórczość i utylitaryzm w nawiązaniach do przeszłości można również przypisać polityce historycznej prowadzonej przez *FPÖ-Bildungsinstitut*; jej koncyliacyjny charakter jest – z dużą dozą prawdopodobieństwa – narzędziem zbliżenia i współpracy Wolnościowej Partii Austrii z konserwatywnym establishmentem rosyjskim.

W zachodnich, w tym w austriackich dyskursach historycznych głównego nurtu, często pojawia się myśl, że dopiero wtedy, gdy społeczeństwo zaczyna rzucać wyzwanie tabu, chroniącemu pamięć i mity przed bezlitosną autokrytyką, wchodzi ono na drogę do normalności (Berg 2005: 70-71; por. Siddi 2017: 465-467). Liberalny porządek Drugiej Republiki umożliwił Austriakom debatę na temat dawnych narodowych konfliktów i neuroz (Bukey 2000: 233), równocześnie zaś uwrażliwia ich na nacjonalistyczne, antyliberalne postawy w innych państwach. Zapewne m.in. w tym kontekście należałoby interpretować fakt, że aż 47% Austriaków pytanym na początku XXI w., jakie państwo najbardziej zagraża ich krajowi, wskazało na Rosję (Binder 2005: 109).

Z kolei we współczesnej Federacji Rosyjskiej, w której okres krytycznego „przepracowywania” historii przypadł na lata upadku ZSRR i bolesnych „terapii szokowych”, pamięć historyczna w znaczącym stopniu postrzegana jest jako element „ontologicznego bezpieczeństwa”, fundament „zdrowej” świadomości każdego narodu. Rosyjski historyk Alexander L. Nikiforov, pisząc o prawach rządzących historyczną pamięcią, stwierdza, że

„przechowuje ona wiedzę o kulturowych i militarnych triumfach i zwycięstwach, i zachowuje tę o tragediach, lecz tylko wówczas, gdy wiążą się one z własnym heroizmem i poświęceniem. Pamięć ta nie może jednak zawierać wizji zbrodni, w których uczestniczyło całe społeczeństwo. Byłaby ona bowiem zbyt destrukcyjna dla narodowej tożsamości i narodu jako takiego” (Nikiforov 2017: 54).

Diagnozę tę można przyjąć za motto analizowanych powyżej współczesnych rosyjskich narracji historycznych o 1945 r. Ich siłą jest zdolność do jednoczenia obywateli w dumie z własnego narodu i państwa oraz do stawiania w szranki w obronie jego honoru. W tym jednak tkwi ich słabość. W dyskursach utrzymanych w paradygmacie narodowym ujawnia się bowiem dążenie nie tyle do dialogu, co do korygowania i piętnowania wszelkich interpretacji rosyjskiej polityki i historii, które są niewygodne dla Kremla (Миллер 2009: 13-20; Clarke, Wóycicka 2019: 108).

Bibliografia

- Bachmann K. (2005), *Długi cień Trzeciej Rzeszy. Jak Niemcy zmieniali swój charakter narodowy*, Wrocław: Atut.
- Ballin A. (2020), *Weltkriegsende: Russen feiern den Tag des Sieges*, „Der Standard” 08.05.2020, <https://www.derstandard.at/story/2000117377035/weltkriegsende-russen-feiern-den-tag-des-sieges> (dostęp: 01.06.2021).
- Berg M. P. (2008), *Commemoration versus Vergangenheitsbewältigung: Contextualising Austria's Gedenkjahr 2005*, „German History” 26(1): 47-71. DOI: <https://doi.org/10.1093/gerhis/ghm003>.
- Binder D. A., Bruckmüller E. (2005), *Essay über Österreich. Grundfragen von Identität und Geschichte, 1918-2000*, München: Oldenburg Wissenschaftsverlag.
- Burr Bukey E. (2000), *Hitler's Austria. Popular sentiment in the Nazi era, 1938-1945*, Chapel Hill-London: University of North Carolina Press.
- Clarke D., Wóycicka Z. (2019), *Cultural Diplomacy in the War Museum. The Case of the German-Russian Museum Berlin-Karlshorst*, „History & Memory” 31(2): 78-109.
- Curanović A. (2020), *Przeznaczeni do wielkości! Poczucie misji w polityce zagranicznej. Przypadek Rosji*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Eisterer K. (1997), *Österreich unter alliierter Besatzung 1945-1955*, w: Steininger, Gehler (Hrsg.), *Österreich im 20. Jahrhundert*, Bd. 2: *Vom Zweiten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Wien: Böhlau.
- Foucault M. (2002), *Archeologia wiedzy*, Warszawa: De Agostini, Altaya.
- FPÖ-Chef Kickl in ORF-Pressestunde: „Wen würde Bevölkerung als ihren Anwalt wählen?” (2022), „Unzensuriert” 08.05.2022, <https://www.unzensuriert.at/content/147782-fpoe-chef-kickl-in-orf-pressestunde-wen-wuerde-bevoelkerung-als-ihren-anwalt-waehlen/> (dostęp: 09.06.2022).
- Hobek M. (2018), *HC Strache. Vom Rebell zum Staatsmann*, Graz: Leopold Stocker Verlag.
- Kaltenbrunner M. (2022), *Gedenken an sowjetische Opfer – aber ohne Putin*, „Die Presse” 09.04.2022, <https://www.diepresse.com/6127648/gedenken-an-sowjetische-opfer-ndash-aber-ohne-putin?from=rss> (dostęp: 09.06.2022).
- Karner Ch. (2008), *The market and the nation: Austrian (dis)agreements*, „Social Identities” 2008, 14(2): 160-180.
- Karner S., Stelzl-Marx B., Tschubarjan A. (red.) (2005), *Die Rote Armee in Österreich. Sowjetische Besatzung 1945-1955. Dokumente*. Красная Армия в Австрии. Советская оккупация 1945-1955. Документы, Graz: Kriegsfolgen-Forschung, Wien: Oldenbourg, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag.
- Kluibenschädl A. (2021), *Vertreibung 1945: Ein Buch für Versöhnung und wider das Vergessen*, „Wochenblick” 03.05.2021, <https://www.wochenblick.at/vertreibung-1945-ein-buch-fuer-versoehnung-und-wider-das-vergessen/> (dostęp: 01.06.2021).
- Kreml stellt Kritik an Roter Armee unter Strafe (2013), „Kurier” 24.06.2013, <https://kurier.at/politik/ausland/kreml-stellt-kritik-an-roter-armee-unter-strafe/16.823.375> (dostęp: 01.06.2021).
- Krutzler D. (2022), *Ukraine-Krieg überschattet Feiern zum Weltkriegsende*, „Der Standard” 09.05.2022, <https://www.derstandard.at/story/2000135539645/ukraine-krieg-ueberschattet-feiern-zum-weltkriegsende> (dostęp: 09.06.2022).
- Lendvai P. (2020), *Befreiung und Knechtschaft. Der von Hitlerdeutschland entfesselte Krieg mit 60 Millionen Toten war die größte Katastrophe des 20. Jahrhunderts*, „Der Standard”

- 05.05.2020, <https://www.derstandard.at/story/2000117276121/befreiung-und-knechtschaft> (dostęp: 01.06.2021).
- Lepsius R. M. (1989), *Das Erbe des Nationalismus und die politische Kultur der Nachfolgestaaten des ‚Großdeutschen Reiches‘*, w: *Kultur und Gesellschaft. Verhandlungen des 24. Deutschen Soziologentages, des 11. Österreichischen Soziologentages und des 8. Kongresses der Schweizerischen Gesellschaft für Soziologie in Zürich 1988*. Hg. im Auftr. d. Dt., d. Österr. u. d. Schweizer. Ges. für Soziologie v. Max Haller. Frankfurt/M., New York: Campus.
- Magnet S. (2017), *Was wir von Russland lernen wollen*, „Info-Direkt“, 27.03.2017, <https://www.info-direkt.eu/2017/03/27/was-wir-von-russland-lernen-koennen/> (dostęp: 10.03.2018).
- Neues Gesetz: Polen verschrottet sowjetisches Kriegsdenkmal* (2018), „Info-Direkt“ 15.01.2018, <https://www.info-direkt.eu/2018/01/15/polen-sowjetisches-kriegsdenkmal-verschrottet> (dostęp: 10.03.2018).
- Nikiforov A. L. (2017), *Historical Memory: The Construction of Consciousness*, „Russian Studies in Philosophy“ 55(1): 49-61.
- Peternel E. (2020), *Was Putin neben Stalin in einer Monumentalkathedrale verloren hat*, „Kurier“ 03.05.2020, <https://kurier.at/politik/ausland/was-putin-neben-stalin-in-einer-monumentalkathedrale-verloren-hat/400830470> (dostęp: 01.08.2021).
- Putz E. (2008), *Boży dezertjer. Franz Jägerstätter (1907-1943)*, Warszawa: Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie, Stowarzyszenie Kulturalne Fronda.
- Rauchensteiner M. (2015), *Der Krieg in Österreich 1945*, Wien: Amalthea Signum.
- Rokossowski K. (1968), *Żołnierski obowiązek*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Ruff M. (2014), *Minderjährige Gefangene des Faschismus. Lebensgeschichten polnischer und ukrainischer Zwangsarbeiterinnen und Zwangsarbeiter in Vorarlberg*, Innsbruck: Studien Verlag.
- Siddi M. (2017), *The Ukraine crisis and European memory politics of the Second World War*, „European Politics and Society“ 18(4): 465-479, DOI: <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1261435>.
- Sobibor – Die Unzerbrechlichkeit der Zerbrechlichen*, <https://www.fbi-politikschule.at/news-detail/artikel/sobibor-die-unzerbrechlichkeit-der-zerbrechlichen/>, 23.03.2018 (dostęp: 01.04.2018).
- Staudinger E., Ebenhoch U., Scheucher A., Scheipl J. (2013), *Zeitbilder. Maturatraining. Geschichte und Sozialkunde. Politische Bildung*, Wien: Österreichischer Bundesverlag Schulbuch.
- Staudinger E., Ebenhoch U., Scheucher A., Scheipl J. (2014), *Zeitbilder 8. Geschichte und Sozialkunde. Politische Bildung*, Wien: Österreichischer Bundesverlag Schulbuch.
- Staudinger E., Ebenhoch U., Scheucher A., Scheipl J. (2019), *Zeitbilder 7. Geschichte und Sozialkunde. Vom Ende der Ersten Weltkriege bis in die Gegenwart*, Wien: Österreichischer Bundesverlag Schulbuch.
- Sulzbacher M. (2018), *Ursula Stenzel, „sadistische SS-Männer“ und „Schandflecke“*, „Der Standard“ 23.03.2018, <https://www.derstandard.at/story/2000076682558/ursula-stenzel-sadistische-ss-maenner-und-schandflecke> (dostęp: 01.04.2018).
- Timms E. (1991), *National Memory and the ‚Austrian Idea‘ from Metternich to Waldheim*, „Modern Language Review“ 86: 890-910.
- Wie Russlands Besatzer in Österreich auftraten* (2022), „Kurier“ 07.05.2022, <https://kurier.at/politik/ausland/kurier-history-wie-russlands-besatzer-in-oesterreich-auftraten/401999256> (dostęp: 09.06.2022).

- Zöchling Ch. (2012), *Die Rote Armee in Österreich. Zeitgeschichte. Neue Einblicke in den Alltag der sowjetischen Besatzungssoldaten*, „Profil” 10.05.2012; <https://www.profil.at/home/rote-armee-die-rote-armee-oesterreich-326873> (dostęp: 01.06.2018).
- Żakowska M. (2020), *Kłopoty z Niedźwiedziem. Rosja w niemieckim, austriackim i szwajcarskim dyskursie medialnym od XIX do XXI wieku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Алексеев А. (2020), *Сбежавшие из ада. Чем закончился самый массовый побег из фашистского лагеря смерти*, „Коммерсантъ” 01.02.2020, <https://www.kommersant.ru/doc/4240831?query=%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B0%201945#id1854149> (dostęp: 01.08.2021).
- Вандалы осквернили советский военный мемориал в центре Вены (2015), „Коммерсантъ” 23.02.2015, <https://www.kommersant.ru/doc/2673707> (dostęp: 01.08.2021).
- Венский камертон для мирового «оркестра», „Комсомольская правда” (21.11.2008), <https://www.kp.ru/daily/24201/406996/> (dostęp: 01.08.2021).
- Волобуев О.В., Клоков В.А., Пономарев М., Рогожкин В. (2020), *Россия в мире. Базовый уровень*. 10 класс, Москва.
- Волобуев О.В., Карпачев С.П., Клоков В.А. (2021), *История России 10. Начало XX – начало XXI века*, Москва.
- Гудков Л. (2005), «Память» о войне массовая идентичность россиян, w: *Память о войне 60 лет спустя. Россия, Германия, Европа*, ред. И. Калинин, Москва, 83-103.
- Лангеноль А. (2005), *Официальные визиты. Интернационализация памяти о Второй мировой войне в России и Германии*, w: ред. И. Калинин, *Память о войне 60 лет спустя. Россия, Германия, Европа*, Москва, 403-418.
- Миллер А. (2009), *Россия: власть и история*, „Pro et Contra”, май-август, 6-23.
- Минобороны рассекретило документы к 75-летию освобождения Вены (2020), „Коммерсантъ” 13.04.2020, <https://www.kommersant.ru/doc/4320735> (dostęp: 01.08.2021).
- Никонов В.А., Девятков С.В. (2020), *История России. 11 класс. 1914 г. – начало XXI в., ч. 1 1914-1945*, Москва.
- Пазин Р.В., Морозов А.Ю. (2019), *История России. Учебник 10-11 классы. XX – начало XXI века*, Ростов н/Д.
- Стариков Н. (ред.) (2017), *Преступные цели – преступные средства. Оккупационная политика фашистской Германии на территории СССР (1941-1944)*, Москва.
- Толстова А. (2005), *Красная армия всех скупней. «Освобожденная Вена» в Петропавловской крепости*, „Коммерсантъ” 08.06.2005, <https://www.kommersant.ru/doc/583960?query=%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B0%201945> (dostęp: 01.08.2021).
- Якунин И. (2020), *В гитлеровском концлагере под Веной пленных с туберкулезом закапывали заживо*, „Комсомольская правда” 13.04.2020, <https://www.kp.ru/daily/27116/4196966/> (dostęp: 01.08.2021).

Dr hab. Magdalena Żakowska, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Katedra Teorii i Historii Stosunków Międzynarodowych, Uniwersytet Łódzki (magdalena.zakowska@uni.lodz.pl)

Słowa kluczowe: kultury pamięci, Austria, Rosja, druga wojna światowa, Armia Czerwona

Keywords: cultures of memory, Austria, Russia, Second World War, Red Army

ABSTRACT

The aim of the article is to define the specificity and current contexts of contemporary narratives regarding the actions of the Red Army in Austria at the end and after the Second World War in opinion-forming Austrian and Russian magazines representing various political options.

The main hypothesis of the paper is that the analyzed narrative threads relate to or reflect the dominant paradigms in contemporary memory policies in Austria and Russia. The author also assumed that their frequency and content were significantly influenced not only by the anniversary events related to 1945, but also by current international politics.

The article uses the method of critical discourse analysis of press texts published in 2005-2020, which were selected using the quantitative method of keyword research.

The main conclusion of the study is the confirmation of the initial hypotheses and the conclusion that the Austro-Russian memory dialogue takes place primarily between the right-wing circles in both countries.

Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego Miniatura 4 nr 2020/04/X/HS5/00459 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

JAKUB GORTAT
Łódź
ORCID: 0000-0002-7433-6928

AGAINST POLITICAL COMPROMISES – COMING TO TERMS WITH THE AUSTROFASCIST AND NATIONAL SOCIALIST PAST IN JOHN OLDEN'S DOCUDRAMA *THE BLUE DANUBE* (1965)

The Blue Danube (*An der schönen blauen Donau*), written by Hellmut Andics and Franz Hiesel and directed by John Olden, may be viewed as a groundbreaking television docudrama due to the fact that the camera left the indoor sphere traditionally reserved for the television format, along with filming on location, and even introducing types of shots that were rather unusual for television at the time. From today's perspective, thanks to research, we know that topics such as Austrofascism and the 1934 civil war had been latent in the Austrian memory culture, and in the case of television, the entire period between 1933 and 1938 was treated as a taboo in the first two decades after the war. At the time, as Eva Waibel points out, "Die Fernsehspielfassung ist gekennzeichnet durch die beinahe vollständige Eliminierung der Topoi Austrofascismus und Bürgerkrieg, die reduzierte Darstellung österreichischer Täterinnen und Täter sowie eine Stärkung des widerständlichen Charakters des Protagonisten" (Waibel: 54).

Thus, Olden's television film appears as a breakthrough for two reasons. First, it deals with the Dollfuß regime and the antagonism between social democrats and conservatives which blocked an essential post-war consensus between the *ÖVP* and the *SPÖ*. The consensus was based on a myth that would later be dubbed the 'camp street myth' (*Lagerstraßenmythos*). Their respective predecessors, the *CSP* (*Christsoziale Partei*) and the *SDAP* (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs*), according to the myth, had a shared responsibility for the reciprocal political antagonism that triggered the civil war in 1934 with both sides suffering equally under Nazi occupation. After 1945, two leading political parties, the *ÖVP* and the *SPÖ*, maintained a bond of mutual democratic survival, something that was in complete contrast to the two camps' animosity toward each other before the war (see Rathkolb 2001: 286).

Secondly, the film is also about a reminder of Austrian Nazi crimes against fellow Austrians with the assassination of Chancellor Dollfuß on July 25, 1934, suggesting that Germans were not the only Nazis. In this essay I analyze the film's narration (as understood by Bordwell 1985: 53), first focusing on its hybrid form, then the film's fabula and syuzhet (terms also used by Bordwell, who differentiates between fabula, syuzhet and style, see Bordwell 1985: 49-53) and paying special attention to the char-

acters perceived as symbolic figures, who stood for various political beliefs which existed in the time the fabula is set (according to the theory of film characters proposed by Pfister and Eder). Ultimately, I concentrate on the film's problematic distribution and reception.

AUSTRIAN CULTURE OF REMEMBRANCE UNTIL THE 1960S

Although it is widely known that after the Second World War, Austria declared itself the first victim of Nazi aggression thereby establishing a salient post-war origin myth, in the early post-war Second Republic there were actually at least four competing narratives that interpreted the question of national identity in the context of the country's recent, National Socialist past (Wodak, de Cillia 2005: 316). The first narrative was the aforementioned firm belief in Austria's status as the first victim of Hitler's aggression. The second narrative described 1945 as the birth of the Second Austrian Republic and Austria's 'rebirth,' with the State Treaty, signed in 1955, acting as a birth certificate (Wodak, de Cillia 2005: 328). The other two narratives were championed by conservative elements. One affirmed the heroism and martyrdom of Austrian soldiers who fought in the Second World War, while the last, although connected with the first victim myth, focused on the (marginal) role of anti-Nazi resistance in the country (Neugebauer 2014). By the end of the 1940s, there had emerged a "sectional culture of remembrances" regarding National Socialism and the Second World War (Pirker, Koch, Kramer 2019: 182-183) with one of the leading actors being the veterans' union (*Kameradschaftsbund*). The union fostered recognition and support for former soldiers while it regarded resistance fighters as traitors. Furthermore, the cold war, in which the communists were perceived as a new enemy, also played a significant role in whitewashing the *Wehrmacht* and enhancing military values in both Austria and West Germany (Pirker, Koch, Kramer 2019: 184). The belief in Austrian soldiers behaving ethically while fighting in the German *Wehrmacht* was easy to reconcile as anti-communism sentiment dominated the narrative of the political elites.

There was one more narrative which had a connective function in the Austrian politics of memory, albeit not as strong as anti-communism, which related not only to the Nazi, but also the Austrofascist past of the country. The so-called myth of Camp Street (*Mythos Lagerstraße*) offered a catharsis from responsibility for all shortcomings and errors committed in the First Republic and rendered all political elites – regardless of their worldview – victims of National Socialism (Cohen-Weisz 2016: 101). Although the myth became the foundation of an anti-fascist compromise, it was very controversial and incoherent in nature (Falter 2019: 91-93). Nonetheless, it remained unquestioned for many years, partly due to the fact that unlike the Federal Republic of Germany, the Austrian Second Republic had not been interested in coming to terms with its Nazi past (see e.g. Hammerstein 2017). Even though several scandals shook the pillars of Austrian politics of remembrance, the true reflection of

Austria's role in National Socialism would only surface with substantial procrastination in the 1980s (see e.g. Axer 2011; Uhl).

The scarcity of debates on the past does not mean, however, that Austrian public discourse was completely devoid of any narratives touching upon the Austrofascist and Nazi past of the country. A significant role in this regard was played by the public television channel, *ORF*. This was especially so when television established its position as a mass medium as many Austrian households had television sets during the 1960s and 1970s. Considering the fact that the Nazi past was on the margins of Austrian filmmakers' interest in the early post-war period (Moser 2007), one can regard the television programs and films which focused on the Nazi period as a 'slow-moving breakthrough'. Austria's even most recent past, had formed an important topic of *ORF* programming since the television first channel's launch. Renée Winter argues that between 1955 and 1970, television elaborated its principal formats of telling stories about the Austrian past, established a visual canon concerning National Socialism and became the subject of debates on recent Austrian history (Winter 2014: 14). *ORF* produced and broadcast its own documentaries about Nazism, whereby it cooperated with the newly established Institute of Modern History in Vienna (first as an independent institute, then since 1966 as a university entity) and to lesser extent with the Documentation Center of the Austrian Resistance (*DÖW*, established in 1963). Since the establishment of both institutions is regarded as one of the turning points in the Austrian remembrance culture (Bailer 2013: 9-12), one can assume that the application of research on Austrian contemporary history, conducted and presented by historians on public television, was one of the first steps to introduce the difficult past to mainstream media. Furthermore, *ORF* purchased and broadcast films from abroad that dealt with National Socialism: teleplays, TV adaptations of theater plays, and literary adaptations. The role of the political television cabaret program, *Zeitventil*, in coming to terms with the Nazi past is also not to be underestimated (see Winter 2014: 109-114).

Austria's long theatrical tradition, the emergence of the television, and the development of political satire all influenced the form and content of another television-specific genre: *Fernsehspiel*, which is usually translated into English as teleplay, television drama or television movie. Four elements distinguished the Austrian teleplays from its British and West German counterparts: firstly, the literature-orientation, secondly, the Austrianness – the fabula of a teleplay is always set in Austria, third the preference of historical themes which have a didactic relevance, and finally a theater-typical staging (Haberl 1996: 360-361). The plays very often presented ordinary Austrians at home or in bars, where they would talk about their worldview and share their private convictions of political and historical matters, without great passion or emotion.

Just like the artists from the cabaret group *Zeitventil*, authors of teleplays sensed the right moment to jeer at Austrian coziness and the 'national good' of National Socialism being imposed upon on the country from the outside. And the reactions were often marked with outrage and scandal. *Der Herr Karl*, directed by Erich Neuberg and written by Carl Merz and Helmut Qualtinger, is regarded as the first teleplay of

this kind. The play is a 55-minute monodrama delivered by Helmut Qualtinger and broadcast in prime time on November 15, 1961. It later transferred to the stage in Austria. The protagonist of the teleplay, the eponymous Mr. Karl, at first glance seems a decent, amiable middle-aged gentleman. However, he is gradually revealed as an unscrupulous collaborator, conformist, and egoist. After and even during the play's transmission, the Austrian Broadcasting Company received thousands of letters and phone calls, and almost every newspaper carried a reaction to the program (Pfabigan 2002). Ordinary Austrians were outraged, complaining about the grave distortions in the story set in Nazi times. The teleplay was surprising and indeed shocking for its audience. However, *Der Herr Karl* did pave the way for other teleplays, to be broadcast on ORF in the 1960s, touching upon, usually in a satirical way, the country's difficult past. This trend evolved into more televisual forms, such as documentary series, docudramas, and finally television series and full-length fictional films broadcast on television (see Winter 2014; Pollach 2005; Öhner 2005).

Thus, the film discussed in this article should be regarded as a work firmly embedded in the new storytelling trends pursued by television. As I will expound, it corresponds with the definition of a docudrama, combining elements of a documentary with traits of a fiction film. In terms of its fabula, though, it encroaches on the myths compounded in the early Second Republic, particularly the aforementioned myth of Camp Street.

AGAINST POLITICAL COMPROMISES

The Blue Danube commences as a standard documentary film. Archival footage, recorded in the 1920s and 1930s, shows some of the leading Austrian politicians of the First Austrian Republic and ordinary Austrians. These pictures are intermingled with photographs and occasionally newspapers clippings, introducing the audience to the political and social climate of the First Republic. These visual documents are accompanied by a narrator, whose loud and rather dramatic timbre is reminiscent of the narration in post-war newsreels. The narrator fades away in the fourth minute of screen time as the film shifts from documentary into fiction. This transition is almost imperceptible since the whole film is shot in black-and-white. As the narrator ends his speech with a mention of the Hitler Youth, there is a close-up shot of long, white socks on someone's legs – a characteristic sign of the Hitler Youth. The fictional part commences with the reconstruction of the political scene in Austria in July 1934 – on the one hand an exercise of the *Heimwehr*, a paramilitary organization supporting the authoritarian regime, and on the other, the planning of a coup by Nazis, which indeed took place in July 1934, culminating in Chancellor Dollfuß's assassination. These political issues become a background for the main thread in the syuzhet which revolves around two characters: Christine Gasser, otherwise known as Tini (Christiane Hörbiger) and Franz Schantl (Hans Peter Musäus), who are both presented in the introduction of the film's fictional section.

The couple comes from different social milieus. Tini is from a social democratic family. We might assume that her father (played by her real father, Attila Hörbiger, a movie star popular in Austrian cinema since the 1930s) used to be an enthusiastic socialist since in the new regime he is closely monitored by the police. Indeed, he has to regularly present himself at a police station where he is humiliated by Officer Bramburi (Karl Paryla). We also learn that both of Tini's bothers have had to flee to Russia. In contrast, Franz comes from a bourgeoisie family. The Schantls' house appears in the script as a bourgeoisie mansion: "Großbürgerlich hohe, große Zimmer, düster, altmodisch, gediegen eingerichtet, das Interieur stammt aus der Zeit vor dem ersten Weltkrieg" (Hiesel 1965: 72). We also learn that the family has a maid, Frieda. Franz is a son of a *Heimwehr* officer (played by another star, Erik Fey), thus representing the polar political opposite to Tini's family. However, Franz's political worldview is far more radical since he has recently become a member of a Nazi group which is planning a coup against Chancellor Dollfuß. His engagement with the Nazi group is, as one can imagine, a bone of contention between the couple.

One of the salient supporting characters is Mr. Redlich (Emil Feldmar), a local scrap metal dealer whose store serves as a hideout for the Nazis' weapons. Redlich, the only Jewish character in the film, is in the wrong place at the wrong time. While having a drink in his stockyard one night, Redlich upon hearing a noise and seeing someone in his yard, makes the fatal decision to go and investigate. During the assault on Redlich, the authors use film language to juxtapose the innocence and honesty of the victim (the name Redlich, is also symbolic, since the adjective 'redlich' can be translated as 'upright' or 'honest') with the deceitfulness and callousness of the Nazi perpetrator. Redlich appears in the foreground of a multi-plane frame, the light allowing him to be perfectly visible while the shallow focus diffuses objects – items from his workplace. Otto, the Nazi character (Walter Kohut) appears from behind the frame, rapidly approaching Redlich from the left, who is unaware of the threat until the very end. Otto hits the man in the back and Redlich gives out a single moan and collapses.

Having been present when Redlich was murdered, Franz is extremely disturbed and distances himself from his Nazi cohorts. Tini and Franz's mother get very worried about him. Franz's disappearance coincides with the execution of the coup by the Nazis. These two events form the climax in the syuzhet and both lead to tragic endings. Mrs. Schantl (one more star, Vilma Degischer) together with Tini are paralyzed by the tragic news delivered by Mr. Schantl that Franz has been found dead. The cause of his death remains unclear; however, we might assume that he was murdered by his former Nazi cohorts. In the script Tini, before leaving the Schantls' house, was supposed to say: "Uns alle wird es noch treffen. Alle!", meaning that no one in Austria would be protected from the threat of National Socialism (Hiesel 1965: 192). However, in the film Tini leaves the house instead, still in deep shock after realizing that Franz is dead. The political message is left unsaid, and the film ends with an epilog that shows the fates of selected characters. We learn that the body of Mr. Redlich was found in the Danube canal, that Otto was condemned to death and executed, Schantl senior fought

in the Second World War with his regiment in the Caucasus and ‘remained there’ (here the camera briefly shows a cemetery). We also find out that the widow of Mr. Redlich (Alice Lach) was murdered in Mauthausen concentration camp, finally that Tini married a tram driver, while the police officer Bramburi continued in his profession and now enjoys his retirement.

There is no doubt that the teleplay awakened a memory that had been latent and deals both with the Austrofascist regime and National Socialism. The authors evoke the memories of an Austria that was divided into three political forces which fought each other. The writers avowedly display their proximity to a social democratic and liberal worldview, and include characters of symbolic meaning¹ and from all three political persuasions, to which the authors dedicate essentially equal film time. The Dollfuß regime is represented by Mr. Schantl, a colonel in the *Reichswehr*. Schantl’s engagement in military activity goes hand in hand with his authoritarian behavior in his family circle. We learn that he used to serve in the military when the monarchy was in power and insisted on giving his son, Franz, the second name of Ferdinand, in honor of the Habsburg monarchy. He is the epitome of a patriarchal system of values. Despite his wife’s concerns, he does not strive for reconciliation with Franz after a vehemently quarrelling with him. When his son suddenly reappears and wishes to talk with the colonel, probably wanting to warn him of the coup plan, the father does not allow the son to speak. This lack of communication between the two would later have very serious consequences. One can assume that if Schantl senior had listened to his son, he might have prevented his demise and hindered the assassination of Dollfuß. Schantl is thereby a classical *type*, a one-dimensional and static figure, an archetypal authoritarian, conservative father, who does not change until the very end of the fabula.² Even in the face of his son’s death he remains calm, while Mrs. Schantl bursts into tears. His statement expressed in the beginning of the film that the enemy, though defeated, but not destroyed, is related to the political left, would later be proved to be completely wrong. The authors of the teleplay stress that the real peril for the Austrian state was not the socialists, but the Nazis.

Another character who stands for the authoritarian regime is police officer Bramburi, a sadistic type, who expresses antisemitic and anti-Slavic prejudices, and relishes in keeping Gasser in his office for hours before completing the necessary documentation regarding Gasser’s report to the police. He sees socialist plots everywhere and is dedicated to tracking down all missing socialists who are wanted after the 1934 February uprising. For him, just like for Schantl, socialists are the only threat to peace. Thus, when Mr. Redlich, the Jew who operates a metal scrapyards, reports to Bramburi that he has found a weapon in his store, the police officer suspects him of being a socialist. Bramburi is presented in a much more negative light than Schantl since he appears as a sadistic, anti-democratic servant of the regime. The last words of the

¹ I refer to the concept of symbolic characters as proposed by Eder.

² When I describe a film character, I employ the terminology coined by Pfister (1988: 177-181), with exception of ‘symbolical’ characters as distinguished by Eder (2014: 521-541).

voice-over narrator which in the epilog accompany the film's ending shot – a close-up of flowers in the garden of the now retired Bramburi – refer to him: “Bramburi ist über alle Zeiten Polizist geblieben und heute in verdientem Ruhestand. Er züchtet mit großem Erfolg Margarethen, Vergissmeinnicht und Primeln, im Volksmund auch Himmelsschlüssel genannt. Denn alles zarte gedeiht unter seinen Händen.” With a certain dose of irony, the narrator expresses his dismay about the undisturbed life of the abhorrent police officer.

A male voice-over narrator is a continuation of the formula used in most documentaries broadcast on Austrian television in the 1960s. As Winter points out, “juxtaposed archival photographs, footage, and documents were usually accompanied by a male voice-over that offered a consensual recapitulation of past events” (2019: 194). However, an ironic narrator is a novelty, something untypical for an objective documentary and conveys the impression of a critical journalistic comment. Undoubtedly his remark pertains not only to the singular, fictional character, but is embodied in a more general context and serves as a sarcastic comment on the overdue condemnation of the authoritarian regime in the Second Republic. When we take into account that apart from officer Bramburi and Schantl senior even an episodic character – a *Heimwehr* member who courts Tini – is impertinent and obstinate – it becomes evident that all characters who support the Austrofascist regime are negative and thus become symptomatic – they mirror the initial attempts in popular culture to come to terms with the country's authoritarian past.

The program's second political perspective connected with socialists, unfolds with the characters of Tini and her father. We do not learn many details of their worldview since they represent a group that had already been repressed by the government. An important fact known from the backstory is the aforementioned exile of Tini's two brothers. Despite their protest being stifled, the socialists are still regarded as a threat. Moreover, the values they represent are in stark contrast to the worldview of the conservative regime's supporters. Tini is endowed with an entire set of positive values: she is hardworking, self-confident, resourceful, and independent. She distinguishes herself from all other characters with a cap – a kind of kepi but with a short vizor, which emphasizes her individualism. This idealized image with a strong feminist undertone also embraces other characteristics in her relations with the two men she loves: she has a caring approach to her father and is deeply concerned about her boyfriend, Franz. What is more, she is the causative force which tries to dissuade him from being involved in the shady deals of the Nazis and bring him back to her and his family. Over the course of time, we observe the shift of roles and positions traditionally ascribed to both genders: Franz has doubts about his role in the Nazi group, he is torn between continuing to belong to the group and leaving them. He admits to Tini what the Nazis' true intentions are. He is unable to reach a decision on his own and becomes a passive, sensitive character who is blatantly exposed to the influence of his father and his girlfriend. Tini, in contrast, represents a very active and remedial approach.

Finally, the third perspective belongs to the Nazi characters who significantly differ from one another. First, there are Nazis who represent the political level – the

counselor in the German embassy in Vienna; Anton Rintelen (Oskar Willner), an Austrian politician who was actually meant to become provisional chancellor of the Austrian government after the coup; and above all the Nazi officer Sass (Reinhardt Glemnitz), usually called by his rank *Sturmbannführer* (therefore probably a *SS* or *SA* member). His appearance in the sixth minute of the screen time is accompanied by a brief ominous sound. The greeting of 'Heil Hitler' that he exchanges with the doorman confirms that he is very much a Nazi. His firm voice and resolute tone stress his high political position. It becomes obvious that he is the main executioner of the coup and thus the principal villain in the film. He pulls the strings in the meetings of the shadow cabinet and explicates the orders he received in Munich. The treacherous role of the German embassy, the German instructions related to the assassination and the sudden emergence of the threat personalized by the *Sturmbannführer* as a man from the outside encroaching on Austrian politics – are all signs of Austria's annexation by Nazi Germany which are in full accordance with the popular, entrenched construe of the *Anschluss* perceived as a consequence of external, Nazi German aggression.

Nevertheless, as we can see, the coup (and the possible annexation) is arranged with the contribution of local Nazis. Mr. Wondrak, Tini's employee, coordinates the coup on the local level, managing young Nazi boys on the premises of his company. While all other Nazis speak standard German, Wondrak is the only character who speaks with a dialect. Interestingly, Wondrak only speaks vernacular German with his wife, while in the meeting with the young Austrian Nazis his dialect is much more similar to standard German. The fact that his wife appears to be privy to the outlines of his activity gently draws attention to some women being bystanders during the ascendancy of National Socialism. Her role is, however, relegated to conversations with her husband. Mrs. Wondrak (Lotte Lang) is depicted as a character with traditional female attributes – she mainly cares for the household (we can see her knitting at a table during a conversation with her husband). Both Mr. and Mrs. Wondrak – (while Mrs. Wondrak is an episodic character, Mr. Wondrak is a significant supporting character) are ambiguous, but open, and multidimensional characters. Although Mr. Wondrak plays a crucial role in the plan of the coup, he is kind to Tini. Not only does he have nothing against hiring a daughter of a known socialist, but he also treats her with respect and benevolence. This quasi-cooperation between a socialist and a Nazi is striking from both parties' perspectives. Wondrak probably could have hired any other girl for typing his documents, therefore his tolerance for the young woman would indicate that he is not a very zealous Nazi. On the other hand, Gasser, who loathes the Dollfuß regime, can tolerate a Nazi being the employer of his daughter. First it suggests that for the socialists it was the Austrofascists who were viewed as far worse than the Nazis. Secondly, the supposition arises that the authors of the docudrama include (perhaps inadvertently) the myth of the Nazis being perceived as a solution for the severe unemployment at the time (both in Germany and in Austria).

But let's return to Wondrak and his construction as a dynamic character. Motivated by a sudden impulse or a hunch that events might not develop according to plan, he warns police officer Bramburi in an anonymous phone call about the possible coup

the following day. In this call he introduces himself as ‘a friend of Austria’, which is tantamount to distancing himself from the Nazis. Most likely he fears that in the event of a failed coup the police may interrogate him and find evidence leading to his involvement in the attempt. His concerns turn out to be justified since after the abortive coup the police pay him a visit. He justifies himself by telling the police that he rents his place to some people, but he did not know what they were doing. We can interpret his decision to inform the police about the planned coup as being motivated by sheer opportunism and judging by the information delivered by the narrator in the epilog, we may infer that Wondrak preserved his longstanding stance and aligned himself with the new, Nazi regime as he acquired many Jewish businesses. To a certain extent, Mr. Wondrak appears as another version of Herr Karl, an opportunist capable of adjusting himself to any political reality.

The film’s last presentation of the Nazis consists of visualizing them as a collective, a mob composed of dozens of extras. On the one hand some of them are a little bit awkward and inattentive during the preparations for the coup, on the other when they are presented as a crowd, they do not diverge from the popular image of the German Hitler Youth. They listen carefully to the speech given by the *Sturmbannführer*. Two of them – Otto and Franz, the male protagonist at this stage still believing in Nazism – gaze at the Nazi leader with a strident, firm unblinking facial expression, which underlines their devotion. The young Nazis show a quite different image when they have to kill time due to the coup being temporarily postponed. They gather at an inn and are extremely loud which is in contravention of the law. Many of them are drunk, sing songs and shout. One of the men holds a young waitress on his lap and insolently gropes her body (she, however, seems to like the man’s behavior, which leads us again to a reflection on ordinary women being attracted by Nazism). In this scene the director uses a deep space composition with multiple planes. Figures of men are deployed in many different distances from the camera and in addition they fill in most of the space in the frame. This conveys the impression of their number and predominance. The manners of the Nazis contrast with the cultural behavior of the rest of the guests who are in the minority and are sitting in the adjacent room. Here, Mr. Wondrak, who straddles a traditional Viennese identity and a Nazi stance, is one of the loudest participants.

In the only hitherto published essay about the docudrama, Winter (2019) analyzes the film from the point of view of dealing with antisemitism. She argues that David Redlich, the Jew murdered in his scrap metal yard, is representative of all Jews killed by the Nazis, and corresponds with the expression of ‘a singular Jew’ coined by Jennifer Kapczynski in reference to Victor, a singular Jewish character in the much later German miniseries *Unsere Mütter, Unsere Väter* (Generation War, 2013) who represents the fate of all contemporary Jews (Kapczynski 2015). Redlich in Olden’s film stands for old, assimilated Austrian Jews, who fell victim to Nazi aggression. Winter adds that it is Tini who challenges Franz’s conscience, trying to understand how one can witness Redlich’s death and react with indifference. Her voice may then be interpreted as a protest against passiveness to the suffering of persecuted Jews (Winter

2019: 198). Remarkably, Winter notes, “the action of digging deeper and wanting to know more is here undertaken by a young Austrian woman associated with the social democratic milieu” (Ibid). Indeed, the young female socialist is the only character who really cares about the truth regarding Redlich. This is another factor that contributes to the idealization of the heroine and – symbolically – social democracy itself.

However, some historians may probably polemicize with the juxtaposition of antisemitism and the Dollfuß-Schuschnigg-regime. In fact, Jews enjoyed relative political tolerance in the Austrofascist era. They could assume certain public positions and were treated as an important partner who guaranteed financial loans to the government. There was a transactional nature in the Jewish-Austrian relations: the leading Jewish newspapers supported the regime for its struggle against National Socialism. Erika Weinzierl points out that in the Dollfuß-Schuschnigg era many Jews from the Nazi Reich took shelter in Austria and the Jewish spirituality and culture in Vienna could flourish (1985: 24-25). On the other hand, the perennial verbal abuses against the Jews were still tolerated on the political level (Pauley 1992: 261-273) and the authoritarian government did not undertake any actions against acts of antisemitism in society (Königseder 2005: 56).

AGAINST STEREOTYPES

The Blue Danube distinguishes itself from numerous, previously broadcast ‘classical’ documentaries with composition typical for a feature film: shooting both in the studio and on location, elaborated *mise-en-scène* (for instance Wondrak’s plant, Redlich’s scrap metal yard, the house of the Schantls), the large depth of field in some frames, and dynamic cutting in the most dramatic scenes. With regard the sound, there is a dramatic soundtrack (music composed by Carl de Groof), composed of drums, wind and stringed instruments. It maintains the suspense in the scene when Redlich is killed and accompanies the climax when the fake *Heimwehr* militia and police troops are on their way to kill the chancellor. A dramatic soundtrack is something fairly usual for a fiction film, but not necessarily for an early teleplay. With only a few exceptions the characters are fictional, but on the basis of the constellations between them we might reconstruct an excerpt from Austria’s contemporary past – the hostility between socialists and conservatives as well as the threat of National Socialism. As a typical docudrama, Olden’s film comes to the audience with material that is commonly known, includes a voice-over narrator at the beginning and ending of the film and signals moments of dramatic tension.³

It should be emphasized that the scenes directly leading to the climax – the assassination of Dollfuß – are shot without dialogs. While the young Nazis in their uniforms are on their way to Michaelerplatz, they do not say a single word. Also noteworthy is the fact that the camera does not show the crucial moment of Dollfuß’s

³ These are some additional characteristics of docudrama proposed by Paget. See Paget 2011: 96-116.

assassination. In one shot the assassin aims his gun at Dollfuß, then we hear a gun being fired. The camera does not show the victim, but a rapid cut moves the focus to a portrait of the chancellor which is now broken. Shooting a portrait instead of a person recalls what Gertrud Koch calls ‘fragmentation’ of figures, when she refers to the religiously rooted concept of *Bilderverbot*. Koch names the example of figurative depictions of cherubs in the medieval Jewish art (Koch 1993: 219). On the one hand, in accordance with the ban of depiction, the pictures of cherubs are incomplete, since the figures consist only of a head and wings. On the other hand, any depiction of them at all confirms the mimesis. Following the arguments formulated by Adorno in his *Aesthetic Theory*, Koch points out that “the developmental line which extends from the taboo on images to the monotheist *Bilderverbot* clearly does not stop short at theology” (Koch 1993: 219-220). In fact, one can often encounter the term in literature about the representation of the Holocaust in film. In this regard, the ban refers to the depiction of mass death in gas chambers (see e.g. Corell 2009: 13-28). In the case of the examined film, the metonym of the picture of Dollfuß destroyed by an Austrian Nazi conveys the impression that although the chancellor is to be condemned for his authoritarian style of governance, killing him was an act of evil and its depiction should be ‘protected’ by a *Bilderverbot*, and the whole scene ‘fragmented.’ Although being a dictator that suppressed democracy, he was still a lesser evil when compared to the Nazis and indeed one of their first victims.

Even though with the fabula set in 1934 and not in 1938, this undoubtedly brings into question the interpretation of the *Anschluss* as an event started by external factors and supersedes the univocally positive stereotypes of ordinary Austrians facing National Socialism. In fact, the authors seem to argue that some Austrians had already been influenced by and cooperative with Nazism. Another significant factor which contributes to the undermining of the traditional, patriotic identity of Austria is the critical image of the eponymous Danube. The river is one of the most recognizable symbols of Austria and is the country’s largest river, flowing through numerous Austrian towns and cities, including Linz and Vienna. It has played a very important role in the country’s economy and has always been both an attraction for the tourist and a recreational location for Austrians. In the capital, the Danube, especially *Donauinsel* (The island of Danube) and *Donaukanal* (the Danube Canal) is a destination for many Viennese people who want to spend their free time in the open air. In Olden’s film, the Danube is deprived of its sentimental and romantic image. In the black-and-white photographs it is an impassive, grey, unattractive river. Its image is connected with the water’s grey color due to industrialization rather than being employed as symbol in the creation of a national myth (see Hanisch 2019: 196-197). The Danube Canal in the film serves as a place for the Nazis to dispose of Mr. Redlich’s body, which lies in the epilog on the canal’s bank. In the aforementioned scene of the Nazis’ meeting in a guesthouse, one of the drunken men inadvertently evokes the fact of throwing a dead body into the river in a song and only because of Tini’s dismay (who showed up to dissuade Franz from continuing to be associated with the Nazis) does he realize his sloppiness and explains it is just a song.

Not only does the image of the Danube acquire a new, morose interpretation in the docudrama. This reinterpretation relates to the melody of *An der schönen blauen Donau* (Blue Danube), a waltz composed in 1866 by the Austrian composer Johann Strauss II. It is one of the most recognizable musical symbols of Austria, traditionally played at Viennese New Year balls, dubbed by the 19th century Eduard Hanslick (1885: 340) as ‘patriotisches Volkslied ohne Worte’ (a patriotic folk song without lyrics), and has been adapted by many composers. The waltz is the opening theme in Olden’s docudrama, but the first recognizable tones are distorted and give the melody a gloomy tone. The theme recurs in the film as a diegetic sound in the scene when the Nazis assume control of Austrian radio. They use the popular melody as an interlude, waiting for information about the transition of power to Rintelen and blocking any official communiques about the fate of Austria. The incessant sound of the waltz mirrors the ambience of uncertainty, keeping the characters (and the audience too) in suspense. The instrumental use of the popular waltz leads to its eventual recontextualization. Ultimately, Austria managed to retain its independence, but from now on Strauß’s music would gain a new, non-romantic, and joyless association. The ironic re-interpretation of the beautiful blue Danube by the film’s authors becomes even more evident when we take into account the fact that only ten years earlier another film entitled *An der schönen blauen Donau* was screened at movie theaters. While this earlier work, directed by Hans Schweikart, was the product of a cultural reconstruction of this great operetta film and belonged to the artistic trend of alignment with Austria’s patriotic narrative, the docudrama may be viewed as a work which challenged this tradition and recontextualized significant Austrian myths.

DISTRIBUTION AND RECEPTION

The Blue Danube, a film of hybrid form, also had a hybrid distribution. As with many television films that would later emerge, it was a West-German-Austrian co-production, produced by a Viennese television film production company Scheiderbauer under contract to the Northern German Broadcasting (NDR). The person who wrote the film’s script was Franz Hiesel, an Austrian-born playwright who at the time of the film’s production was the chief playwright of the radio drama department for the North German Broadcasting NDR in Hamburg. In an interview with the magazine *Hör Zu* Hiesel admitted having no idea why the film was not broadcast simultaneously in Germany and Austria but presumed that due to availability of the West German television in Austria the film might have reached an Austrian audience in January 1965. However, Hiesel did express his satisfaction that the film was eventually broadcast by ORF (Jentzsch 1966: 28-29). The film had its premiere on the West German television channel ZDF on January 14, 1965, in prime time (8:15 p.m.). In Austria, however, the film first had a cinematic release on April 30, 1965. This must have been astonishing to the audience since probably for the very first time they watched on a movie theater screen a film that was made for television. This oddity was noticed by the reviewer of

the daily newspaper *Die Presse*: “Der Beginn verblüfft, denn auf der Kinoleinwand steht: ‘Ein Fernsehfilm.’“ (Winge 1965). The television premiere of the film, in fact, happened a mere one year later, on May 3, 1966.

Die Presse praised the new motifs discovered by the Austrian filmmakers, whose peers until that moment had usually been interested in silver woods (probably an allusion to *The Forester of the Silver Wood*, *Der Förster vom Silberwald*, aka *Echo der Berge*, an oversimplified Heimatfilm from 1954). The characteristic that the reviewer extols most is the film’s realism or even naturalism in the depiction of Vienna – an Austrian mix of poverty, unemployment, opportunism, cowardness and brutality. This statement is one of many that prove that at least the critics were ready for and deeply interested both in coming to terms with the difficult past (not only the Nazi, but also the Austrofascist one) and a departure from the idealized, entrenched image of Austria that dominated Austrian film at the time. The reviewer adds a remark, hoping that this is an example of new Austrian cinema: “Hier sehe ich zum erstenmal nach vielen leeren Jahren den möglichen Anfang eines österreichischen Films“ (Winge 1965).

Realism is also the main factor that deserves appraisal in the daily *Der Kurier*: “Er [the film – note by the author] läuft jetzt in den Kinos und ist eine Visitenkarte, die uns Ehre macht (...). So haben wir Wien in einem Spielfilm selten gesehen. So ist es nämlich wirklich. Es wurde nichts aufpoliert und nichts mit Staubzucker übergossen, vor allem aber handeln die agierenden Personen echt” (Anonym 1965 – *Kurier*). The reviewer marvels at the actors: Erik Frey for his role as the *Heimwehr* officer Schantl and Attila Hörbiger as an old socialist, and he extols the directing skills of John Olden and the photography of Elio Carniel with this combination contributing to a credible and astounding image of Vienna in the 1930s: “ein Traumensemble für einen österreichischen Film – allerdings von einer Fernsehfilma gedreht” (Ibid). The reviewer’s last sentence may be viewed as a complaint or dissatisfaction with the fact that such a realistic film had not been made in the ‘traditional’ way, but was a product of television. This critical voice mirrors to a certain extent the specifics of Austrian film in the 1960s, the specter of the crisis that would strike the film industry in the following years and the significance of television in coming to terms with the difficult past.

The social-democratic *Arbeiter-Zeitung* compares the film with the play *Geschichten aus dem Wiener Wald*, written by Ödön von Horváth (which was adapted for a television play in 1961 by Erich Neuberg). He states that in both films the essential Austrian symbols had been recontextualized – the waves of the Danube do not sound exclusively like the rhythm of a waltz and its water is a muddy grey and not always blue. This is another critical text that evinces the propensity to praise realism in an Austrian film. In particular, the re-enacted scenes of the assassination deserve, according to the author, great praise (Walden 1965). However, the love story between Tini and Franz, reflected the convention typical for a German speaking film that the audience had very much become accustomed to. The reviewer argued that sometimes the stereotypical depiction of some characters was another drawback of the film. Nonetheless, the general image of the film is indisputably positive. The author claims that the film contributes to a national reconciliation between former enemies.

One of the most enthusiastic reviews was published in the communist *Volksstimme*. Here, the author was enthralled by the fact that an Austrian film finally deals with this difficult chapter from the recent past and marveled both at the construction of the characters and the actors who played them. He claims that intermingling historical events with a fictional (love) story is a good idea, because the film can better reach the audience (Rothmayer 1965).

Other press reviews, however, are more skeptical or even negative. The journalist of *Salzburger Nachrichten* after having watched the film on television has nothing against touching upon the difficult past, but the number of drawbacks of the film is so long that the newspaper leaves no illusion that they would not be recommending the film. First, according to the author too much time had passed since the events presented in the film. Second, the script was full of stereotypical characters. Third, the journalist compares the docudrama with the earlier documentary about the Nazi coup⁴ and comes to the conclusion that Olden's film makes a much worse impression. Even the performance of great actors, in the journalist's opinion, cannot compensate for the generally negative result (Anonym 1966 – *Salzburger Nachrichten*).

The same tone of disappointment appears in a review in *Neues Österreich*, a newspaper which was founded after the war by representatives of the leading political parties. Although coming to terms with the past is a necessary and important issue (the author even uses the term *Vergangenheit bewältigen*), the review states, the script is highly unsuccessful. The journalist argues that the film avails itself of numerous simplifications and two-dimensionality in the depiction of the characters. Furthermore, he maintains that particular threads do not fit in with one another. The author summarizes his review with the same observation put in the beginning – the noble intentions do not guarantee the high quality of the film (Hitzenberger 1965).

The tabloid *Krone-Zeitung* demonstrates a very peculiar and ambiguous approach to the film. When it was screened in movie theaters in 1965, the newspaper praised the film in a short review and even recommended it as a completion of a history lesson in school (Anonym – *Krone* 1965). However, one year later, *Krone* reproached the filmmakers for creating cliché characters and the general concept for depicting very poignant events from the recent past by means of individual characters and not a collective of Austrians. The journalist also complains about alleged technical drawbacks of the film (Anonym 1966 – *Krone*). In other major daily newspapers: *Kleine Zeitung*, *Tiroler Tageszeitung*, *Wiener Zeitung* and *Oberösterreichische Nachrichten* the film was in the TV program guide but had no other information apart from where and when it was on.

Although noticed by the press, the film scarcely attracted the attention of movie theater goers. Released on April 30, 1965, the film was screened in only one arthouse Viennese theater and for a mere week. Just as in the case of other television films, due to the lack of any data in the archives of the *ORF*, we are unable to assess the film's

⁴ *Der 25. Juli 1934*, directed by Walter Davy, written by Helmut Andics, broadcast on the Austrian television on the eve of the 30th anniversary of the coup, on July 24, 1964.

rating, since such a data was not collected until the 1990s. The resonance among the audience is also impossible to estimate since the television protocols relating to the feedback of the viewers have only been stored since the end of the 1960s. However, as demonstrated, the film received a mixed reception in the press, ranging from great praise to total rejection. Furthermore, the general concept of dealing with Austria's recent past was not questioned in any review. Some critics even argued that was high time to that this past was dealt with, while two newspapers contended that it was either too early or too late to deal with the corporative state and National Socialism.

CLOSING REMARKS

As the first film with a dramatic structure and a substantial number of fictional characters (I still refrain from calling this work 'fiction film'), *The Blue Danube* questions the heritage of the Austrian film that had hitherto contributed to the creation of Austria's patriotic identity. Although some key national symbols are contorted and the script employs a character of a Viennese opportunist Nazi, the critics do not object to these representations. It is rather the melodramatic convention that makes some critics look askance at the docudrama. The film, though, should be viewed as a milestone in dealing with the Austrofascist and Nazi past in the public discourse, actually the only full length 1960s Austrian film that deals with this past using a fictional story.

It departs from the predominant patriotic narrative of the national identity, questions some stereotypes ascribed to Austria, such as the positive image of Danube, the role of the classical music, the peacefulness of Austrians, and challenges the established political compromise of Camp Street. In broader terms, *The Blue Danube* appears as one of the first films to even impugn the so called first victim myth, by showing that among the Austrian population there were some illegal Nazi activists who were already seeking *Anschluss* with Nazi Germany in 1934.

References

Primary sources

- Hiesel F. (1965), *An der schönen blauen Donau* – the script of the film, Archives of the Northern German Broadcasting (NDR), file no. 79, Fernsehfilmproduktion Dr. Heinz Scheiderbauer K. G.
- Anonym (1965), *Die Rechtfertigung des Österreichers*, "Kronen-Zeitung" May 1: 12.
- Anonym (1965), *Ein 'echter' Film*, "Der Kurier" May 3: 11.
- Anonym (1966), *Billigstes Klischee*, "Kronen-Zeitung" May 5: 10.
- Anonym (e.h.) (1966), *Vor dem Bildschirm notiert: An der schönen blauen Donau*, "Salzburger Nachrichten", May 5: 7.
- Hitzenberger, F. (1965), *Auch filmisch unbewältigte Vergangenheit*, "Neues Österreich" May 1: 13.
- Jentzsch F. (1966), *An der schönen blauen Donau. Dokumentarspiel um den Dollfuß-Mord*, "Hör Zu" 18: 28-29.

- Rothmayer G. (1965), ...und Politik made in Austria, "Volksstimme" May 1: 9.
 Walden F. (1965), Mord an der schönen blauen Donau, "Arbeiter-Zeitung" April 30: 3.
 Winge H. (1965). Filmverjüngung durch TV. 'An der schönen blauen Donau' geht neue Wege, "Die Presse" May 3: 6.

Secondary literature

- Axer C. (2011), *Die Aufarbeitung der NS-Vergangenheit. Deutschland und Österreich im Vergleich und im Spiegel der französischen Öffentlichkeit*, Köln: Böhlau Verlag.
- Bailer B. (2013), *50 Jahre Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*, w: DÖW (Hrsg.), *Opferschicksale. Widerstand und Verfolgung im Nationalsozialismus. 50 Jahre Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes*, Wien: DOQ, 9-30.
- Bordwell D. (1985), *Narration in the Fiction Film*, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Cohen-Weisz S. (2016), *Jewish Life in Austria and Germany Since 1945: Identity and Communal Reconstruction*, Budapest-New York: Central European University Press.
- Corell C. (2009), *Der Holocaust als Herausforderung für den Film. Formen des filmischen Umgangs mit der Shoah seit 1945. Eine Wirkungstypologie*, Bielefeld: Transcript.
- Eder J. (2014), *Die Figur im Film. Grundlagen der Figurenanalyse*, Marburg: Schüren.
- Falter M. (2019), *Die Grenzen der Demokratie. Politische Auseinandersetzungen um Rechtsextremismus im österreichischen Nationalrat*, Baden-Baden: Nomos.
- Haberl G. (1996), *Kinobeispiele am Bildschirm. Der österreichische Fernsehfilm als ästhetisches Problem*, in: Schlemmer G. (ed), *Der neue österreichische Film*, Wien: Wespennest, 359-370.
- Hammerstein K. (2017), *Gemeinsame Vergangenheit – getrennte Erinnerung? Der Nationalsozialismus in Gedächtnisdiskursen und Identitätskonstruktionen von Bundesrepublik Deutschland, DDR und Österreich*, Göttingen: Wallstein Verlag.
- Hanisch E. (2019), *Landschaft und Identität. Versuch einer österreichischen Erfahrungsgeschichte*, Wien: Böhlau Verlag.
- Hanslick E. (1885), *Die moderne Oper. Kritiken und Studien*, Berlin: Allgemeiner Verein für deutsche Literatur.
- Kapczynski J. M. (2015), *The Singular Jew. Representing National Socialism's Jewish Victims in Recent Historical Cinema*, w: Kobrynsky O., Bayer G. (eds), *Holocaust Cinema in the Twenty-First Century. Memory, Images and the Ethics of Representation*, New York: Wallflower Press, 117-140.
- Koch G. (1993). *Mimesis and Bilderverbot*, "Screen" 34(3): 211-222.
- Königseder A. (2005), *Antisemitismus 1933–1938*, in: Tálos E., Neugebauer W. (eds), *Austrofaschismus. Politik–Ökonomie–Kultur 1933–1938*, Wien: Lit, 54-67.
- Moser K. (2007), *Zwischen Aufarbeitung, Distanzierung und Verdrängung. Nationalsozialismus im österreichischen Nachkriegsfilm der Jahre 1945-1955*, w: Stern F. et al (eds.), *Filmische Gedächtnisse. Geschichte – Archiv – Riss*, Wien: Mandelbaum, 113-135.
- Neugebauer W. (2014), *The Austrian Resistance 1938–1945*, Wien: Steinbauer.
- Nichols B. (1994), *Blurred Boundaries: Questions of Meaning in Contemporary Culture*, Bloomington: Indiana University Press.
- Öhner V. (2005), *Fernsehen – Geschichte – Gedächtnis. Zur Transformation dokumentarischer Inszenierungsweisen der Historie*, w: Gerbel C. et al (eds), *Transformationen gesellschaftlicher Erinnerung. Zur „Gedächtnisgeschichte“ der Zweiten Republik*, Wien: Verlag Turia + Kant, 131-157.

- Paget D. (2011), *No other way to tell it. Docudrama on Film and Television*, Manchester: Manchester University Press.
- Pauley B. (1992), *From Prejudice to Persecution. A History of Austrian Anti-Semitism*, London: University of North Carolina Press.
- Pfabigan A. (2002), *Orgien im Gemeindebau. Der Herr Karl als Zeitgenosse*, w: Benay J., Stieg G. (eds), *Das Land der Satire*, Bern: Lang, 56-80.
- Pfister M. (1988), *The Theory and Analysis of Drama*, New York: Cambridge University Press.
- Pirker P. / Koch M. / Kramer J. (2019), *Contested Heroes, Contested Places: Politics of Remembrance at Vienna Heldenplatz / Ballhausplatz*, w: Echternkamp J. / Jaeger S. (eds), *Views of Violence. Representing the Second World War in Museums and Memorials*, New York: Berghahn, 174-214.
- Pollach A. (2005), *Close-up. Das österreichische Fernsehspiel von 1955 bis 1967*, w: Szely S. (Hrsg.), *Spiele und Wirklichkeiten. Rund um 50 Jahre Fernsehspiel und Fernsehfilm in Österreich*, Wien: Verlag Filmarchiv Austria, 15-32.
- Rathkolb O. (2021) *The Paradoxical Republic: Austria 1945–2020*, New York: Berghahn Books.
- Uhl H. (2004), *Vom Opfermythos zur Mitverantwortungsthese: NS-Herrschaft, Krieg und Holocaust im >>österreichischen Gedächtnis<<* w: Flacke M. (ed), *Mythen der Nationen. 1945 – Arena der Erinnerungen*, Deutsches Historisches Museum Berlin, 481–508.
- Waibel E. (2019), *Zeitkritik im Hauptabendprogramm. Faschismus und Krieg im frühen österreichischen Fernsehspiel*, w: Keilbach J., Rásky B. And Starek J. (eds), *Völkermord zur Prime Time*, Wien-Hamburg: New Academic Press, 47-68.
- Weinzierl E. (1985), *Zu wenig Gerechte. Österreicher und Judenverfolgung 1938-1945*, Graz: Styria.
- Winter R. (2014), *Geschichtspolitik und Fernsehen: Repräsentationen des Nationalsozialismus im frühen österreichischen TELEVISION (1955 – 1970)*, Bielefeld: Transcript.
- Winter R. (2019), *Interventions. Options for Action Against Antisemitic Violence in the 1965 TV Play 'An der schönen blauen Donau*, ' w: Keilbach J., Rásky B. And Starek J. (eds), *Völkermord zur Prime Time*, Wien-Hamburg: New Academic Press, 193-204.
- Wodak R., de Cillia R. (2005), *Commemorating the past: the discursive construction of official narratives about the 'Rebirth of the Second Austrian Republic*, "Discourse & Communication" 1(3): 315–341, DOI: 10.1177/1750481307079206.

Dr Jakub Gortat, Zakład Niemcoznawstwa, Uniwersytet Łódzki (jakub.gortat@uni.lodz.pl)

Słowa kluczowe: dokudrama, austrofaszizm, przezwyciężanie przeszłości, historia Austrii, nazizm

Keywords: docudrama, Austrofascism, coming to terms with the past, Austrian history, National Socialism

ABSTRACT

An der schönen blauen Donau (*The Blue Danube*), written by Hellmut Andics and Franz Hiesel and directed by John Olden in 1965, may be viewed as a groundbreaking television docudrama in Austria for two reasons.

Firstly, it offered a new, hybrid form called 'docudrama,' which combined elements of a documentary film with the features of a fiction film. Secondly, in the context of the Austrian culture of remembrance, the film was astonishing in that its narrative boldly dealt with topics considered taboo at a time of an informal consensus between the two major political parties: the ÖVP and the SPÖ

as well as their successors, the CSP and the SDAP. In line with this consensus, no mention of the antagonism between the conservatives and socialists during the authoritarian rule of Chancellors Dollfuß and Schuschnigg was made in the public discourse, instead, both parties claimed to have been victims of the Nazi terror (the so called “camp street” myth – Mythos der Lagerstraße). An der schönen blauen Donau significantly infringes this consensus, showing the persecution of socialist activists by the Austrofacist regime and the downplaying of the activity of the underground Nazis in Austria (the so called illegale Nazis). Embedded in the context of the Austrian post-war culture of remembrance, the paper analyses the teleplay’s narrative, paying special attention to selected characters representing three political movements in Austria: the socialists, the conservatives and the Nazis.

Film narration analysis is the principal research method applied in the paper. Its last section also examines the reception of the docudrama and its problematic distribution.

Przeglądy i komentarze

O WŁADYSŁAWIE BARTOSZEWSKIM W 100. ROCZNICĘ URODZIN

Władysław Bartoszewski – urodzony 19 lutego 1922 r. w Warszawie, zmarły tamże 14 kwietnia 2015 r. – był świadkiem historii nie tylko dlatego, że przypadło mu żyć w niezwykle burzliwych, trudnych, ale i momentami ciekawych czasach. Również on sam, w heroiczny i imponujący sposób, tę historię współtworzył. Historyk, publicysta, dziennikarz, pisarz, działacz społeczny, wykładowca akademicki, polityk oraz dyplomata. Więzień Auschwitz, działacz Polskiego Państwa Podziemnego, członek prezydium Rady Pomocy Żydom przy Delegaturze Rządu na Kraj, więziony i internowany przez władze komunistyczne, a w dojrzałym już wieku – ambasador RP w Austrii, dwukrotnie szef polskiej dyplomacji oraz doradca premiera ds. dialogu międzynarodowego. Nie sposób wymienić wszystkich jego dokonań oraz pól jego aktywności, ale szczególnie ważne i cenne było zaangażowanie W. Bartoszewskiego w dialog polsko-niemiecki, w trudny proces budowania porozumienia między Polakami a Niemcami¹.

Człowiek, który tak bardzo doświadczył na sobie niemieckiego okrucieństwa, któremu przyszło patrzeć na burzone przez wojska niemieckie ukochane miasto Warszawę, stał się jednym z architektów porozumienia z Niemcami. Nie tylko nie popadł w nienawiść i gorycz, ale wykazał się wspaniałomyślnością wobec dawnego wroga, dostrzegając w nim człowieka wartego poznania czy zrozumienia. Pomogła mu w tym jego niezwykle pogodna natura, otwartość i ciekawość ludzi, ewangeliczny duch miłosierdzia. Wyraźnie jednak stawiał pewne nieprzekraczalne moralnie granice. Uznał też, że dobry dialog polsko-niemiecki jest trudną do przecenienia wartością i dla jej osiągnięcia zdecydował się działać – czasami wbrew społecznym nastrojom i wszechogarniającej antyniemieckiej propagandzie komunistycznych władz.

„Paradoksem mego życia jest to – wspominał W. Bartoszewski – że pierwsi Niemcy, z którymi się zetknąłem (bo przecież doświadczenia więźnia Auschwitz – to zupełnie inna rzecz), to byli zbrodniarze wojenni, osadzeni – tak jak ja – w więzieniach komunistycznych”. Owym Niemcem, z którym Bartoszewski dzielił więzienną celę w 1950 r. przy Koszykowej, był *SS-Hauptsturmführer* Erich Engels, skazany za zbrodnie wojenne na karę śmierci. „Mnie ciekawiły przyczyny, dla których zwykły, grzeczny, wrażliwy człowiek, który kocha Bacha

¹ Artykuł powstał na podstawie następujących prac: W. Bartoszewski, *Kropla drąży skałę? Co mówiłem do Niemców i o Niemcach przez ponad pół wieku*, Warszawa 2011; W. Bartoszewski, *Pisma wybrane*, t. 6, 2002-2012, red. A. K. Kunert, Kraków 2012; W. Bartoszewski, *Ponad podziałami. Wybrane przemówienia i wywiady lipiec-grudzień 2000 r.*, Warszawa 2001; *Władysław Bartoszewski, Skąd pan jest?* (rozmowa M. Komara), Warszawa 2006; *Prawda i pojednanie. W 80. rocznicę urodzin Władysława Bartoszewskiego*, pod red. J. Barcza, Warszawa 2002; *Kto zainicjował pojednanie? Z prof. Władysławem Bartoszewskim rozmawiają Basil Kerski, Tomasz Kycia, Robert Żurek*, „Więź” maj 2006; rozmowy autorki z W. Bartoszewskim.

i lży lecą mu z oczu, gdy słyszy muzykę poważną, dobiegającą gdzieś z zewnątrz, został mordcą” – opowiadał W. Bartoszewski. Chce poznać i zrozumieć przyczyny, ale nie wybaczyc.

Potem były lata 60. i nieśmiałe próby dialogu polsko-niemieckiego podejmowane po obu stronach. W Polsce było to m.in. środowisko „Znaku”, Klubów Inteligencji Katolickiej i „Tygodnika Powszechnego”, z którym W. Bartoszewski po wyjściu w 1954 r. z więzienia związał się na długie lata. Po stronie niemieckiej były to grupy m.in. Akcji Znaki Pokuty, *Pax Christi*, *Bensberger Kreis*, Centralnego Komitetu Katolików Niemieckich i Kościoła ewangelickiego. W. Bartoszewski tak wspomina swoje pierwsze spotkania z nimi: „Opowiadałem im o okrucieństwach hitlerowskich. Prowadziłem ich na tereny getta warszawskiego, Pawiaka, al. Szucha. Oni mieli się o tym dowiadywać i pokutować. Ja im pomagałem pokutować” – puentował w charakterystyczny dla siebie sposób.

Były też spotkania z korespondentami zachodnioniemieckimi, m.in. Renatą Marsch i Angelą Necken. Przypomnijmy, że wszystko to odbywało się niemalże wbrew władzom PRL, które z niechęcią przyjmowały takie indywidualne, wymykające się komunistycznym dyrektywom inicjatywy. Tymczasem W. Bartoszewski przyznawał: „Korespondenci niemieccy od lat 60. byli moim najważniejszym źródłem informacji i opinii w kluczowych sprawach dotyczących Niemiec, ja z kolei dla nich byłem wartościowym źródłem ocen”. Figuruje więc w aktach IPN jako człowiek, który jest „podstępny i szkodliwym informatorem dziennikarzy niemieckich w Warszawie”.

„W maju 1965 r. po raz pierwszy w życiu postawiłem nogę na ziemi niemieckiej. [...] Byłem w Kolonii, pojechałem do Hamburga i do Monachium. Spotykałem się z masą ludzi, wszędzie rozmawiałem o stosunkach polsko-niemieckich. Rozmawiałem normalnie, bez cenzury. Rozmawiałem jako niezależny polski dziennikarz”. Dodajmy, że był to efekt nawiązanej wcześniej znajomości z Carlem Böhnke, pracownikiem zachodnioniemieckiej misji handlowej w Warszawie. Po powrocie Bartoszewski opublikował w „Tygodniku Powszechnym” artykuł pt.: *Młodzi Niemcy na zachód od Łaby*. W następnym roku był kolejny wyjazd i kolejne artykuły na łamach krakowskiego czasopisma. Nawiązały się przyjaźnie i znajomości, jak choćby z Heinrichem Böhllem, Klausem von Bismarckiem czy Marion hr. Dönhoff. O swoich wrażeniach z podróży W. Bartoszewski opowiadał na spotkaniach w Klubach Inteligencji Katolickiej w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Wrocławiu. Mówił więcej i odważniej niż mógłby opublikować. Wszystko to było niezwykle ważne, zwłaszcza w kontekście gorącej atmosfery wywołanej listem biskupów polskich do biskupów niemieckich z listopada 1965 r., ze znamiennymi słowami „przebaczamy i prosimy o przebaczenie” oraz ostrej nań reakcji władz komunistycznych.

O samym liście biskupów polskich W. Bartoszewski mówił: „Ja byłem trochę pomieszany, zwłaszcza gdy nagłościono niezwykle wstrząsającą odpowiedź niemiecką. Jednak ja sobie kalkulowałem, że ten list ma wymiar historyczny. Nie miałem wątpliwości, że kiedyś i w jakiś sposób to się w dalszych kontaktach opłaci. (...) Od chłopca bowiem nabrałem przekonania, że w historii Kościoła nic się nie marnuje. W następnych latach umocniłem się w przekonaniu, że był to ważny etap – otwarcie i zamknięcie. Zamknięcie okresu milczenia”.

Kolejnym paradoksem życia przyszłego szefa polskiej dyplomacji było to, że gdy 7 grudnia 1970 r. w Warszawie kanclerz Willy Brandt podpisywał układ o uznaniu granic, działający nieformalnie na rzecz dialogu polsko-niemieckiego W. Bartoszewski borykał się z polskimi służbami bezpieczeństwa, które podejrzewały go – zresztą słusznie – o współpracę z Radem Wolna Europa. W jego domu przeprowadzono 27-godzinną rewizję, rekwirując 2 ciężarów-ki książek, dokumentów, cennych materiałów. Osobiście Brandta poznał dopiero w 1977 r. Podczas pobytu byłego kanclerza w Warszawie doszło do spotkania w Ambasadzie RFN.

Bartoszewski wraz z Janem Strzeleckim wystąpili w imieniu prześladowanych i więzionych opozycjonistów z KOR. Ich rozmowa odniosła skutek, po interwencji Brandta u władz komunistycznych niektórzy działacze opozycji demokratycznej wyszli z więzienia. Ale – jak podkreślał Bartoszewski – nie miał innych kontaktów z Brandtem, który wołał spotkania z osobami akceptowanymi/autoryzowanymi przez reżim komunistyczny.

Tymczasem na początku lat 70. z inicjatywy intelektualistów skupionych wokół „Tygodnika Powszechnego” powstała nowa, cenna arena zbliżenia polsko-niemieckiego – naukowe spotkania w Oświęcimiu. Miejsce wybrano nieprzypadkowo – chodziło o zaakcentowanie strasznego dziedzictwa II wojny światowej, które nie może być zapomniane, ale równocześnie powinno ono stanowić punkt wyjścia do budowania pozytywnych relacji polsko-niemieckich. Władze PRL po wahaniach zaakceptowały pomysł i w grudniu 1972 r. odbyło się pierwsze seminarium oświęcimskie, na które przybyli Niemcy z *Pax Christi* oraz Polacy, w tym – obok W. Bartoszewskiego – Tadeusz Mazowiecki, Mieczysław Pszon, ks. Andrzej Bardecki i in. Kolejne seminaria odbyły się w 1973 r. w zachodnioniemieckim Bendorf, a w 1974 r. w Makowie Podhalańskim. To wówczas Bartoszewski wygłosił główny referat na temat porozumienia polsko-niemieckiego. W dialogu tym – dowodził – nie powinno się mówić o stronach reprezentujących dwa narody, ale raczej o wspólnocie ludzi gotowych pracować dla pojednania. Z mocą podkreślał: „Nie ma uczciwego i rzeczywistego pojednania bez świadomej znajomości przeszłości. Ta przeszłość była nadludzko ciężka i mroczna. Aby tę przeszłość skutecznie przeczłystwić, musimy działać cierpliwie, nie pośpiesznie, ale zdecydowanie i skutecznie”.

Gdy po długich staraniach uzyskał paszport, w 1977 r. ponownie wyjechał do Niemiec. Uczestniczył w prestiżowej dyskusji „Intelektualiści i polityka. Prawa człowieka”. Obok Bartoszewskiego przy stole dyskusyjnym w Kolonii zasiedli wówczas Heinrich Böll, Friedrich Dürrenmatt, Leszek Kołakowski i Zdenek Mlynar.

Koniec lat 70. to czas kolejnych szykan wobec W. Bartoszewskiego, zaangażowanego w działalność opozycji demokratycznej. Pomagał opracować słynne dwa teksty, przełamujące dotychczasowy, niemalże obowiązujący, także w środowiskach opozycyjnych, sposób myślenia o relacjach polsko-niemieckich: „Polska a Niemcy” oraz „O stosunkach z Niemcami raz jeszcze”. Efekt tych działań był taki, że ponownie uniemożliwiono Mu jakiegokolwiek wyjazdu zagraniczne.

Czas pierwszej Solidarności skończył się dla Bartoszewskiego – podobnie, jak dla tysięcy innych zaangażowanych w ruch działaczy, intelektualistów, opozycjonistów – internowaniem 13 grudnia 1981 r. W jego uwolnienie zaangażowały się autorytety w różnych stolicach świata, także Episkopat Niemiec. Dzięki nim w kwietniu 1982 r. opuścił obóz w Jaworzu i wtedy rozpoczął się dla W. Bartoszewskiego kolejny etap życia. Na jesieni 1982 r. został stypendystą *Wissenschaftskolleg zu Berlin*. Przyjechał do Niemiec niemalże w tym samym czasie, gdy kanclerzem RFN został Helmut Kohl z *CDU*; już niedługo tych dwóch wybitnych Europejczyków połączą niezwykle serdeczne więzi.

Jesienią 1983 r. W. Bartoszewski objął profesurę na Uniwersytecie Ludwiga-Maksymiliana w Monachium, następnie został wykładowcą kierowanego przez Nicolausa von Lobkowitza Katolickiego Uniwersytetu Eichstätt i Uniwersytetu w Augsburgu. Odwołując się do doświadczeń z niemieckimi studentami, profesor Bartoszewski mówił: „Nauczyłem się szanować i cenić tych ludzi, których dziadkowie nie wiadomo, kim byli. [...] Pytali mnie, jak na nich patrzę, skoro wiem, że ich dziadkowie byli na Wschodzie i mogli dopuszczać się zbrodni. Odpowiadałem im zawsze: Jeśli ciebie to porusza jako problem, to jesteś uczciwym człowiekiem!”.

Oprócz pracy dydaktycznej i naukowej na uczelniach W. Bartoszewski działał aktywnie niemalże w całych Niemczech Zachodnich. Odwiedzał różne ośrodki, wygłaszał dziesiątki wy-

kładow, w których mówił o polskiej historii i współczesności, spotykał się przedstawicielami starszego i młodszego pokolenia, starając się być emisariuszem dobrej sprawy polskiej. Mówił m.in.: „W każdym wypadku Polacy liczą na zrozumienie i solidarność niemieckiego narodu, które mogą być ważnym czynnikiem przy budowaniu pomostu między naszymi narodami”. Wiele publikował w języku niemieckim, m.in. *Das Warschauer Getto – wie es wirklich war* (Frankfurt am Main 1983) czy *Aus der Geschichte lernen?* (München 1986). Ta niezwykle aktywność W. Bartoszewskiego spowodowała, że był on jednym z najbardziej znanych Polaków w Niemczech. Zwieńczeniem tej popularności stała się wówczas niezwykle prestiżowa Nagroda Pokojowa Księgarzy Niemieckich wręczona Bartoszewskiemu w październiku 1986 r. w obecności prezydenta RFN Richarda von Weizsäckera.

Kolejny zwrot w życiu W. Bartoszewskiego to objęcie we wrześniu 1990 r., a więc już w wolnej Polsce, Ambasady RP w Wiedniu. W ten sposób dawny więzień stalinowskich kaźni wkroczył do dyplomacji i praktyki politycznej. Zaś w marcu 1995 r. Bartoszewski, mając 73 lata (w tym samym wieku Konrad Adenauer został kanclerzem RFN), z nominacji prezydenta Lecha Wałęsy stanął na czele polskiej dyplomacji. Wydarzeniem bez precedensu było wystąpienie polskiego ministra spraw zagranicznych 28 kwietnia 1995 r. na uroczystej sesji obu izb parlamentu niemieckiego w 50. rocznicę zakończenia II wojny światowej. Minister Bartoszewski wystąpił w *Bundestagu* „jako namiętny Polak, namiętny katolik i namiętny humanista”. Mówił szybko i dobitnie głównie w języku niemieckim o tym, że był więźniem w Auschwitz, że dostrzega też tragedię niemieckich wypędzeń. Wie, że Niemcy potrafili się zmienić, znaleźli drogę do korzeni Europy. Dowodził: „Pamięć i refleksja muszą towarzyszyć naszym stosunkom. Nie powinny jednak stanowić dla nich głównej motywacji, lecz torować drogę motywacjom współczesnym, skierowanym w przyszłość”.

Przemówienie w *Bundestagu* zostało przyjęte kilkuminutową owacją na stojąco (pierwszy zerwał się z miejsca kanclerz Kohl), a obejrzało je w niemieckiej telewizji około 20 mln widzów. Także w Polsce śledzono słowa ministra Bartoszewskiego, mając poczucie wyjątkowości wydarzenia. To wystąpienie można zestawiać z pamiętną mową Lecha Wałęsy przed połączonymi izbami Kongresu amerykańskiego w listopadzie 1989 r. Sam minister przyznawał: „Dla mnie to, że Polak z takim życiorysem jak ja przemówił do Niemców w *Bundestagu*, to jest rzecz rewelacyjna. Cieszę się bardzo, że mogłem tego dożyć”. Gdy w grudniu 1995 r. Bartoszewski ustępował ze stanowiska szefa polskiej dyplomacji, stan relacji polsko-niemieckich można było określić jako nadzwyczaj dobry. Niemcy popierali nasze aspiracje przystąpienia do NATO i Unii Europejskiej, a kanclerz Kohl traktował stosunki z Polską jako ważne i znaczące dla Niemiec i czuł się szczególnie za nie odpowiedzialny. Trudno zaprzeczyć, że wielką w tym była zasługa W. Bartoszewskiego.

W czerwcu 2000 r. Profesor ponownie objął resort spraw zagranicznych, tym razem w rządzie Jerzego Buzka. Przyszło mu jednak sprawować ten urząd w trudnym momencie. Rządząca koalicja traciła społeczne poparcie, rosła w siłę lewica i pod wodzą Leszka Millera przygotowywała się do przejścia władzy. Po drugiej stronie Odry władzę od jesieni 1998 r. sprawowała nowa koalicja SPD-Sojusz'90/Zieloni. Zaprzyjaźnionego z Bartoszewskim kanclerza Kohla zastąpił urodzony pod koniec wojny Gerhard Schröder, a szefem dyplomacji został uczestnik rewolty '68 r. Joschka Fischer. Do władzy w Niemczech doszło więc powojenne pokolenie polityków, silniej akcentujące niemiecki interes narodowy, w mniejszym zaś stopniu odczuwające odpowiedzialność za wojnę. Pojawiły się też nieprzyjemne dla Polski tony związane z roszczeniami Związku Wypędzonych i wypowiedziami nowej przewodniczącej *BdV* Eriki Steinbach.

Pomimo tego autorytet Bartoszewskiego i niekwestionowane uznanie, jakim w Niemczech cieszył się autor pamiętnego wystąpienia w *Bundestagu*, pozwoliło na utrzymanie do-

brych i bliskich relacji na linii Warszawa-Berlin. O to z charakterystyczną dla siebie pasją dbał minister Bartoszewski. Przyjmował szefa niemieckiej dyplomacji w Warszawie, rewizytował go w Niemczech, wykorzystywał też różne okazje, aby umocnić polską obecność w polityce czerwono-zielonej koalicji, a przede wszystkim pchnąć naprzód sprawę członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Dowodził: „Przystąpienie Polski do Unii utrwali nową jakość w dwustronnych polsko-niemieckich odniesieniach. Da jednocześnie nowy, mocny impuls integracji europejskiej: czy chcemy, czy nie, jakość i stan stosunków polsko-niemieckich wpływa bowiem bezpośrednio na tempo jednoczenia się Europy”. Urzędując w gmachu przy al. Szucha, Profesor starał się zbudować wystarczająco silny fundament zbliżenia polsko-niemieckiego, jakby przewidując, że przyszłość przyniesie niepokojące dla wzajemnych relacji zjawiska.

Formalnie od końca 2001 r. do końca 2007 r. W. Bartoszewski był na emeryturze. Ale jego aktywność publiczna była imponująca, zwłaszcza w okresie rządów braci Kaczyńskich, gdy relacje polsko-niemieckie znalazły się na niebezpiecznym zakręcie. Jeździł do Niemiec z wykładami, odczytami, spotykał się z czytelnikami swoich książek, uczestniczył w konferencjach i seminariach, udzielał wywiadów, publikował artykuły w niemieckiej prasie. Ostro i zdecydowanie odnosił się do tych zachowań polityków niemieckich, które rodziły napięcia na linii Warszawa-Berlin. Jego ocena działań E. Steinbach była jednoznacznie krytyczna. Powtarzał, że proces porozumienia opiera się na uczciwym stosunku do faktów z przeszłości i gotowości wyciągania z nich wniosków. Ze smutkiem obserwował ostantacyjną wręcz przyjaźń Schrödera i prezydenta Władimira Putina, dostrzegając w tym zagrożenie dla dialogu polsko-niemieckiego.

Z drugiej strony bolał nad błędami strony polskiej, która po 2005 r. podchodziła do Niemiec z ogromną nieufnością, „prężąc tors” i dowodząc, że dopiero teraz naprawdę działa w polskim interesie. W. Bartoszewski apelował, aby sprawy widzieć w ich rzeczywistym wymiarze, bez zbędnej ekscytacji faktami, które nie zasługują na klasyfikowanie ich jako zagrożeń dla polskiej racji stanu, aby docenić dobrą wolę nowej kanclerz Angeli Merkel z *CDU*, szczerze zainteresowanej poprawą relacji z Warszawą. Spotkały go za to niezasłużone retorsje, władze IV RP zrezygnowały z jego usług bezinteresownie świadczonych dla polskiej dyplomacji. Było to przykre i żałosne. Kolejny paradoks w życiu W. Bartoszewskiego.

On jednak niestrudzenie powtarzał, że „każde dzieło pojednania, także trwałego pojednania polsko-niemieckiego, musi być aktem dobrej woli, mocnej wiary w sens takiego działania, mądrości, odwagi i cierpliwości zbiorowej”. Raz jeszcze W. Bartoszewski mógł aktywnie włączyć się w tak rozumiane utrwalanie dobrych relacji z Niemcami. W listopadzie 2007 r., po objęciu rządów przez koalicję PO-PSL, został przez Donalda Tuska mianowany pełnomocnikiem premiera ds. dialogu międzynarodowego. Traktował swe nowe obowiązki z niezwykłą powagą i odpowiedzialnością. Wystarczyło odwiedzić ministra Bartoszewskiego w gabinecie Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, aby zobaczyć, z jaką pasją i poświęceniem, energią i zapałem podchodzi do wyzwań, zmuszając wszystkich wokół do nieustannego wysiłku.

Koncentrował się na dwóch kwestiach: stosunkach polsko-żydowskich i właśnie relacjach polsko-niemieckich. To w pewnym stopniu jego mądrości, skuteczności i doświadczeniu Polska zawdzięczała bezprecedensowo dobre stosunki z Berlinem. Ich wyrazem stały się konsultacje międzyrządowe, gdy przemiennie – do Warszawy lub Berlina – zjeżdżali szefowie rządów Polski i Niemiec ze swoimi ministrami. Zasługą ministra Bartoszewskiego było powołanie do instytucji, organizacji i fundacji, zajmujących się współpracą z Niemcami, nowych przedstawicieli, otwartych na współdziałanie, pozbawionych owego ładunku nieufności, a nawet wrogości do Niemiec, jaki charakteryzował wielu urzędników z ekipy PiS. Udało się też skutecznie wyeliminować napięcia, jakie we wzajemnych relacjach rodziła aktywność E. Steinbach,

dziś już niemal zapomnianej. W tej kwestii W. Bartoszewski pozostał bezkompromisowy. Dalej był jednak czujny i wrażliwy na każdy czynnik, który mógłby zagrozić dialogowi polsko-niemieckiemu.

Można uznać za symbol, że ostatnim aktem ministra Bartoszewskiego było przemówienie, które w dniu śmierci przygotował na kolejne polsko-niemieckie konsultacje międzyrządowe, mające się odbyć w Warszawie kilka dni później. Napisał w nim: „Wspólnota interesów nie jest dana raz na zawsze. Jest strukturą ruchomą, wymaga naszego stałego wysiłku i uwagi [...]. Dopiero w praktyce współpracy występują rozbieżności. Wspólnota interesów wyraża się jednak w tym, że nawet najostrzejsze spory nie godzą w fundamenty współpracy”. Władysław Bartoszewski zrobił wiele, a może i najwięcej, aby zbudować i umocnić fundamenty współpracy polsko-niemieckiej. Ważne, aby nawet niesprzyjające okoliczności nie zniweczyły tej spuścizny.

Jadwiga Kiwerska

Oceny i omówienia

Otto Herschmann und die Olympische Bewegung. Die Etablierung des modernen Sports in Österreich, red. Matthias Marschik, Rudolf Müllner, Gherardo Bonini, Wien: Löcker 2021, 304 ss.

W październiku 2021 r. nakładem wiedeńskiego wydawnictwa Löcker ukazał się tom poświęcony kulturowemu znaczeniu fenomenu nowoczesnego sportu w monarchii habsburskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Jego redaktorami naukowymi są historycy i kulturoznawcy: Matthias Marschik związany z uniwersytetami w Wiedniu, Salzburgu i Klagenfurcie, Rudolf Müllner z Instytutu Nauk o Sporcie Uniwersytetu Wiedeńskiego oraz Gherardo Bonini z Muzeum Historycznego Unii Europejskiej we Florencji. Za inspirację swoich wywodów redaktorzy przyjęli bardzo bogaty, ale jednocześnie skomplikowany życiorys jednego z najbardziej zasłużonych działaczy ruchu olimpijskiego Otto Herschmanna. Nie jest to jednak praca o charakterze biograficznym. Sam Herschmann i jego działalność na arenie sportowej, organizacyjnej i naukowej stanowią pewnego rodzaju tło dla rozważań nad społecznym, politycznym i kulturowym oddziaływaniem sportu i jego wpływem na skomplikowane procesy modernizacyjne zachodzące w imperium habsburskim. Jest to więc tematyka, która rzadko pojawia się w kontekście recepcji Austrii, jej społeczeństwa i kultury, dlatego warto przyjrzeć się jej bliżej, aby otrzymać kompleksowy obraz historii społecznej zarówno tego państwa, jak i regionów wchodzących w skład monarchii austro-węgierskiej.

Jednym z najważniejszych założeń autorów publikacji jest próba ukazania zjawisk i mechanizmów służących zarówno ukonstytuowaniu się, stopniowemu przebijaniu do świadomości i zdobywaniu znaczenia społecznego, jak i organizacyjnemu, społecznemu, politycznemu i praktycznemu zróżnicowaniu współcześnie rozumianego sportu w monarchii habsburskiej. Bardzo ważne w tym kontekście było zbadanie procesu rozprzestrzeniania się nowoczesnego sportu, wywodzącego się z zaawansowanej technologicznie i rozwiniętej przemysłowo Wielkiej Brytanii, w opóźnionym – w stosunku do niej – gospodarczo państwie austro-węgierskim w drugiej połowie XIX w. Sport nie trafił bowiem na tym obszarze w całkowitą pustkę, lecz musiał rywalizować z zastanymi formami aktywności fizycznej – przednowoczesnymi formami gier i zabaw ruchowych uprawianymi w trakcie festynów, jarmarków i świąt, a przede wszystkim z szeroko rozpowszechnionymi i zakorzenionymi praktykami niemieckiego turnerstwa (Müllner 2009: 35-46). Konfrontacja tych modeli kultury fizycznej przyczyniła się do radykalnych zmian w obrębie kultury dnia codziennego – spędzania czasu wolnego oraz aktywności ruchowej.

Między innymi tym kontekstem tematycznym zajął się włoski badacz Gherardo Bonini w rozdziale *Sport in Cisleithanien* (s. 138-168). Prezentując procesy kształtowania nowoczesnego sportu w XIX w. wskazał na jego pierwotne znaczenie użytkowe. Z tego względu sport podlegał często instrumentalizacji np. w postaci wykorzystania do celów militarnych. Bonini ukazał przy tym rozwój sportu nie tylko na terenie Austrii, ale również innych prowincji państwa, skupiając się głównie na obszarach czeskich, węgierskich i włoskich. Przez

cały rozdział przewija się dominujący narrację wątek identyfikacji i tożsamości narodowej, które pobudzone były wraz z rozwojem poszczególnych dyscyplin na różnych obszarach imperium. Pomimo zabiegów władzy centralnej służących wykorzystaniu sportu do realizacji koncepcji jednoczących kraj i budujących patriotyzm państwowy, wielokrotnie stawał się on czynnikiem budowania odrębnej tożsamości narodowej. Autor stwierdza nawet, że „obok języka, to właśnie sport stanowił potężny i widoczny symbol identyfikacji [narodowej – przyp. DW]” (s. 167).

Widocznym przejawem kształtowania się odrębności – nie tylko – sportowej był udział w igrzyskach olimpijskich Węgier (od pierwszych nowożytnych igrzysk w 1896 r. w Atenach) i Czech (od drugich igrzysk w 1900 r. w Paryżu), jako samodzielnych reprezentacji. Temat ten uwzględniony został w rozdziale *Die Olympische Bewegung in Österreich von den Anfängen bis 1918* (s. 169-210), przygotowanym przez Michaela Wenzela. Autor zwrócił przy tym uwagę na źródła sukcesu austriackiego ruchu olimpijskiego, który znalazł oparcie w arystokracji oraz na jego znaczący wpływ na koncepcje wychowawcze i edukacyjne.

Inicjowanie procesów związanych ze sportem, zmieniających istniejący porządek społeczny i polityczny oraz wprowadzających nowe rodzaje zwyczajów, zachowań i utrwalających je, wymagało – poza spełnieniem warunków o charakterze organizacyjnym i strukturalnym – przede wszystkim zaangażowania jednostek. Ci *early adopters* lub *change agents* (Rogers 1995: 293-299) posiadali swoistą umiejętność dostrzeżenia potencjału nowych trendów kulturowych i skutecznego ich wykorzystywania. W przypadku Austrii jedną z najważniejszych tego typu osób był Otto Herschmann. O jego znaczeniu dla rozwoju sportu w jego konstytutywnej fazie świadczyć mogą zarówno informacje biograficzne (prawnik, publicysta, aktywny sportowiec, dwukrotny medalista olimpijski w dwóch dyscyplinach), jak i rekonstrukcja jego sportowo-politycznego zaangażowania, jako założyciela klubów sportowych i działacza, kierującego związkami sportowymi oraz Austriackim Komitetem Olimpijskim, które szczegółowo przedstawione zostały przez Gherardo Boniniego w rozdziale *Otto Herschmann: Eine biografische Neubewertung* (s. 17-38; por. Bonini 2020: 89-105). Kontekstualizacja jego działań (i prac naukowych) w odpowiednich ramach sportowo-politycznych, ale też ekonomicznych i narodowych (przedstawiciel wiedeńskich elit, wywodzący się z zamożnej rodziny pochodzenia żydowskiego), nadaje im przy tym szczególnego znaczenia i wymiaru wykraczającego zdecydowanie poza działalność *stricto* sportową. Odpowiada przy tym założeniom teoretycznym opisującym wzorzec *change agents*, którym Everett Rogers przypisywał m.in. wysoki, uprzywilejowany status społeczny i ekonomiczny, postawy kosmopolityczne oraz dostęp do mediów masowych (Rogers 1995: 293-295).

Szczególnie istotna w tym kontekście jest szeroka działalność publikacyjna Herschmanna (sprawozdania i reportaże prasowe, artykuły publicystyczne, dzieła naukowe). Została ona poddana krytycznej interpretacji, z wykorzystaniem współczesnej metodologii i odniesień o charakterze filozoficznym, w rozdziałach autorstwa Ralfa Thiesa (*Otto Herschmann als Autor der ‚Großstadt-Dokumente‘*, s. 100-119) oraz Rudolfa Müllnera (*Herschmanns Überlegungen zu Aristokratie, Volk und Politik im Sport mit Bourdieu gelesen*, s. 120-137 oraz *Die Festtage von Athen – Otto Herschmanns Olympiabericht von 1896 revisited*, s. 199-210). Autorzy poszczególnych tekstów zwrócili uwagę na bogactwo możliwości interpretacyjnych dzieł Herschmanna, nie tylko w kontekście nauk o sporcie, ale również nauk społecznych. Ujawniają się w nich bowiem dogłębnie analizowane zagadnienia dotyczące związku sportu z nacjonalizmem i identyfikacją (społeczną, etniczną, narodową), a także jego potencjału w zakresie edukacji i demokratyzacji. Problematyka ta również dzisiaj nie straciła swojej aktu-

alności, stając się obiektem badań naukowych oraz dominując dyskurs naukowy w dziedzinie socjologii sportu i polityki sportowej.

Pochodzenie etniczne Herschmanna stało się impulsem dla autorów zamieszczonych w książce rozdziałów do przedstawienia rozwoju żydowskiego sportu w Austrii i jego charakterystycznych cech, a także wpływu działaczy pochodzenia żydowskiego na rozwój wiedeńskiego sportu (Matthias Marschik *Im Dienste der Assimilation? Jüdischer Sport und jüdische Sportfunktionäre in Wien bis 1918*, s. 245-266 oraz Albert Lichtblau *Die Politisierung der Körper: jüdischer Sport vor der NS-Zeit*, s. 267-287). Lichtblau przedstawia różne aspekty funkcjonowania żydowskiego sportu, od zmiany nastawienia w stosunku do cielesności, po jego upolitycznienie i instrumentalizację. Natomiast Marschik, analizując proces włączania się mieszkańców pochodzenia żydowskiego w działalność sportową, dostrzega w nim skuteczny sposób na ich – nieobciążone antysemityzmem – zaangażowanie społeczne. Przeszkodą w asymilacyjnym oddziaływaniu aktywności sportowej był natomiast podział o charakterze etnicznym w ramach struktury organizacyjnej, na kluby żydowskie i nieżydowskie, który utrwalał istniejące stereotypy i wzajemne wrogie nastawienie.

Uzupełnieniem rozważań na temat znaczenia Herschmanna dla rozwoju różnych dyscyplin sportowych jest próba przedstawienia jego zaangażowania w międzynarodowym kontekście, na tle losów włoskich szermierzy: Luigiego Barbasettiego i Giovanniego Franceschinisa. Dokonał jej Fabrizio Orsini w rozdziale *Eine originelle Dreimännerallianz: Barbasetti, Franceschinis und Herschmann* (s. 211-244). Wskazał on na pewną formę transferu kulturowego, w której wzorce kulturowe związane z dyscypliną sportową wzajemnie na siebie oddziałują i uzupełniają się.

Książkę zamyka rozdział Dietera J. Hechta *Otto Herschmann. 4. Januar 1877, Wien – 14./17. Juni 1942, Sobibór* (s. 287-301), który stanowi zapis tragicznych losów bohatera publikacji od momentu przejścia władzy w Austrii przez nazistów, aż do śmierci w komorze gazowej w obozie zagłady w Sobiborze.

Recenzowany tom zawiera niezwykle interesujący materiał źródłowy – jego najważniejszą częścią jest reprodukcja tekstu Herschmanna *Wiener Sport*, wydanego w Lipsku w 1904 r., którego oryginał znajduje się w bibliotece uniwersyteckiej w Wiedniu i do którego odwołują się autorzy i redaktorzy tomu. Ponadto w książce zamieszczono bogaty materiał ilustracyjny, który stanowią głównie archiwalne zdjęcia, ale też fragmenty gazet i czasopism oraz okolicznościowych plakatów.

Publikacja *Otto Herschmann und die Olympische Bewegung. Die Etablierung des modernen Sports in Österreich* niewątpliwie zasługuje na uwagę czytelników zainteresowanych tematyką dziejów Austrii w XIX i XX w. oraz historią sportu. Pozwala ona na wgląd w wielowątkowe oddziaływanie procesów rozwojowych nowoczesnego sportu na monarchię austro-węgierską i dokonujące się w niej przekształcenia modernizacyjne. Tom stanowi pewnego rodzaju uzupełnienie historii społecznej (a jednocześnie w pewnym zakresie również historii politycznej i gospodarczej) Austrii. Poruszana w opracowaniu tematyka obejmuje także zagadnienia dotyczące obszarów wchodzących w skład cesarstwa, głównie czeskich, włoskich i węgierskich, ukazując ciekawe zależności i wzajemne oddziaływania o charakterze kulturowym i politycznym. Opatrzona bogatym materiałem źródłowym publikacja stanowi interesujące uzupełnienie dotychczasowych badań nad problematyką funkcjonowania imperium Habsburgów.

Tekst jest efektem projektu finansowanego przez Narodową Agencję Wymiany Akademickiej w ramach programu im. Bekkera.

Bibliografia

- Bonini, G. (2020), *Otto Herschmann: A Biographical Reassessment*, Day D. (red.), Playing Pasts, Manchester.
- Müllner R. (2009), *Historische Zugänge zur Formierung des sportlichen Feldes*, Marschik M., Müllner R., Penz O., Spitaler G. (red.), Sport Studies, Wien.
- Rogers E. (1995), *Diffusion of Innovation*, New York.

Dariusz Wojtaszyn

RADA REDAKCYJNA

Członkowie krajowi: **Marek Cichocki** (profesor, Collegium Civitas; Instytut Stosunków Międzynarodowych i Zrównoważonego Rozwoju, Warszawa, Polska), **Hanka Dmochowska** (doktor, em., Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, Poznań, Polska), **Tomasz Grzegorz Grosse** (profesor, Uniwersytet Warszawski; Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych; Instytut Europeistyki, Warszawa, Polska), **Marceli Kosman** (profesor, em., Uniwersytet im. Adama Mickiewicza; Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Poznań, Polska), **Mariusz Menz** (doktor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Historii, Poznań, Polska), **Aleksander Posern-Zieliński** (profesor, em., Polska Akademia Nauk, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Antropologii i Etnologii, Poznań, Polska); **Hanna Suchocka** (profesor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Prawa i Administracji, Poznań, Polska); **Justyna Schulz** (doktor, Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, Poznań, Polska)

Członkowie zagraniczni: **Stefan Garsztecki** (profesor, Institut für Europäische Studien, Technische Universität Chemnitz, Niemcy), **Hans Henning Hahn** (profesor, Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, Niemcy), **Jonathan Huener** (profesor, University of Vermont, Burlington VT, USA), **Henryka Ilgiewicz** (dr hab., Lietuvos kultūros tyrimų institutas – Litewski Instytut Badań Kultury, Wilno, Litwa), **Dagmara Jajęśniak-Quast** (profesor, Centrum Interdyscyplinarnych Studiów o Polsce, Uniwersytet Europejski Viadrina, Frankfurt nad Odrą, Niemcy), **Kai Olaf Lang** (Dr. sc. pol., Stiftung Wissenschaft und Politik, German Institute for International and Security Affairs, Berlin, Niemcy), **Stephan Lehnstaedt** (profesor, Touro College, Berlin, Niemcy), **Jerzy Maćków** (profesor, Universität Regensburg, Institut für Politikwissenschaft, Niemcy), **Olga Morozowa** (profesor, Czarnomorski Uniwersytet Narodowy im. Petra Mohyły, Mikołajów, Ukraina), **Jaroslav Panek** (profesor, Akademie věd České republiky Historicky Ústav AV, Czech Academy of Sciences, Section of Historical Sciences, Czechy), **Katarzyna Stokłosa** (profesor, Centre for Border Region Studies, University of Southern Denmark, Sønderborg, Odense, Dania), **Klaus Ziemer** (profesor, em., Universität Trier, Niemcy, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; Instytut Politologii, Polska), **Katarzyna Żukowska-Gagelmann** (profesor, Die Duale Hochschule Baden-Württemberg DHBW, Loerrach, Niemcy)

REDAKTORZY TEMATYCZNI

Przemysław Hauser (profesor, em. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Polska), **Tomasz Schramm** (profesor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Polska) – historia, **Jacek Kubera** (doktor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Socjologii, Poznań, Polska) – socjologia, **Jerzy Kałużny** (profesor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Instytut Filologii Germańskiej, Poznań, Polska) – nauki o kulturze, **Tomasz Rynarzewski** (profesor, Uniwersytet Ekonomiczny, Poznań, Polska), **Piotr Kalka** (profesor, em. Instytut Zachodni im. Zygmunta Wojciechowskiego, Poznań, Polska) – ekonomia.

Redaktor statystyczny: **Piotr Jabkowski** (profesor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Socjologii, Poznań, Polska)

Redaktor językowy: **Anna Murawska** (język polski), **Maria Wagińska-Marzec** (język niemiecki), **Jonathan Chumas** (język angielski)

RECENZENCI ZEWNĘTRZNI

Jan Barcz (profesor, Akademia Leona Koźmińskiego; Katedra Prawa Międzynarodowego i Prawa Unii Europejskiej, Warszawa, Polska), **Bożena Górczyńska-Przybyłowicz** (profesor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Historii, Poznań, Poznań), **Bogdan Koszel** (profesor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa, Poznań, Polska), **Albert Kotowski** (profesor, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Historyczny, Polska), **Matthias Kneip** (doktor, Deutsches Polen-Institut, Darmstadt, Niemcy), **Peter Oliver Loew** (profesor, Deutsches Polen-Institut Darmstadt, Niemcy), **Magdalena Izabella Sacha** (doktor, Uniwersytet Gdański; Instytut Badań nad Kulturą, Polska), **Henadz Sahanowicz** (profesor, Europejski Uniwersytet Humanistyczny (EHU), Mińsk, Białoruś, siedziba Wilno), **Renata Schaefer** (profesor, School of Business and Economics Sonoma State University, California, USA), **Janusz J. Węc** (profesor, Uniwersytet Jagielloński, Instytut Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych, Kraków, Polska)

INHALT

Österreich - Vergangenheitsbewältigung und neue Herausforderungen

Justyna Miecznikowska, Die Analyse der europäischen Politik der Regierungen unter Sebastian Kurz

Ewa Godlewska, Die Aktivität Österreichs auf dem Forum der Europäischen Union während der Migrationskrise in Europa – ausgewählte Aspekte

Krzysztof Koźbiał, Die österreichische Identität und der Beitritt der Republik Österreich zur Europäischen Union im Hinblick auf das Protokoll Nummer 10 zum EU-Beitrittsvertrag von 1994

Anna Patecka-Frauenfelder, Die Außenpolitik Österreichs gegenüber den Ländern Lateinamerikas und der Karibik

Stanisław Jankowiak, Die Entnazifizierung Österreichs im Lichte der Berichte des polnischen Diplomats

Izabela Wróbel, Die Sterbehilfe als Form der Ausübung des Selbstbestimmungsrechts des Einzelnen in der österreichischen Rechtsordnung

Łukasz Sławomir Fraszka, Die türkische Religionsdiplomatie in Österreich

Agnieszka Kisztelińska-Węgrzyńska, Culture in Austro-Azerbaijan bilateral contacts

Magdalena Żakowska, Österreichisch-russische Dialoge der Erinnerung. Gegenwärtige Kontexte historischer Narrative über die Aktionen der Roten Armee in Österreich

Jakub Gortat, Against political compromises – coming to terms with the Austrofascist and National Socialist past in John Olden's docudrama *The Blue Danube* (1965)

Jadwiga Kiwerska, Władysław Bartoszewski – zum 100. Jahrestag seiner Geburt

CONTENTS

Austria – overcoming the past and new challenges

Justyna Miecznikowska, Analysis of the European policy of Sebastian Kurz governments

Ewa Godlewska, Austria's activity in the arena of the European Union in the time of migration crisis in Europe – selected aspects

Krzysztof Koźbiał, Austrian identity and the accession of the Republic of Austria to the European Union in the light of Protocol No. 10 to the Accession Treaty of 1994

Anna Patecka-Frauenfelder, Austria's diplomatic activities towards Latin American and the Caribbean states

Stanisław Jankowiak, Denazification in Austria in the light of reports of the Polish diplomacy

Izabela Wróbel, Assisted suicide as a form of exercising the right of an individual to self-determination in the Austrian legal system

Łukasz Sławomir Fraszka, Turkish religious diplomacy in Austria

Agnieszka Kisztelińska-Węgrzyńska, Culture in Austria-Azerbaijan bilateral contacts

Magdalena Żakowska, Austro-Russian memory dialogues. Contemporary contexts of historical narratives about the actions of the Red Army in Austria

Jakub Gortat, Against political compromises – coming to terms with the Austrofascist and National Socialist past in John Olden's docudrama *The Blue Danube* (1965)

Jadwiga Kiwerska, On Władysław Bartoszewski on the occasion of centenary of his birth

PL ISSN 0033-2437

